

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

JANA DREIMANE

**LATVIJAS BIBLIOTĒKAS
OTRĀS PADOMJU OKUPĀCIJAS GADOS**

**Promocijas darbs
filoloģijas doktora darba iegūšanai
komunikāciju zinātnes nozarē
bibliotēkzinātnes apakšnozarē**

Zinātniskais vadītājs

Dr.philol., asoc.prof. Viesturs Vecgrāvis

Rīga
2004

SATURA RĀDĪTĀJS

Saīsinājumi.....	3
Ievads.....	5
1. Vēstures avotu apskats.....	10
2. Historiogrāfija.....	14
3. Laikmeta raksturojums (1944-1974).....	25
4. Bibliotēku sovetizācija (1944-1954).....	30
4.1. Vispārīgs situācijas raksturojums.....	31
4.2. Rīgas pilsētas masu bibliotēkas.....	50
4.3. Universālās zinātniskās bibliotēkas.....	56
4.3.1. Reģionālās zinātniskās bibliotēkas.....	56
4.3.2. LPSR Valsts bibliotēka.....	58
4.3.3. LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka.....	69
4.3.4. LPSR Zinātņu akadēmijas Jāņa Mišņa bibliotēka.....	80
4.3.5. Latvijas Valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka.....	89
5. Hruščova „atkusnis” un bibliotēkas (1955-1959).....	102
5.1. Rīgas pilsētas masu bibliotēkas.....	117
5.2. Universālās zinātniskās bibliotēkas.....	121
5.2.1. LPSR Valsts bibliotēka.....	121
5.2.2. LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka.....	125
5.2.3. Latvijas Valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka.....	128
6. Iedzīvotāju bibliotekārās apkalpošanas optimizācijas mēģinājumi (1960-1974).....	133
6.1. Rīgas pilsētas masu bibliotēkas.....	158
6.2. Universālās zinātniskās bibliotēkas.....	163
6.2.1. Reģionālās zinātniskās bibliotēkas.....	163
6.2.2. LPSR Valsts bibliotēka.....	164
6.2.3. LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka.....	171
6.2.4. Latvijas Valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka.....	175
Nobeigums.....	181
Avoti, izmantotā literatūra, papildliteratūra.....	186

SAĪSINĀJUMI

- AP — Augstākā Padome
apr. — apraksts
ASV — Amerikas Savienotās Valstis
CA — centrālais arhīvs
CB — centrālā bibliotēka
CBS — centrālā bibliotēku sistēma
CK — Centrālā komiteja
DDP — Darbaļaužu deputātu padome
dz. — dzimis
f. — fonds
FB — Fundamentālā bibliotēka
GLP — Galvenā literatūras pārvalde
IK — izpildkomiteja
ITK — Izglītības tautas komisariāts
KIIK — Kultūras un izglītības iestāžu komiteja
KM — Kultūras ministrija
KPFSR — Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika
l. — lieta
LKP — Latvijas Komunistiskā partija
LČKJS — Latvijas Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienība
LNB — Latvijas Nacionālā bibliotēka
LOSR — Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija
lp — lapa
lpp. — lappuse
LPSR — Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
LVA — Latvijas Valsts arhīvs
LVU — Latvijas Valsts universitāte
MB — Misiņa bibliotēka
milj. — miljons
MP — Ministru Padome
Nr — numurs
PSKP — Padomju Savienības Komunistiskā partija
PSRS — Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

rb|. — rubļi

RVSPB — Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrība

RXA — LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas vienkāršoti apstrādātais fonds

SBA — starpbibliotēku abonements

SBP — Starpresoru bibliotēku padome

SGA — starptautiskā grāmatu (iespieddarbu) apmaiņa

Sk. — skatīt

TIN — Tautas izglītības nodaļa

TKP — Tautas Komisāru Padome

tūkst. — tūkstotis

u.c. — un citi

UDK — universālā decimālā klasifikācija

utt. — un tā tālāk

VB — Valsts bibliotēka

VDK — Valsts drošības komiteja

VFR — Vācijas Federatīvā Republika

VK(b)P — Vissavienības Komunistiskā (boļševiku) partija

VĻKJS — Vissavienības Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienība

VVB — Valsts vēsturiskā bibliotēka

ZA — Zinātņu akadēmija

ZB — Zinātniskā bibliotēka

IEVADS

Bibliotēka ir publicētās informācijas apzināšanas, komplektēšanas, kārtošanas un ilglaicīgas glabāšanas institūcija, kas demokrātiskā sistēmā nodrošina šo informācijas resursu brīvu pieejamību ikvienam sabiedrības loceklim. Nedemokrātiskā režīmā politiskās varas interesēs bibliotēkās tiek īstenota cenzūra — pasākumu kopums, kura mērķis ir ierobežot vai aizliegt nevēlamu ideju vai informācijas izplatīšanu sabiedrībā.

Bibliotēka ir cilvēka intelektuālās izaugsmes veicinātāja, pasaules uzskata un nacionālās pašapziņas veidotāja, plašākā skatījumā — zinātnes un kultūras situāciju, iespēju un ierobežojumu lieciniece. Bibliotēku vēsture ir nozīmīga nācijas intelektuālās tapšanas, izglītības, kultūras un zinātnes vēstures sastāvdaļa.

Latvijas bibliotēku darbību, īpaši 20.gadsimtā, ietekmējušas lielās vēsturiskās kolīzijas. radušās kolīzijas. Kopš 1940.gada 17.jūnija Latvija pārdzīvojuši trīs okupācijas: pirmo padomju okupāciju (1940-1941), nacistisko okupāciju (1941-1945) un otro padomju okupāciju (1944 -1991).

Okupētājvalstis uzspieda Latvijai totalitārus politiskos režīmus. Staļiniskā totalitārisma gados (Latvijā — 1940.-1941.gadā un 1944.-1953.gadā) visas sabiedriskās dzīves jomas tika pakļautas neierobežotai valdošās varas kontrolei, latviešu nācija tika virzīta uz „sovetizēšanu”, no 40.gadu beigām — uz pārkrievošanu. Par vienu no galvenajiem bibliotēku mērķiem noteica veidot jauna tipa cilvēku — padomju cilvēku, kam nebūtu savas nacionālās un reliģiskās identitātes, kas dzīvotu un strādātu atbilstoši marksisma-ļeņinisma ideoloģijas kanoniem.

Šīs sovetiskās kultūrpolitikas sekas jūtamas bibliotēkās līdz pat mūsdienām — galvenokārt saturiskajā un tehnoloģiskajā neatbilstībā strauji augošajām indivīdu informacionālajām vajadzībām. Lai tās apzinātu un novērstu, jābūt skaidrībā par padomju okupācijas varas kultūrstratēģiju, tās ietekmi un izpausmēm bibliotēku darbā.

Jau 1944.gadā Rīgā iznāca grāmata par pirmo padomju okupācijas periodu — Alfrēda Ceihnera „Latvijas boļševizācija”.¹ Vairāki izdevumi par komunistisko totalitārismu nāca klajā 50.gados emigrācijā.² Tā kā trimdas vēsturniekiem nebija pieejami padomju okupācijas iestāžu dokumentu arhīvi, emigrācijā fundamentāli pētījumi par situāciju Latvijā nebija iespējami. Latvijā analītiskas publikācijas par padomju režīmu parādījās 80.gadu beigās-90.gadu sākumā, taču sistemātiska kritiska pētniecība varēja sākties tikai pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas 1991.gadā.

¹ Ceichners A. Latvijas boļševizācija. — Rīga : A. Ceichnera apgāds. 1944. — 595 lpp.

² These Names Accuse : Nominal List of Latvians Deported to Soviet Russia in 1940-41. — Stockholm : Latvian National Fund in the Scandinavian Countries. 1951. — 547 p. : Šilde Ā. Pa deportēto pēdām. — [New York] : Grāmatu Draugs. 1956. — 304 lpp. u.c.

Liela daļa šo pētījumu publicēta periodiskajos izdevumos: žurnālos „Latvijas Vēsture”, „Latvijas Arhīvi”, „Latvijas Vēstures Institūta žurnālā”, laikrakstos „Latvijas Vēstnesis”, „Lauku Avīze”, „Diena”. Nozīmīga loma pretrunīgā laika ainās restaurēšanā un izvērtējumā ir Latvijas Vēsturnieku komisijai (dibināta 1998.gadā), kas organizē tematiskas konferences, izdod referātu tēzes un rakstu krājumus.¹ Tiek veidota datu bāze par represētajiem Latvijas iedzīvotājiem, izvērtēta okupācijas negatīvā ietekme uz zinātņi un represijas pret nepakļāvīgākajiem zinātniekiem (J.Stradiņa grāmata „Latvijas Zinātņu akadēmijai 50 gadi”, H.Stroda sastādītā „Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940-1990”)². Tomēr okupācijas kultūrpolitika — īpaši bibliotēku politika pētīta fragmentāri. Latvijas sabiedrībai maz zināms par cenzūru, represijām, „kadru tīrīšanām” un citiem piespiedu pārveidojumiem bibliotēkās. Tikai atsevišķās konferencēs pausti fakti, ka okupācijas laikā bibliotēka nereti bijusi patvēruma Latvijas brīvvalsts ideju gaisotnē auguši intelektuāļi.³

Bibliotēku darbs gan plaši atspoguļots daudzās padomju okupācijas perioda publikācijās, taču tajās tikpat kā nemaz nebija analizētas pat „neideoloģiskās” negatīvās parādības, piemēram, kultūras iestāžu nepietiekamais finansējums pārspīlēto varas prasību īstenošanai (katras ģimenes iesaistīšana bibliotēkās, nepārtraukts visu skaitlisko rādītāju pieaugums u.c), neracionālais bibliotēku tīkls, publisko bibliotēku (padomju okupācijas gados dēvētas par masu bibliotēkām — turpmāk tekstā lietots šis apzīmējums) darbinieku biežā mainība un zemā kvalifikācija.⁴

Doktora darba „Latvijas bibliotēkas otrās padomju okupācijas gados” galvenais pētījuma objekts gan masu bibliotēkas, gan universālās zinātniskās bibliotēkas.

Latvijas PSR jau tūlīt pēc okupācijas tika veidots komplicēts bibliotēku tīkls: 1) valsts masu bibliotēku sistēma, kurā ietilpa pagastu (vēlāk ciemu) bibliotēkas, pilsētu bibliotēkas, apriņķu (vēlāk rajonu) bibliotēkas, kā arī bērnu bibliotēkas; 2) zinātniskās (universālu un speciālu fondu) bibliotēkas; 3) speciālās (uzņēmumu un iestāžu) bibliotēkas; 4) kolhozu bibliotēkas; 5) arodbiedrību bibliotēkas; 5) skolu bibliotēkas. Katra tipa bibliotēku darbībai bija raksturīgas zināmas atšķirības, ko noteica bibliotēku uzraudzības mehānisms, finansējuma avots un apjoms, krājuma profils un veidošanas īpatnības, lasītāju sastāvs un, protams, vēsturiskās tradīcijas. Turklāt bibliotēku tīkls Latvijā bija skaitliski liels. Pēc vēsturnieka Ā.Puriņa datiem, 1954.gadā Latvijas PSR bija vismaz

¹ Par to sīkāk lasāms 2. nodaļā: Historiogrāfija.

² Stradiņš J. Latvijas Zinātņu akadēmijai 50 gadi / Jānis Stradiņš ; Latvijas Zinātņu akad., LU Latvijas vēstures inst. — Rīga : Zinātne, 1998. - 710, [1] lpp. ; Latvijas Valsts Universitātes vēsture : 1940-1990 = History of the State University of Latvia / Latvijas Universitāte ; sast. un zin. red. H.Strods. — Rīga : Latvijas Universitāte, 1999. - 562 lpp.

³ Piemēram, LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas I.Klekere referātā „Režimam spītējot: dažas Latvijas Nacionālās bibliotēkas vēstures lappuses (1945.-1970.g.) starptautiskajā konferencē “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” (Rīga, 14.10.-17.10.1998) stāstīja par VB Rokrakstu sektora vadītāju, vēsturnieku un juristu Jāni Zemzari (1902-1996). Sīkāk sk. nodaļā „6.Iedzīvotāju bibliotēkārās apkalpošanas optimizācijas mēģinājumi (1990-1970)”, 167.lpp. Par valodnieku, grāmatzinātnieku un ilggadēju LPSR ZA FB darbinieku Konstantīnu Karuli (1915-1997) LU 58. konferences Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes sekcijas sēdē 2000.gadā referēja LU Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes nodaļas lektors Viesturs Zanders.

⁴ Sk. 2.nodaļu: Historiogrāfija.

4215 bibliotēkas, to skaitā 957 masu bibliotēkas, 1062 kolhozu bibliotēkas, 679 zinātniskās un speciālās bibliotēkas, 1517 vispārizglītojošo skolu bibliotēkas.¹

Tā kā visu šo daudzo un dažādo bibliotēku darba detalizēta analīze vienā pētījumā nav iespējama, universālo zinātnisko bibliotēku un masu bibliotēku izvēli noteica gan to nozīmīgums un ilglaicīgā attīstība, gan pieejamo informācijas avotu bāze.

Jebkuras valsts bibliotēku sistēmas pamatelements ir publiskās bibliotēkas — dzīvinošs spēks izglītības, kultūras un informācijas izplatīšanā, instruments miera un garīgās labklājības ideju nostiprināšanā cilvēku apziņā. Šo informācijas iestāžu tīkls tiek veidots tā, lai to pakalpojumi būtu pieejami ikvienam iedzīvotājam pat visattālākajā valsts nostūrī. Pirmās Latvijas Republikas laikā (1918-1940) publiskās bibliotēkas, kuru krājumos dominēja daiļliteratūra un preses izdevumi, kalpoja cilvēku pašizglītībai, atpūtai, uzziņām. Arī padomju okupācijas gadu nelabvēlīgajos apstākļos masu bibliotēkas turpināja veikt šīs funkcijas. Tādēļ pētījumā vispusīgi analizēta masu bibliotēku darbība un loma iedzīvotāju informacionālajā nodrošināšanā staļinskā totalitārisma periodā līdz pat vispārējās centralizācijas ieviešanai 70.gadu sākumā.

Darbā atsevišķi raksturotas Rīgas pilsētas masu bibliotēkas — gan vēstures avotu pieejamības dēļ (tie koncentrēti Latvijas Valsts arhīvā), gan tādēļ, ka tās atradās ģeogrāfiski tuvu pārvaldes institūcijām, izjuta lielāku padomju varas spiedienu un bija spiestas precīzāk ievērot okupācijas iestāžu norādījumus nekā citas masu bibliotēkas.

Jaunievedums masu bibliotēku tīklā bija atsevišķi organizētas bērnu bibliotēkas. Darbā mēģināts izsekot ne tikai bērnu bibliotēku tīkla attīstībai, padomju varas noteiktajām prioritātēm, bet arī svarīgākajām problēmām.

Turklāt Daugavpilī, Jelgavā, Liepājā un Ventspilī uz esošo pilsētu bibliotēku bāzes tika izveidotas zinātniskas bibliotēkas. Tāpat kā LPSR VB un masu bibliotēkas tās atradās LPSR KM pārziņā. To uzdevums bija pilsētu iedzīvotāju bibliotekārā apkalpošana, vēlāk visa reģiona jeb zonas bibliotēku darba koordinācija un metodiskā vadība. Šobrīd tās kļuvušas par sava novada bibliotekārās dzīves centriem, kas organizē reģiona bibliotekāru apmācību, veido novadpētniecības datu bāzes, piedalās valsts nozīmes informacionālos projektos u.c. Izmantojot nelielu arhīvu materiālu klāstu un nedaudzās publikācijas, kurās apskatīta šo bibliotēku darbība padomju okupācijas laikā, pētījumā ieskicēts reģionālo zinātnisko bibliotēku veidošanās process.

Īpaša uzmanība pievērsta trim lielākajām universālajām zinātniskajām bibliotēkām: LPSR VB (tagadējai LNB), LVU ZB (tagadējai Latvijas Universitātes bibliotēkai) un LPSR ZA FB (tagadējai Latvijas Akadēmiskajai bibliotēkai). Šo bibliotēku darbība tiks izvērtēta atsevišķās apakšnodaļās.

¹ Puriņš Ā. Bibliotēku tīkla attīstība Latvijas PSR 1944.-1955.gadā // Bibliotēkas — lasītājiem: Bibliotēku zinātnes aspekti = Библиотеки читателям: Аспекты библиотекосведения = Library to readers: Aspects of librarianship / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga : Avots, 1984. — 77.-87.lpp.

Darbā netiks apskatīta pēc PSRS parauga dibinātās LPSR Grāmatu palātas (1940-1989) darbība, kuras galvenās funkcijas bija republikas iespiedprodukcijas arhīva veidošana un reģistrējošās bibliogrāfijas sastādīšana. Līdz padomju okupācijai šos uzdevumus veica VB, tādēļ jaunā institūcija tika veidota uz tās Bibliogrāfijas nodaļas bāzes.¹ Kopš 1959.gada 1.janvāra tā kļuva patstāvīga. LPSR Grāmatu palātas darbība padomju okupācijas gados bija pietiekami plaša un komplicēta (obligātā eksemplāra sadale, valsts reģistrējošā bibliogrāfija un visu iespieddarbu statistiskā uzskaitē), tās analīzei nepieciešams atsevišķs izvērsts pētījums.

Darba mērķis: izvērtēt otrās padomju okupācijas ietekmi uz Latvijas bibliotēkām.

Galvenie uzdevumi:

- 1) apzināt un raksturot padomju okupācijas varas bibliotekāro politiku un tās īstenošanas stratēģiju;
- 2) fiksēt padomju varas iestāžu diktētās pārmaiņas bibliotēkās,
- 3) konstatēt bibliotekāru iniciatīvu informācijas resursu saglabāšanā, krājumu komplektēšanā, popularizēšanā un pieejamības nodrošināšanā;
- 4) analizēt okupācijas sekas Latvijas bibliotēkās.

Pētījums aptver laikposmu no 1944.-1974.gadam, kad tika veikti būtiskākie padomju varas pārkārtojumi bibliotēku sfērā.

Izvērsti analizēta pirmā okupācijas desmitgade (1944-1954), kad tika īstenota publisko un zinātnisko bibliotēku sovetizācija — pārveidošana atbilstoši padomju bibliotēku paraugam, izveidojot strukturētu kontroles mehānismu, radikāli mainot bibliotekārā darba prioritātes.

Staļina nāve 1953.gadā pavēra iespējas bibliotekārās jomas liberalizācijai. 1955.gadā sākās aizliegtās literatūras sarakstu pārskatīšana un par „nekaitīgiem” atzīto iespieddarbu iekļaušana vispārpieejamos grāmatu krājumos. Šis process noslēdzās 1960.gadā, neilgi pēc tam, kad LKP CK pārtrauca nacionālkomunistu aktivitātes.

20.gadsimta 60.-70.gados okupētajā Latvijā, tāpat kā citās PSRS savienotajās republikās, tika mēģināts racionalizēt iedzīvotāju informacionālo apkalpošanu: ieviest bibliotēku darba koordināciju, centralizētu metodisko vadību, centralizētu masu bibliotēku krājumu komplektēšanu, izveidot vienotu uzzīņu un informācijas sistēmu.

¹ Kopš 1927.gada VB laida klajā grāmatu bibliogrāfisko rādītāju „Valsts bibliotēkas biļetens” (1927-1943), periodikas rakstu rādītāju „Latviešu zinātne un literatūra”(kopš 1925.gada nosaukums „Latvijas zinātne un literatūra”), kas iznāca 2 sērijās — kārtējā (uzrādīti kārtējā periodikā iespēstie raksti) un retrospektīvajā (agrāk iznākušo periodisko izdevumu rakstu rādītājs).

60.gadu nogalē Latvijas PSR masu bibliotēku tīklā veiktie bibliotēku centralizācijas eksperimenti LPSR KM dokumentācijā un bibliotekārajā literatūrā tika novērtēti kā sekmīgi. **1974.gada maijā** pieņemtais PSKP CK un pēc tam LKP CK lēmums „Par bibliotēku lomas palielināšanu darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā un zinātniski tehniskajā progresā” noteica totālu LPSR bibliotēku sistēmas centralizāciju.

Pētniecības bāze:

1. Publikācijas:

1.1.Primārie avoti: okupācijas laika prese un citi materiāli, kas raksturo padomju varas kultūras nostādnes, bibliotēku darbu;

1.2.Vispārīgi pētījumi par disertācijā apskatāmo laikposmu (J.Riekstiņš, H.Strods), kā arī atsevišķas publikācijas par varas iestāžu politiku un tās izpausmēm zinātnē, kultūrā un bibliotēku jomā (tajā skaitā tās, kas tapušas okupācijas gados).

1.3. Bibliotēku darbinieku atmiņas.

2. Nepublicētie materiāli:

2.1. Padomju iestāžu, bibliotēku pārvaldes struktūru un bibliotēku dokumenti, kas glabājas Latvijas Valsts arhīvā un bibliotēku arhīvos.

Pētījums veikts, balstoties uz apzināto dokumentu un publikāciju satura analīzi un sniegtās informācijas izvērtējumu.

Šo materiālu izmantojums saistīts ar vairākām problēmām:

- Pieejamo vēstures avotu neobjektivitāte, jo neviena publikācija, kas bija paredzēta sabiedriskai aprītei, nevarēja nokļūt pie lasītāja bez pirmsiespieduma cenzūras (vispirms izdevniecībās, tad LPSR GLP). Arī lielākā daļa nepublicēto materiālu — dokumentu paredzēti iesniegšanai augstākstāvošajām iestādēm. Iespējamās falsifikācijas dēļ dokumentos atrodami statistiskie dati izmantojami tikai vispārējo tendenču raksturošanai;
- Sarunās ar bibliotekāriem noskaidrots, ka daudzi okupācijas iestāžu rīkojumi netika izpildīti, piemēram, par „kaitīgās” literatūras iznīcināšanu, šo rīkojumu ignorances veidi bija dažādi. Vairums iztauļāto darbinieku tomēr nav publiskojuši savu personīgo pieredzi. Taču arī publicētās bibliotekāru (A.Ģērmanis, T.Karma u.c.) atmiņas ir subjektīvas un dažkārt pretrunā ar citos avotos atrodamo informāciju.

1.VĒSTURES AVOTU APSKATS

Promocijas darba pētniecisko bāzi veido galvenokārt npublicēti dokumenti, kas glabājas Latvijas Valsts arhīvā. Tā kā padomju okupācijas iestāžu fondu tajā ir daudz un kultūrpolitiku raksturojošās liecības neatrodas vienkopus, tika izvēlēti bibliotēku pārvaldes institūciju (Latvijas PSR Izglītības tautas komisariāta Politizglītības darba pārvaldes (1944-1945); LPSR MP KIIK (1945-1953), LPSR KM (1953-1988; 1990)) fondi. Rīgas pilsētas masu bibliotēku darbības dokumentācija apkopota pilsētas DDP IK Kultūras pārvaldes (1946-1992) fondā. Izmantots arī LKP CK arhīvs, LPSR VB fonds un LVU ZB dokumentu krājums.

Totalitāra valsts nevarēja pastāvēt bez visaptverošas informācijas kontroles. Šī funkcija jau pirmās padomju okupācijas laikā tika uzticēta LPSR GLP, kas tika nodibināta 1940.gada augustā.¹ Tāpat kā daudzām citām LPSR vadošajām iestādēm, tai bija dubultpakļautība. Tā bija pakārtota gan PSRS GLP, gan LPSR TKP (vēlāk — MP). Šī iestāde realizēja un vadīja visas „klasiskās” cenzūras funkcijas: pirmiespieduma cenzūru, kā arī pēciespieduma cenzūru — iespieddarbu kontroli. Tā pārraudzīja un pati piedalījās aizliegtu izdevumu izņemšanā no bibliotēkām un iznīcināšanā. GLP pārbaudīja arī „kaitīgās” literatūras glabāšanai un izmantošanai izveidoto struktūrvienību (specfondu) darbu. Atsevišķu bibliotēku dokumentos, kā arī bibliotēku pārvaldes iestāžu materiālos aizliegtās literatūras izņemšanas, iznīcināšanas process un specfondu darbība atspoguļots ļoti skopi (tā bija slepena informācija), kaut tā bija padomju bibliotekārās ainas neatņemama iezīme. Tādēļ pilnīgākai vēsturisko norišu rekonstruēšanai izmantoti LVA glabātie LPSR GLP dokumenti.

Bibliotēku uzraudzība tika uzticēta vairākiem LPSR GLP centrālā aparāta (Rīgā) darbiniekiem, kā arī apriņķu/rajonu pilnvarotajiem, jo darba lauks bija ļoti plašs: jau 1947.gadā pārbaudāmas bija vairāk nekā 2200 bibliotēku, to skaits tālākajos gados pieauga.² Sākumā ik gadu cenzori apmeklēja vidēji 800-900 bibliotēku, taču 1953.gadā PSRS GLP izteica aizrādījumu, ka gada laikā nedrīkst palikt nepārbaudīta neviena bibliotēka.³ Tas mudināja cenzorus rīkoties enerģiskāk: 1953.gadā apmeklēto bibliotēku skaits bija ļoti liels — 3043⁴, taču vēlāk tas atkal samazinājās (1954.gadā — 2880 bibliotēkas⁵, bet 1974.gadā — 63⁶). Pētniecības gaitā konstatēts, ka LPSR GLP dokumentos sniegtie dati dažkārt ir pretrunā ar citos vēstures avotos atrodamo informāciju (atsevišķi fakti analizēti darba turpmākajās nodaļās). Tomēr šie materiāli atklāj daudzveidīgos GLP darba virzienus, kas skāra arī bibliotēkas: aizliegtās literatūras izņemšanas procesu un tās iznīcināšanu, ienākošās

¹ Šķinže I. Cenzūra un vara Latvijā (1940.-1970.g.: ieskats Latvijas Komunistiskās partijas arhīva materiālos Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas”: Rīga, 14.10.-17.10.1998: Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. - 81.lpp.

² LVA, 917.f., 1.a apr., 2.l., 13.lp.

³ LVA, 917.f., 1.a apr., 7.l., 1.lp.

⁴ LVA, 917.f., 1.a apr., 7.l., 52.lp.

⁵ LVA, 917.f., 1.a apr., 11.l., 24.lp.

⁶ LVA, 917.f., 1.a apr., 127.l., 11.lp.

ārzemju literatūras kontroli u.c. Tie parāda metodes, ar kādām GLP „cīnījās” pret bibliotekāriem, kas centās saglabāt pārstrādei paredzēto literatūru.

Lai noskaidrotu bibliotekārās politikas sekas, Rīgas pilsētas DDP IK Kultūras pārvaldes materiālos skatīti Rīgas pilsētas masu bibliotēku dokumenti (darba plāni, pārskati, augstākstāvošo iestāžu pavēles). Informatīvi visplašākās ir teksta atskaites, kur līdztekus skaitliskajiem rādītājiem un galvenajiem darba virzieniem (sabiedriski politiskās literatūras, daiļliteratūras, tehniskās literatūras propaganda; masu darbs u.c.), daudzi bibliotekāri atklāti rakstīja par apstākļiem, kas traucējuši pilnvērtīgu bibliotēkas darbu: pārlietu šaurām telpām, kur vienlaikus nepietiek vietas bibliotekāram un vairākiem lasītājiem; grūtībām pieprasītākās literatūras un bibliotekāro mēbeļu iegādē u.c.

LPSR MP KIIK un LPSR KM dokumentu fondos atrodama informācija par bibliotēku pārvaldes iestāžu veidošanu, struktūru, statusu, galvenajiem uzdevumiem bibliotēku jomā, izstrādātajiem plāniem un to īstenojumiem, kā arī neatrisinātajām problēmām. Bibliotekāru attieksmi pret nacionālo kultūru un pirmspadomju bibliotekāro tradīciju iznīcinošajām pavēlēm raksturo inspektoru slēdzieni, bibliotēku darba pārskati un izvēsta kultūras iestāžu kritika. Diemžēl LPSR KM 60.-70.gadu dokumentācija vairs nav tik daudzveidīga un izsmeļoša kā okupācijas sākumposmā. Tādēļ šī perioda bibliotekārās ainas rekonstruēšanai izmantoti arī dažādi bibliotekārie izdevumi, kas publicēti padomju okupācijas laikā, piemēram, VB gatavotais sērijveida izdevums „Bibliotēku zinātnes aspekti”(1977-1991), pārskati par valsts masu bibliotēku darbu, pirmrindas bibliotēku pieredzes popularizācijas brošūras.

LZA CA apzināti LPSR ZA FB materiāli, savukārt Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas MB — ZA FB specfonda materiāli. Turklāt izmantots arī LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā glabātais VB arhīvs, tajā skaitā specfonda dokumentācija.

Interesanti fakti atrodami VB specfonda arhīvā. Piemēram, okupācijas varas deleģētais pārstāvis Evalds Ekšteins (1885-1958)¹ LKP CK adresētajā izziņā 1946.gadā norādījis, ka sabiedrisko zinātņu literatūra VB sistemātiskajā katalogā joprojām tiek kārtota pēc starptautiskās Universālās decimālās klasifikācijas (UDK)², proti, „(..) rubrikā „sabiedriskās zinātnes” ietvertas visas kartītes — gan tās, kas raksturo stāvokli kā PSRS, tā ārzemēs, tā pirmsrevolūcijas Krievijā. Rubrikā „Konstitūcija” — iekļauta literatūra par dažādām konstitūcijām.”³ Viņš uzsvēra, ka šāds kārtojums esot nepieļaujams.⁴

¹ Dzimis Latvijā, Vaiņodes pagastā, taču mūža lielāko daļu pavadījis Krievijā partijas un ideoloģijas darbā. Kopš 1936.gada bija V.I.Ļeņina PSRS VB galvenais bibliotekārs.

² Pamatus tai licis amerikāņu bibliotēkzinātnieks Melvils Djuijs (1851-1931), 1876.gadā anonīmi publicējot decimālās klasifikācijas shēmu. Tā guva atzinību visā pasaulē. 19.gadsimta beigās-20.gadsimta sākumā to papildināja Starptautiskais bibliogrāfijas institūts (1895) Briselē, nosaucot to par universālo decimālo klasifikāciju. Tās pirmizdevums iznāca 1904.gadā.

³ LNB R XA 324, Nr.1, 26.lp.

⁴ Turpat.

Jāpiebilst, ka līdz 70.gadiem VB iespieddarbu klasifikācijā joprojām izmantoja UDK, kurā atbilstoši padomju ideoloģijas vajadzībām bija pārstrādātas sabiedriski politisko zinātņu nodaļas. Pēc tam atsevišķas nodaļas tika pakāpeniski pārveidotas pēc bibliotekārās un bibliogrāfiskās klasifikācijas (BBK) — „hierarhiskas, kombinētas, monoideoloģiskas klasifikācijas, kas veidota saskaņā ar marksistiski leņiniskajiem pasaules parādību un zinātņu klasifikācijas principiem.”¹

VB specfonda dokumenti liecina par bibliotekāra cenzora un vienlaikus kolaboranta lomu: saskaņā ar LPSR GLP rīkojumu pretpadomju grāmatās nācās aizlīmēt „kaitīgās” ilustrācijas. Daudzi no tiem bija izdevumi latviešu valodā, kas nākuši klajā nacistiskās okupācijas laikā. Protams, „labojums” palika mūžīgs un saglabājies kā liecība padomju cenzūras varmācībai pret iespiesto vārdu.²

„No apgrozības izņemamo grāmatu un brošūru sarakstā” (Nr.7, 1949)³ iekļautais PSRS GLP cirkulārs Nr.8 1949.gada 7.oktobrī liecina, ka arī visus pārējos labojumus — priekšvārdu, pēcvārdu, bibliogrāfisko sarakstu, rakstu, portretu izgriešanu vai aizlīmēšanu, cilvēka vārda nosvīturošanu titullapās, nodaļu virsrakstos, uz grāmatu mugurām varēja veikt bibliotēku darbinieki. Izgrieztās lapas bija vai nu jāiznīcina vai jānodod zinātnisko bibliotēku specfondiem.

Bibliotekāri tika iesaistīti pat izmeklēšanas procesos: viņiem uzdeva sameklēt iespieddarbos pierādījumus par apsūdzēto personu pretpadomju darbību vai piederību kādai „kaitīgai” organizācijai. Daudz dokumentu VB arhīvā veltīts arī vienai no lielākajām problēmām bibliotēkas pēckara vēsturē — milzīgajam neizšķirotu un neapstrādāto iespieddarbu krājumam, kurā vēl 1950.gadā PSRS GLP atrada daudz „fašistiskas literatūras.”⁴

Rūpīgi iepazīts arī LVU ZB dokumentu fonds LVA — darbības plāni un pārskati, Bibliotēkas padomes (tās sastāvā bija bibliotēkas vadība un augstskolas mācībspēki, kas apsprieda bibliotēkas stratēģisko virzību, kā arī nozīmīgus praktiskus jautājumus) un Metodiskās padomes (tajā darbojās bibliotēkas administrācija un nodaļu vadītāji, kas pārrunāja bibliotekārās politikas aktualitāšu īstenošanu bibliotēkā, apsprieda un risināja komplicētas problēmas) protokoli. Šie dokumenti parāda gan sovetizācijas procesā veiktās pārmaiņas bibliotēkas personālā, gan LVU ZB materiālās grūtības. Kaut gan bibliotēkas nosaukumam padomju laikā tika pievienots apzīmējums — „zinātniskā”, tai nebija iespējams ignorēt bibliotekārā darba prioritātes — „kaitīgās” literatūras izņemšanu no atklātajiem krājumiem un tās iznīcināšanu, pārspīlētu masu darbu, pastiprinātu politiskās literatūras iegādi. Ārzemju literatūras iegādei tika piešķirti niecīgi naudas līdzekļi, tā arī neizdevās iegūt tiesības uz LPSR izdevumu obligāto bezmaksas eksemplāru. Saglabājās samērā liela personāla mainība (ap 20%). Jāpiebilst, ka bibliotēkas pārskati un Metodiskās padomes sēžu protokoli ļauj izsekot

¹ Bibliotēku fondi un katalogi: latviešu-angļu-vācu-krievu terminoloģiska vārdnīca / S.Liniņa, A.Mauliņa; Latvijas Nacionālā bibliotēka. — Rīga, 1993. — 155.lpp.

² LPSR VB vadība izlūdās GLP atļauju 2.arhīveksemplāru atstāt neskartu. Sk.: LNB RXA 324., Nr.1, 20.lp.

³ Glabājas Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas ZA FB specfonda arhīvā.

⁴ LVA PA 101.f., 13.apr., 69.l., 27.lp.

bibliotēkas demokratizācijas procesa aizsākumam 80.gadu beigās-90.gadu sākumā. Citu bibliotēku arhīvu materiālos atgriešanās pie bibliotēku demokrātiskās misijas tik spilgti neiezīmējas.

LU Latvijas Vēstures institūts, Latvijas Okupācijas muzejs, Latvijas Valsts arhīvs un tā speciālisti, galvenokārt, Jānis Riekstiņš sagatavojuši un komentējuši nozīmīgas padomju okupācijas laika dokumentālās liecības, apkopotas gan krājumos¹, gan atsevišķās publikācijās dažādos periodiskajos izdevumos, it īpaši laikrakstā „Latvijas Vēstnesis”. Tā kā šo dokumentu krājumu uzdevums — parādīt padomju okupācijas izpausmes iespējami daudzveidīgāk, tajos iekļauti tikai daži kultūras jomu un informācijas apriti raksturojoši materiāli. Piemēram, „Izvilkums no LK(b)P biroja 1946.gada 5.novembra lēmuma „Par Latvijas PSR Ministru padomes Literatūras un izdevniecību pārvaldes darbu””² parāda aizliegtās literatūras izņemšanu no visu tipu bibliotēkām okupācijas sākumgados. Dokumentā ziņots, ka līdz 1946.gada 5.novembrim no Rīgas bibliotēkām izņemts 5 miljoni eksemplāru, kas nodoti iznīcināšanai celulozes un papīra rūpnīcu pārvaldei. Turklāt minēts, ka daļa bibliotekāru izrāda pretestību šim procesam, aizturot bibliotēkās lielu daudzumu no vispārpieejamiem fondiem izņemtās literatūras, cerot, ka to varēs glabāt specfondos. Okupācijas iestādes bija paredzējušas aizliegtās literatūras izņemšanu pabeigt līdz 1947.gadam. Dokumentu krājumā „Latvija padomju režīma varā 1945-1986” ievietotais „Izvilkums no Latvijas PSR Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieka V.Jaunzema atskaites par viņa vadītās iestādes darbību 1948.gadā (13.01.1949)”³ liecina, ka vēl 1948.gadā šis process nebija noslēdzies.

Vairāki nozīmīgi dokumenti publicēti globālā tīmekļa saitē „Noziegumi pret cilvēci/ Crimes against Humanity. Latvian Site”⁴: 1945.gadā apstiprinātie „Latvijas PSR bibliotēku speciālajos fondos glabātās literatūras izmantošanas noteikumi”⁵; „Latvijas Valsts Universitātes rektora J.Jurgena izziņa Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas CK par kadru tīrīšanu universitātē” 1949.gada 29.jūlijā⁶, kā arī — Krievijas kriminālkodeksa 58.pants⁷, kas okupētajā Latvijā bija izplatītākais politisko apsūdzību pamats. Staļiniskā totalitārisma laikā pēc šī panta tika tiesāti arī vairāki bibliotekārās jomas darbinieki.

¹ Okupācijas varu politika Latvijā 1939-1991: Dokumentu krājums /Latvijas Valsts arhīvs. — [Rīga]: Nordik, 1999. — 590 lpp.; Latvija padomju režīma varā 1945-1986: Dokumentu krājums / Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts; atb.red. Irēne Šneidere. — Rīga, 2001. — 463 lpp.

² Okupācijas varu politika Latvijā 1939-1991: Dokumentu krājums /Latvijas Valsts arhīvs. — [Rīga], 1999. — 451.-452.lpp.

³ Latvija padomju režīma varā 1945-1986: Dokumentu krājums / Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts; atb.red. Irēne Šneidere. — Rīga, 2001. — 257.-265.lpp.

⁴ <http://vip.latnet.lv/lpra/>. — Resurss aprakstīts 2003.gada 24.septembrī.

⁵ Riekstiņš J. Slepēnības kults. Un cīņa ar "kaitīgo" literatūru // http://vip.latnet.lv/lpra/slep_kults.htm — Resurss aprakstīts 2003.gada 24.septembrī.

⁶ Sk.: <http://vip.latnet.lv/lpra/jurgens.htm>. — Resurss aprakstīts 2003.gada 24.septembrī.

⁷ http://vip.latnet.lv/lpra/58_kr.htm. — Resurss aprakstīts 2003.gada 24.septembrī.

2. HISTORIOGRĀFIJA

Staļiniskā totalitārisma periods patlaban ir visvairāk pētītais padomju okupācijas posms. Tas izskaidrojams ar to, ka šajā laikā norisinājās traģiskākie notikumi mūsu tautas vēsturē: iedzīvotāju masveida deportācijas un cita veida represijas; tā sauktā „kadru tīrīšana” visās organizācijās, kultūras mantojuma iznīcināšana. Tādēļ šī perioda pētniecība ir viens no 1998.gadā dibinātās Latvijas Vēsturnieku komisijas darbības virzieniem, kam veltīti vairāki rakstu krājumi.¹ Šajos izdevumos analizēti galvenokārt padomju varas tiešie noziegumi un to sekas (komunistiskā terora organizāciju izveide un darbība; iedzīvotāju deportācija un citas represijas pret „kaitīgajiem elementiem”, izmaiņas iedzīvotāju sastāvā), bruņotās pretestības formas pirmajos pēckara gados, tautsaimniecības nozaru deformācija. Publikācijās aktualizēti arī nozīmīgi konceptuāli jautājumi. Vēsturnieku komisijas rakstu krājumā „Latvija Otrajā pasaules karā”² skarta kolaborācijas problēma. Vēsturnieks Kārlis Kangeris rakstā „Izvēles iespējas: „jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valsts tiesiskie jautājumi un „lielā politika” kara gados (1941-1945)” skaidro, ka „Kolaborācija un pretošanās ir divi okupētās teritorijas iedzīvotāju reakcijas veidi pret okupācijas varu.”³ Iedzīvotāju uzvedību okupācijas apstākļos viņš diferencē sīkāk, izdalot brīvprātīgu un apzinātu kolaborāciju; piespiedu nodevību, pielāgošanos vai pasivitāti; pasīvu pretestību, aktīvu pretestību, bruņotu cīņu un bēgšanu uz ārzemēm. Taču arī šis uzskaitījums nav pilnīgs, jo ir gadījumi, „(..) kad atsevišķi indivīdi dažādos laikposmos vai pat vienlaikus ir bijuši gan kolaboranti, gan arī pretošanās kustības dalībnieki”.⁴ K.Kangeris runā par nacistisko okupāciju, taču viņa teiktais attiecināms arī uz padomju periodu. Spilgts piemērs ir nacionālkomunistu darbība Latvijā 50.gadu otrajā pusē.⁵

¹ „Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1956. gadā” (2002), „Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā” (2001)), konference „Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944-1959: politika un sekas” (2002), tās referāti publicēti krājumā 2003.gada nogalē.

² Latvija Otrajā pasaules karā: starptautiskas konferences materiāli, 1999.gada 14.-15.jūnijs, Rīga = Latvia in World War II: Materials of an International Conference 14-15 June 1999, Riga. — Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. — (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. I.sējums).

³ Turpat, 79.lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Kā norāda vēsturniece D. Blejere pētījumā „Nacionālkommunisms Latvijā. Historiogrāfija” (Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. — Nr.1.(2003), 111.-128.lpp.) viņu darbībā vēl daudz neizpētītu aspektu, nav izvērtētas 1959.gada jūlija plēnuma sekas.

K.Kangeris norāda, ka daudzi vēsturnieki tomēr nespēj izvairīties no vienpusīga pagātnes redzējuma un sabiedrībā valdošajiem stereotipiem. Viņš uzskata, ka pētnieku svarīgākais uzdevums ir noskaidrot faktus: "Kas paliek pāri no vēstures, ja to apskata tikai no absolūtām morāles pozīcijām, kas visu vienkārši un neproblemātiski nosoda? (..) Vai pētniecības laukā mums nevajadzētu prasīt vairāk — lai šī moralizēšana kaut kādā veidā būtu saistīta ar pagātnes rekonstruēšanu, ievērojot empīriskas prasības."¹

Vai saglabājot padomju historiogrāfijai raksturīgo kategorisko pieeju, lielākā sabiedrības daļa, izņemot atjaunotās Latvijas Republikas gados dzimušos indivīdus, nav uzskatāma par kolaborantiem, kas brīvprātīgi vai piespiedu kārtā pildījuši varas prasības? Vēsturniece Irēna Šneidere šo jautājumu uzskata par vienu no „vissmagākajiem” vēstures jautājumiem, uz kuru viennozīmīga atbilde nebūs iespējama.

Totalitārisma seku dokumentēšanas centra darbinieks Aldis Bergmanis Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 3.sējumā „Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā” parāda visaptverošo LPSR valsts drošības dienesta darbību staļinisma periodā. Tā kā tolaik „(..) par kompromitējošu faktu biogrāfijā uzskatīja atrašanos vācu okupētajā Latvijas teritorijā, Latvijas pilsoņu lielākā daļa bija politiski neuzticama (ja vien konkrēta persona nebija sadarbojusies ar padomju partizāniem). Turklāt daudzu latviešu tuvi radnieki bija dienējuši vācu armijā, represēti vai arī devušies bēgļu gaitās uz ārzemēm.”² Tas izskaidro masveida represijas pret latviešiem staļiniskā totalitārisma laikā Latvijā: deportācijas, atlaišanu no darba, izslēgšanu no mācību iestādēm utt. A.Bergmaņa teikto papildina vēsturnieces Rudītes Vīksnes atzinums. Analizējot okupācijas varas veiktos arestus 1944.-1945.gadā, viņa uzsver, ka „Lielākajā daļā izmeklēšanas lietu netika ņemts vērā konkrētās personas nodarījums, bet piederība kādai organizācijai vai ieņemamais amats, respektīvi, tika piemērots kolektīvās vainas princips.”³ Pēc šāda principa tika veikta personāla „tīrīšana” visās jomās, arī bibliotēkās.

Latvijas Vēsturnieku komisijas publikācijās okupācijas periods atspoguļots arī citos aspektos, taču zinātnei, izglītībai un kultūrai pievērsts ļoti maz uzmanības, lai gan tieši šīm jomām bija jāveic iedzīvotāju pasaules uzskata pārveide.

Apzinot represētos bibliotekārus, izmantots Latvijas Vēstures institūta sastādītais Latvijas iedzīvotāju rādītājs, ko padomju vara apvainoja pretvalstiskā darbībā — „No NKVD līdz KGB:

¹ Domājams, „empīriskās prasības” ir publicētu un npublicētu vēstures avotu izmantošana un izvērtēšana pētniecības procesā. Sk.: Latvija Otrajā pasaules karā: starptautiskas konferences materiāli 1999.gada 14.-15.jūnijs, Rīga = Latvia in World War II: Materials of an International Conference 14-15 June 1999, Rīga. — Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. — 80.lpp. — (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1.sējums).

² Bergmanis Aldis. LPSR Valsts drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā (1944-1953) // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā. — Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001. — 521.lpp.

³ Latvija Otrajā pasaules karā: starptautiskas konferences materiāli 1999.gada 14.-15.jūnijs, Rīga = Latvia in World War II: Materials of an International Conference 14-15 June 1999, Rīga. — Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. — 288.lpp.

politiskās prāvas Latvijā. 1940-1986”¹. Tajā lielākā nodaļa veltīta pēc 1940.gada 17.jūnija apsūdzētajām personām. Rādītājā apkopotie dati liecina, ka visaktīvākais terors pret okupētās teritorijas iedzīvotājiem tika īstenots 40.gados: 1944.g. arestētas 3708, 1945.g. — 14 702, 1946.g.— 3967, 1949.g.— 3542 personas. Savukārt niecīgais apsūdzēto skaits 1985.g.(5), 1986.gadā (6) liecina par patiesu režīma liberalizāciju. Tā gan nebija vērojama visās jomās vienlaicīgi. Piemēram, krievu cenzūras pētnieks A.V.Blūms norāda, ka tikai 1987.gadā sākās pakāpeniska preses izdevumu atsvabināšana no pirmsiespieduma cenzūras², savukārt bibliotēku specfondu likvidācija — tikai 1988.gadā.

Bibliotēku darba aspekti apskatīti vairākos padomju laikā veiktos pētījumos. Vēsturnieks Āris Puriņš rakstā „Bibliotēku tīkla attīstība Latvijas PSR 1944.-1955.gadā”³ parāda bibliotēku tīkla struktūru padomju okupācijas sākumposmā, īsi raksturojot vairākas varas iestāžu veiktās pārmaiņas gan saistībā ar teritoriālajām reformām, gan pielīdzinot LPSR bibliotēku sistēmu pārējām Padomju Savienības republikām. Autors gan uzsver, ka sniegtie skaitļi nav uzskatāmi par īsti precīziem, ņemot vērā „(..) pēckara laikā bibliotēku uzskaitē neizbēgamās neprecizitātes” un „(..) uzskaites darbinieku subjektīvi pieļautās kļūdas”⁴. Pozitīvi vērtējama vēsturnieka lietišķā pieeja, atspoguļojot vien faktus un izvairoties no ideoloģiskiem vispārinājumiem. Tādu pašu nostādni Ā.Puriņš saglabājis rakstā „Bibliotekārie kadri Latvijas PSR valsts masu bibliotēkās 1944.-1955.gadā”⁵, kur uzskaitītas un tuvāk raksturotas galvenās bibliotekārās izglītības formas. Neapšaubāmi, padomju okupācijas pirmajā desmitgadē tika palielināts bibliotēku darbinieku skaits, taču noslēgumā autors piebilst, ka „1950.gadā vienas Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas darbinieku vidējais skaits bija 1,25, turpretī 1955.gadā tas pieauga līdz 1,34.”⁶ Tas nozīmē, ka masu bibliotēkas, it īpaši lauku rajonos, līdz 1955.gadam reālu darbinieku skaita pieaugumu neizjuta. Ā.Puriņš nenoklusē arī būtiskāko problēmu bibliotekārajā vidē — biežo darbinieku maiņu, kas „(..) sasniedz apm. 40 % gadā.” Šīs problēmas cēloņi nav plaši analizēti, vien norādīts, ka to veicināja: „(..) kultūrizglītības darbinieku zems materiālais nodrošinājums un šīs profesijas zems prestižs vienā jaunatnes daļā.”⁷

Padomju okupācijas pirmos pārkārtojumus LPSR bibliotēkās analizējusi arī Latvijas Universitātes Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes nodaļas lektore Ruta Lukstiņa (Šenbergā) studentiem paredzētajā mācīblīdzeklī „Основные тенденции развития сети государственных

¹ No NKVD līdz KGB: politiskās prāvas Latvijā. 1940-1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēti Latvijas iedzīvotāju rādītājs. — R., 1999. — 975 lpp.

² Блюм А.В. Закат Главлита: Как разрушалась система советской цензуры: Документальная хроника 1985-1991 гг. // Книга: исследования и материалы = The Book: Researches and materials: Miscellany. — Сборник 71. — Москва: Терра, 1995. — С.168-187.

³ Bibliotēkas — lasītājiem: Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga: Avots, 1984. — 77.-87.lpp.

⁴ Turpat, 77.lpp.

⁵ Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga: Avots, 1985. — 60.-72.lpp.

⁶ Turpat, 70.lpp.

⁷ Turpat, 64.lpp.

массовых библиотек Латвийской ССР (1944-1958 гг.)”¹. Viņa analizējusi bibliotēku attīstību no brīvvalsts pēdējiem gadiem, ietverot arī nacistiskās okupācijas periodu. Tiesa gan, akcentētas tikai negatīvās nacistiskās okupācijas laika iezīmes — „kaitīgās” literatūras izņemšana no grāmatu krātuvju fondiem, mēģinājumi izvest uz Lielvāciju vērtīgākās grāmatas, bibliotēku zaudējumi karadarbības rezultātā. Līdztekus padomju okupācijas presei, vispārīgiem vēstures dokumentu krājumiem un apcerējumiem R.Lukstiņa izmantojusi arī pirmavotus — arhīva (LPSR KIIK, LPSR KM un Rīgas pilsētas Kultūras un izglītības iestāžu nodaļas (vēlāk Kultūras pārvaldes)) dokumentus, tādēļ pētījums ir faktoloģiski bagāts un daudzpusīgs. Taču mācīblīdzekļa publikācijas gadā vēl nedrīkstēja atspoguļot padomju varas represijas pret bibliotēku darbiniekiem, „kaitīgās” literatūras izņemšanu un iznīcināšanu u.c. negācijas. Pētniecei bija liegts atklāt patiesos bibliotēku atpalcības cēloņus — tā vietā nācās slavināt padomju kultūras straujo augšupeju.

Komplicēto un sazaroto LPSR bibliotēku sistēmu un katra atsevišķa bibliotēku tipa īpašās funkcijas sava laika skatījumā skaidrojusi bibliotekārās jomas teorētiķe Zina Eglīte darbā „Masu bibliotēkas lauku iedzīvotāju apkalpošanā Latvijas PSR (1945. - 1980.g.)”². Viņa loģiski argumentē vairākus padomju laika jaunievedumus, piemēram, nestacionārās bibliotekārās apkalpošanas formas (pārvietojamās bibliotēkas, grāmatu izsniegšanas punktus, grāmatu iznēsāšanu), jo laukos „(..) līdzās kompaktajām apdzīvotajām vietām ir izplatītas dispersās apdzīvotības formas (viensētas)”³. Z.Eglīte atzīst: „Nestacionārās apkalpošanas kvalitāte iedzīvotājus apmierināja tikai daļēji (neliela grāmatu nodrošinātība, maz jaunākās literatūras un periodisko izdevumu). Neatbilstība starp lasītāju pieprasījumiem un nestacionāro bibliotēku iespējām arvien palielinās.”⁴ Viņas piedāvātais problēmas risinājums: būtu pilnīgāk izmantojami stacionāro ciemu bibliotēku lielle literatūras krājumi. Rakstā sniegtie statistiskie dati liecina, ka 20 gadu laikā (1960-1980) vidējais grāmatu skaits vienā ciema bibliotēkā pieaudzis gandrīz divkārt — no 4600 līdz 8500 eksemplāru. Taču — vai kvantitatīvi bagātie fondi saturiski atbilda lasītāju vajadzībām? Atbildot uz šo jautājumu, būtu nepieciešams analizēt fonda sastāvu, pieprasītākās literatūras pieejamību un fondu apgrozību, taču šāda informācija rakstā nav atrodamā.

60.gadu beigās eksperimentāli uzsāktās bibliotēku centralizācijas pamatojums Z.Eglītes rakstā ir neapšaubāms: „Nemitīgi palielinoties iespiedprodukcijai, bibliotēkām kļuva arvien grūtāk savos fondos iegūt literatūru visās zinātnes nozarēs, ko lielā mērā var atrisināt bibliotēku tīkla centralizācija.”⁵ Tomēr jaunieveduma mērķis nebija vienīgi racionāla finansu resursu izmantošana, daudzveidīgāks literatūras piedāvājums, augstāka pakalpojumu kvalitāte, bet arī bibliotēku kontroles

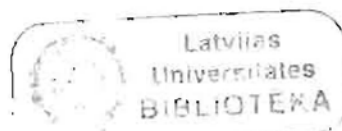
¹ Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, 1985. — 86,[1] с.

² Eglīte Z. Masu bibliotēkas lauku iedzīvotāju apkalpošanā Latvijas PSR (1945. - 1980.g.)// Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi. — Rīga, 1986. —59.- 78.lpp.

³ Turpat, 67.lpp.

⁴ Turpat, 68.lpp.

⁵ Turpat.

pastiprināšana. Centralizācijas kritika padomju okupācijas laikā nebija iespējama, jo tā tika propagandēta kā V.I. Ļeņina bibliotekāro ideju īstenojums.

Z.Eglītes pētījumā minēts, ka 50.gadu beigās – 60.gadu sākumā samazinājies lasītāju skaits un grāmatu izsniegums ciemu bibliotēkās. Autore to skaidro ar bibliotēku sistēmas ekstensīvu paplašināšanu, proti, tika palielināts grāmatu krātuvju skaits, neņemot vērā to optimālo izvietojumu. Viņa pamatoti kritizē vairāku rajonu (Liepājas, Rīgas, Rēzeknes un Ventspils) bibliotēku atrašanos ārpus rajona centra norādot, ka tām ir krietni zemāki darba rādītāji nekā citām rajonu bibliotēkām. Taču šī sistēma saglabājusies vēl mūsdienās.

Raksta autore nedaudz raksturojusi arī kolhozu un arodbiedrību bibliotēku attīstību. Pētījumam pievienotās tabulas liecina, ka tām bijusi visai niecīga nozīme iedzīvotāju bibliotekārajā apkalpošanā, jo „(..) nelielajām bibliotēkām nebija pa spēkam piedāvāt lauku iedzīvotājiem plašu literatūras klāstu un piesaistīt kaut cik ievērojamu lasītāju skaitu.”¹ Pētniece pauž viedokli, ka lauku iedzīvotāju informacionālā apkalpošana uzticama ciemu, pilsētciematu, pilsētu un rajonu bibliotēkām.

Padomju cenzūras pētniecību varēja uzsākt tikai pēc valstiskās neatkarības atgūšanas. Līdz šim publikācijās (atsevišķos rakstos periodikā, konferenču krājumos u.c.) parādīta cenzūras organizācijas veidošanās, tās darbība un izpausmes latviešu literatūrā² un bibliotēku jomā. Diemžēl tikpat kā nepētīti palikuši citi cenzūras darbības virzieni, piemēram, elektronisko plašsaziņas līdzekļu (radio, televīzija), muzeju ekspozīciju kontrole u.c. Šajā nodaļā apskatītas tās publikācijas, kurās skarta bibliotēku fondu „tīrīšana”.

Literatūrzinātnieks Raimonds Briedis analizējis vienu no svarīgākajiem LPSR GLP darbības virzieniem: aizliegto grāmatu sarakstu sastādīšanu un šīs literatūras izņemšanu no bibliotēkām un grāmatnīcām.³ Viņš ieskicējis izņemto iespieddarbu turpmākos ceļus (oficiāli bija tikai divi): atsevišķām, „izredzētājām” — uz specfondiem, pārējām — uz papīra pārstrādes fabrikām vai krāsnīm. Viņš raksta, ka sākotnēji LPSR GLP bija iecerējusi okupētajā Latvijā tikai 2 specfondus: VB un Valsts Misiņa bibliotēkā.⁴ Neraugoties uz LPSR GLP pretestību, LVU rektors Matvejs Kadeks panācis šādas nodaļas izveidi arī augstskolas bibliotēkā. R.Briedis apšaubā LPSR GLP pārskatos minēto iznīcināto vienību skaitu (līdz 1946.gadam — 5 miljoni, līdz 1948.gadam — 12 miljoni vienību), jo tas dokumentāli nav pamatots.⁵ Apkopojot LPSR GLP pārskatos minētos datus,

¹ Eglīte Z. Masu bibliotēkas lauku iedzīvotāju apkalpošanā Latvijas PSR (1945. - 1980.g.) // Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi. — Rīga, 1986. — 66.lpp.

² Piemēram: Grāmatas aizkulises : apceres, dokumenti, intervijas, atmiņas / sast.: Rita Luginska, Saulcerīte Viese.— Rīga: Sol Vīta, cop. 2002. — 365, [1] lpp.; Briedis R.Par akcentu maiņu 70.gadu literatūras cenzūrā // Karogs. — Nr.11 (1997), 154.-162.lpp

³ Briedis R.Karš ar grāmatām. Desmit saraksti (1944-1960) // Karogs. — Nr.5 (1997), 181.-197.lpp.

⁴ Turpat, 184.lpp.

⁵ Turpat, 190.lpp.

viņš aprēķinājis, ka no 1944.-1960.gadam iznīcinātas 3 632 137 grāmatas. Autors gan atzīst, ka precīzs skaits „(..) šķiet, nebūs nosakāms nekad.”¹

Taču iznīcināto vienību, iespējams, bijis daudz vairāk, nekā aprēķinājis R.Briedis. Ļoti iespaidīgs jau bija izņemamo izdevumu skaits. R.Briedis min, ka apvienotajā aizliegtās literatūras sarakstā, kas tika laists klajā 1951.gadā, bija ietverti 7118 nosaukumi.²

Turklāt jāatceras, ka „kaitīgā” literatūra tika izņemta ne tikai no zinātniskajām un masu bibliotēkām, bet arī no iestāžu un uzņēmumu bibliotēkām, kā arī grāmatnīcām, antikvariātiem, noliktavām. 1948.gadā LPSR bija 683 masu bibliotēkas, 1445 skolu bibliotēkas, turklāt vēl zinātniskās un speciālās bibliotēkas u.c. Ļoti lielu daudzumu literatūras pārstrādei nodeva VB, ZA FB, LVU ZB, kas saņēma tā saukto bezsaimnieku literatūru — emigrējušo, arestēto, izsūtīto personu privātos grāmatu un periodisko izdevumu krājumus. Par to sīkāk lasāms darba 4.nodaļā „Bibliotēku sovetizācija”. Šeit — tikai viens piemērs. LNB rakstu 19.sējumā (1994) ievietots bibliotēkas ilggadējas darbinieces Silvijas Sardiko raksts „Cenzūra bibliotēkā (1940-90)”, kurā izmantoti iestādes specfonda arhīva dokumenti.³ Autore norāda: vienā no VB iespieddarbu norakstīšanas aktiem par 1946.-1953.gadu lasāms, ka no specfonda izslēgtas 689 746 vienības, vispārpieejamam krājumam nododot tikai 3490 vienību.⁴ Tātad pārējās — vairāk nekā pusmiljons vienību no vienas bibliotēkas — nonāca makulatūrā. S.Sardiko uzsver, ka specfondā glabājās daudz sīkiespieddarbu, piemēram, koncertu programmas ar „kaitīgu” dziesmu tekstiem.⁵ Iznīcināto vienību skaitā nebija grāmatas vien, lielu daļu veidoja tieši sīkiespieddarbi. Arī Maiga Arno, kuras darba stāžs VB pārsniedz četrus gadu desmitus (no tiem vienpadsmit aizvadīti specfondā (1953-1964)), atceras, ka, strādājot specfondā Hruščova „atkušņa” periodā, viens no pamatdarbiem joprojām bija bezsaimnieku literatūras krājuma šķirošana. Fonds atradies tagadējā Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja telpās. Daudzi no šeit glabātiem izdevumiem tika nodoti pārstrādei papīra fabrikās.

Arī starptautiskās konferences „Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” (Rīga, 1998) materiālu krājumā pievērsta uzmanība vairākiem padomju cenzūras aspektiem. Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzeja darbinieks Aigars Urtāns rakstā „Padomju cenzūras aktivitātes sabiedriskās apziņas veidošanā Latvijā pēckara periodā”⁶ apskatījis LPSR GLP organizāciju un darbības virzienus. Viņš norāda, ka informācijas kontrole bija viena no svarīgākajām ideoloģiskā darba sastāvdaļām, tādēļ LPSR GLP operatīvās grupas padomju okupētajā teritorijā ieradusās jau 1944.gada nogalē, „(..) lai izvērtētu situāciju un sāktu veidot patstāvīgu cenzūras struktūru.”⁷ Neskatoties uz sūdzībām par

¹ Briedis R.Karš ar grāmatām. Desmit saraksti (1944-1960) // Karogs. — Nr.5 (1997), 196.lpp.

² Turpat, 194.lpp.

³ Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. — Rīga, 1994. — 19.[sēj.]. — 74.-95.lpp.

⁴ Turpat, 78.lpp.

⁵ Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. - 85.-89.lpp.

⁶ Turpat, 86.lpp.

⁷ Turpat.

kvalificētu kadru trūkumu, šīs operatīvās grupas īsā laikā no Rīgas bibliotēkām izņēmušas vairāk nekā 15 000 grāmatu un žurnālu. Tomēr turpmākajā tekstā autors LPSR GLP pārvaldes darbību raksturo tikai vispārīgi, bibliotēku kontrolei vairs nepievēršamies.

Konferences materiālu krājumā ievietotā rakstā „Cenzūra un vara Latvijā (1940.-1970.g.) : ieskats Latvijas Komunistiskās partijas arhīva materiālos”¹ Latvijas Valsts arhīva speciāliste Iveta Šķiņķe raksturojusi LPSR GLP sadarbību ar LKP CK. Viņa uzsver, ka abām organizācijām bijis viens mērķis — „(..) realizēt un aizsargāt padomju varu”.² Vēsturniece secinājusi, ka vairākus gadu desmitus īstenotās visaptverošās un skrupulozās vārda kontroles rezultātā „(..) cilvēkos jau bija izveidojusies pašcenzūra — viņi zināja, ko un kad drīkst teikt un ko labāk noklusēt”.³ Arī Vēsturnieku komisijas loceklis, profesors Heinrihs Strods, pētīdams PSRS GLP dokumentus Maskavā, nonācis pie secinājuma, ka GLP darbojās PSKP interesēs.⁴ Viņš norāda, ka LPSR GLP cenzorus apstiprināja LKP CK un Valsts Drošības komiteja, vairākums no viņiem bija partijas biedri.

Grāmatniecības un bibliotēku vēstures pētnieks Viesturs Zanders rakstā „Latvijas zinātnisko bibliotēku sovetizācija 1940.-1950.gados”⁵, kas arī iekļauts konferences „Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” materiālu krājumā, parāda, ka vērienīgais nevēlamās literatūras izņemšanas process pirmajos pēckara gados bija saistīts ar represijām pret bibliotēku vadošo personālu (Ludvigu Straumi un Antonu Ērgli LVU ZB, Arturu Ģērmani VB, Arturu Eglīti VB un pēc tam ZA FB, Jāni Straubergu ZA FB u.c.), kas mēģināja šo procesu aizkavēt vai pat apturēt. Diemžēl no Krievijas iesūtītie darbinieki, kā arī cenzūru īstenojošā iestāde — LPSR GLP — neļāva saglabāt bezpartejisku pieeju bibliotēku fondu veidošanā. Nepakļāvīgās personas tika apsūdzētas vai nu pretpadomju darbībā vai buržuāziskajā nacionālismā, atceltas no amatiem, un bibliotēku darbs tika „ievirzīts režīmam vajadzīgajā gultnē”.

Pieminams arī Vjačeslava Nurgaļeva vēsturiskais pārskats par aukstā kara ietekmi grāmatniecībā un bibliotēku jomā (40.gadu beigas – 80.gadu sākums) Vācijas Federatīvās Republikas profesionālajā žurnālā „Bibliothek. Forschung und Praxis”⁶ Autors pievēršas propagandai — visvairāk izmantotajam ierocim abās pusēs. V.Nurgaļevs uzsver, ka viens no svarīgākajiem padomju varas balstiem bija iespieddarbu (grāmatu, periodikas) un to glabātāju — bibliotēku — pilnīga kontrole. Viņš norāda, ka PSRS KM, kurai bija pakārtota bibliotekārās

¹ Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. - 81.-84.lpp.

² Turpat, 81.lpp.

³ Turpat, 84.lpp.

⁴ Strods Heinrihs. Par nācīgas gara nīcinātājiem ar cenzora zīmuli rokā //

http://www.vestnesis.lv/arhivs/arhivs.php?iop=DOC&doc_id=67143. — Resurss aprakstīts 2003.gada 21.septembrī.

⁵ Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. — Rīga, [1998]. — 76.-80.lpp.

⁶ Nourgaliev Viatcheslav. Der kalte Krieg im Buch-und Bibliothekswesen der Sowjetunion // Bibliothek. Forschung und Praxis. — Nr. 2 (2000), S.182-188.

pārvaldes institūcija (tās nosaukumi vairākkārt mainījās) bija pakļauta tieši PSKP CK. Tas liecina par kultūras iestāžu īpašo lomu ideoloģisko uzdevumu īstenošanā. Jāatzīmē, ka LPSR KM bez būtiskiem iebildumiem pildīja visus PSRS KM norādījumus, kaut formāli bija pakļauta arī LPSR MP. Nākamo kontroles līmeni pēc KM, uzskata V.Nurgaļevs, realizēja lielāko zinātnisko bibliotēku Metodiskās nodaļas, kuru funkcijas bija ne tikai bibliotēkārā konsultēšana, bet arī ideoloģiskā vadība.

Interesantas atziņas rodamas grāmatniecībai veltītajā apakšnodaļā. V.Nurgaļevs savdabīgi skaidro pieticīgo un pelēcīgo (īpaši pirmajos pēckara gados) grāmatprodukcijas noformējumu: „Cilvēka apkārtnē vajadzēja būt grāmatām, kas nerodinātu estētisko, reliģisko vai ekonomisko apetīti, bet aicinātu uz sociālo askēzi.”¹

Padomju grāmatai kā ideoloģiskajam ierocim vajadzēja atbilst 5 kritērijiem: tai bija jābūt kvalitatīvai, ideoloģiskai, pārliecinošai, lētai un vispārpieejamai.² Jāuzsver, ka līdzīgas prasības bija izvirzītas arī bibliotēkām: neraugoties uz nelielo finansējumu, ar kvalitatīvu „bibliotekāro tehniku” (procesu un elementu kopumu, kas nodrošina bibliotēku krājumu pieejamību lasītājam), izvērstu un pārliecinošu literatūras propagandu tām bija jāpanāk padomju ideoloģijas akceptēšana iedzīvotāju apziņā.

Atsevišķu bibliotēku vēsture

Lai gan ZA FB un LVU ZB nebija izdevējtiesību³, padomju okupācijas laikā ZA FB vēsturei un sava laika aktualitātēm veltītas daudzas publikācijas, gandrīz visas nākušas klajā izdevniecībā “Zinātne”. Pirmais un plašākais pētījums — ZA FB darbinieka Voldemāra Krasta (1908-1961) darbs „Bibliotēkas izveidošanās pēckara periodā (1944.-1958.)” — publicēts Latvijas PSR ZA FB Rakstu pirmajā sējumā.⁴ Pētījums ļauj iegūt detalizētu informāciju par bibliotēkas darbību, galvenajām problēmām un sasniegumiem 1944.-1958.gadā, jo tajā apskatīti visi nozīmīgākie bibliotēkas attīstības nosacījumi: finansējums, personāls un tā izvietojuma struktūra, fonda apjoms, sastāvs un tā veidošana. Darbā analizēta literatūras apstrāde, katalogu, kartotēku veidošana, lasītāju apkalpošana, bibliogrāfiskais darbs, zinātniskais un metodiskais darbs.

V.Krasts atklāti raksta par apstākļiem pirmajos padomju gados, kas neļāva bibliotēkai pilnvērtīgi darboties: nepiemērotas un šauras telpas, pārāk mazs personāls, nepietiekami materiālie resursi (nebija elektrības un pienācīga inventāra), neskaidrība profesionālos jautājumos saistībā ar politiskās varas maiņu (iespieddarbu klasifikācijas, katalogizācijas noteikumu, fonda kārtojuma izvēle). V.Krasts norāda, ka pilnvērtīgu bibliotēkas darbu kavēja arī objektīva prioritāte: ugunsgrēkā

¹ Nourgaliev Viatcheslav. Der kalte Krieg im Buch-und Bibliothekswesen der Sowjetunion // Bibliothek. Forschung und Praxis. — Nr. 2 (2000), S.183.

² Turpat, S.184.

³ 1963.gadā tikai 24 organizācijām LPSR bija izdevējtiesības, tajā skaitā VB (vienīgajai no bibliotēkām) un augstskolām. Sk.: LVA, PA 101.f., 26.apr, 101.l., 160.lp.

⁴ Rīga, 1960. — 37.-86.lpp.

cietušās bibliotēkas vadība galveno uzmanību pievērsa fondu komplektēšanai. V.Krasts gan tūlīt piebilst, ka steigas dēļ bijis savākts arī daudz „novecojušu” izdevumu, kas pēc atlases un izvērtēšanas nodoti vai nu bibliotēkas apmaiņas fondam, vai citām bibliotēkām (vairāk nekā 60 000 vienību), vai arī pārstrādāti makulatūrā.¹ V.Krasts nav minējis kopējo norakstītās literatūras daudzumu, kas, piemēram, 1952.-1953.gadā pārsniedza vairāk nekā trīssimt tūkstošus vienību.²

Kaut gan V.Krasta raksts ir plašāks un faktoloģiski „dziļāks” par daudzām citām padomju laika publikācijām, kurās apskatīta kādas bibliotēkas darbība, pastāvošā sovetiskā režīma zinātnes un bibliotekārās politikas, tās ietekmes objektīvu izvērtējumu šajā darbā nevarēja sniegt. Rakstam ir arī vairākas citas nepilnības. Pirmkārt, autors nav norādījis iegūto ziņu avotus. Otrkārt, V.Krasts vairākkārt salīdzinājis ZA FB kvantitatīvos rādītājus piecdesmito gadu otrajā pusē ar Rīgas pilsētas bibliotēkas statistiskajiem datiem Latvijas pirmās brīvvalsts laikā 30.gados. Veikt salīdzināšanu nebija korekti, jo pirmās Latvijas Republikas laikā Rīgas pilsētas jeb Rātsnama bibliotēku uzturēja pilsētas valde, atšķirībā no padomju okupācijas gadiem, kad ZA FB kā ZA struktūrvienība saņēma finansējumu no valsts. Piemēram, V.Krasts uzsver, ka 1936.gadā Rīgas pilsētas bibliotēka no ārzemēm saņēmusi 36 jaunākos žurnālus un laikrakstus, savukārt ZA FB 1958.gadā — 501 žurnālu un 14 laikrakstus.³ Viņš gan nenorāda, cik no tiem bija ienākuši no kapitālistiskajām valstīm. Turklāt jāņem vērā, ka padomju okupācijas laikā kapitālistisko valstu periodika nebija brīvi pieejama visiem ZA FB lasītājiem.

Daudz ZA FB vēstures faktu sniegts jubilejas krājumā „Bibliotēka — zinātnei”, kas nāca klajā izdevniecībā „Zinātne” 1973.gadā.⁴ Krājumā bibliotēkas direktors E.Arājs un citi darbinieki snieguši pārskatu par visiem svarīgākajiem bibliotekārajiem procesiem: fondu komplektēšanu, literatūras apstrādi un katalogu veidošanu, lasītāju apkalpošanu, zinātnisko un bibliogrāfisko darbu. Detalizēti raksturoti bibliotēkas nozīmīgākie fondi: centrālais pamatfonds, ārzemju literatūras krājums, rokraksti un retās grāmatas, J.Misiņa Latviešu literatūras nodaļas fonds. Fondu sastāva analīze pierāda, ka, 50.gadu otro pusē, kad mazinājās varas iestāžu ideoloģiskais spiediens, ZA FB kļuva par nozīmīgu eksakto zinātņu attīstības bāzi: pirkumu un SGA ceļā ZA FB ienāca daudz ārzemju žurnālu tehniskajās zinātnēs, matemātikā un ķīmijā. Izmantojot SBA, šeit zinātnieki varēja pasūtīt nepieciešamos izdevumus no visas Padomju Savienības un ārzemēm.

¹ Krasts V. Bibliotēkas izveidošanās pēckara periodā (1944.-1958.) // Latvijas PSR ZA FB raksti. I. — Rīga, 1960. — 49.lpp.

² No centrālā pamatfonda vien 1952.-1970.gadā „kā nevajadzīgas izslēgtas 169 974 vienības”. Sk.: Lācis M. Centrālais pamatfonds // Bibliotēka — zinātnei. — Rīga, 1973. — 55.lpp. Sīkāk par literatūras norakstīšanas procesu lasāms arī 4.3.3.nodaļā „LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka”.

³ Krasts V. Bibliotēkas izveidošanās pēckara periodā (1944.-1958.) // Latvijas PSR ZA FB raksti. I. — Rīga, 1960. — 46.lpp.

⁴ Bibliotēka — zinātnei = Библиотека — науке /Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālā bibliotēka. — Rīga: Zinātne, 1973. — 173,[2] lpp.

Plašāka informācija par bibliogrāfisko darbu un retajām grāmatām bibliotēkā, atskats bibliotēkas vēsturē un nākotnes ieskicējums lasāms vēl vienā jubilejas izdevumā „Библиотеке 450” (izdevniecība „Zinātne”, 1974).

LPSR VB darbība padomju periodā raksturota šīs bibliotēkas Rakstos (1964.-1974., 5 sējumi). VB Mūzikas nodaļas, Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas, kā arī svarīgāko bibliotekāro procesu vēsturē plašu faktu materiālu sniedz VB Rakstu IV sējums (1973). Tas veltīts tieši bibliotēkas attīstības raksturojumam. Publikācijas liecina, ka padomju okupācijas laikā attīstījās gan tradicionālie darba virzieni, piemēram, retu grāmatu un rokrakstu, mūzikas literatūras un nošu izdevumu komplektēšana, tematisku bibliogrāfisku rādītāju sastādīšana, gan radās jauni virzieni, proti, masu bibliotēku darbinieku kvalifikācijas celšana, ieteicošās bibliogrāfijas veidošana u.c. Jāpiebilst, ka no 1977.-1991.gadam VB Rakstus turpināja sērijveida izdevums „Bibliotēkzinātnes aspekti”. Iznāca 13 rakstu krājumi, tajos tika iekļauti arī citu bibliotēku darbinieku pētījumi.

Jau iepriekš pieminētais VB darbinieces Silvijas Sardiko raksts „Cenzūra bibliotēkā (1940-90)”, kas publicēts LNB Rakstu 19.sējumā, pagaidām ir vienīgais sacerējums, kurā aprakstīta specfonda darbība vienā no okupētās Latvijas bibliotēkām. S.Sardiko vispirms analizējusi specfondā glabājamo izdevumu sarakstus, uzsverot, ka tajos tika iekļauti arī iespieddarbi, kuros izcelti neatkarīgās Latvijas valsts svētki, pieminēts sarkanbaltsarkanais karogs vai daudzināts Brīvības piemineklis. Viņa norāda, ka specfonda darbības specifika bija krietni plašāka par nodaļas iekšējo procesu organizēšanu: ienākošās literatūras apstrādi, katalogu, kartotēku veidošanu, lasītāju apkalpošanu. Rūpīgi tika pārbaudīti arī bibliotēkā sastādītie bibliogrāfiskie saraksti, bibliotēkas jaunieguvumi, sevišķi ārzemju izdevumi, SBA kārtā saņemtā ārzemju literatūra, recenzēti „aizdomīgie” sacerējumi, kuri sevišķi daudz VB rīcībā bija pirmajos pēckara gados. Būtiski, ka specfonda bibliotekāru pašiniciatīvas iespējas bija niecīgas, jo viņu darbu detalizēti reglamentēja PSRS GLP, LPSR GLP instrukcijas un augstākstāvošo iestāžu pavēles. S.Sardiko gan nav pievērsusies specfondā strādājošo vienīgajam „radošajam” darbam — aizliegtu iespieddarbu sarakstos neiekļauto „aizdomīgo” izdevumu vērtēšanai. Autore norādīja, ka VB specfonds likvidēts 1990.gadā, un tā literatūra nekavējoties tikusi „iepludināta” vispārpieejamā krājumā.¹

Pēc Latvijas Republikas atjaunošanas plašākais pētījums veltīts Latvijas Universitātes bibliotēkas sovetizācijai. Tas iekļauts augstskolas 80 gadu jubilejai veltītajā vēstures monogrāfijā.² Rakstā „Universitātes bibliotēka (1940-1990)”³ rūpīgi izanalizētas krājuma komplektēšanas īpatnības, aizliegtās literatūras izņemšana no apgrozības, vairākus gadus desmitus ieilgusī cīņa par bibliotēkas ēkas atgūšanu augstskolas rīcībā, sovetizācijas gaitā veiktās izmaiņas personālā, izvērtēta

¹ Sardiko S. Cenzūra bibliotēkā (1940-90)// Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. — Rīga, 1994. — 19.[sēj.]. — 94.lpp.

² Latvijas Valsts Universitātes vēsture : 1940-1990 = History of the State University of Latvia / Latvijas Universitāte ; sast. un zin. red. Heinrihs Strods. — Rīga : Latvijas Universitāte, 1999. — 562 lpp.

³ Turpat, 307.-329.lpp.

bibliotēkas nozīme mācību un zinātniskajā darbā. Atšķirībā no padomju periodā tapušajām ideologizētajām, taču faktu ziņā skopajām publikācijām, rakstā izmantots plašs arhīvu materiālu klāsts: bibliotēkas un ar tās darbību saistītu augstskolas struktūrvienību dokumentācija, LKP CK arhīvā atrodamie rīkojumi un slēdzieni, kā arī bibliotēkas KP pirmorganizācijas fonds.

Bibliotēkas darbība kopumā vērtēta negatīvi. Pētījumā tikpat kā nav raksturoti daudzveidīgie iekšējā darba procesi, kurus bibliotekāri centās veikt godprātīgi, atbilstoši tā laika iespējām: veidoja augstskolas mācībspēku publikāciju kartotēkas, dažādus bibliogrāfiskos rādītājus, vāca materiālus un bibliogrāfisko informāciju universitātes vēsturei, aktīvi piedalījās profesionālajā dzīvē, izglītoja topošos bibliotekārus Rīgas Kultūras un darbinieku tehnikumā un Latvijas Valsts universitātes Bibliotēkzinātnes nodaļā, veidoja un paplašināja bibliotēkas retumu fondu, mēģināja panākt, kaut arī nesekmīgi, LPSR izdevumu obligātā bezmaksas eksemplāra piešķirumu un valūtas limita palielināšanu ārzemju literatūras ieguvei. Minētie aspekti tiks aplūkoti turpmākās šī darba nodaļās.

Papildus ziņas par dažiem bibliotēku vēstures aspektiem izdevies iegūt arī vairākos nublicētos atsevišķu bibliotēku vēstures pētījumos. No tiem izvērstākais — „Latvijas Universitātes bibliotēka 20.gadsimta 40.gados”.¹ Tajā atrodami biogrāfiski dati par vairākiem ilggadējiem bibliotēkas darbiniekiem, kas strādājuši padomju okupācijas periodā. Minētā darba autore šos datus ieguvusi bibliotēkas arhīva materiālu izpētes procesā.

¹ Treide G. Latvijas Universitātes bibliotēka 20.gadsimta 40.gados : Maģistra darbs / vad. V.Zanders. — Rīga, 1999. — 81 lpp.

3.LAIKMETA RAKSTUROJUMS

(1944-1974)

1944.gada vidū Sarkanā armija sāka uzbrukt nacistu okupētajai Latvijas teritorijai. Samērā ātri Sarkanā armija iekaroja Latgali, augustā — Vidzemi un 13.-14.oktobrī tā ieņēma Rīgu. Pēc tam vācu armija atkāpās uz Kurzemi, kur izveidojās tā sauktais Kurzemes cietoksnis.¹

Ap šo, padomju karaspēkam neieņemamo teritoriālo trijstūri — Liepāja - Tukums - Ventspils, izveidojās frontes līnija, kuru Sarkanajai armijai neizdevās pārraut līdz pat Lielvācijas kapitulācijai 1945.gada 8.maijā. Vispirms patveroties Kurzemes cietoksnī, Rietumos izdevās nokļūt ap 140 000 bēgļu², kas glābās no padomju okupācijas. Vēsturnieks Tāļivaldis Vilciņš (1922-1997) izpētījis, ka 1944./45.gadā trimdā devušies pat 80-85% fizikas, matemātikas un medicīnas nozaru zinātnieku.³ Uz ārzemēm emigrēja arī divu lielāko Latvijas bibliotēku vadītāji: Zemes bibliotēkas direktors Žanis Unāms (1902-1989) un Latvijas Universitātes bibliotēkas pārzinis, klasiskās filoloģijas profesors Pēteris Ķiķauka (1886-1967).

Pirmo padomju varas pārstāvju skaitā, kas ieradās Sarkanās armijas okupētajā teritorijā jau 1944.gada vasarā, bija arī LPSR GLP operatīvā grupa 5 cilvēku sastāvā, kas nekavējoties uzsāka „kaitīgās” literatūras izņemšanu no bibliotēkām Ludzā un pēc tam Daugavpilī.

Padomju varas galvenais uzdevums pirmajā desmitgadē bija sovetizācija — „politisko, ekonomisko, teroru pasākumu kopums, kas ļāva (...) īsā laika periodā pilnībā pakļaut savai kontrolei buržuāziskas sabiedrības”⁴. Tās galvenie „instrumenti” bija šādi:

1. Vienpartijas politiskās sistēmas ieviešana, kas tika formulēta kā „demokratizācija”. Visu līmeņu (vietējo DDP, LPSR Augstākās padomes; PSRS Augstākā padomes) vēlēšanas līdz pat 1990.gadam bija formālas balsošanas.
2. Padomju darbinieku iepludināšana, lai veiktu attiecīgās teritorijas pārvaldes ierēdņu nomaiņu.⁵ Augstāko amatu kandidātu izvēlē ne tikai LKP CK, bet arī zemākajās pārvaldes struktūrās, piemēram, LPSR KIIK un pat bibliotēku vadībā priekšroka tika dota krieviem un padomju Krievijā dzimušiem vai dzīvojušiem latviešiem, jo „Viņi zināja Padomju Savienībā valdošo kārtību un tādēļ vairumā gadījumu bija ļoti paklausīgi varas iestāžu rīkojumiem”⁶. Pirmajos okupācijas gados kultūrā, zinātnē un izglītībā to neizdevās pilnībā īstenot, jo trūka padomju varai

¹ Padomju okupācijas periodā saukts arī par Kurzemes katlu.

² Ievads // Latvija padomju režīma varā 1945-1986: Dokumentu krājums / Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts; atb.red. Irēne Šneidere. — Rīga, 2001. — 13.lpp.

³ Vilciņš T. Latvijas zinātnieki staļinisma represiju apstākļos // Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. — Rīga, 1992. — 95.lpp.

⁴ Oberlenders E. Sovietizācijas instrumenti 1939/40.gadā un pēc 1944/45.gada // Starptautiska konference “ Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944-1959: politika un tās sekas” : 13.06.-14.06.2002., [Rīga] : referātu kopsavilkumi / Vēsturnieku komisija – Rīga, 1999. — 8.lpp.

⁵ Turpat, 9.lpp.

⁶ Zariņš V. Kā veidojās valdošā šķira pēckara Latvijā // Atmoda. — Nr.4 (1990, 30.janv.), 11.lpp.

uzticamu izglītotu profesionāļu, ko iecelt iepriekšējo vadītāju vietā. Tādēļ sākumā vadošajos amatos gan LPSR Zinātņu akadēmijā, gan skolās un bibliotēkās bija daudz vietējo speciālistu, kas prata komunicēties PSKP nomenklatūrai pieņemamā valodā, taču realizēja liberālu personāla politiku. Raksturīga situācija atspoguļota Latvijas Valsts universitātes rektora (1941.g., 1949-1962) Jāņa Jurgena (1900-1983) izziņā, kas adresēta LKP CK: „Šķirai svešie, pretpadomju noskaņotie buržuāziskie nacionālisti (..) uzvedās ļoti ļojāli nodarbībās, bet privātsarunās un konsultācijās apstrādāja jaunatni. Otrās grūtības: nebija iespējams tikt no šiem elementiem vaļā ar vienu vēzienu, jo bija jāatrod labi padomju speciālisti.”¹ Kaut arī 40.gadu beigās-50.gadu sākumā „kadru tīrīšana” tomēr notika, daudzi atlaistie speciālisti (vismaz bibliotēku sfērā) darbu nozarē turpināja — citā struktūrvienībā vai iestādē, zemākā vai līdzvērtīgā amatā.

3. Kolektivizācijas kampaņa — zemnieku individuālo saimniecību apvienošana kolhozos. Pirmie kolhozi tika nodibināti 1946.gadā, taču vēl 1949.gadā zemnieku apvienošanās kolhozos nebija noslēgusies. Tādēļ tika organizētas deportācijas (izsūtīts ap 42 000 cilvēku)², lai „iedzītu” zemniekus kolhozos un pastiprinātu sabiedrībā valdošo baiļu atmosfēru. Šis pasākums izrādījās efektīvs, jo 1950.gadā kolhozos bija iesaistījušās jau 90% zemnieku saimniecību. Kolektivizācija sagrāva lauksaimniecību, jo tāpat kā citās sfērās strādājošie zemnieki pārvērtās par komandu izpildītājiem un nebija ieinteresēti lauksaimniecības attīstībā.³ Līdzko radās iespēja, daudzi lauku iedzīvotāji pārcēlās uz pilsētām. Tiesa, 70.gados izveidojās arī spēcīgas kolektīvās saimniecības, pateicoties valsts dotāciju pieaugumam un papildražotņu ieviešanai.⁴
4. Izglītības, kultūras, zinātnes struktūru pārveide pēc Padomju Savienības modeļa, garīgās jomas ideologizācija.

Komunistiskās sistēmas ideoloģiju precīzi raksturojis Čehijas prezidents Vaclavs Havelis: „Dzīve šajā sistēmā ir pilnībā piesūkusies ar meliem un liekulību. Birokrātijai padotā valdība tiek saukta par tautas valdību. Strādnieku šķira tiek verdzināta strādnieku šķiras vārdā. Individīda totāla degradēšana tiek dēvēta par visaugstākās pakāpes atbrīvošanu. Informācijas liegšanu sauc par tās pieejamību visiem. Varas pielietošanu manipulācijas nolūkos sauc par publisku varas kontrolēšanu un varas kaprīzu izmantošanu — par likumību. Kultūras apspiešanu dēvē par tās attīstību. Impērijas iespaids izvēršanās tiek izskaidrots kā atbalsts apspiestajiem. Domu brīvības paušanas aizliegums pārvēršas par vislielāko brīvības izpausmi. Smieklīgās vēlēšanas kļūst par demokrātijas viscēlāko paveidu. Neatkarīgas domāšanas aizliegšana kļūst par viszinātniskāko no pasaules uzskatiem. Militāra okupācija top par brālīgu palīdzību. Valsts iekārta ir sapinusies savos melos. Tādēļ tā ir

¹ LVA, PA 101.f., 13.apr., 73.l., 9.lp.

² Latvija padomju režīma varā 1945-1986 : Dokumentu krājums / Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts; atb.red. Irēne Šneidere. — Rīga, 2001. — 108.lpp.

³ Okupācijas varu politika Latvijā 1939-1991 : Dokumentu krājums / Latvijas Valsts arhīvs. — [Rīga]: Nordik, 1999. — 324.lpp.

⁴ Ievads // Latvija padomju režīma varā 1945-1986: Dokumentu krājums / Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts; atb.red. Irēne Šneidere. — Rīga, 2001. — 16.lpp.

spiesta viltot. Tā vilto pagātni. Tā vilto tagadni. Un tā vilto nākotni. Tā vilto statistiku. Tā izliekas, it kā tā nebalstītos uz policejiska aparāta, kam pieder visa vara un ko raksturo jebkuru principu trūkums. Tā izliekas, ka respektē cilvēktiesības. Tā izliekas, ka neviens netiek vajāts. Tā izliekas, ka ir visvarena. Tā izliekas, ka tā neizliekas.”¹

Tādēļ šai varai svarīga bija indivīda nacionālās identitātes iznīcināšana, jo tāda cilvēka apziņa ir atvērtāka mainīgas ideoloģijas ietekmei.

5. Forsēta „sociālistiskā industrializācija” visus okupācijas gadus, ieviešot un attīstot Latvijas apstākļiem nepiemēroto smago rūpniecību (mašīnbūve, metālapstrāde, ķīmijas rūpniecība), kas izraisīja pastiprinātu migrantu pieplūdumu: no 40.-80.gadu beigām Latvijā apmetās ap 700 000 cittautiešu.² Tā veicināja nelīdzsvarotu reģionālo attīstību, jo ražošanas uzņēmumi atradās galvenokārt Rīgā un dažās citās pilsētās; pilsētu infrastruktūras pasliktināšanos, jo tās pilnveide nenoritēja atbilstoši pilsētnieku skaita straujajam pieaugumam.

Bez šiem vācu zinātnieka E.Oberlendera minētajiem pasākumiem tika uzsākta arī rusifikācija. Kā uzsver vēsturnieki, oficiāli rīkojumi par krievu valodu kā valsts valodu netika publicēti, taču tā bija republikas iestāžu īstā valsts valoda. Arī LPSR kultūras pārvaldes organizāciju sarakste gan ar augstākstāvošām iestādēm, gan pakārtotajām struktūrām noritēja galvenokārt krievu valodā. Kultūras un izglītības iestādēm bija jāslavina krievu kultūras sasniegumi, jāveicina PSRS tautu (it sevišķi krievu) daiļliteratūras lasīšana.

Neilgi pēc okupācijas tika veikta administratīvi teritoriālā reforma. 1945.gadā Latvijas 510 pagasti tika sadalīti 1362 ciemu padomēs, jo „(..) bija jārada PSRS unitārajam administratīvi teritoriālajam iedalījumam atbilstoša struktūra”³. Paralēli ciemu padomēm kā vietējās pārvaldes vienības pastāvēja pagasti, tie tika likvidēti tikai 1950.gadā līdz ar apriņķu likvidāciju un Latvijas teritorijas sadalīšanu rajonos. 1949.gadā 19 apriņķi tika pārveidoti 58 rajonos. Vēlāk atsevišķi mazie rajoni tika apvienoti un tikai kopš 70.gadiem rajonu skaits palika noturīgs — 26. 1952.gadā bija mēģinājums izveidot apgabalus pēc KPFSR parauga, taču jau gadu vēlāk no tā atteicās.⁴

Pēc Staļina nāves, 1953.gadā par PSKP pirmo sekretāru kļuva N.Hruščovs, kurš 1958.gadā sāka pildīt arī PSRS MP priekšsēdētāja pienākumus. Kaut stratēģiski ideoloģiskajā darbā 50.gadu otrajā pusē nekas nemainījās, sākās zināms liberalizācijas process, kas rosināja nacionālkomunistu „spārma” izveidošanos LKP struktūrā.

¹ Ankrava Sigma. Par postkoloniālisma sindromu un identitātes krīzi //

http://www.vestnesis.lv/arhivs/arhivs.php?iop=DOC&doc_id=68428. — Resurss aprakstīts 2003.gada 21.septembrī.

² Ievads // Latvija padomju režīma varā 1945-1986: Dokumentu krājums / Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts; atb.red. Irēne Šneidere. — Rīga, 2001. — 18.lpp.

³ Šķiņķe I., Šķiņķis P. Reģionālās politikas atspoguļojums administratīvi teritoriālā iedalījuma maiņās 1940.-1956.gadā // Latvijas arhīvi. — Nr.1 (1997), 52.lpp.

⁴ Turpat, 55.lpp.

Latvijas nacionālkomunistu (LPSR MP priekšsēdētāja vietnieks Vilis Krūmiņš, LKP CK otrais sekretārs Eduards Berklavs¹, laikraksta „Cīņa” galvenais redaktors Pāvels Pizāns, Kultūras ministrs Voldemārs Kalpiņš, ZA Ekonomikas institūta direktors Pauls Dzērve un daudzi citi) darbība bija vērsta vairākos virzienos. Nacionālajā politikā viņi izstrādāja rīcības programmu latviešu valodas pozīciju nostiprināšanā, paziņojot par tās līdztiesību krievu valodai, mēģināja ierobežot migrāciju Rīgā un aicināja vadošajos amatos vairāk iesaistīt latviešus.

Atjaunojās sakari ar ārzemēm un tie arvien paplašinājās — ārzemju tūristi sāka apmeklēt Rīgu un Latviju, savukārt Latvijas iedzīvotājiem tika dota iespēja apmeklēt citas sociālistiskās valstis. Par spīti LKP CK un LPSR GLP ideoloģiskajai modrībai, kultūras darbiniekiem izdevās atgādināt sabiedrībai par latviešu literatūras vērtībām.

Bija mēģinājumi laist atklātībā agrāk aizliegtus latviešu literatūras darbus. Piemēram, 1957.gadā tūristu ceļvedī „Turp, kurp tek Lielupe” tika iekļauti fragmenti no E.Virzas „Straumēniem”.² Izdevums jau bija nodots iespiešanā, taču kāds šo „kļūdu” bija pamanījis un ceļveža turpmākais ceļš pie lasītāja tika apturēts.

50.gadu beigās Latgales Dziesmu svētku organizatori no programmas bija izslēguši A.Žilinska „Mana dzimtene jaukā” un kādu baltkrievu tautas dziesmu. Pašdarbības teātri spēlēja R.Blaumaņa „Trīnes grēkus”, E.Vulfa „Svētkus Skangalē”.³ Atsaucoties uz rakstnieka Andreja Upīša teikto, LPSR KM ierēdņi šo kultūras darbinieku rīcību nodēvēja par „palīksmošanos zaļajās ganībās” un uzdeva bibliotēkām pastiprināt iedzīvotāju ideoloģisko vadību, savukārt stingrākai kultūras pasākumu kontrolei izveidoja repertuāru komisiju.⁴

Rīgas nacionālkomunistu darbība izraisīja sašutumu latviski nerunājošos cittautiešos un militārpersonās, kas vēlējās apmesties uz dzīvi Rīgā, bet viņu iespējas nu tika ierobežotas. LKP prokrieviskais spārns, izmantojot situāciju un apmelojot nacionālkomunistus PSKP vadībai, lauzās pie varas. 1959.gada jūlijā tika sasaukts LKP CK plēnums, kurā nacionālkomunistu darbība tika pilnībā noliegta, viņus atlaida no augstajiem amatiem un pārcēla mazāk nozīmīgos darbos. Piemēram, E.Berklavs tika izsūtīts uz Vladimiru (Krievijā), kur strādāja par kinofilmu iznomāšanas pārvaldes priekšnieku, Vilis Krūmiņš kļuva par Dabas muzeja direktoru. Viens no cietušajiem — Republikāniskās arodbiedrību padomes priekšsēdētājs Indriķis Pinksis norādījis, ka no darba tika atbrīvoti 11 LKP CK locekļi, 22 LPSR AP deputāti, 10 LPSR sekretāri, kopumā ap 100 atbildīgu darbinieku.⁵ Vispār šajās represijās cietušas 800-2000 personas.⁶ LKP CK līdzšinējā vadītāja J.Kalnberziņa vietā izvirzījās Latvijas „melnsais tēvs” Arvīds Pelše, kurš ar entuziasmu īstenoja

¹ No 1956. līdz 1958.gadam — Rīgas pilsētas LKP komitejas pirmais sekretārs.

² LVA, 917.f., 1. a.apr., 18.l., 10.lp.

³ LVA, 235.f., 1.apr., 88.l., 92.lp.

⁴ Turpat.

⁵ Blejere D. Nacionālkomunisms Latvijā. Historiogrāfija // Latvijas Vēstures institūta žurnāls. — ISSN 1025-8906. — Nr.1.(2003), 116.lpp.

⁶ Turpat.

latviešu tautas un Latvijas interesēm naidīgu politiku. Pēc A.Pelšes paaugstinājuma karjerā (1966.gadā viņš kļuva par PSKP CK Politbiroja locekli) LKP CK pirmā sekretāra amatu (1966–1984) ieņēma Augusts Voss.

Tomēr kultūras jomā politiskais režīms bija kļuvis pielaidīgāks. To pierāda vairāki fakti.

Lai noskaņotu sev labvēlīgi „liberālos un mērenos” latviešu trimdas rakstniekus, 1964.gadā LPSR valdība ar LPSR VDK un Preses komitejas piekrišanu ierosināja izdot trimdas latviešu — Jāņa Klīdzēja, Irmas Grebzdes, Voldemāra Kārklīņa — stāstu izlasi, „(..) rūpīgi atlasot materiālu un nesaistot to ar Padomju Latvijas 25.gadskārtu.”¹ Tomēr krājums neiznāca, jo LKP CK ideoloģiskās nodaļas preses sektora vadītājs H.Priedītis paziņoja, ka „(..) nekā piemērota neatradās.”²

1964.gadā ZA izdevniecībā iespēšanai bija sagatavota vārdnīca „Latviešu literatūras darbinieki”. LPSR GLP spriedums par izdevumu bija bargs: „Tādu nevar izdot, jo literātu izvēle nekritiska, daudzi raksti objektīvistiskā garā, bez jebkādas šķiriska, partejiska vērtējuma.”³ Lai darbs tomēr iznāktu, 144 no ~ 750 šķirkļiem tika pilnībā pārstrādāti, 76 vispār izņemti, bet 15 ielikti papildus.⁴ Neraugoties uz ideoloģizēto autoru daiļrades skatījumu, vārdnīcas iznākšana arī pārstrādātajā variantā bija atzinīgi vērtējama. Tajā varēja atrast faktoloģisku informāciju par staļiniskā totalitārisma laikā noklusētajiem literātiem: Frici Bārdi, Annu Brigaderi, Anšlavu Eglīti, Viktoru Eglīti, Alfrēdu Gobu, Jāni Jaunsudrabiņu, Zentu Mauriņu, Andrievu Niedru, Aīdu Niedru, Kārli Skalbi, Kārli Straubergu, Arvedu Švābi, Tīrzmalieti, Jāni Veseli, Hildu Vīku, Edvartu Virzu un Mārtiņu Zīvertu. Kaut pie šiem uzvārdiem visbiežāk rodama piezīme „reakcionārs” (E.Virza LPSR GLP garā nodēvēts par „Ulmaņa kliķes galma dzejnieku”), viņu pieminēšana masu lietošanai paredzētā izdevumā pati par sevi liecināja par nenoliedzamu režīma liberalizāciju.

60.gados Latvijā sabiedriskā kārtā, proti, bez valsts finansējuma, tika izveidoti muzeji latviešu pirmspadomju literātiem (K.Skalbem, J.Jaunsudrabiņam, V.Plūdonim, F.Bārdam, A.Saulietim, J.Porukam). Muzeju ekspozīcijas atspoguļoja viņu dzīves ritumu, taču nebija saskaņotas ar partijas organizācijām vai Kultūras nodaļām. Presē par muzejiem bija cildinošas atsauksmes, ik gadus katru muzeju apmeklēja vairāki tūkstoši interesentu.⁵ Diemžēl LKP CK uzdevumā LPSR KM bija spiesta pastiprināt muzeju uzraudzību un norīkot ideoloģiski sagatavotas personas ekspozīciju pārbaudei un sakārtošanai. Tomēr muzeji netika slēgti.

¹ LVA, PA 101.f., 27.apr., 88.l., 57.lp.

² Turpat., 72.lp.

³ LVA, 917.f., 1.a apr., 38.l., 35.lp.

⁴ Turpat.

⁵ LVA, PA 101.f., 34.apr., 158.l., 20.lpp.

4. BIBLIOTĒKU SOVETIZĀCIJA (1944-1954)

Staļiniskā totalitārisma laiks Padomju Savienībā ir viens no drūmākajiem periodiem 5000 gadus ilgajā bibliotēku vēsturē. Līdz tam iekarotāji pret pakļauto tautu kultūras mantojumu īstenoja iznīcināšanas un laupīšanas politiku. Tāpat rīkojās arī V(b) KP CK ģenerālsekretārs (1922-1953) Staļins, taču viņam bija papildus prasības. Ar represijām viņš piespieda okupēto tautu kultūras iestādes kļūt par varas norādījumu izpildītājām. Bibliotekāriem bija jāiesaistās ne tikai aizliegto izdevumu apzināšanā, jāizņem tos no apgrozības un grāmatu plauktiem, bet dažkārt jāpiedalās arī šo sacerējumu iznīcināšanā.

Padomju okupācijas laikā bibliotēkuru darbības uzdevumi bija skaidri definēti: „(..) aktīvi skaidrot darbaļaudīm partijas un padomju valsts politiku; propagandēt sociālistiskās celtniecības, padomju kultūras un zinātnes sasniegumus, sekmēt buržuāziski nacionālistiskās ideoloģijas palieku likvidāciju republikas iedzīvotāju apziņā, atmaskot mūsdienu buržuāziskās kultūras reakcionāro būtību. Bibliotēkām jāveicina marksistiski ļeņinskās ideoloģijas un morāles nostiprināšanos darbaļaužu apziņā, masu mobilizāciju visu tautsaimniecības nozaru straujai atjaunošanai un tālākai attīstībai, savlaicīgai piegādes plānu uzdevumu izpildei un pārpildīšanai. It sevišķi svarīgi pastiprināt politiski audzinošu darbu lauku iedzīvotāju vidū, īpaši starp kolhoziekiem, MTS un padomju saimniecību darbiniekiem, lai sekmētu kolektīvizāciju, bet pēc tam — kolhozu nostiprināšanos.”¹ Tātad — marksistiskai ideoloģijai bija jāstājas Rietumu civilizācijā izsenis akceptēto morālo ideālu vietā.

Šim mērķim bija pakļautas okupācijas iestāžu bibliotēkārās koncepcijas, stratēģiskie plāni un īstenotie pasākumi.

Režīma liberalizācija un ar to saistītas pārmaiņas bibliotēkās nesākās tūlīt pēc Staļina nāves 1953.gadā. Vēl nākamajā — 1954.gadā — bibliotēku politikā spēja pagrieziens nebija, tādēļ šajā nodaļā ietverts arī gads pēc Staļina nāves.

Nodaļā tiks analizēti šādi bibliotēkārās jomas aspekti:

1. bibliotēku pārvalde;
2. bibliotēku tīkla attīstība;
3. „kaitīgās” literatūras izņemšana no krājumiem un to papildināšana ar politiski „pareizo” literatūru;
4. izmaiņas personāla sastāvā, izglītības sistēmas izveide;
5. bibliotēku darbības prioritāšu maiņa.

¹ Лукстинь Р. П. Основные тенденции развития сети государственных массовых библиотек Латвийской ССР (1944-1958 гг.) — Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, 1985. — С.24.

4.1. Vispārīgs situācijas raksturojums

Pirmajā Latvijas Republikā 1938.gadā bija 905 publiskas bibliotēkas. Vairums šo bibliotēku (651) piederēja sabiedriskām organizācijām, galvenokārt biedrībām, kas savukārt bija pakārtotas Sabiedrisko lietu ministrijai.

Valsts uzturēja un pārzināja tikai vienu — VB, kas atradās Izglītības ministrijas pakļautībā. Jāņem vērā, ka bibliotēku skaits 1938.-1939.gadā samazinājās, jo, baltvāciešiem izceļojot uz Vāciju, viņu biedrības tika slēgtas (daudzu bibliotēku krājumi nonāca VB). Līdz ar pirmo padomju okupāciju 1940.gadā tika uzsākta biedrību un to bibliotēku likvidācija. Liela daļa bijušo biedrību bibliotēku krājuma kļuva par pamatu valsts masu bibliotēkām, kuras tika nodotas LPSR ITK Sabiedriski politiskās un pieaugušo izglītības pārvaldes Bibliotēku daļas pārziņā.¹ 1941.gada 14.aprīlī tās pārraudzībā bija 548 bibliotēkas. Jau 1940./41.gadā tika uzsākti būtiski pārveidojumi bibliotēkās: izņemta „kaitīgā” literatūra — gandrīz visa, kas iznākusi neatkarīgās valsts pastāvēšanas gados, kā arī ārzemju literatūra, it īpaši tā, kas laista klajā nacistiskajā Vācijā (kopš 1933.gada); tika mainīta bibliotēku vadība, kurā tika ieceltas padomju varai pieņemamas personas. Kopumā būtiskas pārmaiņas bibliotēku vidējā līmeņa personālsastāvā vēl nenotika, jo ārēji apolītiskā bibliotekāru sabiedrība ar dažiem izņēmumiem atklātu pretestību neizrādīja, bet gada laikā īsto noskaņojumu nebija iespējams noskaidrot. Toties krass pavērsiens notika bibliotēku sabiedriskajā jeb masu darbā. Bibliotekāri bija spiesti piedalīties dažādās ar kultūru nesaistītās kampaņās, kā arī organizēt šīs kampaņas popularizējošas izstādes un literatūras vakarus, nācās veidot sienas avīzes, kaujas lapiņas un „zibeņus”. Bija jāiesaistās sociālistiskajā sacensībā, jāparakstās uz valsts aizņēmuma obligācijām. Lielas grūtības sagādāja padomju varas pieprasīto detalizēto darba plānu sastādīšana. Tajos bija jāievēro sava izteiksmes forma, kuru varēja apgūt tikai gadu gaitā. Pirmajos padomju okupācijas gados bibliotekāri saņēma ne mazums pārmetumu par vieglprātīgu attieksmi pret darba plānu sastādīšanu.

Nacistiskās okupācijas laikā bibliotēkas varēja atgūt padomju okupācijas laikā uz papīra fabrikām aizvestos, vēl neiznīcinātos literatūras krājumus, taču atkal sekoja stingri norādījumi par nevēlamās literatūras izņemšanu no krietni paplicinātajiem bibliotēku fondiem. „Kaitīgo” sacerējumu skaitā vispirms bija iekļaujami tie iespieddarbi, kas „izdoti tendenciozā nolūkā, lai traucētu latviešu un vācu tautas draudzīgu attiecību veidošanos”. Šajā grupā nonāca arī latviešu literatūras klasika, piemēram, Aleksandra Grīna „Likteņa varā”, „Nameja gredzens”, „Varoņu grāmata”, „Trīs gadsimti un trīs vadoņi”, Edvarta Virzas izteikti nacionālie sacerējumi, proti, „Izpostītā Latvija”, „Jaunā

¹ Štrāle, Aina. Bibliotēka un propaganda (1940.-1941.gads) : Latvijas bibliotekārā darba sovetizācijas daži aspekti // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa, Sociālās un humanitārās zinātnes. - ISSN 1407-0081. - 56.sēj., Nr.1 (2002), l.-9.lpp.

junda”, „Laikmeta dokumenti”, „Zigfrīds Anna Meierovics”, „Kārlis Ulmanis” u.c.¹ Aizliegtu darbu vidū bija arī A.Grīna „Dvēseļu putenis”. Izņemto literatūru publiskās bibliotēkas vai to pārvaldes iestādes nedrīkstēja paturēt, tā bija jānodod kompetento vācu iestāžu rīcībā. Divus eksemplārus no katra „kaitīgā” izdevuma drīkstēja uzglabāt vienīgi Zemes bibliotēka (kurā bija apvienotas: Valsts bibliotēka, Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka, no ugunsgrēka izglābtais Rīgas pilsētas bibliotēkas krājums, kā arī RVSPB bibliotēka), Universitātes bibliotēka un Liepājas pilsētas bibliotēka. Pārējo eksemplāru liktenis nav zināms. Galvenā publisko un zinātnisko bibliotēku problēma bija vērtīgākās jauniznākušās literatūras ieguve. Vispārpieejami bija tikai nacistiskās ideoloģijas sacerējumi, kurus, kā norādīja Neretas pagasta bibliotekārs Pēteris Lodziņš, „(..) neviens nelasa”.²

Atšķirībā no padomju varas nacistiskās pārvaldes iestādes necentās padarīt bibliotēkas par savas ideoloģijas ruporiem. Tās interesēja tikai okupētās teritorijas materiālie resursi.

Otrās padomju okupācijas laika pētījumos lasāms, ka nacistiskie okupanti izlaupījuši Latvijas lielākās bibliotēkas, izņemot no to fondiem tūkstošiem senu un retu sacerējumu. Viņiem piedēvēta Latvijas senākās — Rīgas pilsētas bibliotēkas nodedzināšana 1941.gada vasarā, Jelgavas, Rēzeknes pilsētu bibliotēku bojāeja un Daugavpils pilsētas bibliotēkas lieli zaudējumi kara laikā. Turklāt minēts, ka okupanti sagrāvuši 180 bibliotēkas un iznīcinājuši vairāk nekā pusotru miljonu grāmatu. Taču, izņemot atsevišķus faktus, šiem apgalvojumiem nav dokumentālu pierādījuma. Niecīgā finansējuma dēļ (piemēram, Bauskas rajona Svitenes pagasta bibliotēkas mēneša budžets bija tikai 10 reihsmarkas) bibliotēkas nevarēja pilnvērtīgi pastāvēt un daudzviet karadarbības dēļ tika slēgtas. Tomēr jāšaubās, vai nacisti apzināti centās iznīcināt bibliotēkas, jo tās neietilpa stratēģiski svarīgu objektu skaitā. Dokumentāli pamatots, ka aptuveni 10000 eksemplāru (1500 nosaukumu), respektīvi, 58 kastes no RVSPB bibliotēkas, kā arī 12 kastes no kādreizējās VB tika evakuētas 1944.gada rudenī uz Čehoslovākiju.³ Vismaz 33 kastes no RVSPB aizvestajām vērtībām tika atgūtas 1945.gadā un nonāca jaundibinātās VVB (vēlākās LPSR ZA FB) īpašumā.⁴ Savukārt ap 90 000 eksemplāru no Zemes bibliotēkas nesakārtoto, neinventarizēto militāro grāmatu fondiem 1941./42.gadā aizveda projām reihsministra Alfrēda Rozenberga štābs.⁵ Pie zaudējumiem noteikti tika pieskaitīta no bibliotēku fondiem izņemtā, nacistiskajai ideoloģijai nevēlamā literatūra, kuras tālākais liktenis pēc nodošanas A.Rozenberga štābam Rīgā nav dokumentēts. Arhīva materiāli liecina, ka nacistiskās

¹ No latviešu grāmatu tirdzniecības izņemamo grāmatu l.saraksts = l. Liste des aus dem lettischen Buchhandel zurückzustellenden Schriftum. — Rīga, 1941. — 27 lpp. ; No latviešu tautas bibliotēkām un antikvariātiem izņemamo grāmatu saraksts = Liste des aus den lettischen Volksbüchereien und Antiquariaten zurückzustellenden Schriftums. — Rīga : Rota, 1941. — 164 lpp. Atsevišķi latviešu klasiķu darbi vēlāk tika atzīti par nekaitīgiem, piemēram, Viļa Plūdoņa „Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas”, E.Virzas „Jaunā junda”.

² LVA, 946.f., 1.c apr., 36.l., 7.lp.

³ Dreimane J. Rīgas bibliotēkas nacistiskās okupācijas laikā (1941-1944): Maģistra darbs / zin. vad. V. Zanders; rec.A. Beika – Rīga, 1998. — 32.lpp.

⁴ LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 99.lp.

⁵ Dreimane J. Rīgas bibliotēkas nacistiskās okupācijas laikā (1941-1944): Maģistra darbs / zin. vad. V. Zanders; rec.A. Beika – Rīga, 1998. — 32.lpp.

okupācijas sākumposmā 1941.gada augustā Latvijas teritorijā darbojušās vismaz 628 publiskās bibliotēkas.¹ Rīgas pilsētas bibliotēku skaits 1941.gada nogalē no 42 tika reducēts līdz 11, boļševistiskās okupācijas laikā par patstāvīgām bibliotēkām pārveidotos grāmatizsniegšanas punktus, kā arī bērnu nodaļas (izņemot 11.bērnu un jaunatnes bibliotēku) pievienojot pamatbibliotēkām. Nav liecību par citiem pārveidojumiem.

Tiešās karadarbības zonā nokļuvušo bibliotēku zaudējumu vai bojāejas vaininieku meklējumi reti ir produktīvi, jo gandrīz neiespējami noskaidrot, vai postošais šāviņš raidīts uzbrukumam, aizstāvībai vai vienkārši atriebībai.

Nacistu nodarīto kaitējumu pārspīlētajam apjomam, ko uzrādīja padomju vara, bija 2 mērķi: 1) atklāt nacistiskā režīma atbaidošo būtību; 2) uz šī vispārējās iznīcības fona izcelt progresīvās padomju varas sasniegumus kultūras laukā.

Bibliotēku darba vadlīnijas padomju Latvijā noteica LKP CK. Bibliotēku pārvaldes struktūras tikai izstrādāja pasākumu kompleksu to īstenošanai un kontrolēja norādījumu izpildi. Pirmajā desmitgadē to specifiskais uzdevums bija bibliotēku sovetizācijas īstenošana un vadība, respektīvi, bibliotēku darba satura un metožu pielāgošana padomju okupācijas varas mērķiem. Pavēļu formā bibliotēku pārvaldes struktūras deva kārtējos norādījumus republikāniskas nozīmes kultūras institūcijām un apriņķu (kopš 1949.gada 31.decembra — rajonu), pilsētu kultūras un izglītības iestāžu nodaļām, kas par tiem informēja pakļautās iestādes. To darbu pārbaudīja pēc iesniegtajiem plāniem un atskaitēm (dažkārt par paveikto bibliotekāriem bija jāziņo mutiski), kā arī apmeklējot bibliotēkas. Pirmajos gados bibliotēku pārvaldes iestāžu norīkotas personas izbraukumos devās regulāri, iesniedzot pēc tam rakstiskus ziņojumus par konstatēto stāvokli un sniegto metodisko palīdzību. Šiem ziņojumiem visbiežāk arī sekoja garas un kritiskas pavēles.

Tulīt pēc padomju okupācijas atjaunošanas, valsts masu bibliotēkas, kā arī lielākās zinātniskās bibliotēkas (LPSR VB, Valsts MB, Valsts Centrālā zinātniskā pedagoģiskā bibliotēka un Rīgas pilsētas bibliotēka, kas vēlāk ieguva nosaukumu — LPSR VVB) nonāca LPSR ITK Politizglītības darba pārvaldes Bibliotēku daļas pārziņā. Tur jau no 1944.gada 1.septembra strādāja bibliotēku darba inspektore Olga Bīrone², bet daļas vadītājas pienākumus veica Alma Slēze (1892-1977).

¹ Dreimane. Jana Cenzūra Latvijas bibliotēkās nacistiskās okupācijas laikā // Starptautiska konference "Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas" : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. — Rīga, [1998]. — 71.lpp.

² LVA, 700.f., 3.apr., 2.l., 129.lp.

Vēlāk Olga Bīrone vadīja Bibliotēku un muzeju daļu LPSR TKP KIIK, kas pārņēma Politizglītības darba pārvaldes funkcijas kopš 1945.gada septembra.¹ Alma Slēze tika iecelta par Valsts MB direktora vietnieci.

Pirmajā okupācijas gadā masu bibliotēku darbu vadīja apriņķu un pilsētu TIN, kurās strādāja bibliotēku darba inspektori.

1945.gada 13.septembrī KIIK no ITK tiešā pārziņā pārņēma republikāniskas nozīmes bibliotēkas, muzejus un Valsts Lekciju biroju. 1945.gada 22.novembrī tai bija pakļautas:

1. LPSR VB;
2. LPSR VVB;
3. LPSR Valsts Jāņa Misiņa bibliotēka;
4. Valsts Centrālā zinātniskā pedagoģiskā bibliotēka²;
5. Valsts Jelgavas zinātniskā bibliotēka (kas tobrīd vēl nebija atvērta);
6. Valsts Liepājas zinātniskā bibliotēka.

1946.gada 23.jūlijā — VVB un Valsts MB tika nodotas jaundibinātajai LPSR Zinātņu Akadēmijai.³ Tādējādi LPSR KIIK turpmāk tieši pakārtotas bija tikai 3 bibliotēkas: Valsts bibliotēka, Valsts Jelgavas zinātniskā bibliotēka un Valsts Liepājas zinātniskā bibliotēka.

Pēc LPSR KIIK izveidošanas masu bibliotēkas tika uzticētas apriņķu un pilsētu kultūras un izglītības iestāžu nodaļām. 1949.gadā bija pavisam 19 apriņķu kultūras un izglītības iestāžu nodaļas, katrā bija nodarbinātas 4-6 personas (atkarībā no pilsētu un pagastu/ciemu skaita apriņķī). Turklāt bija vēl 5 pilsētu nodaļas: Rīgā, Daugavpilī, Liepājā, Ventspilī un Jelgavā.

Līdztekus pilsētas Kultūras un izglītības iestāžu nodaļai Rīgā pastāvēja arī atsevišķu rajonu struktūrvienības. Tādējādi LPSR galvaspilsētā bija nodrošināta visstingrākā ideoloģiskā kontrole, ko pastiprināja regulārās LPSR GLP pārbaudes. Kopumā republikā bija 31 apriņķa kultūras un izglītības iestāžu nodaļa, kurās strādāja 115 speciālisti.⁴ Vēlāk, apriņķus reorganizējot par rajoniem, mainījās arī pilsētu un rajonu kultūras un izglītības iestāžu nodaļu skaits.

LPSR MP KIIK centrālā aparāta, rajonu un pilsētu nodaļu vadītāji bija sistēmas nomenklatūras darbinieki, viņu iecelšanai bija nepieciešams KIIK vadības apstiprinājums. Bez tā nevarēja iecelt arī kultūras un izglītības iestāžu nodaļu inspektorus un rajona bibliotēku direktorus. Savukārt rajona/pilsētu kultūras un izglītības iestāžu nodaļas bija atbildīgas par pilsētu un pat pagastu

¹ LVA, 1363.f., 1.apr., 3.l., 17.lp. Pilnais nosaukums dibināšanas brīdī – Kultūras un izglītības iestāžu komiteja pie LPSR Tautas Komisāru Padomes. Kopš 1946.gada 15.marta, kad LPSR TKP tika pārveidota par LPSR Ministru Padomi (turpmāk saīsināti LPSR MP), arī Kultūras un izglītības iestāžu komiteja ieguva atbilstošu nosaukumu – Kultūras un izglītības iestāžu komiteja pie LPSR Ministru Padomes. Saskaņā ar LPSR MP lēmumu, 1947.gada 17.novembrī komitejai tika piešķirts latviskāks apzīmējums – LPSR Ministru Padomes Kultūras un izglītības iestāžu komiteja. Šāds nosaukums saglabājās līdz pat tās likvidācijai. Turpmāk tekstā lietots saīsināts nosaukums – LPSR KIIK.

² Kā vienīgā speciālā pedagoģiskās literatūras krātuve LPSR tā saskaņā ar LPSR TKP 1946.gada 15.februāra lēmumu nodota atpakaļ Izglītības Tautas komisariāta pārziņā. Sk: LVA, 1363.f., 1.apr., 3.l., 67.lp.

³ LVA, 1363.f., 1.apr., 3.l., 202., 204.lp.

⁴ LVA, 1363.f., 1.apr., 1.l., 13.lp.

bibliotēku pārziņiem. Realitātē daudzi vadošie kultūras darbinieki rajonos tika iecelti un strādāja bez LPSR KIIK piekrišanas.¹ 1951.gadā tādu bija gandrīz puse (170 apstiprinātu, 117 — bez KIIK akcepta).² Ar to KIIK izskaidroja it kā nelielo komunistu un komjauniešu skaitu iestādē — 48,4%, rajonu un pilsētu kultūras un izglītības iestāžu nodaļu vadībā — 45%.³ Tiesa, ne tikai KP un VĻKJS biedri, bet arī bezpartejiskie ātri vien pameta šo slikti apmaksāto ideoloģiskā darba „fronti”, piemēram, 1950.gadā no tā aizgāja trešā daļa darbinieku (887 no 2500 personām).⁴ Tas pats attiecās arī uz bibliotēku personālu, jo 1950.gadā vairāk nekā pusei bibliotekāru (56,1%) darba stāžs bija no 1 – 5 gadiem, gandrīz puse (43,8%) bibliotēkās vēl nebija nostrādājusi pat gadu.⁵ Diemžēl avotos nav izdevies noskaidrot, cik daudz bibliotekāru pirmajos gados atlaida no darba politisku motīvu dēļ, jo bieži vien viņu patiesie atlaišanas vai aiziešanas iemesli dokumentos nav minēti. Toties LKP CK, LPSR GLP un pat LPSR KIIK materiālos 40.gadu beigās lasāms, ka bibliotēku „(..) kadri piesārņoti ar svešiem elementiem.”⁶

1953.gada 13.aprīlī LPSR KIIK tika iekļauta jaundibinātajā LPSR KM un pārveidota par Kultūras un izglītības iestāžu pārvaldi. Rajonu un pilsētu kultūras un izglītības iestāžu nodaļas tika pārdēvētas par kultūras nodaļām. Atšķirībā no KIIK, kas saņēma vadošus norādījumus no LKP CK un LPSR MP, KM bija pakļauta arī PSRS Kultūras ministrijai.

LPSR KM Bibliotēku un muzeju daļā bija tikai 7 darbinieki. Taču tas nenozīmēja, ka bibliotēkas palika bez uzraudzības. Šī funkcija lielā mērā tika deleģēta LPSR VB (kopš 1955.gada masu bibliotēku vadība tika koncentrēta Bibliogrāfijas un metodiskā darba nodaļā). Tagad tā veica regulārus izbraukumus uz rajoniem. Piemēram, 1953.gadā VB darbinieki apmeklēja 27 rajonu, 32 ciemu un 15 pilsētu bibliotēkas, 101 reizi ieradās pārbaudes vizītē dažādās Rīgas bibliotēkās.⁷ VB darbinieki apkopoja un sagatavoja publicēšanai masu bibliotēku darba pārskatus, sastādīja metodiskus un instruktīvus materiālus, organizēja republikas mēroga sanāksmes bibliotēku darbiniekiem, kā arī uzraudzīja aizliegtās literatūras izņemšanu no masu bibliotēku fondiem.

Lai sovetizācija aptvertu katru bibliotēku, apriņķu un pilsētu kultūras un izglītības nodaļām bija jāveic to uzskaitē, apkopotos datus nosūtot augstākstāvošām iestādēm. Pirmo uzskaiti 1944.oktobrī organizēja jau LPSR MP KIIK priekštece — ITK Politizglītības darba pārvalde.⁸ 1946.gada februārī Kultūras un izglītības iestāžu komiteja paziņoja par vispārēju standartizētu

¹ LPSR MP Kultūras un izglītības iestāžu komitejas ziņojums LPSR MP 1951.gadā. Sk.: LVA, 1363.f., 1.apr., 99.l., 3.lp.

² LVA, 1363.f., 1.apr., 12.l., 23.lp.

³ LVA, 1363.f., 1.apr., 99.l., 40.lp.

⁴ Turpat.

⁵ Puriņš Ā. Bibliotekārie kadri Latvijas PSR valsts masu bibliotēkās 1944.-1955.gadā // Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga: Avots, 1985. — 70.lpp.

⁶ Sk.piemēram: LVA, PA 101.f., 11.apr., 54.l., 26.lp.

⁷ LVA, 235.f., 1.apr., 43.l., 25.lp.

⁸ LVA, 700.f., 3.apr., 4.l., 72.lp.

kultūras iestāžu reģistrāciju. Bija sniedzama precīza un pilnīga informācija, kuras atbilstība realitātei tika pārbaudīta.¹ Nākamo reģistrāciju izsludināja 1950.gadā.

Ikvienai kultūras iestādei ik ceturksni bija jā sagatavo detalizēti darbības plāni un pārskati, kas bija iesniedzamas pārvaldes struktūrām. Pārskatos bija jāsniedz atbildes uz konkrētiem jautājumiem. Bez tradicionālajiem bibliotēku darba rādītājiem (fonda pieaugums, lasītāju skaits, apmeklējumi, izsniegums kopā un pa literatūras nozarēm) tika ieviestas arī jaunas sadaļas, piemēram, masu darbs. Pirmuzskaites ietvaros tam bija jāveltī īpaša uzmanība, iekārtojot masu pasākumu uzskaites grāmatu. Tajā bija jānorāda ne tikai pasākuma tēma, dalībnieku skaits, norises vieta, bet jāsniedz tūlītējs pasākuma novērtējums.

Bez lasītāju apkalpošanas bibliotēkas telpās un pārvietojamās bibliotēkās nācās piegādāt literatūru iedzīvotājiem darba vietās un pat privātos mājokļos. Šajā darbā bija iesaistāms bibliotēkas aktīvs — lasītāju pulciņš, kas palīdz bibliotēkām dažādu lietišķu problēmu risināšanā. Pārskatos bija atklājams pārvietojamo bibliotēku skaits, fonda apjoms, sastāvs, izmantojums², uz mājokļiem iznēsāto grāmatu skaits. Fonda dinamikas analīzē svarīgs bija nozariskais aspekts: atskaites periodā iegūto, no fonda izslēgto, lasītājiem izsniegto sabiedriski politisko, dabaszinātņu un tehnikas, lauksaimniecības, beletristikas iespieddarbu skaits. Īpaši izceļams bija darbs ar marksisma-ļeņinisma klasiķu izdevumiem, kas bija jāiegādājas un jāapstrādā pirmām kārtām un pastiprināti jāpropagandē.

Jau 1944.gada 31.jūlijā LPSR ITK, vēl atrazdamās Ludzā, Sarkanās armijas aizsegā, deva pavēli „nekavējoties atjaunot visu pagastu un pilsētu bibliotēku darbību ar tādu aprēķinu, lai tuvākajā laikā katrā pagastā un pilsētā strādātu vismaz viena, visiem pieejama bezmaksas bibliotēka.”³

Pamatojoties uz Latvijas PSR vēstures 3.sējuma (1959) pausto informāciju, pētniece R.Lukstiņa darbā „Основные тенденции развития сети государственных массовых библиотек Латвийской ССР (1944-1958 гг.)” norādījusi, ka „1944.gadā masu bibliotēku tīkls bija gandrīz pārstājis eksistēt. Atbrīvotajās pilsētās un apriņķos funkcionēja daži desmiti bibliotēku.”⁴

Arhīva materiāli tomēr liecina, ka situācija bija daudz labāka nekā apgalvots padomju vēstures apcerējumos. Pēc kara zaudējumu uzskaites komisijas datiem, kas sastādīti 1945.gada 1.februārī, 15 apriņķos visā Latvijas PSR, ieskaitot arī vienu no visvairāk cietušajiem reģioniem — Jelgavu, pilnībā bija sagrautas 7 bibliotēku ēkas.⁵ Pēc kara beigām tika konstatēts, ka neskartas saglabājušās pilsētu bibliotēkas Kurzemes cietokšņa teritorijā: Talsos, Kuldīgā, Ventspilī, Liepājā, tādēļ tās drīz vien

¹ LVA, 1363.f., 1.apr., 3.l., 95.lp.

² VA, 1363.f., 1.apr., 3.l., 20.lp.

³ LVA, 700.f., 3.apr., 2.l., 3.lp.

⁴ Лукстинь Р. П. Основные тенденции развития сети государственных массовых библиотек Латвийской ССР (1944-1958 гг.) — Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, 1985. — С.13.

⁵ LVA, 700.f., 4 a apr., 1.l., 9.lp.

varēja uzņemt lasītājus.¹ Līdz 1945.gada janvārim sabiedrībai bija pieejamas 272 bibliotēkas, bet pēc pusgada — jau 402 grāmatu krātuves.²

Komplicēts bija bibliotēku sagatavošanas process lasītāju uzņemšanai: bija jāatrod politiski un lietišķi atbilstošs personāls, jāinventarizē bibliotēkas īpašums, jāizņem aizliegtā literatūra. Tukuma pilsētas bibliotēka, kurai kara laikā bija izdevies saglabāt fondu (6000 eksemplāru), nevarēja atsākt darbu vien tādēļ, ka teritorija, kur tā atradās, civiliedzīvotājiem bija slēgta — to aizņēma Sarkanās armijas vienības.³

Okupācijas pirmajā desmitgadē bibliotēku skaits ik gadus pieauga, taču pirmskara līmenis netika pārspēts ne dz kvantitatīvā (bibliotēku skaita), ne dz kvalitatīvā (fondu sastāva un apjoma) aspektā (1.tabula). To pierāda arī atsevišķu bibliotēku veidošanas vēsture (par to lasāms turpmāk).

1.tabula

LPSR Kultūras un izglītības sistēmas bibliotēkas 1945.-1954.gadā

	1945.gads	1946.gads	1948.gads	1950.gads	1954.gads
LPSR Kultūras un izglītības sistēmas bibliotēku skaits	402	508	605 ⁴	769	902

Arī vēsturnieka Āra Puriņa pētījumā „Bibliotēku tīkla attīstība Latvijas PSR 1944.-1955.gadā”⁵ sniegtie dati liecina, ka pirmajos gados ļoti dinamisks bija ciemu un apriņķu (rajonu) bibliotēku skaits. Piemēram, 1946.gadā bija 444 ciemu bibliotēkas, bet 1954.gadā — 771. 1946.gadā bija 16 apriņķu bibliotēkas, bet 1954.gadā — jau 58.⁶ Tomēr izvirzītais mērķis — pa vienai publiski pieejamai bibliotēkai katrā administratīvā vienībā — netika sasniegts, kaut gan padomju vara bibliotēku tīklu paplašināja ekstensīvi, neņemot vērā reālo situāciju.

Pat ciemu bibliotēku nabadzīgie fondi neatturēja varas iestādes no plāna realizācijas. Piemēram, 1948.gadā Krāslavas apriņķī (tas tika izveidots 1947.gadā, sadalot Daugavpils apriņķi 2 daļās) visās masu bibliotēkās kopumā bija tikai 15 400 vienību, to skaitā vismaz puse brošūru — tik, cik vienā nelielā Rīgas pilsētas masu bibliotēkā.⁷

Atsevišķu ciemu bibliotēku fondi šajā apriņķī bija pavisam niecīgi:

Indras pagasta bibliotēkā — 566 grāmatas;

Izvaltas pagasta bibliotēkā — 750 grāmatu;

¹ LVA, 700.f., 13.apr., 1.1., 9., 12.lp.

² Turpat, 18.lp.

³ LVA, 700.f., 13.apr., 1.1., 9.lp.

⁴ Tajā skaitā 3 republikāniskās pakļautības bibliotēkas, 20 apriņķa bibliotēkas, 70 pilsētu un 512 pagastu bibliotēkas. Sk.: LVA, 1363.f., 1.apr., 120.l., 158.lp.

⁵ Puriņš Ā. Bibliotēku tīkla attīstība Latvijas PSR 1944.-1955.gadā // Bibliotēkas — lasītājiem: Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1984. — 79.lpp.

⁶ Turpat, 80.lpp.

⁷ LVA, PA 101.f., 11.apr., 54.l., 27.lp.

Dagdas pagasta bibliotēkā — 859 grāmatas.¹

Tādēļ tām nebija iespējams no saviem fondiem organizēt arī pārvietojamās bibliotēkas. Krāslavas apriņķa partijas komiteja lūdza LKP CK piešķirt papildus līdzekļus inventāra iepirkšanai, grāmatu iegādei un nodrošināt minētās bibliotēkas ar jaunāko literatūru ārpus kārtas. Tā iebilda pret LPSR KIIK ieceri jaunizveidotajā nabadzīgajā apriņķī nodibināt vēl 2 jaunas bibliotēkas. Protams, lūgums tika pāradresēts LPSR KIIK, kas savukārt atbildēja, ka rajona kultūras iestāžu finansējums ir pietiekams, tikai netiek pilnīgi izmantots.²

Neapmierinoša situācija bija arī Rēzeknes apriņķī: 1948.gadā 6 no 13 apriņķa masu bibliotēkām bija mainījušies vadītāji. Savā kārtējā pavēlē 1948.gada 2.novembrī LPSR KIIK norādīja, ka Rēzeknes rajona kultūras iestāžu vadībai nav rūpējies bibliotēku masu darbs, grāmatu propaganda un kadru audzināšana.³ Zīmīgi, ka nevienā no šiem dokumentiem, kā arī citos materiālos LPSR KIIK nesniedza detalizētu situācijas analīzi, jo tādējādi varēja atklāties varas iestādēm nevēlami fakti, par ko runāts atsevišķu masu bibliotēku atskaitēs vēl 50.gadu nogalē: asignējumi tika pārskaitīti ar nokavēšanos, kad nepieciešamā literatūra Bibliotēku kolektorā un grāmatnīcās jau bija izpirkta⁴, savukārt uz pasūtītā inventāra izgatavošanu bija jāgaida gadiem vai arī to neviena ražošanas struktūra neuzņēmās izgatavot.⁵

Neraugoties uz bēdīgo Latgales kultūras iestāžu stāvokli, LPSR KIIK no sava plāna neatkāpās. 1948.gadā Latgalē tika nodibinātas 15 no 18 iepļānotajām jaunajām masu bibliotēkām.⁶

Ekstensīvi tika veidots rajonu bibliotēku tīkls. Sākumā bija 58 rajoni, taču rajona bibliotēku — tikai 22 (visas bijušās apriņķu bibliotēkas)⁷. Pārējās rajonu bibliotēkas veidoja ne tikai no pilsētu, bet arī no ciemu bibliotēkām. Tādējādi jau 1951.gadā tika panākts, ka katrā rajonā bija sava bibliotēka, taču daudzviet to materiālais nodrošinājums bija kritisks. Piemēram, 1954.gadā Varakļānu rajona bibliotēkai kopā ar bērnu bibliotēku bija atvēlēta vien 15 km² liela istabiņa.⁸ Gaujienas rajona bibliotēkas telpas nebija apkurināmas. Vairākām rajonu bibliotēkām (Dagdā, Priekulē, Balvos) nebija lasītavu. Daļa jauno rajonu bibliotēku netika galā ar daudzveidīgajiem uzdevumiem, piemēram, Ilūkstes rajona bibliotēka un Krustpils rajona bibliotēka regulāri saņēma aizrādījumu par to, ka nav bijušas aktīvas masu darbā.

¹ LVA, PA 101.f., 11.apr., 54.l., 27.lp.

² LVA, PA 101.f., 11.apr., 54.l., 29.lp.

³ LVA, 1363.f., 1.apr., 5.l., 317.lp.

⁴ Valmieras CB vēsturē lasāms: „Grāmatu komplektēšana 50.gados ir neapmierinoša, jo līdzekļi tiek piešķirti ļoti nevienmērīgi un nesavlaicīgi. Piemēram, 1955.gada I kvartālā no kolektora iegādātas grāmatas par 918 rbļ., II kvartālā nav piešķirti līdzekļi nemaz, III kvartālā iegādātas grāmatas par 2781 rbļ., IV kvartāla beigās. Par pārējo summu bibliotēku fondu komplektēšana nevar notikt sistemātiski, pie tam jaunāko literatūru nebija iespējams iegādāties, jo kolektorā un vietējā grāmatnīcās tās vairs nebija. Tādā veidā bibliotēkā jaunākās grāmatas tiek saņemtas ar lielu novēlošanos vai nemaz.” Sk.: Daniela L. Valmieras Centrālās bibliotēkas vēsture: [nepublicēts materiāls], 27.lp.

⁵ Rīgas pilsētas masu bibliotēku atskaites par 1954., 1955.gadu. Sk.: LVA, 1583.f., 1.apr., 82., 93.l.

⁶ Turpat, 97.l., 23.lp.

⁷ Puriņš Ā. Bibliotēku tīkla attīstība Latvijas PSR 1944.-1955.gadā // Bibliotēkas — lasītājiem: Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1984. — 79.lpp.

⁸ LVA, 678.f., 3.apr., 62.l., 26.lp.

1944.gadā Latvijā bija tikai viena speciāla bērnu bibliotēka, kas tika izveidota pirmās padomju okupācijas laikā Rīgā. Bērnu bibliotekāro apkalpošanu veica apriņķu bibliotēkas, kurām 30% no grāmatu iegādei paredzētajiem līdzekļiem bija jāizmanto bērnu literatūras iepirkšanai.¹ Skolēnus ar mācībām nepieciešamo literatūru bija jānodrošina skolu bibliotēkām, taču to pakalpojumu līmenis kopumā bija ļoti zems: daudzviet nebija ne katalogu, ne pienācīgu telpu, ne profesionāla vadītāja, krājums, izņemot atsevišķus gadījumus, bija niecīgs. Turklāt arī no skolu bibliotēkām tika izņemta režīmam nepieņemamā literatūra, to skaitā daudz brīvvalsts laikā iznākušo mācību grāmatu.²

Pakāpeniski bērnu bibliotēku skaits tika palielināts, taču 1950.gadā okupētajā Latvijā bija tikai 10 jaunākajiem lasītājiem paredzētas bibliotēkas. Turpmākajos gados to skaits strauji pieauga. 1954.gadā bija atvērtas jau 69 bērnu bibliotēkas³, no tām Rīgā vien — 7 ar 67 950 vienību lielu fondu.⁴ Šīs literatūras krātuves tomēr nebija pasargātas no aizliegtu grāmatu izņemšanas procesa, fonda ideoloģizācijas un rusifikācijas, katalogu pārveides un propagandas pasākumu rīkošanas.

Viens no bibliotēku sovetizācijas galvenajiem elementiem bija fondu ideoloģizācija, ko nodrošināja divpusējs process:

- 1) aizliegtās literatūras izņemšana no bibliotēku krājumiem un tās iznīcināšana;
- 2) pastiprināta ideoloģizētās padomju literatūras komplektēšana.

Aizliegtās literatūras izņemšana no bibliotēku krājumiem sākās tūlīt pēc padomju okupācijas atjaunošanas. Jau 1944.gada 31.jūlijā LPSR ITK pavēlē norādīja, ka lasītājiem nav izsniedzama pretpadomju, rasistiska un tautu naidu rosinoša literatūra, nacistiskie propagandas sacerējumi un vācu okupācijas laikā iznākušie periodiskie izdevumi. Pirms masu bibliotēkas atvēršanas grāmatu fonds bija izvērtējams PSKP un NKVD⁵ pārstāvju klātbūtnē vai piedaloties vismaz TIN inspektoram.

1944.gada 13.novembrī tika izsludināts LPSR TKP lēmums par fašistisku sacerējumu, plakātu un portretu izņemšanu no fondiem un to iznīcināšanu, drīz tam sekoja vēl divi līdzīga satura norādījumi.⁶

Bibliotekāri ne tikai Rīgā, bet arī citviet Latvijā mēģināja glābt aizliegtu literatūru. 1945. gada vidū LPSR ITK Politizglītības pārvalde norādīja, ka „Visi esošie grāmatu fondi tika pārbaudīti pēc GLP sarakstiem, taču daži to veic formāli, atstājot apgrozībā klaji nepieņemamas grāmatas un žurnālus, aizbildinoties vai nu ar valodas nezināšanu vai ar to, ka darba nosaukums sarakstā nav

¹ Puriņš Ā. Bibliotēku tīkla attīstība Latvijas PSR 1944.-1955.gadā // Bibliotēkas — lasītājiem: Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1984. — 79.lpp.

² Sk.: Izziņu par skolu bibliotēku stāvokli 1952.gadā. LVA, PA 101.f., 15.apr., 67.l., 91.-95.lp.

³ Puriņš Ā. Bibliotēku tīkla attīstība Latvijas PSR 1944.-1955.gadā // Bibliotēkas — lasītājiem: Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1984. — 80.lpp.

⁴ LVA, 1583.f., 1.apr., 82.l., 1.a lp.

⁵ Tekstā — Valsts Drošības Tautas komisariāts.

⁶ LPSR TKP Galvenās literatūras un izdevniecību pārvaldes priekšnieka pavēle Nr.9 1945.gada 7.aprīlī // No apgrozības izņemamo grāmatu un brošūru saraksts N.2. — Rīga, 1945. — 1. lpp. Gandrīz visi pirmo okupācijas gadu (līdz 1954.gadam, kā arī vairāki turpmāko gadu izdevumi) aizliegtu grāmatu saraksti (izņemot 1.numuru) pieejami LAB Misiņa bibliotēkas ZA FB specfonda arhīvā.

minēts (Cēsis, Valmiera).”

LPSR GLP vai ik gadus paziņoja, ka kaitīgās literatūras izņemšana ir gandrīz pabeigta, tomēr līdz 40.gadu beigām GLP kontrolpārbaudēs allaž tika konstatēta viena vai vairākas bibliotēkas, kas „sabotējušas” šo darbu. Lielajās zinātniskajās bibliotēkās aizliegtās literatūras izņemšanas process intensīvi noritēja vēl 50.gados. Vēlāk, kad pirmās Latvijas Republikas perioda izdevumi, nacistiskās okupācijas laika iespieddarbi bija izņemti no apgrozības un liela daļa no tiem arī iznīcināti, LPSR GLP galveno uzmanību pievērsa zinātniskajām bibliotēkām, kur ienāca ārzemju literatūra no kapitālistiskajām valstīm.

Pirmais izņemamo grāmatu un brošūru saraksts nāca klajā 1944.gada decembrī. Tas ietvēra vislielāko aizliegumu skaitu — 3573 nosaukumus, turklāt atsevišķiem autoriem un izdevumu grupām pievienota piezīme „visi darbi”. Šim sarakstam drīz sekoja citi. No 1944.-1961.gadam iznāca desmit izņemamo izdevumu saraksti, tika dotas arī atsevišķas pavēles.

Kādu literatūru gaidīja traģiskais iznīcības liktenis? To analizējis literatūrzinātnieks Raimonds Briedis rakstā „Karš ar grāmatām (1944-1960)”¹, tādēļ šeit norādītas galvenās tendences. Aizliegto grāmatu saraksti liecina, ka padomju vara vispirms vērsās pret savu lielāko ienaidnieku — nacismu, jo šīs ideoloģijas sacerējumi bija izņemami bez saraksta. Tomēr darba saturs nebija vienīgais vērtēšanas kritērijs, tikpat svarīgs bija autora, izdevēja vai kāda cita grāmatas veidotāja, piemēram, redaktora statuss. Vispārpieejamos krājumos nebija atstājama pat nacistiskās okupācijas gados klajā nākusī daiļliteratūra. Ja spilgti nacionālā dzejnieka Andreja Eglīša sacerējumu aizliegums padomju ideoloģijas kontekstā ir saprotams, grūtāk izskaidrot, kādēļ okupācijas varai nebija pieņemams P.Mantnieka apgādā iznākušais ilustrētais izdevums „Lāča bērni: Latviešu tautas dziesma ar A.Bērziņa ilustrācijām” (1943). Īpaši daudz aizliegto grāmatu sarakstos bija „tautas nodevēju” — uz ārzemēm emigrējušo latviešu (Andrejs Eglītis, K.Skalbe, J.Veselis, J.Klīdzējs, P.Ērmanis, A.Klīve, Ž.Unāms, A.Švābe, Z.Mauriņa, K.Raudive u.c.) — sacerējumi vai viņu apgādā klajā laisti izdevumi. Protams, netika saudzēti arī represēto autoru (A.Grīns, L.Breikšs, V.Eglītis, T.Līventāls, E.Brastiņš u.c.) darbi.

Vispārpieejamos krājumos nedrīkstēja atstāt jebkādus iespieddarbus, kas varētu atgādināt par zaudēto valsts neatkarību. Tādēļ izņemamo grāmatu un brošūru 5.saraksta sākumā ievietotajā LPSR GLP pavēlē² uzsvērts, ka „jāizņem grāmatu zīmes ar K.Ulmaņa parakstu.” Nedrīkstēja iepazīties arī ar Eduarda Virzas sacerējumiem.

Savukārt 7.sarakstā, kas nāca klajā 1949.gadā, persona *non grata* bija literāts un bibliotekārs Alfrēds Goba (bijis Rīgas pilsētas 3., tad 7., 17.bibliotēkas pārzinis, kā šīm amatam nepiemērots

¹ Briedis R. Karš ar grāmatām (1944-1960) // Karogs. — ISSN 0132-6295. — [Nr.] 5 (1997, maijs), 181.-197.lpp.

² No apgrozības izņemamo grāmatu un brošūru saraksts Nr.5.— Rīga, 1947.— 1.lpp.

atlaists no darba 1948.gadā)¹: „(..) visās grāmatās jāizņem A.Gobas ievietotie priekšvārdi, ievadi, piezīmes utml., jāiznīcina arī norādījumi titullapā un satura rādītājā.”²

Ja pirmajos izņemamās literatūras sarakstos piezīme „visi darbi” atrodama galvenokārt pie spilgtas nacionālas ievirzes autoriem vai organizāciju nosaukumiem, tad vēlākos gados izņemamo izdevumu grupu spektrs paplašinājās. 5.sarakstā iekļautajā GLP pavēlē lasāms: „(..) jāizņem buržuāziskās Latvijas laikā — skautiem, aizsargiem, mazpulkiem, Ulmanim un buržuāziskajiem svētkiem — komponētās dziesmas, marši, u.c. līdzekļi, notis. Jāizņem visas ģeogrāfijas, vēstures un latviešu valodas mācību lasāmās grāmatas, izdotas buržuāziskās Latvijas laikā no 1917.-1944.gadam, atstājot 1940.-1941.gadā padomju Latvijas laikā izdotās grāmatas.”³ Saraksta beigās norādīts, ka bibliotēkās nav glabājama „(..) visa periodika buržuāziskās Latvijas, no 1918.gada, izņemot padomju izdevumus”.

6.sarakstā uzsvērts, ka no apgrozības izņemamas arī buržuāziskās Latvijas laika statistikas grāmatas, kongresu materiāli un kooperāciju literatūra, nav atstājamas plauktos arī grāmatvedības dokumenti.⁴ Vēlāk bibliotēkām aizliedza glabāt arī Latvijas Republikas telefonu abonentu sarakstus, adrešu grāmatas, izdevniecību un veikalu sarakstus, grāmatu katalogus, likumus un likumu krājumus, tas pats attiecās uz neatkarīgās Lietuvas un Igaunijas periodiku. Pakāpeniski tika aizliegta gandrīz visa Latvijas brīvvalsts gados un nacistiskās okupācijas laikā izdotā literatūra. Šim procesam bija stratēģiski svarīga nozīme. Tas bija mēģinājums „izdzēst atmiņas” par pirmo Latvijas Republiku. Nākamais solis bija vēstures, statistikas falsifikācija, kurai nebija iespējams pretoties, jo nebija vairs avotos balstītu liecību.⁵

Lai bibliotēkas savlaicīgi veiktu aizliegtās literatūras izņemšanu no saviem krājumiem, LPSR GLP organizēja regulāras pārbaudes. Tām bija noteikta stratēģija. Lielajās bibliotēkās cenzors izlases kārtībā pārbaudīja lasītājiem paredzētos katalogus, savukārt nelielās bibliotēkās tika izskatīti gan katalogi, gan inventāra grāmatas, gan grāmatu plaukti. Atklājot izņemamus iespieddarbus, nekavējoties tika izveidota bibliotēkas darbinieku brigāde, kas, apgādāta ar visiem GLP sarakstiem un pavēlēm, cenzora vadībā veica krājuma „tīrīšanu”. Ja fondā bija īpaši daudz „kaitīgu” sacerējumu, brigāde strādāja tieši pie grāmatu plauktiem. Uz laukiem šo procesu vadīja LPSR GLP apriņķu/rajonu pilnvarotie, kas cenzora darbu veica amatu apvienošanas kārtā. Pirmajos gados no

¹ Sīkāk sk.: Zanders V. Grāmatnieki no Sēlijas: Jānis Kriškāns un Alfrēds Goba // Es daru tā / Latvijas Nacionālā bibliotēka. Bibliotēku dienests. — Nr.12 (1999), 21.lpp.

² Latvijas PSR Ministru Padomes Galvenās literatūras un izdevniecību pārvaldes priekšnieka pavēle Nr. 82 1949.gada 23. novembrī // No apgrozības izņemamo grāmatu saraksts Nr.7. — Rīga, 1949. — 1.lpp. Jāuzsver, ka A.Goba bija gandrīz pilnīgi aizliegts autors vācu okupācijas laikā, jo 2.aizliegto grāmatu un brošūru sarakstā (1941.gads) minēts, ka „jāizņem visi A.Gobas raksti”, kā arī vēl 5 viņa grāmatas.

³ No apgrozības izņemamo grāmatu un brošūru saraksts Nr.5.— Rīga, 1947.— 1.lpp.

⁴ No apgrozības izņemamo grāmatu un brošūru saraksts Nr.6.— Rīga, 1948.— 1.lpp.

⁵ Ne velti 7.sarakstā (1949) iekļauta „Latvijas vēstures bibliogrāfija 1918-1935” Elzas Štengeles redakcijā (1935); „Dokumenti par Pēterburgas Avīzēm”(1937), „Dokumenti par tautas atmodas laikmetu 1856-1867”(1939); no Latvijas Vēstures institūta sagatavotajiem dokumentu krājumiem „Latvijas Vēstures avoti”(2 sējumi vairākās burtnīcās, 1937., 1940.g.) bija izņemami A.Švābes un A.Tenteļa priekšvārdi.

lauku bibliotēkām izņemtā aizliegtā literatūra netika tūlīt iznīcināta, bet aizvesta uz vietējo Iekšlietu ministrijas struktūrvienību un novietota tās arhīvā. Grāmatu izņemšanas akti tika nosūtīti izskatīšanai LPSR GLP centrālajam aparātam.

Ik pa laikam GLP centrālā aparāta darbinieki devās uz provinci, lai pārbaudītu aizliegto iespieddarbu izņemšanas procesu, kur to veica vietēju pārstāvju brigādes. Līdztekus Rīgas un vietējiem cenzoriem procesu kontrolēja uz rajoniem komandētie LPSR KIIK pārstāvji — Rīgas pilsētas bibliotēku un VB darbinieki, kas ziņoja GLP par konstatēto stāvokli, izdarīto darbu un nodeva tam literatūras izņemšanas aktus.¹ Tomēr laukos „kaitīga” literatūra tika atrasta daudz mazāk nekā galvaspilsētā. Viens no iemesliem: Rīgas bibliotēkas tika rūpīgāk un biežāk pārbaudītas. Piemēram, 1947.gadā 572 no 908 GLP cenzoru apmeklētajām bibliotēkām atradās galvaspilsētā.² Turklāt Rīgā bija koncentrēts daudz lielāks grāmatu krājums nekā lauku rajonos.³ 1945.gada pirmajā ceturksnī no galvaspilsētas bibliotēkām tika izņemts 491 872 vienību, savukārt no 6 apriņķu bibliotēkām — 41 525 eksemplāru.⁴ Pat pirmajos gados, kad notika visaktīvākais literatūras izņemšanas process, no lauku bibliotēkām izņemto vienību skaits gadā nepārsniedza vairākus desmitus tūkstošus iespieddarbu.

Savas varas apziņā LPSR GLP cenzori itin bieži iejaucās bibliotekāru kompetencē. Piemēram, tā pauda neapmierinātību par formālo iespieddarbu kārtojumu bibliotēkās, norādot, ka šo „(..) arhaisko grāmatu izvietojumu ieviesuši reakcionāri elementi”.⁵ Cenzūras iestāde pieprasīja sistemātisko kārtojumu, jo, saprotams, šādi izvietotā fondā bija vieglāk konstatēt „kaitīgos” sacerējumus. Tomēr zinātniskās bibliotēkas neatkāpās no formālā kārtojuma, vienīgi LZA FB ilgi diskutēja, kādai krājuma daļai atstāt sistemātisko kārtojumu, jo visā bibliotēkā fondā to saglabāt bija visai problemātiski.

Jau 1948.gadā LPSR GLP ierosināja likvidēt LPSR ZA FB specfondu, kas bija izvietots pārāk šaurās telpās. GLP ieteica krājumu nododot ZA MB specfondam, kura darbs bija „vajadzīgajā līmenī”.⁶ GLP acīmredzot nebija ne mazākā priekšstata par katras bibliotēkas specifiku: MB kā pilnīgāko „Lettica” krātuvi un ZA FB kā eksakto, sabiedrisko un humanitāro zinātņu laikmetīgās un vēsturiskās literatūras vācēju ZA pētnieku un citu speciālistu vajadzībām.

Savukārt Lauksaimniecības akadēmijas lūgumam atļaut bibliotēkā izveidot specfondu tika iebilsts, ka pastāvošās četras literatūras speciālās glabāšanas nodaļas Latvijā (visas koncentrētas

¹ LVA, 917.f., 1.a apr., 2.l., 95.lp.

² LVA, 917.f., 1.a apr., 5.l., 64.lp.

³ Salīdzinājumam: 1946.gadā Rīgā bija 29 pilsētas masu bibliotēkas ar vairāk nekā 400 000 vienību lielu fondu. (LVA, 1583.f., 1.apr., 5.l., 2.lp.) Savukārt vienā no lielākajiem apriņķiem, — Valmieras apriņķī, kas kultūras jomā bija labāko skaitā, bija 52 masu bibliotēkas ar 89 775 sējumiem. Sk.: LVA, 1363.f., 1.apr., 96.l., 8.lp.

⁴ LVA, 917.f., 1.a apr., 5.l., 13.lp.

⁵ LVA, 917.f., 1.a apr., 2.l., 47.lp.

⁶ LVA, 917.f., 1.a apr., 2.l., 104.lp.

Rīgā, tātad GLP tiešā uzraudzībā — J.D.) esot pietiekams skaits zinātnes vajadzībām.¹

1948.gadā LPSR GLP pauda satraukumu par LVU ZB likteni, kas telpu trūkuma dēļ pārvērtusies par grāmatu noliktavu.² Tās specfondam neesot ne savu telpu, ne lasītavas. Taču jau 1952./53.gadā GLP ar LVU bibliotēkas darbību bija visai apmierināta, kaut bibliotēkas ēka vēl nebija atgūta. GLP svarīgākais bija, ka tiek ievēroti tās norādījumi, bibliotēku patiesās problēmas šai iestādei nerūpēja.³

Visus okupācijas gadus bibliotēku pārvaldes institūcijas centās izskaust masu bibliotēkās iesakņojušos tradīciju komplektēt galvenokārt daiļliteratūru. Šim mērķim kalpoja trīs pasākumi:

1) 1945.gada 1.janvārī izveidots Bibliotēku kolektors, kur neierobežotā daudzumā tika piedāvātas propagandas brošūras, toties daiļliteratūras izdevumi bija nepietiekamā skaitā;

2) 50.gados LPSR KIIK uzdevumā VB sastādīja un laida klajā rajonu un ciemu bibliotēku tipa katalogus, kas bija izmantojami bibliotēku fondu veidošanā;

3) Masu bibliotēku fondu pārbaude un papildināšana pēc LPSR VB sastādītā “Marksisma-ļeņinisma klasiķu darbu saraksta, kas izdoti LPSR un obligāti rajonu un ciemu bibliotēkām”.⁴

Arī 1952.gadā apstiprinātais masu bibliotēku katalogu minimums liecina, ka ciema bibliotēkā drīkstēja būt tikai rekomendējamā, respektīvi, ideoloģizētā literatūra: „Nepieciešams sistemātiskais katalogs visam fondam. Tā dališana lasītāju un darba katalogā nenotiek, jo šīs bibliotēkas fondā novecojušas literatūras nedrīkst būt.”⁵

Kamēr vēl nebija Bibliotēku kolektora, bibliotēkas drīkstēja iegādāties literatūru grāmatnīcās, no privātpersonām, kā arī pārņemt bezsaimnieku literatūru, kas nebija iekļautas izņemamo izdevumu sarakstos. Sevišķi šo iespēju izmantoja zinātniskās bibliotēkas: ZA FB un VB, LVU centrālā bibliotēka (kopš 1945.gada jūlija oficiālais nosaukums — LVU ZB) un Valsts MB, kurām bija lielāki naudas līdzekļi un izvēles iespējas. Rīgā bija plašāks grāmattirdzniecības iestāžu tīkls nekā lauku rajonos un bezsaimnieku krājumā bija vairāk vērtīgas literatūras, ko bija atstājusi bēgļu gaitās devusies inteliģence.

Pēc Bibliotēku kolektora izveides tika pieprasīts, lai krājuma papildināšanā bibliotēkas aprobežotos ar šīs iestādes pakalpojumiem.⁶ Pat zinātniskajām bibliotēkām mēģināja aizliegt grāmatu un periodikas iegādi komercveikalos un no privātpersonām, pret ko īpaši protestēja abas LPSR ZA bibliotēkas.⁷ Šī “privilēģija” lielajām zinātniskajām bibliotēkām tomēr netika atņemta, kaut nebija vairs pilnvērtīgi izmantojama, jo antikvariātu skaits arvien tika samazināts: ja okupācijas sākumā bija 6 bukinistu veikali, tad LPSR GLP izdevās panākt, ka 1952.gadā bija atlikuši tikai 3,

¹ LVA, 917.f., 1.a apr., 5.l., 63.lp.

² LVA, 917.f., 1.a apr., 2.l., 104.lp.

³ Sk.: LPSR GLP pārskati par 1952., 1953.gadu. LVA, 917.f., 1.a apr., 6.l., 7.l.

⁴ LVA, 1363.f., 1.a apr., 13.l., 85.lp.

⁵ LVA, 235.f., 1.a apr., 35.l., 48.lp.

⁶ LVA, 1363.f., 1.a apr., 3.l., 358.lp.

⁷ LZA CA, 23.f., 1.a apr., 21.l., 21.-22.lp.

divi no tiem atradās Rīgā.¹ Viens no GLP argumentiem: cenzoru pārslodze, kam ik dienas bija jāiepazīstas ar antikvariātos jaunienākušajiem iespieddarbiem, lai pārbaudītu, vai to skaitā nav aizliegtu izdevumu. Mazāk kontrolējamo objektu, mazāk darba.

Nekavējoties tika noteikta arī iegādājamās literatūras tematika. Jau 1944.gada 27.novembrī LPSR ITK apstiprināja „pagastu tautas bibliotēku” nolikumu, kas tika izsūtīts okupēto apriņķu TIN vadītājiem un bija īstenojams bez kavēšanās.² Saskaņā ar nolikumu pagastu bibliotēku galvenie uzdevumi bija: ieaudzināt tēvzemes mīlestību un naidu pret tās ienaidniekiem, palīdzēt izprast K.Marksa un V.Ļeņina mācību, iepazīstināt ar militārajām zināšanām. Tādēļ pirmām kārtām bija jāiegādājas ideoloģijas klasiķu darbi, politiskā literatūra, sacerējumi par „Lielo Tēvijas karu”, latviešu un „lielās” krievu tautas pagātņi. Otrajā vietā komplektēšanas plānā bija iekļaujama lietišķā literatūra zemkopībā un tehnikā. Daiļliteratūras, bērnu grāmatu un rokasgrāmatu iegādei atlika vien pārpalikums. Pagasta bibliotēkas nolikumā uzskaitīti arī obligāti pasūtāmie Vissavienības un republikāniskie laikraksti. Norādīts, ka komplektējama arī vietējā apriņķa avīze. Dokumentā atrodami daži kuriozi norādījumi, kas liecina, ka tā sastādītājam vai nu bija svešas Latvijas senās kultūras tradīcijas vai arī tā veidošanā bez iedziļināšanās izmantots kāds analogs PSRS nolikums. Pagasta tautas bibliotēkas uzdevums — „Iesaistīt bibliotēkas lasītāju skaitā visus lasītprātējus.”³ Nolikumā uzsvērts, ka „Bibliotēkā grāmatas vispirms sakārtojamas un pēc tam dodamas lasītājiem”⁴ Iespējams, ka šis norādījums izskaidrojams ar visnotaļ pieticīgajām prasībām pilsētu un pagastu bibliotēku darbiniekiem: pietika ar septiņu klašu izglītību, daudz svarīgāka bija politiskā piemērotība, latviešu un krievu valodas zināšanas.⁵

Lai bibliotekāri apgūtu un ielāgotu padomju bibliotekārā darba virzienus, tika izmantotas dažādas apmācības un informēšanas metodes, kas būtiski nemainījās visus okupācijas gadus. 1944.gada nogalē ITK Politizglītības pārvalde organizēja mēnesi ilgus kursus kultūras iestāžu, to skaitā bibliotēku, vadītājiem. Tos apmeklēja vairāk nekā puse no sistēmā strādājošajiem (391 no 601 darbinieka), vairākums bija jaunieši ar nepabeigtu vidējo izglītību. Tikai nedaudzi no viņiem anketās atzīmējuši, ka kultūras laukā darbojušies arī vācu okupācijas gados, lielākā daļa norādījuši, ka nacistiskos gadus aizvadījuši lauku saimniecībās.⁶ Jāņem vērā, ka pirmajos pēckara gados daudzi mēģināja izvairīties no represijām, noklusējot biogrāfijas faktus, taču valsts drošības dienests tos drīz vien atklāja.

Bibliotēku pārvaldes iestāžu iecienīts kultūras darbinieku informēšanas veids bija pavēles, kur tika paziņots par kārtējām kampaņām un atbilstošiem masu pasākumiem. Piemēram, sējas darbu

¹ LVA, 917.f., 1.a apr., 6.l., 38.lp.

² LVA, 700.f., 3.apr., 6.l., 1.lp.

³ LVA, 700.f., 3.apr., 6.l., 3.lp.

⁴ Turpat.

⁵ LVA, 700.f., 3.apr., 2.l., 3.lp.

⁶ LVA, 700.f., 13.apr., 1.l., 2.lp.

kampaņā bija organizējami tematiski priekšlasījumi, lekcijas, pārrunas, skaļās lasīšanas, kurās sabiedrība apgūtu pirmrindnieku pieredzi. Bibliotēkām bija jāizgatavo dažādi plakāti un jāsniedz lauksaimniekiem konsultācijas, kā sēja veicama. Jau pirmajā gadā pārvaldes iestādes pieprasīja ievērot masu darbā divus pamatprincipus : 1) formu dažādību; 2) ciešu sadarbību ar vietējo inteliģenci, jo tās kolaborācija ar jauno režīmu nodrošinātu pilnīgu padomju okupācijas legītimāciju iedzīvotāju apziņā.

Joprojām tiek organizēti rajonu bibliotekāru semināri, kas tika ieviesti tūlīt pēc padomju okupācijas. Uz tiem tika pulcināti visi rajona bibliotekāri, lai informētu par aktualitātēm, pārrunātu problēmas un iepazītos ar kolēģu pieredzi. Semināru tematika, apspriežamie jautājumi un apmācība tika stingri reglamentēta. Aprīņu/pilsētu TIN saņēma detalizētus semināru darba plānus, kuros drīkstēja ieviest tikai nelielas korekcijas. Par semināriem, tāpat kā par visiem citiem darbiem bija iesniedzami pārskati. Primārā semināru funkcija bija bibliotēku kontrole un personāla “audzināšana”. Bibliotekāriem bija jāņem līdzi iepriekšējās reizēs uzdotie mājas darbi, plāni un pārskati, kas tika skaļi lasīti priekšā un analizēti. Centīgākos uzslavēja, slinkākos atklāti kritizēja. Šāda “audzināšanas” metode tika uzskatīta par spēcīgāko personāla attīstības stimulu.¹

Kaut gan Latvijas bibliotekāro sabiedrību ik gadus papildināja Maskavas un Ļeņingradas augstāko profesionālo mācību iestāžu absolventi (piemēram, 1949.gadā LPSR VB strādāja jau 10 Maskavas Valsts Bibliotēku institūta beidzēju, no tiem 8 bija pieņemti 1947./48.gadā)², viņu skaits bija nepietiekams, lai straujā tempā īstenotu bibliotēku sovetizāciju. Tādēļ jau 1946.gada maijā LKP CK uzdeva LPSR KIIK kopā ar LVU rektoru Matveju Kadeku un Vēstures un filoloģijas fakultātes profesoru, rakstnieku Andreju Upīti izskatīt jautājumu par Bibliotēku nodaļas izveidi fakultātē.³ Vasarā tika saņemts PSRS Augstākās izglītības ministrijas akcepts šādas struktūras nodibināšanai. Par tās vadītāju pēc fakultātes mācībspēka Boļeslava Brežgo ierosmes 1946.gada 18.oktobrī ievēlēja LPSR ZA MB direktoru Kārli Egli. Viņam tika uzdots sameklēt nozares mācībspēkus un sastādīt studiju plānu.⁴ K.Egle uzņēmās katedras vadību tikai pagaidām, „(..) kamēr radīsies kāds cits, kas varētu šo darbu turpināt.”⁵ Viņa princips personāla izvēlē un darbu organizēšanā — „vispirms profesionalitāte un tikai tad politika”, ko viņš ievēroja arī MB vadībā, nodrošināja kvalitatīvu bibliotekāro izglītību arī pārspīlēti politizētajā staļinisma laikā. Sākumā bibliotēkzinātnes priekšmeti (bibliotēku fondu organizācija un klasifikācija) bija apgūstami papildus citas nozares pamatstudijām, jo tikai 1948./49.mācību gadā sāka studentu uzņemšanu bibliotēkzinātnes specialitātē.⁶ Šajā gadā tika izveidots arī bibliotēkzinātnes nodaļas ceturtais kurss — neliela studentu grupa no dažādiem

¹ Saleniece A., Eglīte Z. Rīgas rajona bibliotēkas metodiskais darbs.— R, 1959. — 38 lpp.

² LVA, 1363.f., 1.apr., 243.l., 6., 9.lp.

³ LVA, PA 101.f., 9.apr., 16.l., 244.lp.

⁴ LNB, RXA 107., Nr.3.

⁵ Turpat.

⁶ Puriņš Ā. Bibliotekārie kadri Latvijas PSR valsts masu bibliotēkās 1944.-1955.gadā // Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1985. — 66.lpp.

studiju virzieniem, kas specializējās bibliotekārajā nozarē.¹ Tajā iestājās arī divi vēlāk izcili bibliotekāri: ilggadējais LPSR VB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas vadītājs (1951-1986) grāmatzinātnieks Aleksejs Apīnis (1926-2004) un Marta Apīne (1920-1984), Augusta Ģintera bibliogrāfiskā darba (latviešu periodikas rakstu rādītāja „Latviešu zinātne un literatūra”) turpinātāja VB. Taču 1950.gadā studentu uzņemšana jaunās akadēmiskās specialitātes 1.kursā tika pārtraukta, bet 1954.gadā nodaļu un katedru likvidēja.² R.Lukstiņa norāda, ka 1949.-1950.gadā augstāko bibliotekāro izglītību ieguvušas 78 personas³, savukārt Ā.Puriņš uzsver, ka bibliotekāra kvalifikācija LVU beidzējiem tika piešķirta sākot ar 1950.gadu un līdz 1954.gadam šo specialitāti beiguši 49 vai 51 absolvents.⁴

Kārlis Egle katedru vadīja līdz 1949.gada vasarai. Pēc tam šo darbu turpināja Maskavas bibliotēku institūta absolvents, kādreizējais LPSR VB direktora vietnieks (1947-1949) Jānis Frīde (1906-1987).⁵ K.Egle strādāja LVU par stundu lektoru un vadīja studentu diplomdarbu izstrādi.⁶

Ne mazāk svarīga bija vidējā līmeņa bibliotekāru sagatavošana. Tika plānots, ka līdz 1950.gadam bibliotekāra izglītības minimums būs vidējā, vēlams, speciālā izglītība.⁷ Tādēļ jau 1946.gadā tika izveidots Rīgas Kultūras un izglītības darbinieku tehnikums. Sākumā audzēkņu grupas pilnīgi nokomplektēt neizdevās: 1946.gadā tajā iestājās tikai 61 persona, lai gan vietu skaits — 200.⁸ LPSR KIIK pavēlēja no apriņķu/pilsētu kultūras un izglītības iestāžu nodaļu pārziņā esošajām institūcijām nosūtīt uz tehnikumu vismaz 3 darbiniekus.⁹ Taču plānotais audzēkņu skaits tika uzņemts tikai 1953/54.mācību gadā.¹⁰ Diemžēl piespiedu kārtā nosūtītās personas mācības apmeklēja neregulāri un viņu vidū bija daudz nesekmīgo. Viens no tehnikuma nepopularitātes cēloņiem bija iestādes nesakārtotā materiālā bāze.¹¹ Galvenais — ārkārtīgi zemais kultūras darbinieka profesijas prestižs, jo tajā strādājošie saņēma niecīgu algu un bija sliktāk apgādāti ar rūpniecības produktiem nekā ārsti vai skolotāji.¹² LPSR KIIK dokumentos vairākkārt uzsvērts, ka šī

¹ Puriņš Ā. Bibliotekārie kadri Latvijas PSR valsts masu bibliotēkās 1944.-1955.gadā // Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1985. — 66.lpp.

² Лукстий П. П. Основные тенденции развития сети государственных массовых библиотек Латвийской ССР (1944-1958 гг.) — Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, 1985. — С. 68.

³ Puriņš Ā. Bibliotekārie kadri Latvijas PSR valsts masu bibliotēkās 1944.-1955.gadā // Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1985. — 66.lpp.

⁴ Лукстий П. П. Основные тенденции развития сети государственных массовых библиотек Латвийской ССР (1944-1958 гг.) — Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, 1985. — С. 66-67.

⁵ LNB, RXA 107., Nr.3.

⁶ LVA, 1363.f., 1.apr., 5.l., 338.lp.

⁷ LVA, 1363.f., 1.apr., 3.l., 287.lp.

⁸ Turpat.

⁹ LVA, 1363.f., 1.apr., 13.l., 140.lp.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Turpat.

¹² LVA, 1363.f., 1.apr., 96.l., 2.lp.

iemesla dēļ kultūras iestādēs ir ļoti liela kadru mainība un tajās paliek strādāt tikai tie, kas nevar dabūt darbu citur.¹

LPSR KIIK plāns par vidējo izglītību kā bibliotekāra kvalifikācijas minimumu nerealizējās vēl ilgi. Piemēram, 1950.gadā tā bija tikai 30% (no kopskaitā 958 darbiniekiem — 289) masu bibliotēku darbinieku, bet speciālās bibliotēkārās izglītības diplomu bija ieguvuši 0,02 % bibliotekāru.² Vairākumam — 67,7 % nebija pat vidējās izglītības.

Ar Rīgas speciālistu izbraukumiem un metodiska satura pavēlēm vien nevarēja nodrošināt visu bibliotēku darba atbilstību padomju varas prasībām Tādēļ jau 40.gadu otrajā pusē līdztekus VB metodiskā vadības funkcijas tika uzticētas arī rajonu bibliotēkām. Tām bija jāpalīdz savām ciemu bibliotēkām fondu komplektēšanā un organizēšanā, katalogu iekārtošanā, dažādu nozaru literatūras propagandēšanā, darba plānošanā, pārskatu sastādīšanā.³ Rajonu bibliotēkām bija jārīko ne tikai ik mēneša semināri, bet arī jāiekārto metodiskie stūrīši, kur vispusīgi būtu atspoguļots rajona bibliotēku darbs, izvietota profesionālā periodika (padomju gados bibliotekāriem bija regulāri jālasa Maskavā izdots profesionālais žurnāls "Библиотекарь"⁴, jo Latvijas Republikas periodā iznākušais žurnāls „Bibliotekārs” tika likvidēts 1940.gadā), svarīgākās rokasgrāmatas, instrukcijas, uzskaites veidlapu paraugi, un atsevišķā mapē — bibliotēku vadošās institūcijas pavēles.⁵ Tām bija jāorganizē jauno bibliotekāru praktikumi un pēc noteikta plāna jāinspicē sava rajona bibliotēkas. Tādējādi tika panākta visu līmeņu masu bibliotēku kontrole.

Godalgoto un slavēto bibliotēku skaitā allaž bija Talsu rajona bibliotēka, kuras vadītājs (1944-1971) bija Jānis Tāle (1902-1983). Nacistiskās okupācijas beigu posmā viņam bija izdevies pasargāt no evakuācijas uz Vāciju 10 000 Daugavpils pilsētas bibliotēkas sējumu, aizsūtot tos nevis pāri Latvijas robežai, bet uz Talsiem.⁶ Daugavpilī, nacistiskās okupācijas laikā, viņš bija pretestības kustības dalībnieks, iesaistīdams tajā arī citus bibliotēkas darbiniekus. Padomju varas sākumgados aktuālo plauktu trūkumu J.Tāle atrisināja, izgatavodams tos bibliotēkas vajadzībām pats.⁷ Jau 1948.gadā viņa vadītajā bibliotēkā tika izveidots metodiskais kabinets. Ārēji būdams lojāls padomju varai, viņš neatstāja novārtā nacionālo kultūru. Jau 1945.gadā viņš atsāka dzejas kartotēku veidošanu, kur sevišķa uzmanība pievērsta latviešu poēzijai. Viņš savācis bibliotēkā arī daudz Talsu novadpētniecības materiālu.

Tāpat bieži cildinātas bija Rīgas rajona bibliotēka un Cēsu rajona bibliotēka, kurām bija

¹ Puriņš Ā. Bibliotekārie kadri Latvijas PSR valsts masu bibliotēkās 1944.-1955.gadā // Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1985. — 69.lpp.

² Saleniece A., Eglīte Z. Rīgas rajona bibliotēkas metodiskais darbs.— R, 1959. — 3. lpp.

³ Ar šādu nosaukumu iznāca no 1946.-1991.gadam.

⁴ Saleniece A., Eglīte Z. Rīgas rajona bibliotēkas metodiskais darbs.— R, 1959. — 3. lpp.

⁵ Liniņa S. Bibliotekārs un bibliogrāfs Jānis Tāle // Bibliotēku zinātnes aspekti 5(X) — Rīga, 1981. — 99.lpp.

⁶ Kriķe I. Talsu novada pilsētu bibliotēku vēsturiskā attīstība: Bakalaura darbs / Vad. V.Zanders; rec.A.Vilks. — Rīga, 2002. — 27.lpp.

⁷ LVA, 700.f., 4.apr., 5.l., 10.lp.

daudzveidīgas metodiskās aktivitātes un nepārtraukta sadarbība ar citām kultūras iestādēm un partijas struktūrām.

Būtisks sovetizācijas pasākums bija ideologizētas iespieddarbu klasifikācijas shēmas ieviešana bibliotēkās. Ar LPSR ITK pavēli 1945.gada 8.maijā tika izveidotas 2 komisijas: 1) decimālās klasifikācijas tabulu izstrādei masu bibliotēkām, 2) grāmatu katalogizācijas instrukciju sastādīšanai. Abās darba grupās tika iesaistīti Rīgas zinātnisko un masu bibliotēku pārstāvji, kam šie instruktīvie materiāli bija jāizstrādā līdz rudenim.¹ Taču acīmredzams rezultāts tika sasniegts tikai 1947.gada nogalē, kad LPSR VB laida klajā no krievu valodas tulkotas L.N.Tropovska „Īsas decimālās klasifikācijas tabulas”. Pēc tam masu bibliotēkām divu mēnešu laikā bija jāveic visa fonda pārklasifikācija.² Arī citas instruktīvas rokasgrāmatas tika publicētas tikai 1949., 1950.gadā.³ Līdz tam sīkus norādījumus par masu darbu, komplektēšanas politiku, pārvietojamo bibliotēku organizēšanu, plānu un pārskatu sastādīšanu deva LPSR KIIK. Kā liecina daudzās līdzīga satura pavēles vairāku gadu garumā, precīzu un vispārpieejamu instrukciju trūkums latviešu valodā bieži tika izmantots kā aizbildinājums ieilgušajiem pārkārtojumiem bibliotēkās. Tādēļ katram apriņķim (rajonam) tika „piekomandēts” kāds zinošs galvaspilsētas bibliotēku (LPSR VB, VVB vai Rīgas pilsētas masu bibliotēku) speciālists, kas regulāri devās komandējumos, lai vadītu seminārus un pārbaudītu bibliotēku darbu.⁴ Masu bibliotēkām tika arī norādīts, ka jāizlīdzas ar Vissavienības vadošo bibliotēku (Ļeņina PSRS Valsts bibliotēkas, M.Saltikova-Ščedrīna Valsts publiskās bibliotēkas) metodiskajiem izdevumiem, savukārt VB tika mudināta ātrāk gatavot metodiskus materiālus latviešu valodā.⁵

Liela uzmanību padomju vara pievērsa lasītāju apkalpošanas nestacionārajām formām, respektīvi, pārvietojamām bibliotēkām, lai nodrošinātu iedzīvotājus ar literatūru „(..) lauku sētu kopās, daudzos nelielos rūpnieciskās un lauksaimnieciskās ražošanas iecirkņos”⁶. Pārvietojamo bibliotēku veidošana visām masu bibliotēkām tika uzdots jau 1945.gada maijā republikāniskajā kultūras darbinieku sanāksmē.⁷

Sākumā ar pārvietojamām bibliotēkām vajadzēja kompensēt arī neizvērsto stacionāro bibliotēku tīklu, taču to galvenais uzdevums bija valdības kārtējo kampaņu popularizācija. Pēc būtības tā ir atzīstama lasītāju apkalpošanas forma, taču varas uzspiesta un izmantota propagandai, tā laika

¹ LVA, 1363.f., 1.apr., 5.l., 79.lp.

² Kļenovs A. Bibliotēkas tehnika; Ambarcumjans L. Bibliotēkā klasifikācija (abas – 1949.gadā) Sk.: Egle K. Grāmatas bibliotēku darbiniekiem // Skolotāju Avīze. — 1949. — 22.jūl. 1950.gadā latviešu un krievu valodā iznāca „Kultūras-izglītības pamati”, kas bibliotēkām bija obligāti jāiegādājas un jāizmanto kā mācību grāmata. Sk.: LVA, 1363.f., 8.l., 30.lp.

³ Piemēram, 1951.gada 24.augusta pavēle „Par metodisko palīdzību masu bibliotēkām” Sk.: LVA, 1363.f., 1.apr., 11.l., 61.lp.

⁴ LVA, 1363.f., 1.apr., 11.l., 61.lp.

⁵ Mauliņa A. Nestacionārā bibliotēkā apkalpošana LPSR laukos // Raksti V. — Rīga, 1974. — 60.lpp.

⁶ Лукстий П. П. Основные тенденции развития сети государственных массовых библиотек Латвийской ССР (1944-1958 гг.) — Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, 1985. — С. 43.

⁷ LVA, 1363.f., 1.apr., 96.l.

pārbaudi neizturēja.

Šo padomju jaunievedumu bibliotekāri „pieņēma” visai gausi. LPSR KIIK pārskats LKP CK par kultūras un izglītības iestāžu stāvokli 1946.gadā, liecina, ka septiņos no divdesmit apriņķiem nestacionāro bibliotēku nebija vispār, vēl vienā apriņķī bija noorganizēta tikai viena pārvietojamā bibliotēka.¹ Šo faktu nevarēja pamatot vienīgi ar sliktu materiālo nodrošinājumu, jo pārvietojamās bibliotēkas nebija izveidotas arī Tukuma un Kuldīgas apriņķos, kur bija vidēji bibliotekārā darba rādītāji.² Tādēļ KIIK 1946.gada 31.jūlija pavēlē uzsvēra, ka „(..) bibliotekām jāievieš ceļojošās bibliotēkas fabrikās, uzņēmumu sarkanajos stūrīšos; attālākajos pilsētu rajonos, ciemu padomēs, parkos jāorganizē grāmatu izdalāmie punkti.”³ Pārvietojamās bibliotēkas bija jākomplektē arī LPSR VB. Jau 1945.gadā tā bija izveidojusi ceļojošās bibliotēkas vēlēšanu kampaņas vajadzībām.⁴ Pēc personāla sastāva izmaiņām 1946.gadā, pārvietojamo bibliotēku komplektēšana VB kļuva par īpašu darba virzienu: 1947.gada 3 mēnešos tā izveidoja 20 nestacionārās bibliotēkas.⁵

Pārvietojamo bibliotēku organizēšanu LPSR KIIK aktualizēja kolektīvizācijas ietvaros. 1948.martā tā pieprasīja, lai apriņķu un pilsētu bibliotēku vadītāji nodrošinātu visas kolektīvās saimniecības ar stacionārajām vai pārvietojamām bibliotekām, bet vietējās bibliotēkas vadītājam tuvējā kolhozā bija jāiekārto vismaz sarkanais stūrītis-lasītava.⁶

Savukārt VB bija jāizveido atsevišķu fondu kolhozu bibliotēku vajadzībām, jāorganizē literatūras vākšanu no iedzīvotājiem un masu bibliotekām.⁷ No šī krājuma 1949.gadā VB kolhoziem nodeva 50 pārvietojamās bibliotēkas.

1950.gada 1.martā republikā bija 742 pārvietojamās bibliotēkas.⁸ Taču kopumā bibliotēkas joprojām nebija aprobējušas jauno lasītāju apkalpošanas formu: tā nebija ieviesta 48% (369) masu bibliotēku.⁹ Tas bija izskaidrojams ar to, ka kvalitatīvu pārvietojamo bibliotēku fondu veidošanai bija nepieciešams liels un daudzveidīgs krājums, kā arī papildus plānošanu un komplektēšanas līdzekļus.

¹ LVA, 1363.f., 1.apr., 96.l.

² LVA, 1363.f., 1.apr., 3.l., 208.lp.

³ LVA, 235.f., 1.apr., 1.l., 9.lp.

⁴ Лукстий Р. П. Основные тенденции развития сети государственных массовых библиотек Латвийской ССР (1944-1958 гг.) — Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, 1985. — С. 43.

⁵ LVA, 1363.f., 1.apr., 5.l., 61.lp.

⁶ Turpat, 338.lp.

⁷ LVA, 1363.f., 1.apr., 123.l., 38.lp. Z.Eglīte minējusi nedaudz atšķirīgu skaitu: 912 kolhozu bibliotēkas — gandrīz katrai 5.saimniecībai pa bibliotēkai. Sk.: Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi: Tematisks rakstu krājums / LPSR Kultūras ministrija, V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu metodiskais kabinets, 1986. — 62.lpp.

⁸ Лукстий Р. П. Основные тенденции развития сети государственных массовых библиотек Латвийской ССР (1944-1958 гг.) — Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, 1985. — С. 43.

⁹ Beika Aivars. Ieskats Rīgas tautas bibliotēku vēsturē // Latvijas Arhīvi. - Nr.1 (1997), 41.lpp.

4.2. Rīgas pilsētas masu bibliotēkas

Drīz — 2006.gada oktobrī — vecākā Rīgas pilsētas publiskā bibliotēka, kas pieejama lasītājiem kopš 1906.gada oktobra, svinēs 100.gadskārtu. Toreizējās Rīgas valdes bibliotekārā politika, kas balstījās uz sabiedrības interesēm, bija tik sekmīga, ka lasītāju pieplūduma dēļ nācās izveidot vēl trīs publiskas grāmatu krātuves. Galvenie principi bija šādi:

1. Komplektēšanā: populāru un vienlaikus vērtīgu grāmatu (beletristikas, populārzinātniskas literatūras, kā arī dažādu politisko virzienu preses iegāde, lai “lasītāji nesaņemtu vienpusīgas politiskās orientācijas informāciju”¹;
2. Vadošo personālu pilsētas valde izvēlējās konkursu kārtībā.

Pirmās neatkarīgās Latvijas Republikas laikā Rīgas publisko bibliotēku tīkls tika ievērojami paplašināts — nodibinātas vēl sešas bibliotēkas, turklāt 8 grāmatu krātuvēs izveidotas bērnu nodaļas, savukārt 10. — ebreju literatūras nodaļa. Līdz 1933.gadam pilsētas attālākajās vietās atklāja 24 grāmatu izsniegšanas punktus, katrā iekļaujot ap 2000-3000 sējumu.²

Līdz Otrajam pasaules karam Rīgā bija izveidots sabalansēts bibliotēku tīkls, par ko liecina lasītāju skaita, apmeklētības, literatūras izsnieguma pieaugums.³

Jau pirmās padomju okupācijas gadā parādījās viena no tipiskākajām jaunās varas iezīmēm, kas raksturīga arī otrajam okupācijas posmam: kvantitāte tika izvirzīta par galveno izaugsmi raksturojošo kategoriju. Tādēļ visi grāmatu izsniegšanas punkti un bērnu nodaļas tika pārveidotas par patstāvīgām bibliotēkām — to skaits pieauga no 10 līdz 42.

Nacistiskās okupācijas laikā atjaunoja pirmspadomju bibliotēku sistēmu, no padomju laikā izveidotajām bibliotēkām atstājot vienīgi 11. — specializēto bērnu un jaunatnes bibliotēku. Grāmatizsniegšanas punktus un bērnu nodaļas pievienoja pamatbibliotēkām.

Pēc padomju okupācijas atjaunošanas 1944.gadā patstāvīgo grāmatu krātuvju skaits atkal tika palielināts uz pastāvošo bibliotēku rēķina. Arī jaundibināto bibliotēku fondu veidošanai nepiešķīra papildus finansu līdzekļus, bet gan nodeva daļu no esošo bibliotēku grāmatu krājuma, piemēram, 1946., 1947.gadā — 33 113 eksemplārus.⁴

Lai gan okupācijas varas bibliotekārā politika nebija vērsta uz lasītāju patieso interešu īstenošanu, bibliotēkām tika pieprasīts nepārtraukts visu skaitlisko rādītāju pieaugums. Savā ziņā te palīdzēja pati jaunā vara — grāmatu fondā bija jāieskaita arī brošūras un žurnāli.⁵ Par katru skaitlisko rādītāju samazināšanos bija jāsniedz detalizēti paskaidrojumi. Tādēļ daudzas bibliotēkas

¹ Beika Aivars. Ieskats Rīgas tautas bibliotēku vēsturē // Latvijas Arhīvi. - Nr.1 (1997), 42.lpp.

² Turpat, 43.lpp.

³ LVA, 1583.f., 1.apr., 31.l., 2.lp.

⁴ LVA, 1363.f., 1.apr., 3.l., 20.lp.

⁵ LVA, 1583.f., 1.apr., 71.l., 15.lp. Rīgas pilsētas CB Projektu nodaļas vadītāja I.Rudene atceras, ka šādā veidā tika kāpināts sabiedriski politiskās literatūras izsniegums Rīgas pilsētas Centrālajā bibliotēkā arī vēlāk, 70.-80.gados.

izmantoja katru iespēju tos palielināt, piemēram, 6.bibliotēkas lasītāju skaitā bija iekļauti arī tie lasītāji, kas nebija pārrēģistrēti, tātad faktiski bibliotēku neapmeklēja. 1950.gadā lielu “mirušo dvēseļu” skaitu atklāja citās bibliotēkās. Tās attaisnojās, ka nepareizi sapratušas uzskaites principus. Lai palielinātu sabiedriski politiskās literatūras izsniegumu, 6.bibliotēkas vadītāja Luīze Lejava “(..) lūgusi lasītājus ņemt kaut kādu, ka tik būtu izsniegta politiskā grāmata jeb brošūra”.¹

Otrās padomju okupācijas pirmajos divos gados Rīgas masu bibliotēku personālsastāvs būtiski nemainījās. Pamatbibliotēkas turpināja vadīt liela daļa nacistiskā okupācijas laika bibliotēku pārziņu: Aleksandrs Vēbers (1.bibliotēka), Johanna Langrāts (2.bibliotēka), Alfrēds Goba (7.bibliotēka), Jūlijs Krūmiņš (4.bibliotēka, vēlāk pārgāja darbā uz VB), Osvalds Kaufmanis (8.bibliotēka), Olga Gulbis (9.bibliotēka), Anna Traumane (11.bibliotēka). Kultūras un izglītības iestāžu nodaļas vecākais inspektors bija Jūlijs Traumanis, kurš nacisma laikā bija darbojies līdzīgā — Rīgas pilsētas Izglītības un Kultūras nodaļas inspektora amatā.² Ass pagrieziena punkts bija 1948.gads. Iespējams, tas saistīts ar Kultūras un izglītības iestāžu nodaļas vadītāja maiņu: 1947.gada oktobrī par to tika iecelts Kārlis Grasbergs.³ Ja 1945.-1947.gada bibliotēku darbības pārskati rakstīti latviešu valodā, sniedzot lietišķu, koncentrētu un kopumā pozitīvu darbības vērtējumu,⁴ tad 1948.gada pārskats ir krievu valodā, politizēts, pilnīgi noliedzot iepriekšējo gadu darbu. Jau sākumā lasāms, ka no amata atcelti 3 Rīgas pilsētas rajonu kultūras izglītības darba inspektori, turklāt viens no viņiem par pretpadomju literatūras glabāšanu tūlīt pat (1948.gadā) tika tiesāts — Ādolfs Dzeguze. Darbu Kultūras un izglītības iestāžu nodaļā vairs nedrīkstēja turpināt arī Jūlijs Traumanis.⁵ Kā savam amatam nepiemēroti atbrīvoti vēl 6 bibliotēku darbinieki, to skaitā Alfrēds Goba. Kādā dokumentā pat apgalvots, ka A.Gobas atlaišanas iemesls ir viņa nodarbošanās, proti, viņš esot mācītājs, kas neatbilda patiesībai. Kopumā 1948.-1951.gadā kā savam amatam politiski un profesionāli nepiemērotus atlaida 10 bibliotēku vadītājus un 5 bibliotēku darbiniekus.⁶

Jāatzīst, ka līdz tam padomju varas iestādēm īpašu iebildumu pret vadošajiem Rīgas masu bibliotēku darbiniekiem nebija, jo kopš 1945.gada 15 labāko pilsētas bibliotēku pārziņi un bibliotekāri piedalījās LPSR KIIK Bibliotēku daļas organizētajās provinču bibliotēku pārbaudēs, kurās politiskās literatūras propaganda un masu darbs tika īpaši stingri vērtēti.

Visvairāk Rīgas pilsētas Kultūras un izglītības iestāžu nodaļu uztrauca bibliotekāru politiskā pasivitāte. 1948.gadā tika veikta viņu politiskās izglītības pārbaude, kuras rezultātus aprakstījis arī Rīgas pilsētas Centrālās bibliotēkas direktors A.Beika rakstā “Ieskats tautas bibliotēku vēsturē”

¹ Dreimane J. Rīgas bibliotēkas nacistiskās okupācijas laikā (1941-1944): Maģistra darbs / zin. vad. Viesturs Zanders. — Rīga, 1998. — 77. lpp.

² LVA, 1583.f., 1.apr., 7.l., 19.lp.

³ LVA, 1583.f., 1.apr., 5.l., 1.-8.lp.

⁴ Ir ziņas, ka vēlāk, 60.gados viņš strādājis LPSR Rakstnieku Savienības bibliotēkā.

⁵ 2.,4.,6.,7.,8.,10.,13.,17.,18.,19.bibliotēkas pārziņi un 6.,9.,11.,19.,26.bibliotēkas darbinieki. LVA, 1583.f., 1.apr., 43.l., 58.lp.

⁶ Beika A. Ieskats Rīgas tautas bibliotēku vēsturē // Latvijas Arhīvi. — Nr.1 (1997), 45.lpp.

žurnālā “Latvijas Arhīvi”¹. Gandrīz 20% no 126 pārbaudītajiem darbiniekiem nebija lasījuši Staļina darbus², 57% – VKP vēstures īso kursu, vairāk nekā pusei (55%) svešs bija N.Ostrovskas “Kā rūdījās tērauds”, lai gan šie sacerējumi bija pieejami latviešu valodā. Arī politiskais kino bibliotekāriem bija vienaldzīgs.³ Nedz daudzie politiskās izglītības pasākumi, nedz stingrāka darbības kontrole, nedz personālsastāva maiņa šo attieksmi nespēja būtiski ietekmēt. 1950.gadā no 145 bibliotekāriem tikai 8 bija komjaunieši un 6 partijas biedri.⁴ 1951.gadā konstatēts, ka lielākā daļa bibliotekāru gan atbilst profesionālās kvalifikācijas prasībām, tomēr maz esot patiesu cīnītāju par “masu pāraudzināšanu padomju garā”.⁵ Taču arī prasīts tika pārāk daudz: 1951.gadā laikrakstā “Советская молодёжь” publicētajā rakstā “О пропаганде советской книги и бесстрастных библиотекарях” izteikti pārmetumi, ka Rīgas pilsētas 1.masu bibliotēka nenodrošina apmeklētājus ar visnepieciešamāko (!) politisko literatūru, proti, bibliotēkā nebija izstāžu, veltītu PSKP 19.kongresam un Staļina runai šajā kongresā, vadoņa mācībai par komunisma celtniecību, Ļeņina un Staļina darbos sludinātajai kritikai un paškritikai, Padomju Savienības cīņai par mieru, 5.piecgadei, grāmatu propagandai. Par laimi, bibliotēkas pārzine Alma Drille varēja aizbildināties ar telpu šaurību. Ir apšaubāmi, vai tik pārspīlēta politiskā reklāma piesaistītu bibliotēkai aizvien jaunus lasītājus.

Atlika vairs tikai viena iespēja — formāla prasību izpilde. Tomēr arī tā tika atklāta un kritizēta: “Abonementa darbinieki nejūtas kā padomju zinātnes un kultūras propagandētāji. Klusējot viņi pieņem grāmatas un klusējot izsniedz. Šajā darba laukā nejūt radošo aktivitāti, iedvesmu, iniciatīvu”⁶.

Viens no pirmajiem okupācijas varas pasākumiem bija nevēlamās literatūras izņemšana no bibliotēku fondiem. Pirmās padomju okupācijas laikā — 1940.gada nogalē — Rīgas pilsētas tautas bibliotēkās par „kaitīgiem” noteica 22 300⁷, savukārt 2 nacistiskajos gados — vairāk nekā 100 000 sējumu⁸. Pēc padomju okupācijas varas atjaunošanas aizliegtās literatūras izņemšana turpinājās: 1944.gadā no pilsētas bibliotēkām izņēma 7653 izdevumus⁹, nākamajā gadā — 12 923 iespieddarbu, 1946.gadā jau — 27 625. Kā liecina skaitļi, arī šajā ziņā visdramatiskākais bija 1948.gads. LPSR GLP apvainoja bibliotēku darbiniekus sabotāžā, jo izmantojot grāmatu fonda neatbilstību ar inventāra grāmatām (fonda inventarizācija pēdējo reizi bija veikta Latvijas Republikas laikā), viņi to norakstījuši kā zudušu bibliotēku pārceļšanās laikā, izsniegtu tiem, kas krituši karā vai devušies

¹ 1.01.1948 – 22 bibliotēkas un 135 darbinieki. Sk.: LVA, 1583.f., 1.apr., 5.l., 23.lp.

² LVA, 1583.f., 1.apr., 5.l., 11.lp.

³ LVA, 1583.f., 1.apr., 40.l., 6.lp.

⁴ LVA, 1583.f., 1.apr., 43.l., 22.lp.

⁵ LVA, 1583.f., 1.apr., 63.l., 10.lp.

⁶ Beika A. Ieskats Rīgas tautas bibliotēku vēsturē // Latvijas Arhīvi. - 1997. - Nr.1 – 44.lpp.

⁷ Dreimane J. Rīgas bibliotēkas nacistiskās okupācijas laikā (1941-1944): Maģistra darbs / zin. vad. V. Zanders. — Rīga, 1998. — 81.-82.lpp.

⁸ LVA, 917.f., 1 a apr., 1.l., 7.lp

⁹ LVA, 917.f., 1 a apr., 2.l., 99.lp.

trimdā.¹ Taču oficiāli LPSR GLP to nevarēja pierādīt.

Nežēlastībā krita 1.bibliotēka, kuras fondā divās kontrolpārbaudēs tika konstatēta aizliegtā literatūra. Bibliotēkas vadītājam A.Vēberam izteica rājienu, bet speciāli izveidota komisija veica „kaitīgo” izdevumu izņemšanu tieši no grāmatu plauktiem. Ne mazums aizliegtu iespieddarbu tika konstatēts arī 7.bibliotēkā², kas bija „vainu pastiprinošs” apstākļi iestādes vadītājam Liepai, kas no darba tika atlaista³ Viņas vietā stājās komuniste, kādreizējā čekas darbiniece Elza Glāzere, kas 1952.gadā pārgāja darbā uz ZA MB.⁴

1948.gadā no apgrozības Rīgas pilsētas masu bibliotēkās izņēma 86 254 izdevumu. Kopumā pirmajos četros okupācijas gados tās bija zaudējušas 134 455 vienību!

Taču „kaitīgās” literatūras izņemšana vēl nebija pabeigta. 1949.gada martā LPSR KIIK norādīja, ka bibliotēkās vēl joprojām atrodas liels daudzums aizliegtās literatūras, piemēram, Rīgas pilsētas 7. un 19.bibliotēkā (atradās Jūrmalā, Dubultu prospektā 42). Izrādījās, ka 19.bibliotēkas vadītāja Šinkaloviča pat slēpusi aizliegto literatūru, atzīmējot inventāra grāmatā, ka tās nodotas GLP.⁵ Arī 8.bibliotēkas (Bolderājā) bijušais pārzinis Osvalds Kaufmanis bija izņemamo literatūru noslēpis bēniņos, taču pēc viņa atlaišanas šis fakts kļuva zināms arī GLP.⁶

No 29 grāmatu krātuvēm tika pārbaudītas 22 bibliotēkas (dibinātas līdz 1948.g.).⁷ Uztraukums par lielu aizliegtās literatūras daudzumu masu bibliotēku fondos bijis krietni vien pārspīlēts, jo no apgrozības bija izņemams 10 081 sējums, turklāt 7.un 19.bibliotēkā, salīdzinot ar pārējām bibliotēkām, tādu bija maz: 7.bibliotēkā — 2277, 19.bibliotēkā — 262. Daudz vairāk — 11 403 bibliotēkārās vienības bija zudušas kara gados⁸, taču jāatceras, ka šis norakstīšanas pamatojums pēc GLP ieskatiem ļāva noslēpt aizliegto iespieddarbu esamību.

LPSR KIIK dokumentos minēts, ka 7.un 19. bibliotēku pārzinēm izteikts stingrs rājiens, pieprasīta visu Rīgas masu bibliotēku fondu salīdzināšana ar inventāra grāmatām.⁹ LPSR GLP darba pārskatā norādīts, ka 19.bibliotēkas vadītāja no amata atlaista un izsūtīta uz Sibīriju¹⁰, taču represēto sarakstos viņas vārds nav atrasts.

Neraugoties uz to, ka Rīgas pilsētas masu bibliotēku krājumi tika regulāri pārbaudīti un tika izņemta „kaitīgā” literatūra, GLP pārskatos vēl 50.gados lasāmas sūdzības par aizliegtiem

¹ Bibliotēkas iepriekšējais vadītājs bija Alfrēds Goba, ko arestēja 1945.gada 10.februārī. Sk.: Zanders V. Grāmatnieki no Sēlijas: Jānis Kriškāns un Alfrēds Goba // Es daru tā / Latvijas Nacionālā bibliotēka. Bibliotēku dienests. — 12 (1999), 21.lpp.

² LVA, 917.f., 1 a apr., 2.l., 99.lp.

³ Zanders V. Latvijas zinātnisko bibliotēku sovietizācija 1940.-1950.gados Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. — 80.lpp.

⁴ LVA, 917.f., 1 a apr., 2.l., 170.lp.

⁵ Turpat.

⁶ Rīgas pilsētas masu bibliotēku 1949.gada darba pārskats. Sk.: LVA, 1583.f., 1.apr., 31.l., 1.lp.

⁷ Rīgas pilsētas masu bibliotēku 1949.gada darba pārskats. Sk.: LVA, 1583.f., 1.apr., 31.l., 1.lp.

⁸ LVA, 1363.f., 1.apr., 6.l., 73.lp.

⁹ LVA, 917.f., 1 a apr., 2.l., 170.lp.

¹⁰ LVA, 917.f., 1 a apr., 6.l., 41.lp.

izdevumiem to fondos. 1952.gada atskaitē pieminēts, ka „Slikti savus fondus tīrījušas Rīgas 25., 31., 32.bibliotēka”¹

1953.gadā Rīgas pilsētas Kultūras nodaļa organizēja semināru ar LPSR GLP pārstāvju piedalīšanos, kurā bibliotekāri tika instruēti aizliegtās literatūras noteikšanā un izņemšanā.² Varēja gaidīt, ka turpmāk šis process bibliotēkās noritēs bez aizķeršanās. Taču LPSR GLP 1954.gada pārskats liecina par pretējo: izrādījās, ka vismaz 7 no 37 pilsētas masu bibliotēkām savus krājumus nebija pārbaudījušas pēc jaunajiem — novecojušās literatūras bibliogrāfiskajiem rādītājiem, kas tika izdoti 50.gadu sākumā. Par šādu nolaidību LPSR KM izteica rājienu bibliotēku vadītājiem. Lielākā daļa bibliotēku tūlīt izpildīja svarīgo uzdevumu un atkārtotajā pārbaudē lasītājiem pieejamos fondos izņemamās literatūras nebija. Izņēmums bija 1.bibliotēka, kas jau iepriekšējos gados bija izpelnījiesies pastiprinātu uzmanību, jo tās bagātajā krājumā allaž atradās kāda aizliegta grāmata.³

Kārtējā pilsētas 1.bibliotēkas pārbaudē 1954.gada nogalē aizliegti sacerējumi tika atrasti tās ārzemju literatūras fondā.⁴ Lasītājiem tas nekavējoties tika slēgts un pēc liela „tīrīšanas” darba 5000 eksemplāri tika nodoti ZA FB.⁵ LPSR GLP pārskatā arī norādīts, ka „Sakarā ar konstatētajām nepilnībām” bibliotēkas vadītājs ticis atlaists⁶, taču bibliotēkas turpmāko gadu atskaites liecina, ka iestādi turpinājusi vadīt Alma Drille. Ārzemju literatūras nodaļa bijusi arī Rīgas pilsētas 19. bibliotēkā, taču šeit aizliegtu izdevumu nebija.

Bibliotēku fondu „tīrīšana” norisinājās arī turpmākajos gados, taču aizliegtās literatūras īpatsvars izslēgto vienību skaitā vairs netika norādīts.

No otras puses bibliotēku krājums tika papildināts ar padomju varai vēlamiem izdevumiem. Rīgas tautas bibliotēku fondos jau kopš pirmsākumiem bija dominējusi daiļliteratūra, ko lasītāji arī visvairāk izmantoja. Pirmajos padomju varas desmitgadē komplektēšanas prioritāte bija sabiedriski politiskā literatūra un pirmām kārtām marksisma-ļeņinisma klasiķu sacerējumi. LPSR MP organizētajā Rīgas kultūras iestāžu pārbaudē 1951.gadā konstatēts, ka bibliotēkās vēl pārāk maz esot Marksa, Engelsa, Staļina darbu, tas pats attiecoties uz padomju autoru sacerējumiem.⁷ Patiesībā tieši politiskās literatūras nenormālais eksemplāru daudzums noteica iegādātās literatūras progresiju pēckara pirmajā desmitgadē. Piemēram, Rīgas pilsētas 1.bibliotēkā 1952.gada pēdējā ceturksnī no

¹ LVA, 917.f., 1 a apr., 7.l., 44.lp.

² Jau 1950.gada maijā PSRS GLP pārstāvis, kas veica izlases pārbaudi Rīgas lielākajās bibliotēkās, konstatēja, ka te : „kaudzēs guļ 15-20 tūkstošu dažādu izdevumu. Līdzās vēsturiskā aspektā nozīmīgiem sacerējumiem daudz bulvāru, monarhistiskas, reliģiskas literatūras”. Sk.: LVA, PA 101.f., 13.apr., 69.l., 27.lp. Nav gan zināms, kādēļ šīs grāmatas bija sakrautas kaudzēs: vai tā bijusi saņemta kā bezīpašnieku manta un nebija vēl apstrādāta? Iespējams, ka tā bija jau izņemtā literatūra, kas nebija nodota iznīcināšanai. Četrus gadus vēlāk izņemtu grāmatu grēdas LPSR GLP konstatēja arī citās bibliotēkās. Tās bija nododamas VB, kas vēl nebija izdarīts. 3.bibliotēkā bija sakrājies pat 1500 šādu eksemplāru, ko LPSR GLP nekavējoties lika nodot VB, kas oficiāli tika izdarīts jau otrajā dienā pēc aizrādījuma. Sk.: LVA, 917.f., 1 a apr., 11.l., 26.lp.

³ LVA, 917.f., 1 a apr., 11.l., 32.lp.

⁴ LVA, 917.f., 1 a apr., 11.l., 27., 33.lp.

⁵ Turpat, 27.lp.

⁶ LVA, 1583.f., 1.apr., 43.l., 22.lp.

⁷ LVA, 1583.f., 1.apr., 63.l., 10.lp.

5398 jaunieguvumiem 2342 eksemplāri bija politiskā literatūra, to skaitā PSKP 19.kongresa materiāli — 498 vienības, Staļina "Экономические проблемы социализма в СССР" — 158 vienības.¹ Drīz vien politiskā literatūra kļuva par otro dominējošo literatūras grupu Rīgas masu bibliotēku fondos: ja 1945.gadā tā veidoja tikai 3,3 %, tad 1950.gadā jau 17,8% no visa Rīgas masu bibliotēku krājuma. 1953.gadā Rīgas pilsētas 1.masu bibliotēkā tās īpatsvars fondā sasniedza pat 34 %.² Neraugoties uz šo pieaugumu, daudzveidīgajiem politiskās literatūras propagandas pasākumiem, kā arī izmantošanu veicinošo faktoru — tās studijas bija jebkura veida un līmeņa izglītības obligāta sastāvdaļa — sabiedriski politisko sacerējumu izsniegums svārstījās no 10 – 15 % (1951.gadā tikai nedaudz pārsniedza 10 %)³.

Demokrātiskā sabiedrībā ikvienas tautas bibliotēkas darbs vērsts uz lasītāju piesaisti un "noturēšanu" bibliotēkā. Tādēļ tā pēta savu lasītāju un bibliotēkā neiesaistīto grupu intereses, lai ikvienu indivīdu nodrošinātu ar viņam nepieciešamo literatūru. Otrās padomju okupācijas pirmajā desmitgadē šāda pētniecība masu bibliotēkās netika pieprasīta. Gluži pretēji — no standartizētajām atskaišu veidlapām "pazuda" lasītāju sastāva analīze (vecums, nodarbošanās, tautība). Gandrīz katrā LPSR MP KIIK pavēlē, kā arī Rīgas pilsētas Kultūras un izglītības iestāžu nodaļas dokumentos izcelta bibliotēku loma darbaļaužu politiskās apziņas veidošanā. Taču daudzviet bibliotēkas atradās pilnīgi nepiemērotās telpās, kas lasītāju skaita pieaugumu neveicināja. Piemēram, Rīgas pilsētas 30.masu bibliotēka, kas dibināta 1948.gada decembrī⁴, vēl 1950.gada nogalē atradās Šķīrotavas depo sarkanajā stūrītī, ko apmeklēja tikai daži vietējie strādnieki. 2 lasītāju vietas piedāvāja 12.bibliotēka, labāks stāvoklis nebija arī 13.,18., 24.bibliotēkā. Patiesībā jaunajai varai rūpēja nevis lasītājs, bet kvantitatīvs bibliotēku skaita pieaugums. Piemēram, 5.bibliotēka lasītāju skaita samazināšanos 1950.gadā skaidroja ar tai tuvumā jaunatvērto 26.bibliotēku, kurā bijis lielāks jaunākās literatūras krājums. Par nepietiekamu fondu komplektēšanas finansējumu gada pārskatos puda neapmierinātību arī citas bibliotēkas.⁵ Neraugoties uz to, augstākstāvošās iestādes gada beigās paredzēja atvērt vēl 3 masu bibliotēkas.

Savā ziņā pozitīvi vērtējama bija masu darba formu daudzveidība: lasītāju konferences, lekcijas, literāri vakari, literārie pulciņi, grāmatu izstādes, pārrunas, skaļās lasīšanas [bērniem], bērnu rīti u.c. Taču arī šī daudzveidība tika izmantota padomju ideoloģijas propagandai. Par to liecina dominējošie temati: Sarkanās armijas gadskārta, Marksa, Ļeņina, Staļina dzīve un darbs, īsais VK(b)P vēstures kurss, piegades plāni, LOSR gadadiena... 1948.gadā no 27 lekciju tēmām tikai 6 bija veltītas reālās dzīves aktualitātēm: skarlatīnai, onkoloģiskajām slimībām, garīgajai veselībai, mazdārziņu kopšanai. Taču tām, atšķirībā no ideoloģiskajiem tematiem, kam paredzēja 14–16

¹ LVA, 1583.f., 1.apr., 71.l., 15.lp.

² Turpat.

³ LVA, 1583.f., 1.apr., 11.l., 9.lp.

⁴ LVA, 1583.f., 1.apr., 40.l., 8.lp.

⁵ LVA, 1583.f., 1.apr., 5.l., 1.lp.

priekšlasījumus, atlicināja tikai pa vienai lekcijai. Pārskatos fiksētie apmeklējumu rekordskaitļi raisa šaubas ne tikai par šīs statistikas patiesumu, bet arī lasītāju brīvību apmeklējamo pasākumu izvēlē, piemēram, 31. LOSR gadadienai veltītajās 24 lekcijās piedalījušies 19 000 klausītāju, padomju grāmatu popularizējošās 6 lekcijās — 2504 personas.

Lasītāju skaits (1940.g. — 58 181; 1948.gadā — 60 200), tāpat arī literatūras izsniegums (1945.g. — 912 166¹; 1953.g. — 3 820 962²) turpmākajos gados Rīgas masu bibliotēkās kopumā palielinājās. Taču sabiedrībai tika slēpta bibliotēku krājumu rusificēšana. Tikai 1987.gadā Rīgas CBS tika veikta daudzpusīga fonda sastāva analīze, kurā konstatēts, ka bibliotēku krājumos ir 28% izdevumu latviešu valodā.

Tomēr vairums bibliotekāru, kas strādāja Rīgas masu bibliotēkās staļinisma periodā, nebija jaunās varas atbalstītāji. Ar pasīvu pretestību — ignorējot augstākstāvošo iestāžu rīkojumus tik ilgi, cik vien tas bija iespējams, viņi kavēja sovetizācijas procesu. Taču to atklājot, varas iestādes ne tikai veica represijas, bet arī pastiprināti kontrolēja prasību turpmāko izpildi.

4.3. Universālās zinātniskās bibliotēkas

4.3.1. Reģionālās zinātniskās bibliotēkas

1945.gada maijā uz vecākā Liepājas pilsētas bibliotēkas krājuma bāzes tika izveidota Liepājas Valsts zinātniskā bibliotēka.³ Nacistiskās okupācijas gados Liepājas pilsētas bibliotēka bija viena no vadošajām bibliotēkām Latvijā, kas līdztekus Zemes bibliotēkai un Latvijas Universitātes bibliotēkai turpināja saņemt Latvijas iespieddarbu obligāto eksemplāru (tas bibliotēkai bija piešķirts

¹ LVA, 1583.f., 1.apr., 71.l., 5.lp.

² Liepājas Valsts zinātniskā bibliotēka pārņēma tā saukto "Vecbibliotēku", kur atradās 16.-19.gs. izdevumi, to skaitā bibliogrāfiski retumi. Januška A. Lappuses no Liepājas pilsētas centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures (sakarā ar bibliotēkas 200 gadiem) // Bibliotēku zinātnes aspekti (bibliotēku darbs). — Rīga, 1984. — 95.lpp.

³ V. Caune (1890-1944), būdams Liepājas pilsētas bibliotēkas pārzinis bija arī šīs pilsētas Domes loceklis, aktīvs Latvijas Sociāldemokrātiskās partijas biedrs (no 1906.gada). 1923.gadā viņu uzaicināja strādāt VB, kur līdz 1934.gada maija apvērsumam viņš bija Bibliogrāfijas un katalogizācijas nodaļas vadītājs. Viņa vadībā iznāca divi kārtējās bibliogrāfijas rādītāji („Latviešu zinātne un literatūra” par 1921.-1929.gadu, „Valsts bibliotēkas biļetens” par 1927.-1923.g.), viņš veicināja iespiestu grāmatu kartīšu izgatavošanu. Bijis viens no Latvijas Bibliotekāru biedrības dibinātājiem, ilggadējs tās valdes loceklis. Tautas bibliotēku vajadzībām sastādījis „Autoru tabeles” un darbu „Decimālā klasifikācija”, sarakstījis lietišķu rokasgrāmatu „Bibliotēkas iekārta”(visas nākušas klajā 1929.gadā). Sk.: Izevstija M. Bibliotekārs un bibliogrāfs Voldemārs Caune // Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. — Rīga, 1994. — 19.[sēj.]. — 16.-28.lpp.

V. Jauģieta (1905-1974) darbība nav sevišķi pētīta. 1944.gadā viņš mobilizēts vācu armijā. Pēc Vācijas kapitulācijas no 1945.-1946.gada bijis karagūstekņu nometnēs Maskavā. No 1947.-1951.gadam strādāja ZA MB. 1951.gada 9.janvārī arestēts par to, ka „dienēja paš aizsardzībā, [bijis] aizsargu grupas komandieris, dienējis vācu armijā — vada komandiera palīgs”. (Sk.: No NKVD līdz KGB: politiskās prāvas Latvijā. 1940-1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēti Latvijas iedzīvotāju rādītājs. — R., 1999. — 301.lpp.) No 1951.-1956.gadam bijis izsūtījumā Vorkutā. Atgriezies, turpinājis darbu ZA FB vecākā bibliogrāfa amatā līdz 1965.gadam, kad aizgājis prom pēc paša vēlēšanās. Enciklopēdijā „Latviešu rakstniecība biogrāfijās” (Rīga, 1992) norādīts, ka pēc tam strādājis žurnālā „Karogs”. ZA FB bibliogrāfisko rādītāju sarakstā („Bibliotēka — zinātnei”, 1973) viņš minēts kā vienīgais akadēmiķa Aleksandra Šmidta bibliogrāfijas sastādītājs (1961). Sarakstā atrodams, ka V. Jauģiets piedalījies vēl četrus bibliogrāfisko rādītāju veidošanā, no tiem nozīmīgākais — „Latviešu periodika 1768-1919”(1966). Bijis arī kolēģu sastādīto bibliogrāfisko rādītāju redaktors, piemēram, H. Vaitas „Garlība Merķeļa rokraksti Latvijas PSR Zinātņu akadēmijā”(1968). Rakstījis arī par teorijas jautājumiem. Šo garīgi aktīvo personību raksturo fakts, ka 1950.gadā viņš kā eksterns nolīcis eksāmenus bibliotēkzinātnes specialitātē LVU Vēstures un filoloģijas fakultātē, bet pēc izsūtījuma 50.gados studējis Latvijas Valsts Konservatorijā.

jau 1937.gadā) un atsevišķā nodaļā drīkstēja glabāt aizliegtu literatūru.

Bibliotēkas krājumā bija sena un vērtīga literatūra, uzkrāta tās ilgajā pastāvēšanas vēsturē (no 1777.gada). Pirmās Latvijas Republikas laikā un nacistiskās okupācijas gados bibliotēku vadīja enerģiski bibliotekārā darba entuziasti: Voldemārs Caune (no 1919.gada līdz 1923.gadam) un Valdemārs Jauģiets (no 1934.gada līdz 1944.gadam).

Aizejot no darba Liepājas pilsētas bibliotēkā, viņi karjeru turpināja Latvijas lielākajās zinātniskajās bibliotēkās un pieteica sevi arī pētniecības jomā.¹

1919.gadā decembrī Liepājas pilsētas bibliotēkā tika atvērta pirmā atsevišķā bērnu nodaļa Latvijā, bibliotēkai tika ierādītas plašas telpas. Informācija par bibliotēku tika regulāri sniegta arī vietējā presē. Savukārt V.Jauģiets centies saglabāt visus iespiedumus — „sākot ar bibliogrāfiskajiem retumiem un beidzot ar sērkociņu kastīšu etiķetēm”.²

Kopš 1945.gada maija Liepājas Valsts zinātnisko bibliotēku vadīja Arvīds Skara.

Lai intensificētu sovetizācijas procesu, bija nepieciešama personāla maiņa. Bibliotēkas pārbaudē 1946.gada novembrī LPSR MP KIIK pārstāvji norādīja, ka bibliotēkas fonds neesot pareizi organizēts, proti, nav atsevišķi izdalīta un izcelta marksisma-leņinisma literatūra, grāmatas tiekot apstrādātas pēc kāda Briselē iznākušā vācu izdevuma nevis jaunajām padomju katalogizācijas instrukcijām.³ Pats galvenais: neapzīmogatā telpā bez uzskaites glabājās LPSR VB specfondam nododamā, kā arī iznīcināmā literatūra. Šī iemesla dēļ no darba tika atlaists direktors.

1949.gadā sekoja atkārtoti pārmēti par aizliegtās literatūras glabāšanu un izsniegšanu lasītājiem. Padomju grāmatas tiekot apstrādātas pārāk lēni, daudz nepilnību konstatēts lasītāju apkalpošanā. Bibliotēkas direktorei Minnai Šenbergai, kas vadīja bibliotēku kopš 1947.gada 15.novembra, tika izteikts rājiens un uzdots minētos trūkumus novērst.⁴ Viens darbinieks kā amatam nepiemērots nekavējoties tika atlaists. Tomēr 1951.gada 28.jūnijā sekoja nākamais trieciens. LPSR KIIK paziņoja, ka Liepājas Valsts zinātniskās bibliotēka vēl joprojām nav sasniegusi "pat vidējās rajona bibliotēkas līmeni, nemaz nerunājot par zinātniskas bibliotēkas uzdevumiem."⁵ Bibliotēkas fondā glabājoties izņemamā literatūra, grāmatu apstrādes un katalogizācijas nepilnības nav novērstas. Arī bibliotekārā uzskaitē un masu darbs neapmierināja pārbaudītājus. Direktorei tika pārmests, ka viņa nerūpējas par savas kvalifikācijas celšanu. Minnu Šenbergu atlauda no darba kā amatam nepiemērotu.

Kopš 1952.gada, kad par Liepājas Valsts zinātniskās bibliotēkas direktori kļuva komuniste,

¹ Januška A. Lappuses no Liepājas pilsētas centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures (sakarā ar bibliotēkas 200 gadiem) // Bibliotēku zinātnes aspekti (bibliotēku darbs) . — Rīga, 1984. — 91.lpp.

² LVA, 1363.f., 1.apr., 3.l., 302.lp.

³ LVA, 1363.f., 1.apr., 6.l., 72.lp.

⁴ LVA, 1363.f., 1.apr., 10.l., 194.lp.

⁵ Januška A. Lappuses no Liepājas pilsētas centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures (sakarā ar bibliotēkas 200 gadiem) // Bibliotēku zinātnes aspekti (bibliotēku darbs) . — Rīga, 1984. — 73.lpp.

aktīva partijas darbiniece Anna Januška, iestādes darbība vairs netika kritizēta.¹

Jelgavas Valsts zinātniskās bibliotēkas organizēšana bija daudz sarežģītāka. Tās galvenais komplektēšanas avots bija bezsaimnieku grāmatas, neliels krājums tika saņemts no VB (1946.gadā — 2890 vienības, to skaitā 1719 izdevumu — sabiedriski politiskā literatūra)² un Jelgavas pilsētas bibliotēkas (1948.gadā — 508 grāmatas). Jāpiebilst, ka pilsētas bibliotēkas ēka kara laikā bija sagrauta un tās fonds tika veidots no drupās atrastiem izdevumiem, iedzīvotāju ziedojumiem un bez īpašniekiem palikušām grāmatām.

Taču pat nelielajā Jelgavas Valsts zinātniskās bibliotēkas krājumā tika atrasta padomju varai nepieņemamā literatūra: 1947.gadā — 274 iespieddarbi, kas tika nodoti LPSR GLP.

1945.gadā dibinātā Jelgavas Valsts zinātniskās bibliotēka lasītājiem durvis vēra tikai 1947.gada 15.janvārī.³ 1946.gada 12.oktobrī par bibliotēkas vadītāju tika iecelta Krievijas latviete, PSKP biedre Emīlija Krustiņšone, kas šajā amatā strādāja līdz 1957.gadam.⁴ Jaunāko literatūru bibliotēka iegādājās Bibliotēku kolektorā un viens no svarīgākajiem darba virzieniem bija masu politiskā aģitācija.⁵ Tikai 1949.gadā bibliotēka no divām caurstaigājamām istabām tika pārcelta uz lielākām telpām. Faktiski ne bibliotēkas stratēģiskā virzība, ne literatūras krājums nebija atbilstošs zinātniskas bibliotēkas statusam.

4.3.2. LPSR Valsts bibliotēka

1944.gada rudenī VB vadību atkal pārņēma Arturs Ģērmanis, kurš bija bibliotēkas direktors arī 1940./41.gadā. Par viņa vietnieku zinātniskajā darbā kļuva Arturs Eglīte, kas pirmajā padomju okupācijas posmā bija Rīgas pilsētas Kultūras nodaļas vadītājs un Bibliotēku centrāles direktors. A.Ģērmanis savās atmiņās (1986.gadā) rakstīja, ka ieteicis bibliotēkas vadītāja postenī iecelt A.Eglīti, kurš „(..) pa kara laiku studējis Padomju Savienības bibliotēkas darbu”⁶, taču LPSR ITK bijis ar mieru viņu iecelt tikai par palīgu. Pēc A.Ģērmaņa teiktā visu bibliotēkas darbu pārzinājis A.Eglīte, bet pats A.Ģērmanis varējis pievērsties bibliogrāfijas darbam. Artura Ģērmaņa iepriekšējais vietnieks 1940./41.gadā — Voldemārs Rubenis bija kritis karā (Sarkanās armijas sastāvā).

¹ Januška A. Lappuses no Liepājas pilsētas centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures (sakarā ar bibliotēkas 200 gadiem) // Bibliotēku zinātnes aspekti (bibliotēku darbs). — Rīga, 1984. — 73.lpp.

² Oļekna D. Jelgavas Zinātniskās bibliotēkas darbība pēc Otrā pasaules kara: Bakalaura darbs / Zin.vad. V. Zanders. — Rīga, 2003. — 14.lpp

³ Turpat.

⁴ LVA, 1363.f., 1.apr., 25.l., 13.lp.

⁵ Bibliotēkas darbinieki stāsta par sevi un bibliotēku // Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. — Rīga, 1994. — 19.[sēj.] — 155.lpp.Kara laikā Krievijas iekšienē uzturēdamies, A.Eglīte bija arī LPSR ITK Bibliotēku daļas vadītājs. Sk.: LZA CA, 1.f., 15.apr., 487.l., 1.lp.

⁶ Zemes bibliotēkas dokumenti liecina, ka 1944.gada jūnijā tika uzsākta bibliotēkas fondu pārvietošanu ugunsdrošās telpās. Uz citām telpām bija evakuēta vairāk nekā puse grāmatu, kā arī katalogi un vērtīgākais inventārs.

Bibliotēkas personālam bija veicami daudzi uzdevumi: bija ne tikai jāsakārto un jāizremontē bibliotēkas telpas, no slēptuvēm jāatgādā un jāizvieto kara beigu posmā evakuētie fondi¹, jāsaņem un jāapstrādā bez īpašniekiem palikušī literatūra, dāvinājumi un kārtējie jaunieguvumi, bet pats galvenais — jāuzsāk bibliotēkas darba pārveide pēc padomju parauga. Bibliotēkas 8 ēkās (4 bija aizņemtas pilnībā, vēl 4 — daļēji) bija izvietoti ap 2,5 miljonu vienību. Bibliotēkas 1945.gada atskaitē tika norādīts, ka no tām apstrādāts vien ap 400 000 vienību, kas atradās VB ēkā Pils laukumā 2. Tika uzsvērts, ka arī šis krājums „(..) no zinātniskā viedokļa ir nepieņemami kārtots”.² Pārējā literatūra, kas izvietota citos namos³, nav bijusi pat sakārtota, bet sakrauta kaudzēs kā noliktavās.

Ilgāku laiku neskaidra bija RVSPB krājuma piederība, kaut gan tā jau 1940.gada 10.septembrī tika piešķirta VB.⁴ Nacistiskās okupācijas gados tā darbojās kā atsevišķa Zemes bibliotēkas struktūrvienība savās telpās — Jaunielā 22.

Neraugoties uz lielo neapstrādāto fondu, VB turpināja vākt bezsaimnieku literatūru. Bibliotēkas darbs ritēja ārkārtīgi grūtos apstākļos. Par to rakstīja A.Eglīte 1944.gada 28.novembrī: „Jauno darba posmu bibliotēka uzsāks ar nepilnu un samērā nelielu krājumu — ar apmēram 200 000 sakārtotu sējumu. Tas jāatzīst par lielu skaitu, ja ievēro, ka bibliotēku darbinieki šo darbu veikuši, strādādami zem cauriem jumtiem un caurvējā, kas brāzās pa izsistajiem logiem neapgaismotās un neapkurinātās telpās. (..) Vēl šobaltdien nav saņemts (..) ne cm stikla. Latsnabdots noraidīja pat saplākšņu pieprasījumu cauro logu apsišanai. Vēl arvien nav pieslēguma elektriskās strāvas tīklam.”⁵ 1945.gada sākumā situācija nebija būtiski uzlabojusies, taču bibliotekāri darbu turpināja, pārbaudot krājumu pēc LPSR GLP saraksta, izņemot „kaitīgo” literatūru un novietojot to atsevišķās telpās. Jāuzsver, ka visus okupācijas gadus VB Speciāli glabājamās literatūras nodaļa jeb specfonds atradās Anglikāņu ielā 5, pirmajā stāvā.

1944./45.gadā bibliotēkas krājums tika papildināts vēl par 244 280 vienībām, to skaitā 35 659 iespieddarbi bija PSRS obligātais eksemplārs un 5558 vienības iegūtas no KPFSR Valsts literatūras fonda.⁶ Šī ideoloģizētā literatūra tika apstrādāta vispirms — „(..) lasītāju rīcībā nodotas apmēram 30 000 padomju zinātniskās un sabiedriski politiskās literatūras sējumu.” Turklāt tika saņemts Latvijas PSR obligātais eksemplārs. Bibliotēkas vadība bija iepirkusi literatūru arī no privātpersonām un grāmatveikaliem, taču tās īpatsvars lielajā jaunieguvumu skaitā bija niecīgs — tikai 3228 eksemplāri. Lielākā daļa no jaunieguvumiem bija bezsaimnieku literatūra (141 770 vienību).

¹ LVA, 235.f., 1.apr., 1.l., 1.lp.

² Artura Eglītes sastādītajā tekstā radiofonam 1945.gada 4.oktobrī minēts, ka VB aizņemot 10 ēkas. Vēl vienu veselu ēku un daļu ēkas bibliotēka ieguva 1945.gadā. Sk.: LNB R XA 293., Nr.11.

³ LVA, 235.f., 1 a apr., 191.l., 56.lp.

⁴ LNB R XA 293., Nr.11.

⁵ LVA, 235.f., 1.apr., 1.l., 4.lp.

⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 1.l., 15.lp.

Bibliotēka ienāca literatūra arī no ārzemēm. 1945.gada pārskatā norādīts, ka lasītavā var saņemt lietošanai 130 ārzemju periodisko izdevumu nosaukumus, tajā skaitā no ASV, Anglijas, Zviedrijas, Šveices, Holandes.¹

Bibliogrāfijas nodaļas darbinieki turpināja LPSR teritorijā iznākošo iespaiddarbu bibliogrāfijas sastādīšanu un uzsāka ieteicamās literatūras sarakstu veidošanu. Jau 1944.gada nogalē nodibināta Bibliotēkekonomijas nodaļa 6 cilvēku sastāvā, kas komplektēja bibliotekāro literatūru un sniedza konsultācijas bibliotēku darbiniekiem.

1945.gada 12.februārī bibliotēka tika atvērta lasītājiem.

Tomēr 1945.g. 29.maijā LKP CK un LPSR TKP pieņēma lēmumu par “Latvijas PSR bibliotēku darba uzlabošanas pasākumiem”, kas ietvēra ne tikai konstruktīvus norādījumus par bibliotēku darba uzlabošanu, bet arī norādījumu pasteidzināt aizliegtās literatūras izņemšanu no bibliotēku krājumiem. Kaut bibliotēkas pirmo gadu pārskati liek domāt, ka iestādes administrācija un pārējais personāls darīja visu, lai atjaunotu tās darbību pilnā mērā un pakāpeniski īstenoja sovetizāciju, 1946.gada 28.maijā LKP CK un LPSR MP pieņēma slepenu lēmumu „Par LPSR Valsts bibliotēku un pasākumiem tās darba uzlabošanā”.² Tajā tika norādīts, ka LPSR KIIK nav veikusi nepieciešamos pasākumus, lai VB pārveidotu par svarīgāko kultūras un izglītības, kā arī zinātnes centru.

Lēmumā tika izteikti šādi pārmetumi:

- bibliotēkas vadībā bijuši „gadījuma un šķirai sveši elementi” (direktors A.Ģermanis, direktora vietnieki Arturs Eglīte un Augusts Ruciņš³), tādēļ „(..) bibliotēka kļuvusi par patvērumu buržuāziskās Latvijas un vācu fašistiskās okupācijas varas iestāžu vadošajiem ierēdņiem, kas sabotē padomju varas pasākumus”⁴;
- nav ticis veikts zinātniskais darbs;
- VB komplektētajās pārvietojamās bibliotēkās atrasta aizliegtā literatūra;
- pēdējā pusgada laikā apstrādāti tikai 11 640 eksemplāri, kas izvēlēti kā „pagadās”;
- vērtīgākie fondi, kas saņemti no KPFSR, Vissavienības Grāmatu palātas un izdevniecības „Kogiz”, lielākoties nav apstrādāti;
- apjomīgas nesašķirotas grāmatu kaudzes visās 9 ēkās;
- bezmērķīgi izšķērdēti līdzekļi grāmatu iegādei (tērēti 121 000 rbļ., kaut piešķirti bija tikai 80 000 rbļ.), pie tam aptuveni puse izmantota iepirkumiem no privātpersonām, iegādājoties vecus ārzemju izdevumus, kaitīgu baznīcas literatūru, kā arī vācu un latviešu „nacionālistu” rokrakstus;

¹ LVA, PA 101.f., 9.apr., 16.l., 242.-244.lp.

² Augusts Ruciņš (1890-?) notiesāts 15.03.1952 par kontrrevolucionāru darbību un pretpadomju aģitāciju.

³ LVA, PA 101.f., 9.apr., 16.l., 242.lp.

⁴ LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 118.lp.

- pārtraukti remonta un atjaunošanas darbi, tādēļ lieli grāmatu krājumi pakļauti bojājumiem, nav izmantots asignējums inventāra iegādei.

Kā redzams bibliotēkas 1944./45.gada materiālos, daudzi pārmetumi bibliotēkas vadībai un citiem darbiniekiem, bija nepamatoti vai krietni pārspīlēti, ja salīdzina šīs iestādes veikumu ar citām bibliotēkām. Pusotra gada laikā nebija iespējams apstrādāt 2,5 miljonus vienību, ņemot vērā to, ka tika veikta bibliotēkas fonda reevakuācija un izvietošana plauktos, ienāca milzīgs skaits jaunieguvumu. Vairāk nekā 10 000 apstrādātu vienību pusgadā — tāds bija vidējais republikas zinātnisko bibliotēku darba rādītājs pirmajos pēckara gados. Piemēram, VVB (bijušās Rīgas pilsētas bibliotēkas) darbinieki 1945.gadā inventarizēja 15 000 vienību, bet katalogizēja vien 3000 vienību.¹ LVU ZB 1948.gadā apstrādāja 33 919 vienības², taču jāatceras, ka tā, būdama augstskolas bibliotēka, saņēma viena nosaukuma izdevumus lielā eksemplāru skaitā.

Nepamatots bija pārmetums par neizmantoto asignējumu inventāra iegādei, jo padomju gados, īpaši sākumā, jebkāds bibliotēku inventārs bija deficīts. Arhīva dokumentos būtu grūti atrast zinātnisku vai masu bibliotēku, kas nesūdzētos par grāmatu plauktu trūkumu.

Bibliotēkas 1944./45.gada pārskats arī liecina, ka 1) pirktās literatūras jaunieguvumu skaitā bija maz, 2) vispirms tika apstrādāti no Krievijas iegūtie padomju izdevumi.

Domājams, ka šī lēmuma galvenais mērķis bija intensificēt sovetizācijas procesu, lai bibliotekāri burtiski sekotu augstākstāvošo iestāžu rīkojumiem. Neilgi pirms lēmuma pieņemšanas, 1946.gada maijā direkcijas sēdē tika pausta neapmierinātība ar bibliotēkas kolektīvu: tikai 51% darbinieku piedalījušies 1.maija demonstrācijā, arī uz valsts aizņēmumu nav parakstījušies visi bibliotekāri. Esot personas, kas neprot krievu valodu.

Kopumā no LPSR Valsts bibliotēkas atlaida 14 darbiniekus, to skaitā direktora vietnieku Arturu Eglīti, Latviešu nodaļas vadītāju Ēriku Zuitiņu, kurš pārzināja aizliegto grāmatu fondu bibliotēkā gan padomju okupācijas laikā, gan nacistiskajos gados. VB vairs nedrīkstēja strādāt arī Nošu kabineta vadītājs Voldemārs Stiebriņš. Direktors Arturs Ģērmanis un viņa vietnieks administratīvi saimnieciskajās lietās Augusts Ruciņš bija atlaisti no darba bibliotēkā neilgi pēc 1945.gada 29.maija lēmuma. Sevišķi smagi LKP CK un MP 1946.gada 28.maija lēmums skāra bibliogrāfus, jo no visiem atlaistajiem 3 bija galvenie bibliogrāfi, 2 vecākie bibliogrāfi, savukārt vēl divi šī darba veicēji (galvenā bibliogrāfe, latviešu bibliotekārās terminoloģijas veidotāja Eiženija Peile un vecākā bibliogrāfe Malvīne Puriņa) tika pazemināti amatā. Jāuzsver, ka „amatam neatbilstošā” E.Peile tomēr izrādījās pietiekami kvalificēta, lai vēlāk vadītu Bibliogrāfijas nodaļu gan VB, gan ZA FB. Savukārt A.Ģērmanis 1946.gada 1.septembrī tika pieņemts par galveno bibliogrāfu LPSR ZA

¹ LVA, 1340.f., 15.apr., 26.l.

² LZA CA vēsturiskā izziņa par ZA darbiniekiem.

Vēstures un materiālās kultūras institūtā.¹ Šeit darbu turpināja vēl viena bijusī VB bibliogrāfe — Zenta Šakare.

Pārvaldes iestāžu darbības stilu atmiņās (1986.gadā) raksturojis A.Ģermanis: „Pirmā pēckara gada otrā pusē, neatceros vairs, kādā veidā, saņēmu uzaicinājumu, lai es iesniedzu atlūgumu. Es atteicos to darīt. Tad tika izdota pavēle, ka tieku atlaists no darba kā uzdevumu neveikušais. Aizgāju pie Kultūrizglītības komitejas priekšnieka, prasīju, kas ir īstais iemesls manai atlaišanai, jo līdz šim neesmu nekad saņēmis piezīmes par nepareizu vai sliktu darbu, par nepadarītu darbu.”² LPSR MP KIIK priekšsēdētājs Aleksandrs Āboliņš bija taisnojies, ka viena persona (atmiņās nav minēta) A.Ģermani denuncējusi kā buržuāzisko nacionālistu.

Kādi bija okupācijas varas slēptie iebildumi pret lojāli noskaņoto Arturu Eglīti? Viņa pašapziņa, patstāvīgā domāšana, radoša, kaut ne vienmēr „zinātniska” pieeja darbam. Šīs īpašības spilgti izpaudās viņa darbībā LPSR ZA FB vadītāja amatā.

LNB arhīva materiālos atrasta tikai viena liecība par protestu MP 1946.gada 28.maija lēmumam. Viena no pirmajām VB darbiniecēm (1919-1946) — Paulīna Ūdre (1890-1966) 1946.gada 12.martā VB personāla kopsapulcē atklāti nosodīja augsti kvalificētu darbinieku atlaišanu.³ Viņa uzsvēra, ka daudzvalodu zinātāju (tāds, viņasprāt, bija bibliogrāfs Georgs Feders) un inteligentu personību pieņemšana darbā nevar būt noziegums.⁴ Diemžēl arī Paulīna Ūdre bija spiesta no bibliotēkas aiziet.⁵

LKP CK Kadru daļai un LPSR KIIK uzdeva sameklēt pieredzējušus bibliotekārus no Krievijas atlaisto darbinieku vietā. Lēmumā tika norādīts, ka uz VB nosūtāmi 10-15 komjaunieši. Par LPSR VB direktoru kļuva Krievijas latvietis Arnolds Rīdzenieks. 1946.gadā darbā iestājās arī citi Krievijas latvieši: Zelma Draudiņa, Lilija Rozentāle. 1945.gada 14.aprīlī par specfonda vadītāju tika iecelta Anna Ipšenberga (1904-1969), kas no 1919.-1938.gadam bija strādājusi Padomju Savienības drošības iestāžu sistēmā.⁶

¹ Bibliotēkas darbinieki stāsta par sevi un bibliotēku // Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. — Rīga, 1994. — 19.[sēj.] — 155.lpp.

² LNB, RXA 293., Nr.11.

³ Starp „apsūdzētajiem” un vēlāk atlaistajiem bibliotēku darbiniekiem bija daudz personu ar augstskolas izglītību, kādu pirmajos pēckara gados bija maz arī bibliotēkās. Piemēram, P.Ūdres aizstāvētais Georgs Feders bija tiesību zinātņu kandidāts, tāds pati kvalifikācija bija Fricim Vaitam un Voldemāram Zvirbulim, tautsaimniecības zinātņu kandidāte bija Eiženija Peile, teoloģijas zinātņu kandidāts — Miķelis Fedorovskis, pedagoģijas maģistre bija Malvīne Puriņa, savukārt Ženija Sūna-Peņģerote bija beigusi LU Filozofijas un filoloģijas fakultāti. Sk.: Latvijas Nacionālās bibliotēkas informatīvais biļetenu 1994.gada 29.oktobrī. Tomēr atlaisto personu vidū nebija pirmās neatkarīgās Latvijas vai nacistiskās okupācijas laika ievērojamu vadošu darbinieku. Dažu atlaisto personu noziegums bija darbs bibliotēkā iepriekšējo okupāciju laikā. Piemēram, Erna Heine-Ercums, (1899.g.-?) vācu okupācijas laikā strādāja Zemes bibliotēkā par vienkāršu bibliotekāri, saņemot niecīgu atalgojumu. Arī Ženija Sūna-Peņģerote bija ilggadīga VB darbiniece. Sk.: LNB, RXA 164., Nr.265. Spriežot pēc kāda nedatēta Ž.Unāma iesnieguma kopijas vācu iestādēm, Georgam Federam bijusi vāciska izcelsme un viņš nacistiskās okupācijas laikā devies prom no bibliotēkas, lai strādātu labāk apmaksātā darbā — tiesā. Sk.: LVA, 235.f., 1.p.apr., 101.l., 31.lp.

⁴ Pēc LNB arhīva datiem viņa no VB aizgājusi 1946.gada 5.jūnijā pēc pašas vēlēšanās. Sk.: LNB, RXA 164, Nr. 266. Sk. arī: Paulīna Ūdre // Latvijas Nacionālās bibliotēkas Raksti: 19.[sēj.]. — Rīga, 1994. — 145.lpp.

⁵ Sardiko S. Cenzūra bibliotēkā (1940-90) // Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. — Rīga, 1994. — 19.[sēj.] — 79.lpp.

⁶ LVA, 1489.f., 1.apr., 137.l., 126.lp.

Saskaņā ar LKP CK norādījumu atlaisto darbinieku vakances VB varēja ieņemt arī vissagatavotākie un politiski uzticamākie Rīgas pilsētas bibliotēku darbinieki. Daļa no jaunpieņemtajiem darbiniekiem, piemēram, Latviešu nodaļas vadītājs Jūlijs Krūmiņš nacistiskās okupācijas laikā bija Rīgas pilsētas 9., vēlāk 4. bibliotēkas vadītājs.¹ Tas liecina, ka LPSR MP KIIK pieēja šai VB personāla maiņai lielā mērā bija formāla. A. Ģērmaņa atmiņas un pētnieka V. Zandera pieminētie apmelojumi² pret bibliotēkas vadību arī apstiprina, ka šī kampaņa bija safabricēta. Īslaicīgi LPSR VB strādāja arī citi Rīgas pilsētas bibliotēku darbinieki, piemēram, Aleksandrs Vēbers (Rīgas pilsētas 1. bibliotēkas vadītājs no 1923.-1951.g.), Nikolajs Bāliņš (Rīgas pilsētas 3. bibliotēka), Vilma Kazaine (Rīgas pilsētas 5. bibliotēkas vadītāja kopš 1941. gada).

1946. gada jūlijā LPSR MP KIIK uzdevumā tika uzsākta visu VB lasītavu katalogu pārbaude. Šo darbu vadīja E. Ekšteins, piedalījās jaunais Latviešu nodaļas vadītājs Jūlijs Krūmiņš un specfonda vadītāja Anna Ipšenberga. Tika izskatītas 200 000 sistemātiskā kataloga kartītes (latviešu literatūras, *Baltica*, krievu literatūras un ārzemju literatūras nodaļas). Katrā nodaļā tika fiksēts liels skaits izņemamu vienību.³ Vislielākais daudzums latviešu literatūras nodaļā: no tās izņēma 1113 kataloga kartīšu, to skaitā 856 Latvijas Republikas laikā izdotiem iespieddarbiem (sevišķi daudz bija kalendāru aprakstu — 257).⁴ Daudz „kaitīgu” izdevumu atrada arī sabiedrisko zinātņu (galvenokārt vācu literatūra, 650 kartītes) un *Baltica* (lielākoties baltvācu grāmatas, 480 kartītes) nodaļās. Kopumā šajā akcijā no kataloga tika izņemta 3321 kartīte. Taču pārskatā E. Ekšteins uzsvēra, ka „Tas ir tikai sākums”, jo katalogā esot atspoguļots ne vairāk kā 120-150 000 grāmatu, kas bija inventarizētas un katalogizētas.⁵ Lielo aizliegto izdevumu daudzumu sistemātiskajā katalogā (un līdz ar to arī fondā) E. Ekšteins skaidroja ar to, ka 1) nav alfabētiskā kataloga; 2) nav izņemtas kartītes fašistiskajiem izdevumiem, kas publicēti Vācijā pēc 1933. gada (kas, atcerēsimies, bija jāizņem bez saraksta); 3) specfonda darbinieki nepārbauda katalogā ievietojamās kartītes.⁶ Jāpiebilst, ka tas bija viens no specfonda darbinieku pamatuzdevumiem.

Kaut A. Rīdzenieks pasludināja 1946. gadu par lūzuma gadu, pārmaiņas notika galvenokārt bibliotēkas ideoloģiskā darba virzībā. Daudzas 1946. gada 28. maija lēmumā minētās bibliotekārā darba nepilnības netika novērstas vēl gadiem ilgi gan ārēju (no bibliotēkas neatkarīgu) apstākļu ietekmē, gan iekšēju problēmu dēļ.

¹ LPSR GLP A. Ģērmanim piedēvējusi VB vadīšanu Ulmaņa laikā. Sk.: Zanders V. Latvijas zinātnisko bibliotēku sovetizācija 1940.-1950. gados Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferencs materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. -77.lpp.

² LNB, RXA 324, Nr.1, 26.lp.

³ LNB, RXA 324, Nr.1, 27.lp.

⁴ Turpat.

⁵ LNB, RXA 324, Nr.324, 1.l., 26.lp.

⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 6.l., 8.lp.

„Lūzumgada” atskatā norādīts, ka „rekonstrukcijas” pamatā bija PSRS vadošo zinātnisko bibliotēku darba pieredzes ieviešana.¹ To VB vadošie darbinieki apguva komandējumos Maskavā un Ļeņingradā. Uzsvērts, ka viens no svarīgākajiem pārveidojumiem bijis bibliotēkas struktūras pārveide pēc ražošanas principa, respektīvi, bibliotekārajiem procesiem. Taču faktiski tas nebija jaunievedums. Jau 1945.gada pārskatā bibliotēkas vadība ziņoja, ka ieviesta vienvēidīga un centralizēta grāmatu apstrāde katalogizācijas un klasifikācijas nodaļās; LPSRS iespiedprodukcijas kārtējai bibliogrāfijai speciāli izveidota iespieddarbu reģistrācijas nodaļa.

1946.gadā tika radītas arī pilnīgi jaunas struktūrvienības, piemēram, Novadpētniecības nodaļa ar palīgfondu (no tās izauga Letonikas nodaļa), Marksisma-ļeņinisma kabinets u. c. Atsevišķi izdalīja retās grāmatas, notis, izdevumus PSRS tautu valodās, kartes, sīkiespieddarbus un attēlizdevumus. Par iestādes klasifikācijas sistēmu pieņemta L. Tropovska ideoloģizētā UDK shēma. Arī VB sistēmas izvietojuma un šifrēšanas projekti un dažādas instrukcijas balstījās uz padomju bibliotēkzinātnes atziņām un „saskaņošanai” tika sūtītas uz Maskavu. Vairāku projektu izstrādi uzticēja Maskavas bibliotēku speciālistiem, piemēram, bibliotēkas fonda komplektēšanas un uzskaites nodaļas struktūru un instrukcijas LPSR MP KIIK uzdevumā sastādīja Valsts Politehniskās bibliotēkas darbinieks N. Pavlovs.²

Viens no pirmajiem pasākumiem bija vecā (pirmspadomju) un jaunā (pēckara padomju literatūras) krājuma atdalīšana. Veco (arī apstrādāto) fondu no galvenās ēkas Pils laukumā 2 pārveda uz citām ēkām, tā vietā tika izvietotas padomju grāmatas. Līdz ar to vecāka gadagājuma literatūra iegūla neapkurinātās un neremontētās telpās uz gadu desmitiem un darbinieku pūliņi tika vērsti uz ideoloģizēto jaunieguvumu apstrādi³

Gan apstrādātajā, gan neapgūtajā⁴ fondā padomju varas iestāžu pārstāvji regulāri konstatēja lielu daudzumu aizliegtās literatūras, kas bija izņemama saskaņā ar PSRS un LPSR GLP sarakstiem un instrukcijām. Šis darbs bija jāveic 10 dienu laikā pēc saraksta saņemšanas darbiniekiem, kuru pārziņā atradās krājums. Taču tik lielā bibliotēkā tas bija gandrīz nebeidzams process. 1948.gadā Bibliotēkekonomijas nodaļas vadītāja M.Nikolajeva-Bergina direkcijas sēdē paziņoja, ka no 300 000 neapstrādātām vienībām 125 000 ir novecojusī literatūra (starp tām daudz buržuāziskās Latvijas beletristikas⁵), tikai 12 000 iepludināmas VB fondā.⁶ Tomēr nacionālā literatūra, neskatoties uz tās

¹ LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 21.lp.

² LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 159.lp.

³ Neapstrādātā fonda lielums dažādos avotos atšķiras, piemēram, 1950.gada Zinātniskās padomes sēdē norādīts, ka to atlicis vien 300000 vienību (LVA, 235.f., 1.apr., 26.l.), taču 1950.gada pārskatā minētas 1 206 405 vienības, no kurām vēl gada sākumā gandrīz pusmiljons neizšķirotu (LVA, 235.f., 1.apr., 28.l.).Iespējams, tas izskaidrojams ar to, ka Zinātniskajā padomē bija daudz citu organizāciju (LKP CK, bibliotēku) pārstāvji, kam zināt patieso situāciju nebija vēlams.

⁴ Lielākā daļa no šī krājuma bija noliktavās un dzīvokļos atrastās bezsaimnieku grāmatas.

⁵ LVA, 235.f., 1.apr., 45.l., 42.lp.

⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 30.l., 30.lp.

politisko ievirzi, ierobežotā eksemplāru skaitā tika saglabāta pat Staļiniskā totalitārisma laikā. 1950.gadā direktors A.Rīdzenieks norādīja, ka bibliotēkai jāveido pilnīga Latvijas iespiedprodukcijas kolekcija, aizliegtos izdevumus glabājot specfondā.¹

Izņemto vienību skaits bija ļoti liels vēl 50.gadu sākumā. 1950.gadā no bibliotēkas fonda pārstrādei aizveda 402 356 vienību², 1953.gadā — turpat 10 000 vienību³. 1954.g. fonda pārbaudē LPSR GLP atkārtoti konstatēja lielu daudzumu novecojušās literatūras.⁴ Augstākstāvošās iestādes draudēja slēgt bibliotēku. Specfonda vadītāja Anna Ipšenberga uzsvēra, ka ne visi darbinieki pret šo darbu izturoties ar pienācīgu atbildību. 1954.gadā no fonda tika izslēgtas 85 219 vienības.⁵ Specfondā no visas izņemtās literatūras nonāca tikai neliela daļa (2 eksemplāri no katra izdevuma) 1954.g. VB Specfondā atradās 220 924 vienības, taču no tām inventarizētas tikai 37 500 vienības, kas bija pieejamas lasītājiem. Lielākā daļa specfonda literatūras pat nebija izšķirotā, tādēļ, tās turpmākais liktenis vēl nebija nosakāms. Taču no specfonda atklātajam fondam nododamo vienību skaits bija neliels (1953.g.1.pusgadā — 1320 vienību).⁶

Regulārajās VB darba pārbaudēs augstākstāvošās iestādes īpašu uzmanību pievērsa metodiskajam darbam un ieteicamās bibliogrāfijas sastādīšanai. Gan zinātnisko, gan ieteicamo bibliogrāfisko rādītāju tematiku un saturu pārbaudīja ne tikai specfonds, bet arī LKP CK Aģitācijas un propagandas nodaļa.

Īpaša loma VB tika piešķirta ideoloģiskajās kampaņās: savās telpās tai bija jārīko lielas izstādes, jā sastāda metodiskās vēstules un ieteicošie saraksti, kas tika pavairoti un nosūtīti masu bibliotēkām. Ik gadus sastādīto rekomendējamo grāmatu saraksti sasniedza vairākus desmitus, sarīkoto izstāžu (t.sk.jauniegvumu) skaits sniedzās simtos. Tomēr 1950.gadā ZA MB direktora vietniece zinātniskajā darbā, VB zinātniskās padomes locekle Alma Slēze aizrādīja, ka pārāk maz esot marksismam-ļeņinismam veltītu izstāžu (5 no 30 tematiskajām izstādēm). Bibliogrāfijas nodaļas vadītāja M.Dimenšteine viņai paskaidroja, ka liels skaits jaunieguvumu izstāžu veltītas sabiedriski politiskajai literatūrai, savukārt katrā izstādē pirmām kārtām tiek propagandēti marksisma-ļeņinisma klasiķu darbi.⁷

¹ 1950.gada 19.oktobra sēdē A.Rīdzenieks uzsvēra, ka „fondu tīrīšanas darbs notiek ik dienas”, taču „(..) apgalvot, ka viss mazvērtīgais izņemts, nevar”. Viņš norādīja, ka „kopumā nodotas 670 000 grāmatu.” Sk.: LVA, 235.f., 1.apr., 26.l., 17.lp.

² LNB RXA 324, Nr.2, 34.lp.

³ LPSR VB direkcijas sēžu protokols 1954.gada 1.novembrī. LPSR GLP un MP atkal noteica neregulāru kaitīgās literatūras izņemšanas termiņu — 2 mēnešus. Sk.: LVA, 235.f., 1.apr., 46.l., 9.lp.

⁴ LVA, 235.f., 1.apr., 43.l., 28.lp.

⁵ LNB RXA 324, Nr.2., 31.lp.

⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 26.l., 19.lp.

⁷ A.V.Kļenova, J.V.Grigorjeva, L.N.Tropovska, N.G.Pavlova, M.P.Nikolajevs-Bergins sacerējumi. Sk.: LVA, 235.f., 1.apr., 6.l., 26.lp.

VB zinātniskais darbs pirmām kārtām nozīmēja krievu padomju bibliotēku teorētiku sacerējumu¹ tulkošanu latviešu valodā, tematisko kartotēku veidošanu marksisma-ļeņinisma kabinetā, rekomendējošās bibliogrāfijas sastādīšanu. VB galvenais bibliogrāfs, vēsturnieks Joels Veinbergs pētīja bibliotēkas vēsturi (1919-1947), taču rezultāts bija galēji ideoloģisks, vienpusīgs sacerējums.² Vienīgais paliekošais pētniecības virziens šajā laika periodā bija bibliotekārās terminoloģijas veidošana, kas bija nepieciešama korektam krievu speciālistu darbu tulkojumam.

Saistībā ar daudzajām VB funkcijām tika palielināts bibliotēkas personāls. Ja 1944.gada decembrī bibliotēkā strādāja 80 darbinieku³, tad 1947.gadā decembrī — 155⁴.

Bibliotekāriem nācās apmeklēt bibliotēkā organizētos politpulciņus, kur apgūstams PSRS AP vēlēšanu likums, Staļina biogrāfija u.c. Reizi nedēļā visiem bija jāpiedalās politinformācijā. Tika organizēti arī iekšējie profesionālās apmācības kursi ar 9 priekšmetiem, to skaitā marksisma-ļeņinisma pamatiem, kam bija paredzēts lielākais lekciju un nodarbību skaits (58 stundas, 25 lekcijas).⁵

Neraugoties uz varas iestāžu spiedienu, bibliotekāri nelabprāt stājās PSKP un VĻKJS rindās. Piemēram, 1953.gadā no 124 bibliotekāriem 15 bija PSKP biedri vai kandidāti un 12 komjaunieši, taču daudzi no tiem bija bibliotēkas vadībā: direktors A.Rīdzenieks, specfonda vadītāja A.Ipšenberga, Masu darba nodaļas vadītāja Marija Ždanova, Komplektēšanas nodaļas vadītājs Grigorijs Zuimačs, Krātuves vadītāja Rahiļa Valleršteine, Bibliogrāfijas nodaļas vadītāja Mirjama Dimenšteine, Bibliotēkekonomijas nodaļas vadītāja Ilga Šteinberga (Novika) u.c. Viņiem sovietizācija bija pašsaprotams process. Piemēram, A.Ipšenberga uzskatīja par nevajadzīgu izvērtēt, cik seni latviešu un citu Eiropas tautu iespieddarbi uzskatāmi par bibliotēkas retumiem, jānoskaidro vien, „kāds gads ir PSRS pieņemts un to paturēt.”⁶ Savukārt Bibliotēkekonomijas nodaļas vadītāja M.Nikolajeva-Bergina 1946.gada 2.novembra direkcijas sēdē apgalvoja, ka „(..) latviešu bibliogrāfi vēl aizvien strādā pēc agrākajām buržuāziskajām metodēm”⁷, tādēļ viņiem būs jāpārorientējas uz padomju (bibliogrāfiskās) reģistrācijas principiem. Darba normu noteikšanā viņa ierosināja izmantot Gruzijas VB pieredzi.

Bibliotēkas partijas pirmorganizāciju raksturo kāds notikums. 1953.gada februāra sākumā nenoskaidrota persona bija sazīmējusi Staļina plakātu un nosvītrojusi Maļenkova uzvārdu kādā

¹ Pirmo pēckara gadu norišu interpretāciju Sk.: LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 165.-188.lp., arī LVA, 235.f., 1.apr., 10.l., 12.-28.lp.

² LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 165.lp.

³ LVA, 235.f., 1.apr., 12.l., 24.lp.

⁴ Salīdzinājumam: Aleksandra Vēbera vadītajam katalogu organizācijas kursam bija paredzētas 27 stundas un 7 lekcijas, grāmatu bibliotekārajai apdarei, novietošanai un glabāšanai — 6 stundas un 3 lekcijas. Sk.: LVA, 235.f., 1.apr., 6.l., 119.lp.

⁵ LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 82.lp.

⁶ Turpat. 23.lp.

⁷ LNB, RXA 324, Nr.1.

lozungā.¹ Par to nekavējoties tika ziņots varas iestādēm un veikti citi „drošības” pasākumi. 14.februārī tika pārbaudītas bibliotēkas darbinieku darba vietas un konstatēts, ka Bibliogrāfijas nodaļā uz galdiem, atvilktnēs atrodas specfonda grāmatas, savukārt Apstrādes un katalogizācijas nodaļa izmanto vecās kartītes, kurām otrā pusē ir aizliegta informācija. „Kaitīga” satura arhīva materiāli glabājas vaļējā kastē koridorā pie sietuves. Ja A.Rīdzenieks un citi administrācijas pārstāvji to uzskatīja par izklaidību, partijas pirmorganizācijas sekretāre M.Ždanova to kvalificēja kā apzinātu pretvalstisku rīcību, norādot, ka nodaļu vadītāji nav iepazinuši savus padotos, nav izskausti atsevišķu darbinieku pretpadomju izteicieni.²

Neatņemama zinātniskas bibliotēkas iezīme padomju okupācijas laikā bija katalogu dalījums darba un lasītāju katalogos. VB alfabētiskajā darba katalogā tika atspoguļots viss bibliotēkas apstrādātais fonds, bet lasītāju katalogā (gan sistemātiskajā, gan alfabētiskajā) atspoguļoja tikai padomju varas akceptēto literatūru. 50.gadu sākumā Latvijas bibliotēkas sasniedza jauns PSKP pavadā ejošās padomju bibliotēkzinātnes atzinums³. Augstākstāvošās iestādes lika arī zinātniskām bibliotēkām veidot katalogus par „(..) grāmatas propagandas ieroci un lasīšanas vadītāju lasītāju komunistiskās audzināšanas nolūkā”⁴ Nekādi detalizēti paskaidrojumi netika doti, taču, domājams, ka no sistemātiskā kataloga bija jāizņem politiski neitrālie zinātniskie sacerējumi, kā arī tulkotā literatūra, turklāt jānodrošina atlikušo aprakstu galēji ideoloģisks kārtojums.

1950.gada VB pārskatā lasāms: „(..) pēdējā laikā [apstrādes un katalogizācijas] nodaļa izvirzījusi jautājumu par lasītāju katalogu idejiski politisko virzību”⁵ Šajā procesā lielas grūtības VB sagādāja literatūras atlases principi, tika izteikti kuriozi priekšlikumi. VB direkcijas apspriedē 1950.gada 2.februārī Apstrādes un katalogizācijas nodaļas darbiniece Šlupere atzīmēja, ka „(..) melīga zinātniskā grāmata nedrīkst būt atspoguļota katalogā.”⁶ No mūsdienu viedokļa absurds viedoklis, jo zinātne var būt atpalikusi, bet ne melīga, jo tā cenšas atklāt patiesību vai vismaz tuvoties tai. Šlupere ierosināja atspoguļot lasītāju sistemātiskajā katalogā vai nu jaunākās grāmatas, vai nu literatūru krievu valodā.⁷

Pēc gada lasītāju sistemātiskā kataloga organizācijas principi bija izstrādāti.⁸ Bija noteikts, ka no lasītāju kataloga izņemami novecojušo un mazvērtīgo iespieddarbu, arī atkārtotu izdevumu⁹ apraksti, no kuriem bija veidojams sistemātiskais darba katalogs. Lasītāju katalogā tika nolemts akcentēt divu

¹ LVA, 235.f., 1.apr., 41.l., 87.lp.

² Padomju bibliotēkzinātnieka Ambarcumjana referāts „Katalogu organizācija padomju bibliotēkās”.

³ LVA, 235.f., 1.apr., 34.l., 24.lp.

⁴ LVA, 235.f., 1.apr., 28.l., 18.lp.

⁵ LVA, 235.f., 1.apr., 25.l., 8.lp.

⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 25.l., 8.lp.

⁷ 235.f., 1.apr., 30.l., 5.lp, arī 155.-156.lp.

⁸ Izņemot marksisma-ļeņinisma klasiku un politbiroja locekļu atsevišķu darbu un krājumu pārspiedumus. 235.f., 1.apr., 30.l., 156.lp.

⁹ Turpat, 150.lp.

politisko (sociālistiskās un kapitālistiskās) sistēmu antagonismu, atsevišķi izdalot materiālus par PSRS un ārzemēm. Ārzemju literatūras nodaļā īpaši bija jāizceļ tautas demokrātijas valstis. Partijas un valdības lēmumi katalogā tika ievietoti atsevišķā nodaļā. Speciāli izdalāmas bija vislielākās valsts aktualitātes, piemēram, „komunisma triecienceltnes”. Pēc šiem principiem pārveidojams bija arī bērnu lasītavas sistemātiskais katalogs, katrā nodaļā priekšplānā izvirzot marksisma-ļeņinisma sacerējumus par attiecīgo jautājumu; izceļot PSRS sasniegumus katrā nozarē. Ideologizētā UDK shēma bija papildināma ar jaunām nodaļām, kas „(..) atspoguļotu tautas demokrātijas valstu ceļu uz sociālismu, padomju valsts ceļu uz komunismu.”¹

Tomēr VB vissāpīgākajai problēmai — nepietiekamajām un literatūras pārbīvētajām telpām — netika rasts konstruktīvs risinājums. Kaut gan 40.-50.gadu bibliotēkas dokumentācijā pausts optimisms: tūlīt tiks pabeigta bibliotēkas ēkas (paredzēta 5 miljonu vienību izvietošanai) projekta izstrāde un tiks uzsākta vērienīga nama celtniecība, gaidītais nenotika. Pilnīgi nepiemērotos apstākļos glabātais pirmspadomju literatūras fonds bojājās. Gari un plaši apspriezdama katalogu pārveides koncepcijas, bibliotēkas administrācija nerūpējās par vecā krājuma sistemātiskā kataloga sakārtošanu, lai nebūtu apgrūtināta tā pieejamība. Arī galvenā ēka Pils laukumā 2 bija pārslogota² un vienīgā izeja bija atkal pārvest daļu fonda uz citu namu. Tas apgrūtināja operatīvu literatūras izsniegšanu no šī krājuma (lasītājiem bija jāgaida vismaz viena stunda). Vēl 1947.gada ziemā lasītāji sūdzējās par nepietiekamu temperatūru, sliktu apgaismojumu lasītavās, nemaz nerunājot par zemas kvalitātes inventāru.

Kā šie neskaitāmie pārveidojumi ietekmēja lasītāju attieksmi pret bibliotēku? Kā liecina bibliotēkas darba pārskati, līdz 50.gadu sākumam visi pamatrādītāji (darbinieku skaits, fonds, lasītāju skaits, apmeklējums, izsniegums) pieauga. Lasītāju skaita un apmeklējuma samazināšanos 1951.gadā bibliotēkas darbinieki skaidroja ar garajām lasītāju rindām. Tādēļ liela daļa no viņiem izvēloties ZA FB, kur rindu nepastāv.³ ZA FB tolaik apkalpoja ZA darbiniekus, kā arī pētniekus no citām iestādēm. Tādēļ VB zaudēja nozīmīgu lasītāju grupu — zinātniekus, kuru procentuālais īpatsvars VB lasītāju sastāvā bija ļoti nepastāvīgs (2.tabula).

¹ LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 142.lp.

² LVA, 235.f., 1.apr., 41.l., 28.lp.

³ Lasītāju sastāvs no 1950. gada līdz 1970.gadam // Raksti= Труды IV / LPSR Kultūras ministrija. V.Lāča LPSR Valsts bibliotēka. – 4.[sēj.]. – Rīga : Zvaigzne, 1973. – 389.lpp.

2.tabula

**Zinātniskie darbinieki — VB lasītāji
1950.-1954.gadā¹**

Gads	Lasītāju kopskaits	Zinātniskie darbinieki	Zinātniskie darbinieki %
1950.	15 156	473	3,1
1951.	16 124	Nav ziņu	1,9
1952.	14 709	593	3,4
1953.	16 464	651	4,0
1954.	18 458	1830	9,9

Visvairāk VB pakalpojumus izmantoja vidusskolēni un studenti (1953.gadā — 60%)². Tādēļ vispopulārākā lasāmviela, spriežot pēc izsnieguma, bija daiļliteratūra (> 20%), 2.vietā — sabiedriski-politiskā literatūra (> 12% — 1948.gadā³, 22,7% — 1952.gadā⁴).

4.3.3. LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka

Arī Rīgas pilsētas bibliotēka Jāņa Strauberga vadībā (viņš bija bibliotēkas direktors no 1938.gada, izņemot vāco okupācijas gadus) atsāka darbu tūlīt pēc Rīgas okupācijas 1944.gada 15.oktobrī⁵. 1945.gada 23.februārī Rīgas pilsētas bibliotēka tika pārdēvēta par LPSR Valsts Vēsturisko bibliotēku.⁶ Diemžēl iecerēto papildinājumu nosaukumā: „Rīgas Pilsētas bibliotēka, dibināta 1524.gadā” LPSR ITK tomēr neapstiprināja. Ar LPSR MP lēmumu 1946.gada 5.jūnijā VVB tika nodota LPSR ZA pārziņā un ieguva jaunu nosaukumu — Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Fundamentālā bibliotēka.⁷

Pēc 1941.gada ugunsgrēka bibliotēkā bija atlicisniecīgs krājums, jo liesmās sadega ap 400 000⁸ vienību. Tika izglābta sevišķi vērtīgā literatūra — raritātes, kas bija ieslēgtas ugunsdrošos seifos. Daudzos avotos (arī nacistiskās okupācijas laikā) minēts, ka pēc ugunsgrēka atlicis apm. 4000

¹ Raksti = Труды = Proceedings IV / LPSR Kultūras ministrija. V.Lāča LPSR Valsts bibliotēka. – 4.[sēj.]. – Rīga : Zvaigzne, 1973. – 389.lpp.

² LVA, 235.f., 1.apr., 17.l., 26.lp.

³ 1952.gada 1.pusē. LVA, 235.f., 1.apr., 36.l., 12.lp. .

⁴ LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 9.lp.

⁵ LVA, 700.f., 4.apr., 5.,l., 5.lp.

⁶ LVA, 1363.f., 1.apr., 3.l., 202.lp.

⁷ Marijas Lāces sastādītajā Rīgas pilsētas bibliotēkas vēstures pārskatā minētas vairāk nekā 400 000 vienības. Sk.: Библиотеке 450 : К юбилею Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР 1524 –1974 /

Академия наук Латвийской ССР. Фундаментальная библиотека. – Рига : Зинатне, 1974. – 36. с.

LPSR VVB nodošanas aktā (25.07.1946) — 800 000 bibliogrāfisku vienību. Taču apzīmējums „bibliogrāfiskas vienības” liek domāt, ka zaudējumu skaitā iekļauts arī bibliotēkas uzziņu aparāts (katalogi u.c.), kas arī uzskatāms par lielu vērtību. Sk.: LZA CA, 23.f., 1.apr., 4.l., 53.lp.

⁸ LZA CA, 23.f., 1.apr., 4.l., 53.lp.

grāmatu¹, taču bibliotēkas darbiniece, vēsturniece Marija Lāce noskaidrojusi, ka izglābts 46 000 vienību². Arī bibliotēkas direktors kādā iesniegumā LPSR ITK uzsvēra, ka līdztekus iespieddarbiem saglabāts rokrakstu fonds³, tai skaitā K.Broces rokrakstu kolekcija “Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Münzen, Wapen etc.”

Bibliotēka bija veidojama gandrīz pilnīgi no jauna (nacistiskās okupācijas laikā fonds bija papildināts ar 20 000 vienībām no likvidētajām organizācijām)⁴ jo nebija ne sava inventāra, ne ēkas. Telpu problēma tika atrisināta samērā ātri. Dokumenti liecina, ka jau 1944.gada decembrī bibliotēku sāka pārņemt pirmā Rīgas teātra ēku Komunālā (tagad R.Vāgnera) ielā⁵, kaut gan oficiāls nomas līgums ar Rīgas pilsētas IK Dzīvokļu pārvaldi tika noslēgts 1945.gada 20.februārī⁶. Vēl gan bija nepieciešams remonts un daļu ēkas ilgi negribēja atbrīvot Radiotranslācijas tīkla direkcija, aizņemto platību izmantojot kā garāžu.⁷ Bibliotēkas vadība lūdza piešķirt arī blakus esošos namus (Komunālajā ielā 6 un 8, Gleznotāju ielā 12/14)⁸, taču tie netika piešķirti.

Daudz vairāk pūļu prasīja vērtīgu kolekciju un inventāra ieguve. Būdam vēsturnieks un grāmatzinātnieks, J.Straubergs pārzināja nozīmīgākās vēsturiskās kolekcijas, kas būtu liekamas zinātniskas bibliotēkas pamatā. Neatlaidīgi viņš pieprasīja RVSPB bibliotēku, kas sākumā atradās VB pārziņā. J.Straubergs norādīja, ka VB tā neesot vajadzīga, jo grāmatu, „kas jau neietilptu Valsts bibliotēkā, šai krājumā nebija sevišķi daudz”⁹. Lai panāktu vērtīgā krājuma nodošanu VVB, tika izmantoti visi iespējamie argumenti. Piemēram: tā kā parasti Rīgas pilsētas bibliotēkai un RVSPB (1834-1939) bijis viens un tas pats bibliotekārs, „(..) liela daļa Senatnes pētītāju biedrības bibliotēku grāmatu ir nākusi no Rīgas pilsētas bibliotēkas dubletiem.”¹⁰ Kara laika ugunsgrēka radītos zaudējumus viņš ierosināja kompensēt ar kādu vecāku Vācijas bibliotēku, izvēlei komandējot uz Vāciju bibliotēkas darbinieku brigādi.¹¹ Bibliotēkas direktors uzskatīja, ka krājuma papildināšanai noderētu arī baltvācu literatūras un dokumentu krājums, kas nacistiskās okupācijas gados bija aizvests uz Pozeni (tagadējo Poznaņu) Polijas teritorijā, taču arhīva materiālos nav ziņu, ka būtu gūts pozitīvs lēmums. Kad VB vairs nebija ar mieru VVB atdot vērtības no saviem neizšķirotajiem

¹ Библиотека 450 : К юбилею Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР 1524 –1974 / Академия наук Латвийской ССР. Фундаментальная библиотека. – Рига : Зинатне, 1974. – 36. с.

² LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 91.lp.

³ Turpat, 23.lp.

⁴ LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 22.lp.

⁵ LZA CA, 23.f., 1.apr., 4.l., 55.lp.

⁶ Turpat, 56.lp.

⁷ LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 25.lp.

⁸ Turpat.

⁹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 18.lp. Šādu viedokli proponēja arī MB vadītājs Kārlis Egle. Savukārt vēsturniece Marija Lāce norādīja, ka Rīgas pilsētas bibliotēka bija sākusi pārņemt RVSPB bibliotēku jau pēc biedrības likvidācijas, bet nenoformēja oficiālu aktu, tādēļ tiesības uz to „izcīnīja” VB. Sk.: LZA CA, 23.f., 1.apr., 36.l., 17.lp.

¹⁰ LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 106.lp.

¹¹ J.Straubergs norādīja, ka 90 % literatūras, ko Rīgas pilsētas bibliotēkas kolektīvs savācis pirmajos divos mēnešos, ņemti no šiem krājumiem. Šajā laikā (2.2.1945) bibliotēka bija savākusi ap 70 000 grāmatu. Sk.: LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l. 17.lp.

krājumiem¹, J. Straubergs panāca bibliotēkai tādas pašas tiesības kā VB: vākt bezsaimnieku grāmatas, saņemt no citām bibliotēkām izņemto aizliegto literatūru. 1945.gada pavasarī beidzot tika iegūta RVSPB bibliotēka — aptuveni 23 000 sējumu.² Novembrī tiem tika pievienota no Čehoslovākijas pārvestā daļa, ko savā īpašumā vēlējās dabūt arī Valsts arhīvs. VVB direktora sarakste ar LPSR ITK liecina, ka Rīgas pilsētas bibliotēkas fonds no VB tika atgūts pakāpeniski, vēl 1945.gada 15.martā J.Straubergs lūdza LPSR ITK akceptu vecā retumu krājuma (~ 10 000 vienību) pārņemšanai no VB.³ Tas bija izskaidrojams ar to, ka Rīgas pilsētas bibliotēka okupācijas sākumposmā vēl bija aizņēmusi vienu no VB ēkām Anglikāņu ielā 5. Līdztekus tam VVB savā īpašumā saņēma arī pieprasīto Rīgas Biržas komitejas bibliotēku (vismaz 2500 vienību), Rīgas pilsētas valdes bibliotēku (vismaz 1200 vienību) u.c.⁴ Tādējādi uz 1946.gada 27.jūliju, kad VVB tika nodota LPSR ZA, tās krājumā bija 55 983 inventarizētu vienību, to skaitā 11 927 — no apgrozības izņemtā literatūra, 175 inkunābulas, 1245 rokraksti.⁵ Liels bija neinventarizētais un pat neapgūtais krājums — vismaz 250 000 vienību, tajā atradās Maskavas un Ļeņingradas zinātnisko bibliotēku piešķirtie iespieddarbi.

Ņemot vērā lielo bibliotēkas krājumu, personāls bija pārāk mazs: 1944.gada rudenī — 10, bet 1945.gada novembrī — 37 administrācijas un bibliotekārie darbinieki, ieskaitot 6 algotus ārštata palīgus.⁶ Pamazām personāls tika palielināts. 1946.gadā jūlijā bibliotēkā bija nodarbināti jau 49 bibliotekāri.⁷ Viņu vidū: Jāņa Strauberga ataicinātais Rokrakstu un reto grāmatu sektora vadītājs (1945-1947), literatūras un teātra zinātnieks Kārlis Pēteris Kundziņš (1902-1992), kurš Rīgas pilsētas bibliotēkā bija strādājis jau pirmās padomju okupācijas laikā. No bibliotēkas citā darbā viņš aizgāja 1947.gada 10.maijā.⁸ Bibliogrāfisko darbu bibliotēkā veica arī pazīstamais vēsturnieks Roberts Malvess (1905-1982)⁹, filozofs Oto (Atis) Rolavs (1897-1970). Jāpiezīmē, ka R.Malvess šajā darbā nebija iesācējs, jo pirmās Latvijas Republikas laikā viņš bija sastādījis rokrakstu katalogu „Liepājas pilsētas bibliotēkas rokraksti”¹⁰ un bija viens no pirmajiem, kas Liepājas avīzē „Kurzemes Vārds” publicēja rakstus par šīs bibliotēkas vēsturi.¹¹ Savukārt Oto Rolavs Latvijas Republikas laikā un nacisma gados bija strādājis Rīgas publisko bibliotēku sistēmā.

¹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 37.lp.

² LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 23.lp.

³ LZA CA, 1.f., 1.apr., 10.l., 60.lp.

⁴ Turpat.

⁵ LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 102.lp.

⁶ LZA CA, 23.f., 1.apr., 4.l., 21.lp.

⁷ LZA CA vēsturiskā izziņa par ZA darbiniekiem.

⁸ Strādājis gan bibliotēkā nepilnu pusgadu (iestājies darbā 1946.gada 1.jūlijā), pēc tam strādājis Vēstures un Materiālās kultūras institūtā sākumā par jaunāko un tad par vecāko zinātnisko līdzstrādnieku. Iespējams, ka no darba atbrīvots politisku motīvu dēļ 1950.gada janvārī, tad pat, kad J.Straubergs. Sk.: LZA CA vēsturiskā izziņa par LPSR ZA darbiniekiem.

⁹ Liepāja: Liepājas pils. valde, 1940. — 24 lpp.

¹⁰ Januška A. Lappuses no Liepājas pilsētas Centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures (sakarā ar bibliotēkas 200 gadiem

// Bibliotēku darbs (Bibliotēku zinātnes aspekti). — Rīga: Avots, 1984. — 75.lp.

¹¹ LZA CA, 1.f., 1.apr., 21.l., 41.lp.

Daudziem bibliotekāriem Rīgas pilsētas bibliotēka bija darbavieta arī nacistiskās okupācijas laikā: galvenajam bibliogrāfam Vilim Ambainim, kurš tika atlaists štatu samazināšanas dēļ 1946.gada 7.septembrī¹; vecākajai redaktorei Tatjanai Rauhingerai, galvenajai bibliotekārei Martai Analtai, arī Ženijai Rasiņai. Bibliotekāre Ņina Ozoliņa bija pārnākusi no MB, bet Rasma Strauberga savulaik bija strādājusi Centrālajā pedagoģiskajā bibliotēkā. Tas liecina, ka pirmajos padomju okupācijas gadu bibliotēkas personāls bija ne tikai labi izglītots², bet arī profesionāli pieredzējis. Kamēr nebija iespējams iegūt augstākā līmeņa bibliotekāro izglītību Latvijā, darba pieredze bija galvenais zināšanu un prasmju ieguves ceļš.

Diemžēl ne visiem izglītotajiem un pieredzējušajiem bibliotekāriem bija lemts darbu bibliotēkā turpināt. 1945.gada augustā tika apcietināts direktora vietnieks Aleksandrs Jansons (1916-1991)³, kurš darbu bibliotēkā bija uzsācis 1939.gadā un nacistiskās okupācijas laikā bija Zemes bibliotēkas lasītavas pārzinis. Viņam inkriminēja kontaktēšanos ar pretestības organizāciju „Vidzeme-Latgale partizānu apvienība”, no kuras viņš bija saņēmis nacionālistiska satura lapiņas (viņa portfelī un mājās patiešām tika atrasti vairāki eksemplāri).⁴ Kaut gan bibliotekārs apgalvoja, ka vācis tās latviešu periodikas bibliogrāfijai⁵, Baltijas kara tribunāls viņu atzina par vainīgu pretpadomju lapiņu izplatīšanā un notiesāja uz 8 gadiem līdz ar mantas konfiskāciju. Iespējams, netiešs „vainu pastiprinošs” apstāklis bija tas, ka trimdā kopā ar divus gadus veco dēlu Mārtiņu un savu tēvu bija devusies A.Jansona sieva Ofēlija Sproģere, kas līdz tam arī bija strādājusi Zemes bibliotēkā. Visu piespiesto soda termiņu Aleksandram Jansonam nācās izciest Sibīrijā, Arhangeļskas apgabala Kargopoļskas nometnēs. Pēc atgriešanās Latvijas PSR (viņš tika atbrīvots 1953.gada 9.jūnijā) viņš bibliotekārajā jomā vairs nestrādāja. Aleksandru Jansonu rehabilitēja tikai 1990.gadā.

1953.gadā bibliotēkā bija nodarbināti jau 57 bibliotekāri, taču vairāk nekā pusei (30) bija tikai vidējā izglītība.⁶ Vairums speciālistu (37) bija arī neliels darbs stāžs — līdz 5 gadiem, tikai 3 darbinieki bibliotekārajā jomā bija strādājuši ilgāk nekā 10 gadus.⁷ Tas nozīmēja lielāku atvērtību padomju bibliotēkzinātnei, jo pirmspadomju bibliotekārās atziņas zināja tikai daži darbinieki. Protams, bibliotekārajā darbā tāpat kā citās nozarēs liela loma ir ne tikai teorētiskajai izglītībai un

¹ 1945.gada novembrī sastādītā sarakstā minēts 31 štata darbinieks, no tiem augstākā izglītība bija direktoram Jānim Straubergam, viņa vietniekam Aleksandram Jansonam, bibliogrāfei un vēlāk Krātuves nodaļai Marijai Lācei, lasītavas pārzinei Annai Treijai, vecākajam bibliotekāram Fricim Osim, Bibliogrāfijas daļas vadītājam Andrejam Stūrītim, bibliogrāfam Otto Rolavam, Rokrakstu un reto grāmatu sektora vadītājam Kārlim Kundziņam. Vecākā redaktore Tatjana Rauhingera bija studējusi eģiptoloģiju Vīnē.

² LVA, 1986.f., 1.apr., 16771.l., 1.sēj., 20.lp.

³ Turpat, 166.lp.

⁴ Turpat, 99.lp.

⁵ LZA CA, 1.f., 1.apr., 24.l., 41.lp.

⁶ Turpat.

⁷ Zanders V. Latvijas zinātnisko bibliotēku sovietizācija 1940.-1950.gados // Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. - 79.lpp.

darba stāžam, bet arī spējai vērtēt dažādas koncepcijas, idejas un iespēju robežās izvēlēties vispiemērotāko risinājumu.

1946.gada pavasarī bibliotēkā sāka strādāt Kurskas apgabalā dzimusī un līdz šim ar bibliotēku darbu nesaistītā Natālija Mironova.¹ Pamatojoties uz viņas sūdzību LKP CK, no 1946.gada 6. līdz 9.augustam ZA FB tika veikta revīzija. Revīzijas komisijas aktā² norādīts, ka bibliotēkā netiekot sastādīti darba plāni, netiekot fiksēts laiks, kad darbinieki ierodas darbā un dodas mājup, neesot arī oficiāla atvaļinājuma grafika. Bibliotēkas vadība saņēma aizrādījumu arī par to, ka neapstrādātā literatūra glabājas nenorobežotās telpās, sakrauta uz grīdas plauktu trūkuma dēļ, bet vienā istabā pat izsista loga rūts un iespējamās zādzības.

Tāpat kā savulaik VB vadībai, viens no būtiskākajiem "apsūdzības" punktiem arī ZA FB direktoram bija finanšu līdzekļu izšķērdēšana, proti, daudz naudas tērēts literatūras un citu lietu iegādei no privātpersonām, tajā skaitā bibliotēkas darbiniekiem. Daudz maksāts personālam par papildus darbiem: decimālās klasifikācijas tabulu tulkošanu, grāmatu šķirošanu, izstādes sarīkošanu u.c. Tika uzsvērts, ka šai attieksmei radušās nopietnas sekas: „(..) neapmierinoši rezultāti bibliotēkas savešanai kārtībā”.³ Paskaidrojumā pie revīzijas akta ZA FB vadība gan uzsvēra, ka revīzijas komisijas iegūtā informācija nevarēja būt objektīva, jo „Galvenais informators bibliotēkā bija persona, kam apmēram kādu nedēļu pirms revīzijas bibliotēkas vadošo darbinieku klātbūtnē direktors izteica asu rājienu par bibliotēkas darba sabotēšanu un piedraudēja atlaist no amata”.⁴

N.Mironova nebija vienīgā, kas pauda neapmierinātību ar direktora darbu. 1946.gada 29.jūlijā J.Straubergs rakstīja ZA prezidijam paskaidrojumu par bibliotēkas komplektēšanas stratēģiju, atbildot uz akadēmiķa Jāņa Peives ziņojumu par „mazvērtīgu” grāmatu iegādi.⁵ Bibliotēkas direktors uzsvēra, ka zinātniskā bibliotēkā nevar „(..) spriest par grāmatu tikai no tā viedokļa, cik tā atbilst tagadējās zinātnes viedoklim”⁶, bet atsevišķās nozarēs, īpaši Latvijas un Baltijas aspektā, literatūra komplektējama iespējami pilnīgi. Kā viens no vērtīgākajiem jaunieguvumiem paskaidrojumā minēta 1598.gadā Bāzelē iznākusi S.Minsteras „Kosmogrāfija”, kurā atrodams senākais saglabājamais teksts latviešu valodā (Johanna Hāzentētera tulkotā tēvreize).⁷ Protams, tika iepirktas arī padomju grāmatas, piemēram, 6 medicīnas izdevumi no bibliotekāres Ženijas Rasiņas.⁸

1946.gada 30.augustā Jānis Straubergs par finansiāliem pārkāpumiem tomēr tika atbrīvots no direktora amata.⁹

¹ LZA CA, 1. f., 1. apr., 4. l., 55.-62. lp.

² Turpat, 61. lp.

³ Turpat, 64. lp.

⁴ LZA CA, 1. f., 1. apr., 21.l., 46.lp.

⁵ LZA CA, 1. f., 1. apr., 21.l., 46.lp.

⁶ Pirmoreiz latviešu teksts iespiests 1550.gada izdevumā.

⁷ LZA CA, 1. f., 1. apr., 21.l., 46.lp..

⁸ LZA CA, 1. f., 1. apr., 7.l., 18.lp.

⁹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 1.l., 118.l.

Lielākā nozīme J.Strauberga atlaišanā bija viņu nevērībai pret padomju bibliotēku darba prioritātēm: masu darbu, paātrinātu padomju jaunieguvumu apstrādi, „kaitīgās” literatūras izņemšanu u.c. Piemēram, 1945.gada 6.mēnešos, kad bibliotēku vēl vadīja J.Straubergs, bija organizēti tikai 23 masu pasākumi. Toties bija sakārtota latviešu seniespiedumu kolekcija un iesākta tās bibliogrāfijas sastādīšana, izvietota RVSPB bibliotēka un *Baltica* fonds, sistematizēts reto grāmatu krājums.¹

Pēc J.Strauberga atstādināšanas 1946.gada augustā direktora pienākumus līdz 1947.gada februārim pildīja ZA MB direktora vietniece Alma Slēze.²

1946.gada augustā no VB atlaistais Arturs Eglīte piedāvāja savu kandidatūru LPSR ZA Valodas un literatūras institūtam, taču saņēma piedāvājumu strādāt ZA FB un 1946.gada 21.novembrī kļuva par bibliotēkas direktora vietnieku zinātniskajā darbā, vēlāk — direktora vietas izpildītāju.³

A.Eglīte mēģināja īstenot savas bibliotekārās idejas: pats izstrādāja katalogu pamatiedaļu struktūras projektus, kā arī īpatnēju topogrāfiskā kataloga shēmu.⁴ Ar priekšlasījumiem bibliotēkas lasītavā uzstājās ne tikai zinātnieki, bet arī bibliotēkas darbinieki (A.Eglīte, Marija Lāce, Andrejs Stūrītis), analizējot bibliotekārās teorijas jautājumus.⁵ Vēl divi pētniecības aspekti bija J.K.Broces „Monumente” gatavošana publikācijai un grāmatniecības vēsture. Šajā jomā darbojās arī J.Straubergs, analizējot 1615.gada latviešu dziesmu grāmatas⁶ tekstu. Jāpiebilst, ka 1950.gadā J.Straubergs kā apolitisks un zinātniskam darbam nepiemērots tika atbrīvots arī no darba ZA Vēstures un materiālās kultūras institūtā, kur viņš tika pieņemts pēc tam, kad atstāja darbu FB.⁷ 1952.gada 29.aprīlī viņš aizgāja mūžībā.

LPSR GLP 1947., 1948.gada pārskatos pausts sašutums par A.Eglīti, kurš par „fašistiskas” literatūras saglabāšanas centieniem reiz jau darbu zaudējis, mācību nebija guvis. Par cenzoru norādījumu neievērošanu A.Eglīte vairākkārt tika aicināts uz GLP, kas secināja, ka „(..) nāksies viņu saukt pie tiesiskās atbildības.”⁸ Kāds bija viņa pārkāpums? Viņš paredzējis specfonda grāmatu inventarizēšanu sākt nevis ar 1., bet 300 000.numuru.⁹ GLP uzsvēra, ka tādējādi specfonda literatūra tiktu iekļauta atklātā fonda inventarizācijas dokumentos, jo bibliotēkā jau esot inventarizētas kādas 150 000 vienības, bet plānā paredzēta vēl tikpat liela apjoma fonda apstrāde.

No 1948.gada marta līdz jūlijam darbs bijis apturēts, jo direktors neļāvis sākt inventarizāciju ar 1.numuru. Tikai jūlijā (iespējams, Eglītes atvaļinājuma laikā) inventarizētas 1450 grāmatas. LPSR GLP norādīja, ka specfonda vadītājai (domājams, Mildai Vecgailei, kas tobrīd vadīja šo nodaļu)

¹ LZA CA, 24.f., 2.apr., 1.l., 81., 103.lp.

² LZA CA, 1.f., 15.apr., 487.l., 6.lp.

³ LZA CA, 24.f., 1.apr., 6.l., 2.lp.

⁴ Turpat.

⁵ Pirmais seniespiedums latviešu valodā, kas iznāca Latvijas teritorijā.

⁶ LVA, PA 101.f., 13.apr., 73.l., 36.lp.

⁷ LVA, 917.f., 1.a.apr., 2.l., 46.lp.

⁸ Turpat, 104.lp.

⁹ LVA, 917.f., 1.a.apr., 2.l., 46.lp.

A.Eglīte savu rīcību pamatojis šādi: „Iespējams, pēc kāda laika specfonda grāmatas atkal būs kopējā krātuvē.”¹

A.Eglītes atklātās pretestības dēļ LPSR GLP cenzori ZA FB 1948.gadā pārbaudīja trīskārt, ikreiz konstatējot lielu skaitu izņemamu iespieddarbu, to skaitā daudz ārzemju žurnālu. Tā kā ZA vadībai iebildumu pret A.Eglīti nebija, GLP savu apsūdzību nosūtīja uz Maskavu — VK(b)P CK.² GLP centībai un N.Mironovas aktivitātēm, kuru A.Eglīte bija atlaidis no lasītavas pārziņas amata³, bija rezultāti. Kaut gan ZA FB 1948.gada materiāli liecina, ka direktors bija „labojies”: specfonds (24 000 vienību) bija pārvests uz jaunām telpām, atsevišķi bija izdalīts ierobežotas pieejamības ārzemju literatūras krājums (2086 vienību), pēc valodām sašķirots liels daudzums neapgūtā fonda (284 513 vienību), sistemātiskajā katalogā bija iekļauti 22 000 aprakstu (galvenokārt jaunākā padomju literatūra)⁴, aktivizēts masu darbs, oficiāli pēc paša lūguma 1949.gada 1.februārī A.Eglīte tika pazemināts amatā. Viņa vietā bibliotēkai tūlīt iecēla jaunu direktoru — Kārli Liepiņu.⁵ Pēc dažiem mēnešiem, 21.maijā A.Eglīti „kā nederīgu savam amatam” atbrīvoja arī no direktora vietnieka posteņa.⁶

Lai gan A.Eglītes atlaišanas īstais iemesls bija GLP rīkojumu ignorēšana, tika noliegti visi viņa bibliotekārie jaunievedumi. Par to liecina izsmeļošie bibliotēkas darbinieku ražošanas sapulču protokoli. Visasākie A.Eglītes kritiķi bija direktora zinātniskais sekretārs, vēlākais direktora vietnieks zinātniskajās lietās — Voldemārs Krasts⁷ un Klasifikācijas nodaļas vadītājs Andrejs Stūrītis, kuru par nepakļāvību A.Eglīte it kā „nobīdījis malā”. Tika minēts vēl viens A.Eglītes „autoritārā vadības stila upuris” — N.Mironova, kas nu darbu turpināja iepriekšējā amatā. Voldemārs Krasts norādīja, ka A.Eglītes lielākā kļūda bijusi pašapzinīga savu ieceru realizēšana, neņemot vērā ne ārējo (citu iestāžu), ne iekšējo kritiku.⁸ Turklāt nepareiza bijusi viņa pamatkonceptcija: svarīgākā nav pati grāmata, bet ziņa par grāmatu — bibliogrāfiskais darbs. Tādēļ viss bibliotēkas personāls ticis piesaistīts šim darbam, novārtā atstājot grāmatu apstrādi (līdz 1949.gada 1.martam katalogizētas 40 000 vienības no 963 149 vienībām).⁹ Tas bija krietns pārspilējums, jo 1948.gada 30.novembrī no 33 bibliotekāriem Bibliogrāfijas strādāja 5 darbinieki, tā bija tikai otrā lielākā struktūrvienība aiz Komplektēšanas un apstrādes nodaļas, kurā bija nodarbināti 15 cilvēki.¹⁰ Bibliogrāfiskā darba

¹ LVA, 917.f., 1.a.apr., 2.l., 46.lp.

² Zanders V. Latvijas zinātnisko bibliotēku sovietizācija 1940.-1950.gados // Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas”: Rīga, 14.10.-17.10.1998: Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. - 79.lpp.

³ LZA CA, 23.f., 1.apr., 10.l., 10.lp.

⁴ LZA CA, 23.f., 1.apr., 11.l., 5.lp.

⁵ LZA CA, 1.f., 15.apr., 487.l., 11.lp.

⁶ Bibliotēkā par vecāko redaktoru bija pieņemts jau 1946.gada 1.decembrī, vēlāk bija zinātniskais sekretārs, strādādams arī A.Eglītes vadībā. Sk.: LZA arhīva izziņu par LPSR ZA personālsastāvu (1946-1948).

⁷ LZA CA, 23.f., 1.apr., 14.l., 1.lp.

⁸ LZA CA, 23.f., 1.apr., 14.l., 46.lp.

⁹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 8.l., 23.lp.

¹⁰ LZA CA, 23.f., 1.apr., 10.l., 5.lp.

akcentējums bija tieši padomju bibliotēkārās skolas prasība, kas izrietēja no bibliotēkas uzdevuma — propagandēt ideoloģisko grāmatu.

Pat V.Krasta interpretācijā A.Eglītes atziņas nebūtu uzskatāmas par pilnīgi aplamām. Protams, svarīgi, lai lasītāju rīcībā būtu vērtīga, tūlīt saņemama literatūra. Taču iegādāties visus nepieciešamos iespieddarbus pat visbagātākajai bibliotēkai nav iespējams. Tādēļ ir nepieciešama tematiskā bibliogrāfija, kur atspoguļota iespējami pilnīga informācija par atsevišķu nozaru literatūru, arī to, kas nav bibliotēkā dabūjama uz vietas, bet ko var pasūtīt, izmantojot SBA. Daudzveidīgi bibliogrāfiskie līdzekļi īpaši nozīmīgi bibliotēkā, kuras lasītāji ir šauru, specifisku zinātņu nozaru pētnieki.

Arī pārmetums par grāmatu apstrādes gausumu bija nevietā, jo vēl 1948.gadā bibliotēkā ienāca ārkārtīgi liels jaunieguvumu skaits — 180 687 vienību¹, aptuveni tikpat daudz 1947.gadā, iepriekšējos gados to bija vēl vairāk. Tik liela krājuma kvalitatīva bibliotēkārā apstrāde nebija ātri īstenojama. Turklāt nebija izstrādāta un pieņemta iespieddarbu klasifikācijas sistēma, grāmatu aprakstīšanas instrukcijas, noteikts literatūras kārtojums krātuvē.

Pilnīgi tika noliegts A.Eglītes veidotais īpatnais sistemātiskais katalogs, kas izstrādāts „(..) bez atklātā speciālistu kritikā novērtētas shēmas.”² Būtiskākās kļūdas tajā bijušas: neatbilstība marksisma ideoloģijai; 2) „pārāk priekšmetizētas” nodaļas; 3) nepareizs noformējums. Par šī sistemātiskā kataloga nepilnību tika uzskatīta arī apgriezti hronoloģiskā iespieddarbu aprakstu secība nodaļu ietvaros, kas šobrīd ir vispāratzīts kārtojums, pie tā vēlāk atgriezās arī ZA FB. Minēto kļūdu dēļ ieguldītais darbs tika atzīts par nederīgu, kas „(..) jāpārtaisa pašos pamatos”.³ V.Krasts, gan būdams vēl tikai zinātniskais sekretārs, direktora vietniekam norādīja vienīgo izeju: viņš varēs palikt bibliotēkā, ja patiesi atzīs savas līdzšinējās kļūdas.⁴ Taču A.Eglītes atlaišana liek domāt, ka tik pazemojošu atkāpšanos pieredzējušais speciālists nespēja pieņemt.

Jāpiebilst, ka vairākiem bibliotekāriem tomēr pietika drosmes A.Eglīti aizstāvēt. Piemēram, Klasifikācijas nodaļas darbiniece Milda Leite, kas bija īstenojusi direktora sistemātiskā kataloga projektu, norādīja, ka vienīgais A.Eglītes jauninājums bija „(..) dažu nodaļu tuvināšana”⁵. Komplektēšanas nodaļas vadītājs Juris Fihtenbergs izteicās, ka V.Krasts bijušā direktora atziņas pāspīlējis, jo A.Eglīte tikai mācījis, ka „Grāmata nav pašmērķis, bet darba rīks.”⁶ Bibliotēkas vadītājs neesot bijis diktatorisks, bet ar stipru pašapziņu. N.Mironovu direktoram nācies atlaist viņas nesavaldības dēļ. Savukārt Bibliogrāfijas nodaļas vadītāja Lilija Ukste norādīja, ka „Krasta priekšlikumos daudzos gadījumos redzami biedra Eglīša projekti.”⁷ Arī Krātuves vadītāja Marija Lāce atzina, ka ZA FB kā zinātniskai bibliotēkai bibliogrāfiskais darbs nevis sašaurināms, bet

¹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 14.l., 2.lp.

² LZA CA, 23.f., 1.apr., 14.l., 2.lp.

³ Turpat, 3.lp.

⁴ Turpat, 5.lp.

⁵ Turpat, 6.lp.

⁶ Turpat.

⁷ LZA CA, 23.f., 1.apr., 14.l., 4.lp.

paplašināms. Viņa atļāvās pateikt, ka V.Krasta kritikā nav ņemtas vērā iestādes vajadzības, bet ārējās (domājams, partijas — J.D.) intereses.¹

Jāpiebilst, ka 1951.gada jūnijā N.Mironovai no darba bija jāaiziet, jo pat bibliotēkas komunisti nav varējuši paciest viņas nepamatotās sūdzības par bibliotēku darbiniekiem (to skaitā arī V.Krastu) augstākstāvošām iestādēm.²

Lai gan bibliotēkā turpināja strādāt A.Eglītes „neatkarīgās līnijas” aizstāvji, pilnīga sovetizācija bija nenovēršama. Sistemātiskā kataloga veidošanā bibliotēkas vadība nolēma iztikt bez oriģinalitātes un ieviest Vissavienības Grāmatu palātas ideoloģizēto decimālās klasifikācijas shēmu³, ko bija aprobējusi arī VB.

1950.gada aprīlī vadošo darbinieku sēdē tika apskatīts jautājums arī par lasītāju sistemātiskā kataloga ideoloģizāciju. Bibliotēkas darbiniece Kočetkova norādīja, ka tajos atspoguļots daudz mazvērtīgas ārzemju daiļliteratūras.⁴ Neesot svarīgi, kādā gadā darbs radīts, bet gan — kādā garā tas rakstīts, cik ideoloģiski pareiza esot autora pieeja aplūkotajam jautājumam. Tika nolemts pastiprināt lasītāju katalogu rekomendējošo raksturu. Šajā procesā tika ievēroti tie paši principi, kas VB: katras nodaļas sākumā ievietoti marksisma-ļeņinisma klasiķu sacerējumi, padomju izdevumi atdalīti no pirmspadomju literatūras, no ārzemju iespieddarbiem pirmām kārtām atspoguļota tautas demokrātijas valstu literatūra un tikai tad kapitālistisko valstu autoru sacerējumi. Partijas un valdības lēmumi bija apkopoti atsevišķā nodaļā.⁵ No publiskā kataloga tika izņemta arī „neaktuālā” literatūra, no novecojušo izdevumu kartītēm veidots sistemātiskais darba katalogs.⁶ Protams, vienā gadā lielo darbu nebija iespējams pabeigt, to turpināja arī 1952.-1953.gadā. 50.gadu vidū sistemātiskais darba katalogs tika likvidēts, apvienojot to ar lasītāju sistemātisko katalogu.

Grāmatu apstrādes jomā tika noteikta šāda stratēģija: 1) prioritāte dodama jaunākajai padomju literatūrai, pirmspadomju izdevumus apstrādājot pakāpeniski; 2) pieņemto darba normu stingra ievērošana; 3) lielāks darbinieku skaits tika iesaistīts neizšķīrotā fonda apgūvē, šim darbam bija ziedojama vismaz viena brīvdiena. Bibliogrāfijas nodaļas personāls tika samazināts par divām personām.

Lai gan 1949.gadā M. Lāce apgalvoja, ka no neapstrādātā fonda jau viss vērtīgākais izņemts, pārskati liecina, ka tas neatbilda patiesībai: vēl 1954.gadā no tā Rokrakstu un reto grāmatu sektoram

¹ Zanders V. Latvijas zinātnisko bibliotēku sovetizācija 1940.-1950.gados // Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. - 80.lpp.

² LZA CA, 23.f., 1.apr., 14.l., 13.lp.

³ LZA CA, 23.f., 1.apr., 17.l., 22.lp.

⁴ LZA CA, 23.f., 1.apr., 22.l., 9.lp.

⁵ LZA CA, 23.f., 1.apr., 24.l., 6.-7.lp.

⁶ LZA CA, 23.f., 1.apr., 24.l., 3.lp.

nodotas 4303 vienības¹, tas bija nozīmīgākais pamatfonda² komplektēšanas avots (1953.gadā no tā saņemti 42% jaunieguvumu³, 1954.gadā — 37%⁴). Jāpiebilst, ka ZA FB neapstrādātais jeb rezerves fonds pieauga arī 50.gados, kad bezsaimnieku literatūras krājumi jau bija sadalīti. Piemēram, 1954.gadā tai piešķīra 5000 vienības no Rīgas pilsētas 1.bibliotēkas „vecā” ārzemju literatūras fonda, kas tika izņemtas sakaņā ar LPSR GLP norādījumu.⁵ Tādā kārtā ZA FB saņēma arī no citām bibliotēkām izņemtos iespieddarbus. Vairums šo izdevumu visbeidzot nonāca makulatūrā, jo lielā eksemplāru skaitā ietvēra zinātniskai bibliotēkai mazāk svarīgu literatūru, piemēram, skolas mācību grāmatas. 1952.gadā ZA FB kā nevajadzīgas no fonda izslēdza 139 918 vienības⁶, nākamā gadā — 172 323 vienību⁷.

1950.gadā tika izņemts fonda kārtojuma jautājums. Padomju literatūru un atsevišķos gadījumos arī pirms 1940.gada izdotus iespieddarbus krātuvē turpināja izvietot sistemātiskā kārtojumā, bet pārējos krātuvē glabājamus dokumentus kārtoja pēc to formālajām pazīmēm (valodiski-formātiski-kārtiskā kārtojumā), kas arī tālaika bibliotekārajā sabiedrībā tika uzskatīta racionālāko fonda kārtojuma sistēmu lielās bibliotēkās. Kombinēto formālo kārtojumu bija izvēlējušās arī VB un LVU ZB. Tas nozīmē, ka LPSR GLP neprofesionālie ieteikumi ne vienmēr tika ņemti vērā.

Arī ZA FB komplektēšanas politikā atspoguļojas rusifikācijas un ideoloģizācijas tendences. Apjoma ziņā nozīmīgs komplektēšanas avots bija Vissavienības iespiedprodukcijas obligātais eksemplārs, ko no 1946.gada līdz 1948.gada rudenim bibliotēka saņēma par brīvu, bet pēc tam par to bija jāmaksā. Bibliotēkai tas nāca par labu, jo turpmāk Vissavienības izdevumu obligātā maksas eksemplāra ietvaros pasūtītā literatūra tika saskaņota ar bibliotēkas vajadzībām. Piemēram, 1948.gadā no tā saņemtas 152 747 vienības⁸ (ieskaitot avīžu numurus), savukārt 1953.gadā — tikai 10 688 vienības.⁹

Taču kopš 1949.gada bibliotēka nesaņēma arī Latvijas PSR iespiedprodukcijas obligāto eksemplāru, kura ietvaros tika saņemta arī literatūra latviešu valodā.¹⁰ Bibliotēkai bija aizvien vairāk līdzekļu jāatvērē republikas izdevumu iegādei (agrāk tā varēja Bibliotēku kolektorā iepirkt tikai dubletus), turklāt ļoti rūpīgi bija jāseko jaunu grāmatu un periodikas iznākšanai. Pirmajos pēckara

¹ Pastāvīgi glabājams fonds, kas aptver bibliotēkā esošo iespieddarbu un citu dokumentu lielāko daļu. Pie tā pieder arī specializētie fondi un depozitārais fonds. Sk.: Bibliotēku fondi un katalogi: latviešu-angļu-vācu-krievu terminoloģiska vārdnīca / S.Liniņa, A.Mauliņa; Latvijas Nacionālā bibliotēka. — Rīga, 1993. — 155.lpp.

² LZA CA, 23.f., 1.apr., 24.l., 19.lp.

³ LZA CA, 23.f., 1.apr., 26.l., 16.lp.

⁴ LVA, 917.f., 1.a apr., 11.l., 33.lp.

⁵ LZA CA, 23.f., 1.apr., 22.l., 7.lp. Turpat arī norādīts, ka „Līdz ar apmaiņai nodoto literatūru, bibliotēkas fonds samazinājies par 234976 vienībām”, tātad gandrīz par 30%. 1953.gada pārskatā minēts, ka 1952.gadā norakstīts 199 000 vienību. Sk.: LZA CA, 23.f., 1.apr., 24.l., 20.lp.

⁶ LZA CA, 23.f., 1.apr., 24.l., 20.lp.

⁷ LZA CA, 23.f., 1.apr., 10.l., 4.lp.

⁸ LZA CA, 23.f., 1.apr., 26.l., 16.lp.

⁹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 14.l., 63.lp.

¹⁰ Inķis R. Grāmatu izdošana Latvijā laika posmā no 1945.līdz 1965.gadam // Starptautiska konference “Latviešu grāmata un bibliotēka: 1525-2000” : 8.11.2000.-11.11.2000., Rīga : Materiālu krājums II. – Rīga, 2000. – 90.lpp.

gados gan pastāvēja tikai viena — Latvijas Valsts izdevniecība. Nelielais izdevumu skaits padomju gados tika kompensēts ar lieliem metieniem. 1950.gadā tā laida klajā 732 nosaukumu vidēji 7083 eksemplāru tirāžā.¹ Pirmajā Latvijas Republikā, kur grāmatizdošana nebija valsts monopols, bet gan privātiniciatīvas joma, bija pilnīgi pretējas tendences: liels nosaukumu skaits, ar padomju periodu salīdzinoši mazs metiens. Piemēram, 1936.gadā iznāca 1601 dažādu nosaukumu izdevumu. Vidējais metiens bija ap 2500 eksemplāru (1936.gadā — 2514, 1938.gadā — 2793 eksemplāru).² 1938.gadā darbojās 479 izdevēji (vairāk nekā 60% no viņiem šajā jomā gan strādāja īslaicīgi, izdodot vienu vai vairākus iespieddarbus).³ Cenzūras pētniece Valērija Štelmaha [*Stelmakh*] norāda, ka pilnīga informācijas aprites kontrole Padomju Savienībā bija realizējama tādēļ, ka pastāvēja valsts monopols grāmatizdošanā un izplatīšanā.⁴ Pastāvīgi nelielo izdoto nosaukumu skaitu (80.gadu vidū gandrīz tikpat liels kā 60.gados) viņa interpretē kā vienu no cenzūras izpausmēm.

Tādējādi padomju periodā saruka latviešu izdevumu skaits arī ZA FB jaunieguvumu masā, kas vēlāk noveda pie niecīga latviešu iespieddarbu īpatsvara bibliotēkas krājumā. Par to liecina arī grāmatu apstrādātāju darba dalījums: literatūru latviešu valodā apstrādāja viens darbinieks, kas turklāt nodarbojās ar ārzemju izdevumu apstrādi, bet krievu literatūru vien — 5.⁵

1951.gadā nodibināta LPSR ZA izdevniecība, kuras jaunizdevumu saņemšanā, ZA FB, domājams, nebija grūtību, turklāt tās produkcijas apjoms sākumā bija neliels — pirmajā gadā 15 nosaukumu⁶.

Kaut ZA FB pirmām kārtām bija paredzēta ZA līdzstrādniekiem, augstskolu mācītbspēkiem un citu pētniecisko iestāžu vadošajiem speciālistiem, visvairāk to (tāpat kā VB un, protams, LVU ZB) bija iecienījuši studenti (40% no lasītāju skaita 1951.gadā⁷; 30,1 % — 1953.gadā⁸), kam bija ļauts to apmeklēt tikai no 3.kursa. ZA pētnieciskais personāls veidoja tikai otru lielāko lasītāju grupu (1951.gadā — 21,2 %⁹, 1953.gadā — 20,2%¹⁰). ZA FB lietotāju vidū bija daudz inženiertehnisko darbinieku (1953.gadā — 8,8%¹¹), kurus noteikti piesaistīja lielais literatūras krājums dažādās tehnikas nozarēs. Tādēļ tūlīt aiz izsniegumā nemainīgi dominējošās sabiedriski politiskās literatūras (29% — 1952.gadā)¹² otrā vieta bija eksaktajām nozarēm: teknikai, lauksaimniecībai, dabaszinātnēm, medicīnai. Lasītāji labprāt lasīja arī beletristiku un humanitāro nozaru sacerējumus

¹ Karulis K. Latvijas grāmatai 400. — Rīga, 1988. — 19. lpp.

² Turpat, 21.lpp.

³ LZA CA, 23.f., 1.apr., 14.l., 58.lp.

⁴ Stelmakh Valeria D. Reading in the Context in the Soviet Union // Libraries & Culture. — Vol.36.1(2001). — P.145.

⁵ Розенбаха С. Книгоиздание Советской Латвии за период 1940/1941, 1944–1985: статистический обзор // 400 лет книжного дела в Латвии = Latvijas grāmatniecības 400 gadi. — Rīga: Zinatne, 1988. — 112 c.

⁶ LZA CA, 23.f., 1.apr., 22.l., 20.lp.

⁷ LZA CA, 23.f., 1.apr., 24.l., 34.lp.

⁸ LZA CA, 23.f., 1.apr., 22.l., 20.lp.

⁹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 24.l., 34.lp.

¹⁰ Turpat.

¹¹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 22.l., 4.lp.

¹² Turpat.

(1952.gadā daiļliteratūras un mākslas izdevumi veidoja 22% no grāmatu izsnieguma kopskaita)¹.

ZA FB veica arī bibliogrāfisko darbu. Sākumā tika vākta bibliogrāfiska informācija par visiem ZA zinātniskajiem darbiniekiem, taču pēc Bibliogrāfijas nodaļas personāla samazināšanas — tikai par ZA īstenajiem locekļiem un korespondētājlocekļiem. ZA FB veidoja ZA izdevumu bibliogrāfiju un tematiskus literatūras sarakstus institūtu vajadzībām. Turpinājās J.K.Broces „Monumente” manuskripta gatavošana publikācijai.

Kaut arī pirmajos okupācijas gados ZA FB bija vairākas tādas pašas problēmas kā VB: ierobežoti materiālie resursi, pārāk šauras un nepiemērotas telpas lielajam bibliotēkas fondam, apjomīgs neapgūto iespieddarbu krājums (1954.gadā rezerves fondā bija 236 915 eksemplāru)², nepietiekams darbinieku skats daudzo bibliotēkas funkciju veikšanai, ZA FB jau sākotnēji bija privilīģētākā stāvoklī nekā VB. ZA FB netika uzspiestas ideoloģiskās vadības funkcijas: tā neveica metodisko darbu, tikpat kā nesastādīja rekomendējošo bibliogrāfiju³ un citus instruktīvus materiālus, kopš pievienošanas ZA, bibliotēkas darbiniekiem vairs nebija jādodas lauku bibliotēku kontroles izbraukumos.

4.3.4. LPSR Zinātņu akadēmijas Jāņa Misiņa bibliotēka

Kādreizējai Rīgas pilsētas MB (nodota pilsētas īpašumā 1925.gadā) izdevās visilgāk izvairīties no sovetizācijas. Liela nozīme tajā bija ilggadējā bibliotēkas vadītāja Kārļa Egles un pārējā personāla pārdomātajai taktikai: ievērojot augstākstāvošo iestāžu norādījumus, veikt arī savu misiju — veidot pilnīgu latviešu iespieddarbu krājumu un kvalitatīvi apkalpot lasītājus.

Jau 1941.gada 3.aprīlī MB tika nodota LPSR ITK pārziņā, bet, sākoties nacistiskajai okupācijai, tika iekļauta Zemes bibliotēkā. Tādējādi tika pārkāpts viens no J.Misiņa un Rīgas pilsētas līguma noteikumiem, ka tā nav pievienojama nevienai citai bibliotēkai.⁴

Vietējai pašpārvaldei pakļautajai Zemes bibliotēkai bija grūti atrast līdzekļus vēl viena līguma nosacījuma izpildei: ik gadu J.Misiņam pienācās 6000 zelta latu liela pensija. Izmantojot neskaidrību par zelta lata attiecību pret jauno maksāšanas līdzekli — reihsmarku, kurai bija oficiāli noteikts kurss tikai pret padomju okupācijas valūtu — rubli, tika nolemts J.Misiņam maksāt pensiju Zemes bibliotēkas direktora algas apmērā.

Amatā tika pazemināta MB administrācija: tās direktors Kārlis Egle tika apstiprināts vadošā inspektora, bet viņa palīgs Jānis Alksnis — vecākā bibliotekāra amatā.⁵ Citas organizatoriskas pārmaiņas MB netika veiktas. Zemes bibliotēkas darba pārskati liecina, ka visus pamatprocesus:

¹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 26.l., 29.lp.

² Izņēmums: personālās bibliogrāfijas sērija „Padomju Savienības ievērojamākie zinātnieki” (1949-1953, 5 numuri).

³ Egle K. Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka 1885.—1935.. —Rīgā, 1935. — 13.lpp.

⁴ LVA, 701.f., 1.apr., 31.l., 5.lp.

⁵ LNB, RXA 164, Nr.488, 56.lp.

lasītāju apkalpošanu, komplektēšanu un jaunieguvumu apstrādi MB veikusi patstāvīgi. Tomēr krājuma pieaugums nacistiskās okupācijas gados bija neliels, piemēram, 1942.gadā Misiņa bibliotēkā un RVSPB bibliotēkā (abu bibliotēku statistiskie dati vācu okupācijas gados skaitīti kopā) iegūtas 1043 vienības, no tām pirkti 261 (VB — 4262 vienības).¹ Taču arī dažādu iemeslu dēļ izslēgto iespieddarbu skaits bija niecīgs — 67 vienības (bijušajā VB — 2170 vienību).² Tas nozīmē, ka MB aizliegtās literatūras izņemšanas process tikpat kā neskāra.

Lasītāju sastāvs MB un RVSPB bibliotēkā uzrādīja tās pašas tendences, kādas bija vērojamas MB pirmās Latvijas Republikas periodā, kaut gan nacistiskās okupācijas laikā bija noteikti ierobežojumi augstākās izglītības ieguvē³. Abas bibliotēkas visvairāk izmantoja personas ar vidējo izglītību, vairāk nekā puse no tām bija studenti (1942.gadā — 43,4 % lasītāju bija vidējās izglītības atestāts, no tiem 63% studējošo), kā arī speciālisti ar augstāko izglītību (1942.gadā — 42,1%). Daudz mazāk bija lasītāju ar pamatskolas izglītību (1942.gadā — 14,4%).⁴ Tas liecina, ka MB joprojām bija svarīgs zināšanu ieguves avots studiju un pētniecības procesā

Tūlīt pēc padomju okupācijas MB atguva nosacītu patstāvību un atradās tiešā LPSR ITK pārziņā. 1944.gada 7.novembrī Kārlis Egle tika apstiprināts direktora amatā.⁵ Mēnesi vēlāk par direktora vietnieku kļuva bibliotēkas dibinātājs Jānis Misiņš⁶, kurš 1945.gada 17.janvārī aizgāja mūžībā. Radās izdevība bibliotēkas personālā iesaistīt ideoloģiski “pareizu” darbinieku. 1945.gada 1.februārī par direktora vietnieka vietas izpildītāju⁷, bet 1.martā — par direktora vietnieci⁸ LPSR ITK iecēla PSKP biedri Almu Slēzi. Jau pēc divām nedēļām viņai bez sevišķas atlīdzības tika uzticēta arī specfonda vadība.⁹ Īpaši augstu viņas darbību vērtēja LPSR GLP, allaž uzsverot, ka šeit valdot noteikumiem atbilstoša kārtība.¹⁰ Tādēļ pēc MB pievienošanas ZA FB, viņa kļuva par apvienotā specfonda pārzinātāju.

1945.gada 23.februārī Rīgas pilsētas MB ieguva jaunu nosaukumu, kas saglabājās līdz pat tās nodošanai LPSR ZA īpašumā — LPSR Valsts Misiņa bibliotēka. Tika piešķirta jauna, lielāka ēka

¹ LNB, RXA 164, Nr.488, 56.lp.

² Piemēram, Universitātē (Rīgā) 1941.gadā nacistiskās varas iestādes ļāva pilnībā atsākt darbību tikai eksakto zinātņu fakultātēm, jo šo nozaru speciālisti bija nepieciešami sekmīgai karadarbībai. 1942.g. tika atļauts kārtot gala eksāmenus arī sociālo un humanitāro zinātņu fakultāšu (Filoloģijas un filozofijas, Tautsaimniecības un tiesību zinātņu, Teoloģijas, kā arī Romas katoļu teoloģijas) pēdējo kursu studentiem. Vēlāk Filoloģijas un filozofijas fakultāte (izņemot vēstures nodaļu) un Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultāte drīkstēja turpināt arī mācību darbu, neuzņemot jaunus studentus. Sk.: Dreimane J. Rīgas bibliotēkas nacistiskās okupācijas laikā (1941-1944) : Maģistra darbs / vad. V.Zanders. — R., 1998.— 44.lpp

³ LNB, RXA 164, Nr.488, 56.lp.

⁴ LZA CA, 24.f., 2.apr., 1.l., 3.lp.

⁵ LZA CA, 24.f., 2.apr., 1.l., 6.lp.

⁶ LZA CA, 24.f., 2.apr., 1.l., 13.lp.

⁷ Turpat, 19.lp.

⁸ LZA CA, 24.f., 2.apr., 1.l., 6.lp.

⁹ 17.f., 1.a apr., 2.l., 107.lp.

¹⁰ LZA CA, 24.f., 2.apr., 1.l., 46.lp.

Skolas ielā 3. Pārceļšanās uz to ilga gandrīz gadu — no 1945.gada janvāra līdz 1946.gada janvārim. Lasītājiem MB atkal kļuva pieejama tikai 1946.gada 10.janvārī.¹

Okupācijas sākumgados bibliotēkā bija neliels darbinieku skaits (1945.gada septembrī kopā ar saimniecisko personālu — 19)², kaut fonds jau bija manāmi pieaudzis (tajā bija ~ 200 000 vienību), lielākoties ar bezsaimnieku literatūru. Bibliotēkā turpināja strādāt ilggadēji darbinieki: bibliotekāres Elfrīda Boše, Milija Andersone, Austra Briede, kalpotāji Kārlis Rožkalns, Emma Rožkalne un Erna Zvirgzdiņa, grāmatstājējs Alfrēds Sņiķeris. Kārļa Egles vadībā viņi saglabāja pretimnākošu “mājas” atmosfēru lasītājiem.³ Gan LPSR ITK, gan LPSR KIIK iestāžu MB tikpat kā nav pieminēta, kas liecina, ka bibliotēkai bija dota relatīva brīvība.

Pirmoreiz nopietni iebildumi bibliotēkas vadībai tika izvirzīti pēc bibliotēkas iekļaušanas ZA sastāvā (oficiāli nodota tai 1946.gada 5.jūnijā, vienlaikus ar VVB)⁴. 1946.gada novembrī bibliotēkā tika veikta revīzija. Pārbaudes komisija norādīja, ka bibliotēkas vadība izšķērdējusi naudas līdzekļus, iepērkot literatūru par ļoti dārgām cenām “neatļautā veidā” (no privātpersonām, antikvariātiem), kaut gan bibliotēkā jau esot “(..) milzīgs daudzums neapstrādātu un lasītājiem nepieejamu grāmatu”⁵. Tika uzsvērts, ka inventāra grāmatās uzskaitīts vien 76 000 vienību, kaut pēc direktora teiktā bibliotēkā ir ~ 250 000 vienību. K.Egls atbildē norādīja, ka nelielais bibliotēkas personāls (25 personas) ir nepietiekams ienākošā literatūras daudzuma apstrādei.⁶

Komisija uzsvēra, ka nekādos dokumentos neesot fiksēta arī iepirkta vai citādi saņemtā periodika, arī dubleti un izdevumu trešais eksemplārs tiekot uzskaitīts tikai izņēmuma gadījumā. Tādējādi krājuma saglabāšana netiekot nodrošināta, ne velti “(..) ienākuši signāli, ka tiešām notikusi neuzskaitīto grāmatu piesavināšanās plašos apmēros.”⁷ Vienu no jauniepirktajām grāmatām — 1912.gadā iznākušo monogrāfiju “Maskavas tagadne un pagātne” komisijas locekļi novērtēja šādi: “(..) satur vienīgi cara propagandu un tās sastādīšanā piedalīties pazīstamais melnsimtnieks Maklakovs un Miļukovs”⁸, tādēļ tā tika izņemta no vispārpieejamā krājuma un nodota specfondam. K.Egls atbilde gan liecina, ka grāmata bija enciklopēdiska satura monogrāfija 12 sējumos, kas iegādāti GLP cenzētā antikvariātā, turklāt tā nav bijusi iekļauta aizliegto grāmatu sarakstos.⁹

Pēc gada sekoja atkārtota ZA MB pārbaude. Šoreiz to veica kolēģi no ZA FB A.Eglītes vadībā. Neizprotamu iemeslu dēļ ZA FB darbinieku secinājumi bija ļoti negatīvi, taču tie pierāda, ka MB bija izdevies izvairīties no daudziem padomju jauninājumiem. Proti, netika sastādīti ne

¹LZA CA, 24.f., 2.apr., 1.l., 37.lp.

² Andersone M. Torņa ielas Misiņi // Grāmatas un grāmatnieki. — Rīga, 1985. — 183.lpp.

³ LVA, 1363.f., 1.apr., 3.l., 204.lp. Bibliotēkas nosaukums pēc iekļaušanas LPSR ZA sastāvā — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Jāņa Misiņa bibliotēka.

⁴ LZA CA, 24.f., 1.apr., 15.l., 20.lp.

⁵ Turpat, 23.lp.

⁶ LZA CA, 24.f., 1.apr., 15.l., 20.lp.

⁷ Turpat, 18.lp.

⁸ Turpat, 23.lp.

⁹ Turpat, 37.lp.

skrupulozi plāni, ne pārskati (direktors gan apgalvojis, ka individuāli mēnešu darba pārskati tiekot rakstīti, taču netiekot saglabāti). Pārbaudes komisija uzsvēra, ka atskaišu dati būtiski atšķiroties no plānotajiem, tomēr bibliotēka pie tā nebija vainojama. Proti, 1947.gada trešā ceturkšņa plānā paredzēts iepirkt 6500 vienību, taču iegādāts tikai 1396 vienību; LPSR iespiedprodukcijas obligātā eksemplāra ietvaros tika plānots iegūt 1750 vienību, saņemti 514 iespieddarbi.¹ Komisija norādīja, ka nav noteikta precīza štata izvietojuma struktūra, speciāli izdalīta bija tikai Rokrakstu sekcija un saimnieciskais personāls.² Netika veidota darba laika izmantojuma klade, taču pārbaudes laikā visi 27 darbinieki atradās savās vietās, tādēļ ZA FB komisija īpašas pretenzijas nevarēja izvirzīt. K.Egle bija atstājis personālam samērā lielu izvēles brīvību arī politmācības un profesionālās izaugsmes jomā: nebija organizēta krievu valodas apmācība, reizi nedēļā A.Slēzes vadībā tika apgūta tikai Ļeņina biogrāfija, individuālā izglītošanās bija atstāta pašu ziņā. Bibliotekāros jautājumus darbinieki apguva VB semināros, kā brīvklauvētāji — arī Bibliotēkzinātnes katedras mācībspēku lasītajosursos.³ Maskavas Valsts Bibliotēku institūtā studējušajam A.Eglītem likās nepieņemami, ka dokumentāli nebija fiksēta ne iespieddarbu klasifikācijas shēma (tika veikta pēc J.Misiņa „Latviešu rakstniecības rādītājā” izmantotās klasifikācijas), ne grāmatu kārtojums, ne katalogizācijas instrukcijas (pamatā Voldemāra Caunes „Bibliotēkas iekārta”(1929) un MB darbinieku papildinājumi), bet literatūru lasītāji pieprasa mutiski.⁴ Ievērojot J.Misiņa un Rīgas pilsētas līgumu, bibliotēkā tika pieņemts ikviens lasītgrībētājs, pat bērni. Bibliotekāri kārtīgi reģistrēja visus apmeklētājus un viņiem izsniegtos darbus, taču atsevišķas lasītāju reģistrācijas nebija.

Bibliotēkā bija arī abonementa krājums, veidots jau Latvijas Republikas laikā uz Kultūras fonda piešķirta grāmatu krājuma bāzes, tam bija atsevišķs katalogs. Turklāt bibliotēkā bija sistemātiskais, alfabētiskais katalogs, īpašs katalogs jaunākajai padomju literatūrai (izdotai no 1945.gada) un dažādas kartotēkas. Rūpīgi tika ievērots bibliotēkas komplektēšanas profils (*Lettica*, *Baltica*, literatūra un māksla, kā arī marksisma-ļeņinisma klasiķi), veidota latviešu grāmatniecības un bibliotēku vēstures kartotēka, latviešu kultūras vēstures kartotēka.

ZA MB finansiāli atbalstīja pirmā plašākā bibliotēku vēstures apcerējuma „Latviešu tautas bibliotēku vēsturiskā attīstība” (19.gadsimts) izstrādi. Tā autors bija ievērojams pirmās Latvijas Republikas perioda kultūras darbinieks Teodors Līventāls (1882-1956).⁵ Jau Latvijas Bibliotēku padomes gadagrāmatā, kas iznāca 1926.gadā, viņš bija publicējis izvērstu rakstu „Latvju bibliotēku kustības attīstības gaita”.⁶ T.Līventāls bija arī pirmais Latvijas Bibliotekāru biedrības priekšsēdētājs

¹ LZA CA, 24.f., 1.apr., 15.l., 37.lp.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Saskaņā ar ZA Prezidija norādījumu, Misiņa bibliotēkas profils bija sabiedriskās zinātnes. Sk.: Arājs E. Misiņa bibliotēka simt gados // Grāmatas un grāmatnieki. — Rīga, 1985. — 18.lpp.

⁵ LZA CA, 24.f., 1.apr., 15.l., 37.lp.

⁶ Līventāls T.Latvju bibliotēku kustības attīstības gaita// Latvijas Bibliotēku padomes gada grāmata: pirmais gads. — Rīga, 1926. — 5.-35.lpp.

(1923-1928), pirmās bibliotēkārās rokasgrāmatas „Kā nodibināt un iekārtot bibliotēku” (1913) autors. Vairākus gadus (1924-1929) vadījis Izglītības ministrijas Bibliotēku padomi. Padomju okupācijas posmā, 1949.gada 4.maijā tika notiesāts par pretpadomju aģitāciju, kontrrevolucionāru darbību. Izsūtīts uz Sibīriju, Karagandu, kur arī miris 1956.gada 27.martā. .

ZA MB pārbaudes aktā uzsvērts, ka par T.Līventāla darbu „Latviešu tautas bibliotēku vēsturiskā attīstība”, kas K.Egles redakcijā bija sagatavots publicēšanai 1946.gadā, „(..) saņemta negatīva atsauksme”¹. Dokumentā gan noklusēts, ka negatīvās recenzijas autors bija pats A.Eglīte. Kaut gan LPSR KIIK Bibliotēku daļas vadītāja O.Bīrone 1945.gada nogalē bija devusi akceptu darba iespiešanai, A.Eglīte 1947.gada 16.septembrī secināja, ka manuskripts „(..) pašreizējā veidā nav uzskatāms par tādu, ko varētu izdot ar Zinātņu akadēmijas vārdu”². Recenzijā jūtama pilnīgi noliedzoša nostādne: tas nederot pat kā mācīblīdzeklis LVU studentiem, kā to bija iecerējis K.Egle, kā pirmais Latvijas bibliotēku vēstures mēģinājums darbs uzskatāms par neizdevušos...Atsauksmē uzskaitīta vesela virkne dažāda rakstura iebildumu: daļa pamatotu (attiecībā uz izmantotajiem vēstures avotiem), daļa — ideoloģiska rakstura. Tika noliegta T.Līventāla pamatkonceptija, ka „Ikviena bibliotēka jebkādos vēsturiskos apstākļos ir pozitīvs kultūras faktors”³. Iebilstot T.Līventāla kritikai, ka daļa latviešu garīgās izaugsmes vietā bija izvēlējušies izpriecas, A.Eglīte uzsvēra, ka „Krogī bija zemnieku politiskie klubi, kur kaldināja sacelšanās u.c. cīņas plānus.”⁴ Zinot tālāko T.Līventāla likteni, (apsūdzība par kontrrevolucionāru darbību un tai sekojošs izsūtījums uz Sibīriju), taisni iznīcinošs bija A.Eglītes teiktais: „Bibliotēku reakcionārie uzdevumi te izteikti ar cinisku atklātību, tomēr autors paliek konsekventi patiess savā kaitējošā kulturniecības pozīcijā”. Proti, T.Līventāls rakstījis, ka jaunlatvieši mudinājuši dibināt bibliotēkas kalpiem, lai viņus atturētu no revolucionāras sacelšanās.

A.Eglīte negatīvi vērtējis arī T.Līventāla pētniecības stratēģiju: nekritiski izmantoti publicētie pirmavoti (latviešu periodiskajos izdevumos ievietotie raksti), ārpus redzesloka atstājot arhīva materiālus, vācu un krievu periodiskos izdevumus, bibliotekārie procesi neesot tverti plašākā vēsturiskā kontekstā — saistībā ar grāmatniecību, skolu izplatību, lasītprasmi u.c. kultūras procesiem. Nav ticis precizēts jēdziens „latviešu bibliotēkas”, atsevišķi nav apskatīti bibliotēku darba elementi: katalogizācija, bibliogrāfiskais darbs. Nobeigumā A.Eglīte secināja, ka T.Līventāla darbs arī neesot uzskatāms par bibliotēkvēsturisku pētījumu.

Iepazīstoties ar „Latvijas bibliotēku padomes gadagrāmatā” (1926) publicēto darbu „Latvju bibliotēku kustības attīstības gaita”, kas, domājams, bijis minētā vēsturiskā pētījuma aizsākums (tajā aplūkots arī 19.gadsimts), jāsecina, ka ne visi A.Eglītes iebildumi bija pamatoti. Līdztekus latviešu

¹ LNB, RXA 293, Nr.47.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

periodikai pētījumā izmantoti arī citi nozīmīgi avoti, piemēram, Rīgas Latviešu biedrības Derīgu Grāmatu nodaļas kalendārs 1905.gadam, pirmās latviešu bibliotēkas dibinātāja K.Valdemāra „300 stāsti”, jaunlatviešu kustības vēstures apcerējumi. Protams, autors daudz citējis un izmantojis publicētos vēstures avotus, taču pratis bibliotēku veidošanos atklāt latviešu nacionālās atmodas kontekstā. Nenoliedzot atsevišķu baltvācu luterāņu mācītāju pozitīvo ietekmi bibliotēku veidošanā¹, viņš pievērsies galvenokārt pašu latviešu devumam šajā jomā. Kā pirmais plašākais bibliotēku vēstures pētījums, manuprāt, tas tomēr bija publicējams, taču staļiniskā totalitārisma laikā ar savu neatkarīgo vēstures faktu interpretāciju nebija pieņemams. Turklāt divi T.Līventāla sacerējumi jau bija ietverti izņemamo darbu sarakstos.

Tādējādi K.Egles atbalstītais darbs līdz lasītājam nenonāca. Plašākai bibliotekāru sabiedrībai netika popularizēts arī „Latvijas bibliotēku padomes gadagrāmata” ievietotais raksts, jo atsauces uz šo bibliotēku vēstures historiogrāfijā nozīmīgo sacerējumu nav atrodamas arī 80.gados publicētajos bibliotēku vēstures pētījumos.

Jāpiezīmē, ka 1946.gada rudenī ZA MB pārņēma arī bijušā ZA FB bibliogrāfa V.Ambaiņa veidotās un glabātās kartotēkas, ko viņš sākotnēji piedāvāja ZA Valodas un literatūras institūtam.² Tā MB ieguva vairāku gadu desmitu gaitā vāktu vērtīgu bibliogrāfisku informāciju: latviešu pseidonīmu atšifrējumu kartotēku, latviešu rakstnieku un kultūras darbinieku kartotēku, materiālus par Latvijas biedrībām (tos bija apkopojis T.Līventāls).

Jau 1948.gada februārī saskaņā ar LPSR MP priekšsēdētāja J.Ostrova rīkojuma notika nākamā bibliotēkas darba pārbaude, kuru veica LĻKJS CK pārstāvis, ZA FB direktors A.Eglīte un VB Lasītāju apkalpošanas nodaļas vadītāja Mirjama Dimenšteine.³ Komisijas konstatētais „pārkāpums” — liels neapstrādāto, pat neizšķirotu vienību krājums vienību krājums (no ~ 220 000 vienību inventarizētas 86 043, no tām arī katalogizētas tikai 30 000 vienību)⁴, bija attiecināms uz visām Latvijas lielākajām zinātniskajām bibliotēkām.

Salīdzinot ar nesenās, 1947.gada novembra revīzijas rezultātiem, būtiskas pārmaiņas bibliotēkā nebija notikušas: tika veikta tikai apmeklētāju reģistrācija, lasītāju pieprasījumi bibliotekāram tika izteikti mutiski, nebija mainījies arī grāmatu kārtojums krātuvē.⁵ Lasītāju rīcībā bija padomju literatūras katalogs, kā arī abonementa krājuma katalogs.

Revīzijas aktā uzrādīts arī apmeklējums un izsniegums 1947.gadā:

apmeklējums — 16 498

izsniegums — 117 228 (vienību).

¹ LZA CA, 1.f., 1.apr., 21.l., 42.lp.

² LZA CA, 24.f., 1.apr., 19.l., 1.lp.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ LVA, 1340.f., 15.apr., 26.l., 11.lp.

Tas bija labs rādītājs, jo, piemēram, LVU ZB centrālā lasītava 1948.gadā gan bija apmeklēta krietni biežāk (24 859 reizes), taču izsniegums bija krietni mazāks (76 895 vienības).¹ Savukārt ZA FB 1947.gadā bija fiksēti tikai 5784 apmeklētāji, kam bija izsniegtas vien 24 974 vienības.²

Noslēgumā ZA MB revīzijas aktā secināts, ka „Bibliotēkai nav noteikta profila, grāmatu krājuma organizācija ļoti primitīva, jauno grāmatu pieplūdums bibliotēkā (LPSR obligātais eksemplārs) ļoti mazs(..) Visā bibliotēkas iekārtā un darbībā valda mājas kārtība, kas neatbilst valsts iestādei”³ Kā jau teikts, ZA MB bija skaidri izteikts profils, arī grāmatu kārtojumā bija atstāta J.Misiņa akceptēta sistēma (sistemātiski-alfabētiska). Savukārt bibliotēkas jaunieguvumu skaits (1947.gadā — 5702 vienības, to vidū liels skaits no neapstrādātā krājuma)⁴ bija atkarīgs no finansējuma un LPSR izdevumu bezmaksas obligātā eksemplāra daudzuma (tādā kārtā tika saņemta arī periodika). Nelielais iegādātās literatūras apjoms liecina, ka nepatiess ir padomju bibliotēku vēstures avotos bieži minētais apgalvojums, ka pēc padomju varas atjaunošanas bibliotēkai beidzot piešķirts pienācīgs finansējums, kas tai ļāvis ievērojami papildināt iespieddarbu krājumu.⁵

Politiskās un ideoloģizētās literatūras pārsvars republikas iespiedprodukcijā, kā arī komplektēšanas profils radīja izmaiņas arī ZA MB fonda struktūrā (3.tabula).

3.tabula

ZA MB fonds 1946.gada 1.pusgadā (vienībās)⁶

Jaunieguvumi (galvenās nozares)					Fondā visvairāk pārstāvētās nozares				
Sabiedriskās zinātnes un marksisma-leņinisma klasiķi	Vēsture un biogrāfijas	Māksla	Valodniecība	Vispārīgi darbi (uzzīņu literatūra, kalendāri, žurnāli u.c.)	Vispārīgi darbi (uzzīņu literatūra, kalendāri, žurnāli u.c.)	<i>Livonica</i>	Sabiedriskās zinātnes un marksisma-leņinisma klasiķi	Vēsture un biogrāfijas	Izglītība un audzināšana
769	314	302	287	257	12 165	7321	7150	5359	4880
Kopā iegūts — 4648					Kopā fondā — 80 341				

Tabulā nav atspoguļota ZA MB krājuma rusifikācija. Pat šajā bibliotēkā, kuras galvenais uzdevums bija pilnīgas latviešu iespieddarbu kolekcijas veidošana un saglabāšana, jaunieguvumu

¹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 10.l., 6.lp.

² LZA CA, 24.f., 1.apr., 19.l.

³ LZA CA, 24.f., 1.apr., 19.l.

⁴ Arājs E. Misiņa bibliotēka simt gados // Grāmatas un grāmatnieki. — Rīga, 1985. — 18.lpp.

⁵ LZA CA, 24.f., 1.apr., 5.l., 6.lp.

⁶ LZA CA, 24.f., 1.apr., 5.l., 6.lp. Latvijas brīvvalsts laikā lielāko pieaugumu veidoja latviešu izdevumi, savukārt literatūra krievu valodā skaitliski bija tikai trešā lielākā iespieddarbu grupa (aiz vācu izdevumiem) bibliotēkas fondā. Sk. Egle K. Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka 1885.—1935.. — Rīgā, 1935. — 23.lpp.

skaitā sāka dominēt izdevumi krievu valodā: 1946.gada pēdējos 6 mēnešos komplektēto iespieddarbu skaitā to bija 57,4 %, kamēr iespieddarbi latviešu valodā — 27,9%, bet vācu valodā — 6,45%.¹

MB pārbaužu materiālos nav atzinības par darbu pie J.Misiņa „Latviešu rakstniecības rādītāja”, ko atsāka 1946.gadā.² J.Misiņa sastādītajos pirmajos divos sējumos (laisti klajā 1924., 1937.g.) bija apkopotas ziņas par latviešu literatūru, kas iznākusi no 1585.- 1925.gadam, taču šeit nebija iekļauti latviešu periodiskie izdevumi, kā arī grāmatas, izdotas no 1911.-1919.gadam. latviešu periodikas bibliogrāfiskā rādītāja sastādīšanai bibliotēkā tika pieņemti pieredzējuši bibliogrāfi: no 1946.gada 18.septembra šeit sāka strādāt VB bijusī darbiniece Eiženija Peile³, kā arī Valdemārs Jauģiets, kurš stājās darbā 1947.gada martā⁴.

Padomju okupācijas periodā pieļaujamais darbinieku skaits, personāla struktūra un atalgojums bija lielā mērā atkarīgs no bibliotēkai piešķirtās kategorijas. MB neizdevās pārvarēt arī padomju varas noteiktos formālos kritērijus, lai iegūtu otro kategoriju, kas Latvijā bija piešķirta LPSR VB, ZA FB un LVU ZB. Izšķirošā loma kategorijas piešķiršanā bija fonda apjomam un zinātniskā darba atbilstībai padomju bibliotēkzinātnes atzinumiem (metodiskā vadība, masu darbs u.c.). Tādēļ augstākstāvošajām iestādēm 1946.gada jūnijā iesniegtais K.Egles lūgums atzīt ZA MB līdzvērtību citām Latvijas zinātniskajām bibliotēkām, piešķirot tādu pašu kategoriju, palika bez atbildes.⁵

Kad 1950.gadā sākās buržuāzisko nacionālistu vajāšana ZA, sveikā neizkļuva arī abu bibliotēku darbinieki: no FB tika atlaisti 2 politiski neuzticami bibliotekāri⁶, bet MB direktors K.Egle saņēma LKP CK kritiku par buržuāziskā nacionālisma ieviešanas mēģinājumu rakstā „Latviešu progresīvās grāmatas vajāšana pagātnē”, kas publicēts žurnāla „Karogs” 1950.gada pirmajā numurā.⁷ Taču K.Egle 2 gadus bija studējis Marksisma-ļeņinisma vakara universitātē, piedalījies politizglītojošos pasākumos, aktīvi nodarbojās ar pētniecību (bija izstrādāta disertāciju „Latviešu bibliogrāfijas vēsture” zinātņu kandidāta grāda iegūšanai, 1947.gadā K.Egle tika ievēlēts par vecāko zinātnisko līdzstrādnieku Valodas un literatūras institūtā)⁸ un ārēji bija lojāls padomju varai. Iespējams, tādēļ šim nosodījumam praktiska rīcība vēl nesekoja.

¹ ZA MB pārskats par 1946.gada otro pusgadu. LZA CA, 24.f., 1.apr., 5.l., 1.lp.

² Vēlāk viņa atgriezusies VB, kur, kā jau teikts, strādājusi Bibliogrāfijas nodaļā. Taču 50.gados viņa pārgāja darbā uz ZA FB. Sk.: LZA CA, 24.f., 2.apr., 1.l., 82.lp.

³ LZA CA, 24.f., 2.apr., 1.l., 113.lp. 1944.gadā tika mobilizēts vācu armijā, tādēļ pēc kapitulācijas noņemts filtrācijas nometnē Maskavā, atbrīvots 1946.gadā.

⁴ LZA CA, 24.f., 1.apr., 6.l., 11.lp.

⁵ LVA, PA 101.f., 13.apr., 73.l., 36.lp.

⁶ Par to sīkāk sk.: Stradiņš J. Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības. — Rīga: Zinātne, 1998. — 203.lpp.

⁷ LNB, RXA 107, Nr.3.

⁸ Zanders V. Latvijas zinātnisko bibliotēku sovietizācija 1940.-1950.gados // Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. - 80.lpp.

Kārtējā ZA MB pārbaudē 1952.gadā tika konstatēts, ka bibliotēka joprojām strādā J.Misiņa garā. ZA FB zinātniskajam sekretāram, PSKP biedram E.Arājam bija skaidrs arī vaininieks — direktors K.Egle.¹ Tādēļ ar ZA FB komunistu atbalstu 1952.gada septembrī viņš tika atstādināts no direktora amata. Viņa vietu ieņēma komuniste, LVU marksisma-ļeņinisma katedras kabineta vadītāja Marta Peizuma.² K.Egle pagaidām tika atstāts bibliotēkā par nodaļas vadītāju, proti, par retumu fonda (1954.gadā — 3010 eksemplāru)³ pārzinātāju. Viņš turpināja strādāt pie J.Misiņa „Latviešu rakstniecības rādītāja” trešā sējuma. Oficiāli pēc paša lūguma visai drīz, 1953.gada martā, viņš kļuva par vienkāršu bibliogrāfu.⁴

ZA MB vadībā nu bija personas, kurām J.Misiņa nostādnes bija svešas, tādēļ varēja īstenot vēl vienu okupācijas varas ieceri: ar ZA Prezidija 1954.gada 27.janvāra lēmumu bibliotēka tika iekļauta ZA FB sastāvā kā Jāņa Misiņa vārdā nosauktā Latviešu literatūras nodaļa (praksē saīsināti lieto nosaukumu „Misiņa latviešu literatūras nodaļa” vai pat „Misiņa nodaļa”).⁵ Vēlreiz tika pārkāpts J.Misiņa un Rīgas pilsētas lūguma nosacījums: bibliotēku nedrīkst pievienot kādai citai bibliotēkai.⁶ Kā ZA FB nodaļa tā vairs nebija pieejama visiem lasītgribētājiem (šo lūguma nosacījumu K.Egle turpināja ievērot arī pēc Misiņa bibliotēkas iekļaušanas ZA), bet tiem, kas atbilda ZA FB lasītāju nomenklatūrai.⁷

MB simtgadei veltītajā izdevumā „Grāmatas un grāmatnieki” (1985) ZA FB direktors E.Arājs abu bibliotēku apvienošanu pamatoja ar šādiem argumentiem: 1) pastāvot ZA ietvaros divām centrālajām bibliotēkām (republiku ZA struktūrā bijusi paredzēta tikai viena centrāla bibliotēka), „(..) radusies nevajadzīga dublāža viena resora robežās”⁸; 2) „Misiņa bibliotēkas fondi nebija katalogizēti un klasificēti pēc padomju zinātnisko bibliotēku principiem (..), kas neļāva izveidot lasītājiem noderīgus katalogus.”⁹ Tātad netika slēpts viens no svarīgākajiem apvienošanas iemesliem — sovetizācija. E.Arājs minēja arī ZA MB galvenos statistiskos datus, kas uzrādīti bibliotēkas pārņemšanas aktā (1954.gada 5.aprīlī): 253 336 vienības, to skaitā 156 040 inventarizēti iespieddarbi, 3870 rokraksti. Turklāt vēl nesašķiroti bija vairāk nekā 154 000 sīkiespieddarbu¹⁰, kuru grupālā apstrāde uzsākta 60.gados.¹¹

¹ Zanders V. Latvijas zinātnisko bibliotēku sovetizācija 1940.-1950.gados // Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. - 80.lpp.

² LZA CA, 24.f., 2.apr., 6.l., 6., 8.lp.

³ LNB, RXA 107, Nr.3.

⁴ LZA CA, 23.f., 1.apr., 26.l., 1.lp.

⁵ Egle K. Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka 1885-1935. — Rīga, 1935. — 13.lpp.

⁶ Grāmatas un grāmatnieki. — Rīga, 1985. — 202.lpp.

⁷ Arājs E. Misiņa bibliotēka simt gados // Grāmatas un grāmatnieki. — Rīga, 1985. — 19.lpp.

⁸ Turpat.

⁹ Turpat, 20.lpp.

¹⁰ Turpat, 21.lpp.

¹¹ Turpat.

Ar sovetizācijas lozungu (E.Arāja tekstā tā apzīmēta kā pārveide „pēc padomju zinātnisko bibliotēku parauga”¹) tika ignorēta arī MB krājuma nedalāmība. Latviešu literātu rokrakstus, retās grāmatas un lielu daļu grāmatu ar autogrāfiem formāli nodeva FB Rokrakstu un reto grāmatu sektora pārziņā², apmaiņas un rezerves fondu iekļāva atbilstošā FB fondā, ko pārraudzīja Komplektēšanas nodaļa. Literatūras komplektēšanu un apstrādi uzticēja atbilstošām FB nodaļām. Misiņa nodaļas krājums tika sadalīts 2 daļās: arhīvfonds (lasītājiem tas nebija pieejams, jo par tā funkciju tika uzskatīta iespieddarbu saglabāšana) un operatīvais fonds (paredzēts tieši lasītāju vajadzībām). No Latviešu literatūras nodaļas krājuma pakāpeniski tika izslēgts neprofilais fonds — literatūra krievu un citās svešvalodās.³ Krājuma pārstrukturizācija tika uzsākta tūlīt pēc MB pārņemšanas. To apliecina fakts, ka uz 1955.gada 1.janvāri Misiņa latviešu literatūras nodaļas inventarizētajā fondā bija 121 087 sējumi.⁴

LPSR kļuva par vienu specfondu mazāk. Iespējams, atbilstoši GLP ieteikumam, ZA FB specfonds tika pievienots bijušās MB speciālajai literatūras nodaļai un pārvests uz tās ēku.⁵ Kaut ZA FB bija daudz lielāks krājums nekā MB (1948.gada 31.decembrī ZA FB glabājās 825 183 vienību⁶, bet 1953.gada nogalē — 544 951 vienība⁷), tās specfonds kvantitatīvā ziņā bija krietni nabadzīgāks — 1955.gadā tajā bija vien 29 543 vienību.⁸ Savukārt apvienotajā specfondā 1955.gada 1.janvārī bija 65 300 inventarizētu, kā arī 43 726 neinventarizētu vienību.⁹ Specfondu apvienošanas rezultātā aizliegtās literatūras palika vēl mazāk, jo „liekie” eksemplāri atkal tika nodoti pārstrādei.

4.3.5. Latvijas Valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka

Universitātes CB atsāka darbu tūlīt pēc padomju okupācijas 1944.gada oktobrī. Par iestādes vadītāju kļuva bibliotekārs Ludvigs Straume (1902-1975). Bez viņa CB strādāja vēl 5 darbinieki.¹⁰ Jāpiebilst, ka arī nacistiskās okupācijas gados bibliotēkas personāls bija neliels: 1942.gadā CB strādāja 21 bibliotekārs (no tiem 1944.gadā bija palikuši 15), vēl tikpat daudz — fakultāšu bibliotēkās.¹¹ Jāatzīmē, ka nacistiskās okupācijas gados fakultāšu bibliotēkās strādāja arī vairāki

¹ Faktiski šis fonds glabājās Misiņa latviešu literatūras nodaļā.

² Arājs E. Misiņa bibliotēka simt gados // Grāmatas un grāmatnieki. — Rīga, 1985. — 20.lpp.

³ LZA CA, 23.f., 1.apr., 26.l., 29.lp.

⁴ LVA, 917.f., 1.a.apr., 11.l., 34.lp.

⁵ LZA CA, 23.f., 1.apr., 10.l., 4.lp.

⁶ LZA CA, 23.f., 1.apr., 22.l., 28.lp.

⁷ LZA CA, 23.f., 1.apr., 26.l., 9.lp.

⁸ LZA CA, 23.f., 1.apr., 26.l., 29.lp.

⁹ LVA, 1340.f., 15.apr., 25.l., 4.lp.

¹⁰ Latvijas Statistikas pārvaldes ziņas 1942. gada martā – aprīlī. Sk.: Dreimane J. Rīgas bibliotēkas nacistiskās okupācijas laikā (1941-1944) : Maģistra darbs / vad. V.Zanders; rec.A.Beika. — R., 1998.— 48.lpp

¹¹ Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes bibliotēkas pārzinis Kārlis Ābele (1896-1961), likvidētās Teoloģijas fakultātes lektors un bibliotekārs, grāmatnieks Edgars Ķiploks (1907-1999).

mācībspēki, no kuriem vismaz divi kara beigās devās bēgļu gaitās.¹

Svarīgākie uzdevumi bija: izsaiņot un novietot plauktos literatūru, kas bija paredzēta evakuācijai uz Vāciju (tās apjomu nav izdevies noskaidrot), pārņemt emigrējušo mācībspēku bibliotēkas, lai tās neietu zudumā (~ 600 000 sējumu). Iespējams, ka tieši tās vēlāk kļuva par „bezsaимnieku krājumu”, kas veidoja milzīgo neapstrādāto fondu, kurā jau 1945.gadā bija 600 000 sējumu.² Tūlīt pēc okupācijas tika uzsākta arī aizliegtās literatūras izņemšana no vispārpieejamā krājuma: 1944.-1945.gadā tika izņemti 19 000 sējumu, kas tika nodoti specfondam.³

Lasītājiem bibliotēka tika atvērta jau 1944.gada oktobrī, bet decembrī lasītāji varēja sākt apmeklēt 13 fakultāšu bibliotēkas. Abonementa pakalpojumi bija pieejami kopš 1945.gada marta.⁴

Pārņemot PSRS zinātnisko bibliotēku pieredzi, 1945.gadā universitātes bibliotēkā tika izveidota jauna struktūra — Bibliogrāfijas nodaļa, kur sākumā bija tikai viens darbinieks — Henriks Novackis (1915-1973), kurš šeit nostrādāja līdz pat savai nāvei. 1949.gadā nodaļā tika pieņemta vēl viena darbiniece — Ella Lauberte.⁵

LVU ZB tika atļauts izveidot specfondu. LUB vēstures pētniece G.Treide norāda, ka lielākais nopelns atļaujas ieguvē bijis rektoram M.Kadekam, kura mērķis bija „(..) lai grāmatas pēc iespējas paliktu bibliotēkā.”⁶ PSRS GLP bija noteikusi gan vienu ierobežojumu — specfondā glabājama zinātniskā, nevis kontrrevolucionārā literatūra. Daudzus gadus specfonda iekārtojums bija kritiskā stāvoklī: literatūra stāvēja, sakrata kaudzēs. Šeit glabājās arī neapstrādātais recenzējamo grāmatu krājums. Ikgadējo pārbauzu rezultāti bijuši neapmierinoši, tādēļ 1950.gadā un atkārtoti 1956.gadā LPSR GLP draudēja specfondu slēgt.⁷ Vairākkārt tika mainīti specfonda vadītāji⁸, taču situācija būtiski neuzlabojās. Nodaļā strādāja tikai 2 cilvēki, viens no viņiem tikai uz puslodzi.⁹ Šādā sastāvā nebija iespējams tikt galā ar lielo neapstrādātās literatūras krājumu, pārbaudīt un recenzēt jaunpienākušo un veco ārzemju literatūru, izskatīt katalogus pēc GLP sarakstiem, kā arī veikt citus bibliotekāros procesus, jo šī nodaļa bija bibliotēka bibliotēkā — ar atsevišķi inventarizētu un telpiski nošķirtu krājumu, atsevišķiem katalogiem un kartotēkām un lasītāju apkalpošanu. Turklāt specfonda vadītājam bija uzticēta arī reto izdevumu un rokrakstu fondu pārzināšana. Tiesa gan, lasītāju skaits un izsniegums specfondā bija neliels. Pat pēc zināmas režīma liberalizācijas 1961.gadā to bija apmeklējusi 141 persona, kam bija izsniegtas 535 vienības.¹⁰ Citu bibliotēku specfondi tika izmantoti

¹ LVA, 1340.f., 15.apr., 25.l., 2.lp.

² Turpat, 4.lp.

³ Treide G. Latvijas Universitātes bibliotēka 20.gadsimta 40.gados : Maģistra darbs / vad. V.Zanders. — R., 1999. — 59.lpp.

⁴ Turpat, 52.lpp.

⁵ Turpat, 66.lpp.

⁶ LVA, 1340.f., 15.apr., 7.l., 24.lp.

⁷ 1949.-1950.g. — Anna Svetličnaja; 1950.-1952.g. — Ilga Zandmane; 1952.-1990.g. — Mirdza Voitišķis. Specfonda vadītājam obligāta bija piederība PSKP biedru rindām, jo bija veicams darbs ar slepenu informāciju.

⁸ LVA, 1340.f., 15.apr., 56.l., 45.lp.

⁹ LVA, 1340.f., 15.apr., 39.l., 17.lp.

¹⁰ LVA, 917.f., 1.a apr., 11.l., 34.lp.

daudz intensīvāk. Piemēram, 1954.gadā ZA FB specfonds tika apmeklēts 1156 reizes, tajā bija izsniegtas 9315 vienības.¹

Pirmajos pēckara gados bibliotēka bija īpašā „kara stāvoklī” ar LPSR GLP, jo direktors L.Straume ignorējis rīkojumus par aizliegtās — „fašistiskās, buržuāzisko nacionālistu un balto emigrantu” — literatūras izņemšanu.² LPSR GLP ziņojums LKP CK 1947.gada 3.februārī liek domāt, ka jau 1944.gada nogalē bibliotēkā strādājuši okupācijas varas atbalstītāji vai drošības iestāžu aģenti, jo dokumentā citēts Straumes teiktais: „Labi, ka bibliotēka uzticēta man, bet ne (..) komunistiem un, kamēr es to vadu, neviens cits nevarēs īstenot citu politiku.”³ Īpaši neapmierināta ar L.Straumes darbību bijusi toreizējā specfonda vadītāja, PSKP biedre A.Pāvulsone, jo direktors bija atteicies viņu ielaist grāmatu krātuves telpās⁴. Vēl 1949.gadā viņa šo „pāridarījumu” nebija aizmirsusi, jo sūdzējusies augstskolas vadībai par bibliotēkas darbinieces Martas Natālijas Reinis (1895-?) sadarbību ar bijušo bibliotēkas direktoru Straumi „(..) slikto un nevajadzīgo grāmatu saglabāšanā”.⁵

L.Straume vairākkārt bibliotēkas telpās neielaida LPSR GLP cenzorus. Bez atbilstošu iestāžu viņš Katoļu baznīcai nodevis daļu bibliotēkas reliģiskās literatūras krājuma un atklāti paudis, ka atlikušo daļu piešķirs Luterāņu baznīcai. Turklāt universitātes vadība nekādas pretenzijas bibliotēkas direktoram nebija izvirzījusi. GLP bija sašutusi par šādu patvaļu un ierosināja L.Straumi ne tikai atlaist no darba, bet tiesāt pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.panta, vispār „novākt no padomju ceļa”.⁶ Kaut L.Straume darbu bibliotēkā zaudēja, uz apsūdzēto sola viņš nenonāca.

1946.gada bibliotēkas dokumentācija liecina, ka ne tikai L.Straume, bet arī augstskolas mācībspēki loloja nepamatotas cerības par zinātnes brīvību padomju režīmā. Piemēram, 21.februāra Bibliotēkas padomes sēdē L.Straume paziņoja klātesošajiem, ka „ļoti svarīgi pieprasīt papildus budžetu (..) sakaru atjaunošanai ar Rietumeiropas universitātēm”⁷ Viņu tūlīt atbalstīja profesors, Bibliotēkas padomes loceklis Pauls Stradiņš, norādot, ka arī „Medicīnas fakultātei jāiegādājas ārzemju žurnāli, par kuriem jāmaksā valūtā.”⁸ Nekavējoties tika izveidota arī nacisma gados iznākušās ārzemju literatūras cenzēšanas komisija, kurā tika ievēlēti 6 mācībspēki, kā arī specfonda vadītāja A.Pāvulsone. Taču jautājums par šīs literatūras turpmāko likteni tika aktualizēts tikai pēc staļiniskā totalitārisma beigām, kad PSKP vadība paziņoja par nepieciešamību sekot līdzi ārzemju pētnieku sasniegumiem.

¹ LVA, PA 101.f., 10.apr., 62.l., 4.lp.

² Turpat.

³ LVA, PA 101.f., 10.apr., 62.l., 4.lp.

⁴ Treide G. Latvijas Universitātes bibliotēka 20.gadsimta 40.gados : Maģistra darbs / vad. V.Zanders. — R., 1999. — 59.lpp.

⁵ Galvenās Literatūras un izdevniecību pārvaldes pie LPSR MP ziņojums LKP CK 1947.gada 3.februārī. Sk.: LVA, PA 101.f., 10.apr., 62.l., 4.lp.

⁶ LVA, 1340.f., 15.apr., 2.l. 2.lp.

⁷ LVA, 1340.f., 15.apr., 2.l. 2.lp.

⁸ LVA, PA 101.f., 13.apr., 73.l., 1.lp.

Padomju varai nebija pieņemams arī nākamais bibliotēkas direktors Antons Ērglis (līdz 1940.gadam — Žuromskis; 1904-1961) kurš šajā amatā nostrādāja tikai no 1947.-1949.gadam. Neatkarīgās Latvijas laikā viņš bija Teoloģijas fakultātes profesors, Romas pāvesta sūtnis Latvijā, kā arī cietuma priesteris. LPSR GLP dokumentos apgalvots, ka, būdams bibliotēkas direktora vietas izpildītājs, viņš devis norādījumu „(..) noņemt no plauktiem daļu marksistiski-ļeņinisko literatūru”¹ un novietojis to neizšķirotajā bibliotēkas fondā. Viņš neesot veicinājis lasītājiem pieejamā krājuma attīrīšanu no kaitīgās literatūras.² Tāpat kā daudzi citi universitātes darbinieki, viņš tika atlaists no darba 1949.gadā. Pēc tam bibliotēkā nekavējoties ieradās LPSR GLP pārstāvji, kas no grāmatu plauktiem tūlīt izņēma 3000 eksemplāru aizliegtās literatūras.³ Jāatzīmē, ka 1949.gadā amatu zaudēja arī staļiniskajam režīmam pārāk liberālais augstskolas rektors Matvejs Kadeks, kura formālais atlaišanas iemesls bija lieli finansiāli pārkāpumi.⁴

1949.gadā darbu bibliotēkā zaudēja kopumā 5 bibliotekāri (no 48): direktors Antons Ērglis, bibliotekāre Natālija Biezais (pamatojums — policista un bandīta sieva), Katalogu daļas vadītāja Marta Natālija Reinis (pamatojums — vācu okupantu atbalstītāja sieva), galvenais bibliotekārs, Komplektēšanas daļas vadītājs Dmitrijs Ņesadomovs (dz.1914.g., pamatojums — nacisma laikā beidzis Teoloģijas fakultāti, reliģisko kultu kalpotājs).⁵ Specfonda vadītāja A.Pāvulsone tika pārcelta citā darbā Universitātē. Kā redzams, tika atlaists gandrīz viss vadošais personāls. Viņu vietās tika pieņemti jauni darbinieki.⁶ Par Katalogu nodaļas vadītāju kļuva Tatjana Ducis, Komplektēšanas nodaļas vadītājas pienākumi (1949-1950) tika uzticēti Mircijai Bekmanei, kas līdz tam bija strādājusi ZA FB specfondā.⁷ Par specfonda pārzinātāju kļuva A.Svetļičnaja, taču drīz vien viņas vietā tika nozīmēta cita persona. Bibliotēkas direktora amatā tika iecelts PSKP biedrs, bijušais marksistiski-ļeņiniskās ideoloģijas pasniedzējs Boruhs Berkovičs. Ne visiem jaunpieņemtajiem darbiniekiem LVU bibliotēka kļuva par ilglaicīgu darba vietu (4.tabula). Partejiskums nevarēja būt vienīgais vadošā personāla izvēles kritērijs, jo normālai bibliotēkas funkcionēšanai bija nepieciešami arī kvalificēti speciālisti.

¹ LVA, PA 101.f., 13.apr., 73.l., 1.lp.

² Treide G. Latvijas Universitātes bibliotēka 20.gadsimta 40.gados : Maģistra darbs / vad. V.Zanders. — R., 1999. — 66.lpp.

³ LVA, PA 101.f., 13.apr., 73.l., 5.lp.

⁴ LVA, 101.f., 13.apr., 73.l., 23.lp. M.N.Reinis, D.Ņesadomovs strādāja bibliotēkā nacistiskās okupācijas laikā. Avotos nav atrodamas ziņas par pārmaiņām fakultāšu bibliotēku personāla sastāvā. Zināms tikai, ka universitātē darbu zaudēja arī M.N.Reinis dēls, Juridiskās fakultātes mācītbspēks Ivars Reinis (dz.1921.g.), kurš vācu okupācijas laikā strādāja fakultātes bibliotēkā.

⁵ LVA, 1340.f., 15.lpr., 28.l., 2.lp.

⁶ LZA CA, 23.f., 1.apr., 8.l.

⁷ LVA, 1340.f., 15.apr., 30.l., 15.lp.

4.tabula

LVU ZB vadošie darbinieki 1952.gadā¹

Uzvārds, vārds	Amats	Izglītība	Parteijība	Dz.gads	Bibliotekārā darba stāžs
Berkovičs Boruhs	Direktors	Augstākā	PSKP b.	1908.	Mazāk nekā 5 gadi
Ozoliņa Marija	Direktora vietniece	Augstākā	Bezpart	1899.	Vairāk nekā 25 gadi
Ducis Tatjana	Nodaļas vadītāja	Augstākā	Bezpart	1900.	Vairāk nekā 15 gadi
Ankipāne Genoveva	Nodaļas vadītāja	Augstākā	PSKP b.	1922.	Mazāk nekā 5 gadi
Odzeļēviča Olga ²	Nodaļas vadītāja	Nep.augstākā	PSKP b.	1920.	Mazāk nekā 5 gadi
Voitišķis Mirdza	Nodaļas vadītāja	Vidējā	PSKP b.	1920.	Mazāk nekā 5 gadi
Geikina Feliciāna	Galvenā bibliotekāre	Augstākā	bezpart.	1905.	Mazāk nekā 5 gadi
Novackis Henriks	Galvenais bibliogrāfs	Nep.augstākā	bezpart.	1915.	Vairāk nekā 5 gadi
Lauberte Ella	Galvenā bibliogrāfe	Augstākā	bezpart.	1909.	Vairāk nekā 5 gadi
Žuravska Margarita	Lasītavas vadītāja	Vidējā	PSKP b.	1919.	Mazāk nekā 5 gadi

Jauniecelto bibliotēkas vadītāju gaidīja liels darbs. Grāmatu krājumā bija ap 1 200 000 vienību, no tām puse — neapstrādātais fonds. Bibliotēkas ēka Komunāru bulvārī 4 vēl nebija atgūta, tādēļ literatūras krājums bija izvietots vairākos namos, galvenokārt augstskolas centrālajā ēkā Raiņa bulvārī 19. Bibliotēkas direktors enerģiski ķērās pie aizliegtās literatūras izņemšanas. Jau 1950.gadā no inventarizētā fonda pārstrādei tika nodots 27 463 vienību, bet neinventarizētā krājuma — 97 000 vienību, tātad kopumā vairāk nekā 120 000 vienību vienā gadā!³

LPSR GLP saņēma arī L.Straumes sargāto teoloģijas literatūru (18 850 grāmatu), Latvijas Republikas perioda un nacistiskās okupācijas gadu izdevumus (85 989 vienību), kas bibliotēkas vadībai nelikās tik vērtīgi, lai tos saglabātu specfondā.⁴

Atsevišķās telpās tika novietota vecā, neapstrādātā ārzemju literatūra (1952.gadā ~ 130 000 eksemplāru⁵), ko uzdeva recenzēt augstskolas mācībspēkiem. Šī lasītājiem nepieejamā grāmatu krājuma izvērtēšana ritēja gausi. Piemēram, līdz 1955.gadam Vēstures un filoloģijas fakultātes mācībspēki bija recenzējuši vien 2000 iespieddarbu, taču pārskatāmas bija vēl 50 000 vienības.⁶ Ķīmijas fakultātes darbinieki bija strādājuši aktīvāk: no 10 000 vienībām 8000 bija izvērtētas, tomēr vairākus gadus arī pēc tam tās nebija pieejamas, jo nebija apstrādātas.

Pēc LPSR GLP ziņām, 1953.gadā tika pabeigta specfonda krājuma inventarizācija un nodaļas darbinieki ar jaunu sparū ķērušies pie aizliegtās literatūras apzināšanas un izņemšanas. Šajā gadā no lasītājiem pieejamā krājuma specfondam nodots 700 iespieddarbu (tāpat kā citās bibliotēkās, tās

¹ Kopš 1961.gada strādāja par ZA FB par Komplektēšanas nodaļas vadītāju. Sk.: Arājs E. Bibliotēka — zinātnei // Bibliotēka — zinātnei = Библиотека — науке / Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālā bibliotēka. — Rīga: Zinātne, 1973.— 16.lpp

² LVA, 1340.f., 15.lpr., 28.l., 4.lp.

³ Turpat.

⁴ LVA, 1340.f., 15.apr., 30.l., 5.lp.

⁵ LVA, 1340.f., 15.apr., 7.l., 2.lp.

⁶ LVA, 917.f., 1.a apr., 7.l., 45.lp.

skaitā bija daudz literatūras par L.Beriju).¹ Taču 1954.gada LVU ZB apmeklējumā LPSR GLP atkal konstatēja izņemamus izdevumus.² Nekavējoties tika intensificēta fonda, katalogu pārbaude un aizliegtu iespieddarbu izņemšana. Rezultātā specfonda papildināja 742 nosaukumu izdevumi.³

Jaunākās ārzemju literatūras iepirkšanai tika atvēlēts maz līdzekļu. 1950.gadā bibliotēka saņēma atļauju iegādāties 125 ārzemju grāmatas un nelielu skaitu žurnālu tehniskajās zinātnēs. Arī vēlāk situācija būtiski neuzlabojās. 1958.gadā šim mērķim piešķirti 500 rubļu.⁴ Finansējuma apjoms nebija pastāvīgs, tādēļ ne vienmēr gadu no gada varēja turpināt vienu un to pašu žurnālu nosaukumu iepirkšanu. Taču tehnisko un dabaszinātņu fakultāšu mācībspēki uzsvēra, ka šajās nozarēs ārzemju literatūra ir īpaši nepieciešama, jo publikāciju klāsts latviešu un krievu valodās tajās bija ļoti trūcīgs. Bibliotēka meklēja citus ārzemju literatūras ieguves ceļus, visnozīmīgākais no tiem — SGA. Paļauties uz SGA vien nevarēja, jo sadarbības partneri bieži atsūtīja pieprasīto literatūru ar lielu nokavēšanos, citkārt — vispār uz neatbildēja.. Sākumā SGA izmantoja galvenokārt augstskolas zinātniskos rakstus, vēlāk tika izveidots īpašs apmaiņas fonds, kurā komplektēja arī citus iespieddarbus, kas varētu interesēt apmaiņas partnerus — mākslas grāmatas un albumus u.c. Pie ārzemju partneriem tika pieskaitītas arī citu sociālistisko (tā sauktās tautas demokrātijas) valstu bibliotēkas un zinātniskās iestādes. Pirmo gadu pārskatos sociālistisko un kapitālistisko valstu grāmatu apmaiņas partneri atsevišķi nav izdalīti.

50.gados LPSR GLP pievērsa uzmanību ārzemju literatūras nodaļām, kas pastāvēja lielākajās zinātniskajās bibliotēkās (kopā republikā ārzemju literatūru saņēma 22 iestādes)⁵. 1953.gada sākumā tā konstatēja, ka LVU ZB un ZA FB nokļūst arī LPSR GLP neizskatīti iespieddarbi, ko bibliotēkas saņēma literatūras apmaiņā vai kā dāvinājumu. Tādēļ bibliotēku vadītājiem tika dots norādījums organizēt šīs literatūras apskati pēc tās saņemšanas, ko, domājams, veica LPSR GLP cenzori.⁶ No fakultāšu (sevišķi Bioloģijas, Vēstures un filoloģijas) bibliotēkām tika izņemta aizliegtā ārzemju literatūra.⁷

Tomēr LVU ZB specfonda darbinieki dažkārt bija pārāk centīgi, jo 1954.gadā LPSR GLP specfondā atrada lietišķa satura izdevumus un pasaules literatūras klasiķu darbus, kas bija jāglabājas vispārpieejamā fondā. Kopumā LVU ZB specfondā tobrīd bija 29 729 vienību.⁸

¹ LVA, 917.f., 1.a apr., 11.l., 30.lp.

² LVA, 917.f., 1.a apr., 11.l., 30.lp.

³ LVA, 1340.f., 15.apr., 9.l., 2.lp.

⁴ LVA, 917.f., 1.a apr., 6.l., 41.lp.

⁵ LVA, 917.f., 1.a apr., 7.l., 57.lp.

⁶ LVA, 917.f., 1.a apr., 11.l., 32.lp.

⁷ LVA, 917.f., 1.a apr., 11.l., 34.lp.

⁸ LVA, 1340.f., 15.apr., 29.l., 2.lp.

Vienuviet koncentrēts un bez ierobežojumiem LVU ZB lasītājiem bija pieejams tikai padomju literatūras krājums.¹ Tajā ikviens jautājums tika atspoguļots no marksisma-ļeņinisma pozīcijām. Sevišķi ideoloģizētas bija sociālās (tolaik sauktas par sabiedriskajām) un humanitārās zinātnes.

Sākot ar 1946.gada 2.ceturksni LVU ZB pasūtīja arī Vissavienības izdevumu maksas obligāto eksemplāru.² Tas bija liels finansiāls apgrūtinājums, jo, salīdzinājumā ar citām lielajām zinātniskajām bibliotēkām, LVU ZB bija atvēlēts mazāk līdzekļu komplektēšanai (1946.gadā — 122 000 rbļ³; LPSR ZA FB — 1 494 600 rbļ.⁴). No tiem lielu daļu pieprasīja fakultāšu bibliotēkas patstāvīgai krājumu papildināšanai. Nepietiekamais finansējums bija viens no argumentiem, ar ko LVU ZB pamatoja pāreju uz centralizētu fonda komplektēšanu, kas tika fiksēta arī bibliotēkas statūtos. 1948.gadā fakultāšu bibliotēkas kļuva par Zinātniskās bibliotēkas filiālēm.⁵ Bibliotēku padomes aktīvākie locekļi, mācībspēki pauda satraukumu par filiāļu darba atrautību no fakultātes vajadzībām un saņēma bibliotēkas administrācijas atbildi: centralizēta komplektēšana ļaus racionālāk izmantot budžetu, tiks veidots visu universitātes krājumu kopkatalogs un pārbaudīta fakultāšu bibliotēku darba kvalitāte.⁶ Tomēr CB un filiāļu darbs nebija pilnībā saskaņots: filiāles pēc fakultāšu mācībspēku pieprasījuma iegādājāmās literatūras tematisko spektru un apjomu centās paplašināt, bibliotēkas direkcija — sašaurināt. Fakultāšu pārstāvji bija neapmierināti, ka bieži vien jaunieguvumu apstrāde aizkavējās: kaut iespieddarbs jau sen bija pārdošanā, filiāle to nebija saņēmusi. Viņi norādīja, ka filiāļu krājumi tiek papildināti, neņemot vērā mācību plānus, lasītāju kontingentu, tādēļ tajos daudz nederīgas, novecojušas literatūras.⁷ Fakultāšu pārstāvji uzskatīja, ka specifiskas nozares izdevuma vienīgais eksemplārs būtu glabājams filiālē nevis CB, kur pēc tā nebūtu pieprasījuma.

Komplektēšanas kvalitāti liek apšaubīt kāds izteikums 1953.gada pārskatā: „Bibliotēkā ir centralizēta komplektēšana, tādēļ pēc sastāva fakultāšu bibliotēkas īpaši neatšķiras no zinātniskās bibliotēkas.”⁸ Tikai 60.gados bibliotēkas vadība nonāca pie slēdziena, ka līdzšinējais „daļēji universālais” filiāļu krājumu papildināšanas princips nav pieņemams. Tika plānots filiāles pārveidot par specializētām nozaru filiālēm.⁹

Bibliotēkas komplektēšanas politika veicināja fonda rusifikāciju. 1949.gada pārskats liecina, ka 21 no 43 komplektēšanas avotiem atradās citās PSRS republikās. Ik gadus krievu izdevumu fonds

¹ Tas bija ļoti dārgs. Piemēram, 1948.gadā tam iztērēti ap 60 000 rbļ., turklāt 1949.gadā šī maksa tika paaugstināta līdz 100 000 rbļ. Bibliotēkas direktors A.Ērglis atzina, ka tas „tomēr nedod to vajadzīgo grāmatu klāstu, kurš pienāk Rīgā no visām savienotām republikām Valsts bibliotēkā un Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā”. Sk.: LVU ZB padomes sēžu protokoli 1948.gadā. LVA, 1340.f., 15.apr., 3.l., 4.lp.

² LVA, 1340.f., 15.apr., 2.l., 10.lp.

³ LZA CA, 23.f., 1.apr., 4.l., 54.lp.

⁴ LVA, 1340.f., 15.apr., 3.l., 11.lp.

⁵ LVA, 1340.f., 15.apr., 3.l., 5.lp.

⁶ LVA, 1340.f., 15.apr., 8.l., 8.lp.

⁷ LVA, 1340.f., 15.apr., 31.l., 9.lp.

⁸ LVA, 1340.f., 15.apr., 54.l., 21.lp.

⁹ Turpat, 26.l., 9.lp.

pieauga par vairākiem desmitiem tūkstošu vienību. 1948.gadā no 42 452 jaunieguvumiem 33 860 bija krievu valodā un tikai 7148 latviešu valodā¹, bet 1949.gadā jaunieguvumu skaitā 32 475 bija izdevumi krievu valodā un tikai 9794 vienību latviešu valodā². Šī tendence saglabājās visus okupācijas gadus. Toties LPSR izdevumu obligāto eksemplāru bibliotēka vairs nesaņēma. Dokumenti liecina, ka tikai 70.gados tika uzsākta jauniegūtās iespiedprodukcijas salīdzināšana ar LPSR iespieddarbu obligāto eksemplāru³ VB, lai varētu piekomplektēt iztrūkstošo daļu.

Arī LVU ZB sistemātiskajam katalogam bija jāklūst par padomju propagandas ieroci. 1952.gada 1.februārī direktors B.Berkovičs paziņoja, ka lasītāji informējami par labāko, „ideoloģiski pareizo” literatūru, progresīvās zinātnes sasniegumiem un krievu zinātnes prioritāti. Tādēļ lasītāju katalogos jāatspoguļo tikai labākās literatūras izlase.⁴ Viņš atzina, ka atbilstoša sistemātisko katalogu pārveide ir sarežģīts process, kurā nepieciešama mācībspēku palīdzība. LVU ZB dokumentācijā nav atrodami tik detalizēti sistemātiskā kataloga pārveides plāni kā LPSR VB materiālos, taču bibliotēkas 1953.gada pārskatā norādīts: „Lasītāju sistemātiskajā katalogā atspoguļoti PSKP 19.kongresa materiāli, visi partijas izdevumi apkopoti nodaļā „PSKP”.”⁵

Kaut LVU ZB pamatrādītāju (lasītāju skaits, apmeklējums, izsniegums) dinamika pirmajā pēckara gados bija progresīva, tomēr, sākot ar 1953.gadu, iezīmējās lejupslīde (5.tabula). Iespējams, tā izskaidrojama ar režīma liberalizāciju, jo indivīdiem kļuva pieejama plašāka informācija par sabiedriskās dzīves norisēm un staļiniskās ideoloģijas piesātinātie bibliotēku fondi vairs neapmierināja viņu intereses.

5.tabula

**LVU ZB lasītāju skaita, apmeklējuma un izsnieguma dinamika
1948.-1954.gadā⁶**

Gads	Lasītāju skaits	Apmeklējums	Izsniegums
1948.	7936	-	376 190
1949.	9894	-	500 671
1950.	9341*	209628	556829
1951.	9044**	226372	596368
1952.	8595	252051	622 359
1953.	8734	281 568	603542
1954.	8947	257 202	552 900

¹ LVA, 1340.f., 15.apr., 26.l., 9.lp.

² LVA, 1340.f., 15.apr., 27.l., 3.lp.

³ Kopš 1959.gada LPSR bezmaksas obligāto eksemplāru, ko saņēma VB un ZA FB, sauca par kontroles eksemplāru.

⁴ LVA, 1340.f., 15.apr., 5.l., 1.lp.

⁵ LVA, 1340.f., 15.apr., 31.l., 7.lp.

⁶ LVU ZB 1948.-1954.gada darbības pārskati. Sk.: LVA, 1340.f., 15.apr., 26., 27., 28., 29., 31. un 32.l.

* no 1950. līdz 1954.gadam — abonenti.

** Lasītāju skaita samazināšanās skaidrota ar patstāvīga Medicīnas institūta izveidi uz līdzšinējās LVU Medicīnas fakultātes bāzes. Sk.: LVA, 1340.f., 15.apr., 29.l., 2.lp.

Vēl 1948.gadā LVU studentiem un mācībspēkiem bez CB bija pieejamas 13 fakultāšu bibliotēkas un marksisma-ļeņinisma katedras bibliotēka. Filiālēs strādāja 14 bibliotekāri. 1953.gadā bija palikušas vairs tikai 7 filiāles, ieskaitot marksisma-ļeņinisma katedras bibliotēku. Pēc 3 gadiem telpu trūkuma dēļ tika slēgta vēl viena — Juridiskās fakultātes bibliotēka.¹ Tādējādi astoņu gadu laikā dažādu iemeslu dēļ bija likvidētas vairāk nekā puse filiāļu!

Lasītāju intereses fakultāšu bibliotēkās ietekmēja studiju virziena specifika. Piemēram, Vēstures un filoloģijas fakultātes bibliotēkas apmeklētāji kā humanitāro nozaru pārstāvji līdztekus mācību, zinātniskajai literatūrai un žurnāliem intensīvi pieprasīja arī daiļliteratūru. 1948.gadā šīs bibliotēkas lasītavā izsniegtas 13 764 mācību grāmatas, 9866 zinātniski izdevumi un 6599 daiļdarbi.² Salīdzinot ar citām fakultāšu bibliotēkām, šajā bibliotēkā allaž bija reģistrēts vislielākais lasītāju/abonentu skaits, apmeklējums un izsniegums (1951.g. — 1744 lasītāji, katrs apmeklējis bibliotēku vidēji 32 reizes; lasītavā vien izsniegtas 67 217 vienības).³ Eksakto zinātņu fakultāšu bibliotēku apmeklētāji tūlīt aiz mācību literatūras, zinātniskiem darbiem izvēlējās speciālos žurnālus. Ķīmijas fakultātes studenti un mācībspēki tos vērtēja pat augstāk par zinātniskajām monogrāfijām (izsniegums lasītavā 1948.gadā: žurnāli — 16 132 vienības, zinātniskā literatūra — 12 511 vienība)⁴. Sabiedriski politiskie iespaiddarbi, kas bija otra lielākā izdevumu grupa jaunieguvumu skaitā, lasītāju informacionālo vajadzību skalā ieņēma tikai trešo vai ceturto vietu (izsniegums lasītavās 1948.gadā: mācību literatūra — 109 661 vienība, zinātniskā literatūra — 82 934 vienības; marksisma-ļeņinisma klasiķi — 49 115 vienības)⁵. Būtiskas izmaiņas šajā skalā nebija vērojamas arī 50.gados.

Viena no lielākajām LVU ZB problēmām aplūkojamā desmitgadē bija telpu jautājums. Nacistiskās okupācijas laikā 1942.gadā pēc Rīgas pilsētas virsbirģermeistara Hugo Vitroka rīkojuma bibliotēkai nācās atstāt savu namu Kalpaka bulvārī 4. Ēka esot nepieciešama Austrumzemes Drošības policijai un drošības dienestam. Pētījumā „Latvijas Valsts Universitātes vēsture : 1940-1990” gan norādīts, ka daļu ēkas jau no 1941.gada augusta H.Vitroks aizņēmis savām vajadzībām. 1942.gada vidū viņš to pārņēmis pilnībā, atskaitot sētas māju.⁶ Bibliotēka tika izvietota vairākās atsevišķās telpās Raiņa bulvārī (toreizējais nosaukums — A.Rozenberga gatve) 19: Universitātes studentu virtuvē, divās auditorijās, kādā dekanātā, Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes

¹ Apinīte V.Rokrokā ar grāmatām: [Par LU Bibliotēkas veterāni Lidiju Kušķi] // Universitātes Avīze. — Nr.11 (2002, 26.febr. Šo faktu apstiprina arī LVU ZB 1956.gada pārskats. Sk.: LVA, 1340.f., 15.apr., 33.l., 1.lp. Jāpiebilst, ka formāli no 1955.-1967.gadam pastāvēja apvienota Ekonomikas un juridiskās fakultāte, pēc tam atkal atsevišķa Juridiskā fakultāte un Ekonomikas fakultāte.

² LVA, 1340.f., 15.apr., 26.l., 1.lp.

³ Salīdzinājumam: marksisma-ļeņinisma katedras bibliotēkā bija reģistrēti 1565 lasītāju, bet tikai 22 637 apmeklējumi. LVA, 1340.f., 15.apr., 29.l., 3.lp.

⁴ LVA, 1340.f., 15.apr., 26.l., 11.lp.

⁵ LVA, 1340.f., 15.apr., 26.l., 11.lp.

⁶ Latvijas Valsts Universitātes vēsture : 1940-1990 = History of the State University of Latvia / Latvijas Universitāte. — Rīga : Latvijas Universitāte, 1999. — 309.lpp.

sēžu zālē un citur.¹ Traucēta bija ne tikai bibliotēkas, bet arī atsevišķu fakultāšu un studentu virtuves darbība. Situāciju sarežģīja tas, ka nacistiskās iestādes pārņēma arī Universitātes namu Raiņa bulvārī 9. Šeit bija iekārtots Universitātes rektorāts, kas nu bija jāpārceļ atpakaļ uz galveno ēku.

Pēc LKP CK arhīva ziņām 1944.gada novembrī „viss bibliotēkas sociāli ekonomisko disciplīnu fonds” bijis sasviests bibliotēkas pagrabos Kalpaka bulvārī 4, taču kas to bija izdarījis, nebija norādīts.²

Kalpaka bulvārī 4 „iekārtojās” PSRS Iekšlietu Tautas komisariāta (NKVD) Dzelzsceļsardzes karaspēka divīzijas Baltijas štābs. 1945.gada 19.aprīlī LPSR TKP un LK(b)P CK uzdeva Rīgas pilsētas IK panākt nama atdošanu universitātes rīcībā. Tika uzsvērts, ka bibliotēkas pašreizējās telpas „atņemtas” Juridiskajai fakultātei, kam tās ļoti nepieciešamas, turklāt grāmatu masa apdraud augstskolas centrālās ēkas drošību. Lūgumi atrisināt sasāpējušo problēmu tika sūtīti gan LPSR TKP (vēlāk MP) priekšsēdētājam Vilim Lācim, LKP CK loceklim A.Pelšem, Rīgas pilsētas IK priekšsēdētājam Arnoldam Deglavam, taču nesekmīgi.³ Bibliotēkas padomes sēžu protokols 1948.gada 19.martā liecina, ka bibliotēkai piedāvātas telpas Brīvības bulvārī 2/4, taču šis priekšlikums tika noraidīts, jo tās bija pilnīgi nepiemērotas liela grāmatu krājuma izvietojumam.⁴ Rīgas pilsētas IK ierosināja dzelzsceļsardzes štābam pārcelties uz Latvijas dzelzsceļa pārvaldes ēku, kas atradusies tuvāk dzelzsceļam. Taču 1951.gadā nezināmu iemeslu dēļ Rīgas pilsētas IK bija nodevusi štābam bibliotēkas ēku ilgtermiņa īrēšanā un pieprasīja LVU vadību namu norakstīt no savas bilances. Gandrīz miljons bibliotēkas vienību vēl joprojām glabājās bēniņos, pagrabos, auditorijās u.c.⁵

1948.gadā galvenajā lasītavā bija tikai 36 lasītāju vietas, bet Komplektēšanas nodaļa bija izvietota grāmatu krātuvē pagrabā. Stāvoklis šķietami uzlabojās 1951.gadā, kad bibliotēkai lasītavai atvēlēja vēl vienu auditoriju, taču jau 1953.gadā šeit un arī pārslogotajā grāmatu krātuvē nācās izvietot Juridiskās fakultātes bibliotēku, kas bija palikusi bez savām telpām.⁶

Universitātes bibliotēkas pirmo gadu pārskati liecina par sarežģītiem darba apstākļiem: 10 gadu laikā netika atbrīvots LVU ZB piederošais nams, netika atrasta arī kāda cita piemērota ēka. Nepieciešamā budžeta pieprasījumā bieži tika svītrotas jau esošās bibliotekāru štata vietas, bibliotekāru algu palielinājums, līdzekļi grāmatu iegādei un ārštata darbinieku atalgojums „vecā” fonda apstrādei. Valūtas limits ārzemju literatūras iepirkšanai bija augstskolas vajadzībām nepietiekams. Vairāki nozīmīgi darbi — ārzemju grāmatu recenzēšana, mācībspēku privātbibliotēku

¹ Mūsu Universitātes bibliotēka // Laikmets. — Nr.7. (1944), 103.lpp.

² Latvijas Valsts Universitātes vēsture : 1940-1990 = History of the State University of Latvia / Latvijas Universitāte. — Rīga : Latvijas Universitāte, 1999. — 309.lpp.

³ LVA, 1340.f., 15.apr., 2.l., 17.lp.

⁴ LVA, 1340.f., 15.apr., 3.l., 2.lp.

⁵ LVA, PA 101.f., 19.apr., 155.l., 1.lp.

⁶ LVA, 1340.f., 15.apr., 31.l., 2.lp.

apstrāde — tika uzsākti, taču netika pabeigti, tādēļ daudzi vērtīgas literatūras līdz lasītājiem nenonāca.

Kopsavilkums

Samērā īsajā Latvijas Republikas laikā (1918-1940) bibliotēkās bija nostiprinājušās demokrātiskas tradīcijas. Bibliotēkas iegādājās literatūru un organizēja darbu atbilstoši lasītāju interesēm.

Padomju okupācijas iestādes piespieda bibliotēkas kalpot totalitārajam režīmam. Bibliotēku darbu diktēja īpašas bibliotēku pārvaldes institūcijas, kas vadlīnijas saņēma no LKP CK. Bibliotēkas galvenais uzdevums bija valdības lēmumu un rīkojumu propaganda, tādēļ bija nepieciešama bibliotēku darba reorganizācija pēc padomju bibliotēku pamatprincipiem — sovetizācija. Izveidojot totālu un sazarotu kontroles mehānismu un izmantojot represijas, tā itin visās bibliotēkās tika realizēta īsā laikā — desmit gados.

Galvenie sovetizācijas pasākumi.

Aizliegtās literatūras izņemšana no vispārpieejamiem krājumiem tika uzsākta tūlīt pēc okupācijas. Par „kaitīgiem” tika atzīti ne tikai fašistiskās ideoloģijas sacerējumi, kas bibliotēkās nonāca vācu okupācijas laikā, bet arī izteikti nacionāla literatūra un pilnīgi politiski neitrāli izdevumi, kuru autorus vai citus grāmatas veidotājus bija iecerēts „izdzēst” no tautas atmiņas. Visintensīvāk šis process noritēja pirmajos okupācijas gados, kad izņemto vienību skaits no masu un 3 lielākajām zinātniskajām bibliotēkām krietni pārsniedza vienu miljonu. Lielākoties tā tika nodota papīra pārstrādes fabrikām. Četru universālo zinātnisko bibliotēku (VB, LVU ZB, ZA FB un ZA MB) specfondos tika atļauts saglabāt pa 2 eksemplāriem no katra izņemtā izdevuma. 1948.gadā tajos glabājās vairāk nekā 111 000 iespieddarbu. 1954.gadā, iekļaujot LPSR ZA Misiņa bibliotēku ZA FB, Latvijā kļuva par vienu specfondu mazāk, tātad mazāk arī saglabātās aizliegtās literatūras.

Neatņemams sovetizācijas elements bija **politiski neuzticamu vai „šaubīgu” bibliotēku darbinieku atbrīvošana no darba vai pazemināšana amatā**. Tādējādi LPSR galvenā bibliotēka — VB jau 1946.gadā zaudēja vismaz 14 darbinieku (vismaz viens pēc tam tiesāts par pretpadomju aģitāciju), Rīgas pilsētas masu bibliotēku sistēma 1948.gadā — 15 bibliotekāru (no viņiem tiesāta viena persona). Līdz 1950.gadam LVU ZB politisku motīvu dēļ tika atlaisti vismaz 6 cilvēki (nav ziņu par fakultāšu bibliotēku darbiniekiem). Vairākkārt tika mainīti vadītāji arī ZA FB un Liepājas Valsts zinātniskajā bibliotēkā.

Bibliotēkās tika ieviesti **jauni, politizēti darba virzieni**: masu darbs (izstādes, lekcijas, pārrunas u.c.), rekomendējošās bibliogrāfijas izstrāde. Par vienu no svarīgākajām lasītāju apkalpošanas formām kļuva pārvietojamās bibliotēkas.

Komplektējamās literatūras spektru (prioritāri — sabiedriski politiskā literatūra, tajā skaitā marksisma-ļeņinisma klasiķi), masu pasākumu un ieteicamās literatūras sarakstu tēmas noteica bibliotēku pārvaldes institūcijas. Stingrakai komplektēšanas kontrolei tika nodibināta centrāla Latvijas PSR bibliotēku komplektēšanas institūcija — Bibliotēku kolektors, kura uzdevums bija izpildīt bibliotēku literatūras pasūtījumus. Zinātniskās bibliotēkas literatūru iegādājās arī analogiskā zinātnisko bibliotēku kolektorā Maskavā. Taču bibliotēkas šis komplektēšanas avots neapmierināja, jo pasūtījumi ļoti bieži netika adekvāti un operatīvi izpildīti. Bibliotēkas turpināja iepirkt iespieddarbus grāmatnīcās. Zinātniskajām bibliotēkām bija atļauts komplektēt literatūru arī antikvariātos (okupācijas sākumposmā to skaits Rīgā tika samazināts no 5 līdz 2).

LPSR VB, ZA FB un LVU ZB pasūtīja arī Vissavienības izdevumu obligāto eksemplāru, kura sastāvs — ideoloģizēti izdevumi galvenokārt krievu valodā, veicināja bibliotēku krājumu ideoloģizāciju un rusifikāciju.

Bija veicama arī iekšējo bibliotekāro procesu sovetizācija: **sistemātiskie katalogi bija pārveidojami saskaņā ar padomju ideoloģijai pielāgotajām L.N.Tropovska decimālās klasifikācijas tabulām.** Atbilstoši tam tika koriģēts arī sistemātiskais fondu kārtojums masu bibliotēkās Tomēr zinātniskajām bibliotēkām izdevās ieviest formālo iespieddarbu kārtojumu, pamatojot to ar telpu šaurību.

Zinātniskajās bibliotēkās tika izveidoti divējādi katalogi: lasītāju katalogi un darba katalogi. Alfabētiskie darba katalogi kalpoja ne tikai iekšējo darba procesu vajadzībām. Tajos tika atspoguļoti iespieddarbi, kas nebija iekļauti aizliegto izdevumu sarakstos, taču to neierobežota pieejamība nebija režīmam vēlama. 50.gadu sākumā varas iestādes pieprasīja arī sistemātisko katalogu reorganizāciju. Visu zinātnisko bibliotēku sistemātiskie katalogi tika sadalīti divās daļās. Lasītāju sistemātiskajā katalogā tika atstāta tikai padomju varas akceptētā literatūra, kas tika sakārtota galēji ideoloģiskā secībā: vispirms marksisma-ļeņinisma sacerējumi, tad vienpusīgie padomju iespieddarbi, tautas demokrātijas valstu izdevumi un visbeidzot kapitālistisko valstu literatūra. Darba sistemātiskais katalogs tika veidots no kartītēm, kas bija izņemtas no lasītāju sistemātiskā kataloga un bija pieejams tikai pētniecības vajadzībām.

Padomju varas iestādes forsēja arī bibliotēku tīkla paplašināšanu, nosakot, ka ikvienā administratīvi teritoriālajā vienībā jābūt vismaz vienai publiski pieejamai bibliotēkai. Bērnu bibliotēkas tika veidotas uz esošo pilsētu bibliotēku bērnu literatūras nodaļu bāzes, padarot tās juridiski patstāvīgas. Kvantitatīvi masu bibliotēku tīkls līdz 1954.gadam nerasniedza pirmskara līmeni.

Pozitīvi vērtējams, ka tika uzsākta bibliotekārās izglītības sistēmas izveide: 1947.gada sākumā Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē tika nodibināta Bibliotēkzinātnes un bibliogrāfijas nodaļa, kas ar pārtraukumiem un modifikācijām izglītības

strukturā un saturā darbojas joprojām. 1946.gadā tika atvērts Rīgas kultūras un izglītības darbinieku tehnikums, kas sagatavoja masu bibliotēku vadītājus. Arī šī mācību iestāde turpina darbu mūsdienās kā Latvijas Kultūras koledža.

Izņemot lielu daudzumu režimam nepieņemamās literatūras no bibliotēku fondiem, atlaižot no darba pieredzējušus pirmskara speciālistus politisku motīvu dēļ un par primāro izvirzot darbinieku ideoloģisko nevis profesionālo sagatavotību, bibliotēku stāvoklis daudzējādā ziņā kļuva sliktāks nekā tas bija nacistiskās okupācijas laikā.

5.HRUŠČOVA „ATKUSNIS” UN BIBLIOTĒKAS (1955-1959)

Jaunā PSKP pirmā sekretāra Ņikitas Hruščova varas gados (1953-1964) kultūrpolitika bija tikpat pretrunīga kā viņa noteiktās vadlīnijas un pasākumi citās dzīves jomās. Bija vērojami zināmi destalinizācijas centieni, proti, līdzšinējo izņemamās literatūras sarakstu pārskatīšana, lai sabiedrības rīcībā nodotu politiski neitrālos sacerējumus neatkarīgi no to izdošanas gada un vietas. Kopš 50.gadu vidus tika aktualizēta diferencētā lasītāju apkalpošana, kas veicināja bibliotēku lietotāju interešu izpēti un precīzāka komplektēšanas profila izstrādi. Pat masu bibliotēkas drīkstēja iegādāties ārzemju, respektīvi, tautas demokrātijas valstu literatūru. Taču pilnībā saglabājās varas diktāts: visus bibliotekārā darba aspektus, tajā skaitā komplektēšanas prioritātes, masu darba formas un tematiku noteica LPSR KM saskaņā ar LKP CK vai PSRS KM norādījumiem. Galvenā masu bibliotēku funkcija joprojām bija partijas ideoloģijas un lēmumu propaganda, tikai šoreiz tematika izrietēja no Hruščova valdības nostādņēm. Attieksme pret bibliotēkām kopumā nebija mainījies: kaut gan tās bija valdības lēmumu popularizētājas, varas iestāžu garīgais un materiālais atbalsts tām bija niecīgs. Spilgti šo attieksmi raksturojis literāts Jezups Laganovskis (1920-1987) humoreskā „Вопрос о культуре” (1957), kas atrodama LKP dokumentu fondā LVA.¹ Viņš aprakstījis kultūras darbinieku sanākumi kāda rajona izpildkomitejā. Sapulces uzdevums bija apspriest republikāniskas avīzes ievadslejšā lasāmo aicinājumu: kultūras iestādēm lauksaimniecības propagandas vietā pievērsties individu ētiskajai un estētiskajai audzināšanai: „[Kultūras iestāžu plānos — J.Dreimanes piezīme] var atrast visu: gan kukurūzas propagandu, gan cīņu par mēslu sagatavošanu un izvešanu un uzdevumus sējas kampaņā; rūpes par lopkopību; pasākumus, kas veicina sekmīgu ražas novākšanu, — trūkst tikai viena: rūpes par pašu darba cilvēku, par viņa sadzīves un kulturālajām vajadzībām. Tā tas ir plānos un realitātē, kaut patiesību sakot, mums liekas, ka vajadzētu būt otrādi. Ar lopkopību un citiem jautājumiem, paldies dievam, ir kam nodarboties; kultūras iestāžu uzmanības centrā jābūt tautas ētiskās un estētiskās audzināšanas uzdevumiem.”²

Taču apspriedi neļāva uzsākt nepārtrauktie tālruņa zvani sēdes vadītājam, izpildkomitejas priekšsēdētājam. Telefonsarunās viņš pamācīja zvanītājus un vienlaikus arī sapulces dalībniekus, kā aprūpēt teļus, kopt augļkokus un veikt citus lauku darbus, lai sasniegtu plānā paredzētos rezultātus. Klātesošo attieksme pret šo „audzināšanu” bija vienaldzīga: sporta komitejas priekšsēdētājs risināja krustvārdu mīklu, bibliotēkas pārzinis pētīja grāmatu un lasītāju sarakstus, kultūras nama direktors vēroja notiekošo un zīmēja portretus, bet milicijas priekšnieks snauda... Pēc divām stundām izpildkomitejas priekšsēdētājs atpazina, ka norit sapulce par kultūras jautājumiem. Viņš atzina, ka kul-

¹ LVA, PA 101.f., 20.apr., 124.l. Iekļauta krājumā „Procedūras” (izdevniecība „Liesma”, 1984). Publikācija nedaudz atšķiras no arhīvā atrodamā manuskripta.

² LVA, PA 101.f., 20.apr., 124.l., 1.lp. Citētais materiāls publikācijā nav atrodams.

tūra gan ir svarīgs jautājums, bet galvenais tomēr esot lauksaimniecības plāna izpilde, jo „(..) par es-tētiku atskaites neviens mums neprasīs. Bet par pārējo prasīs ne tikai man, bet arī jums. Ko, teiksim, izdarījis kultūras nams, lai rajonā būtu pienācīga lopbarības bāze?”¹ Kad kultūras nama direktors taisnojās, ka viņa vadītā iestāde to propagandējusi, sēdes vadītājs viņam aizrādīja, ka bibliotekāri un kultorgi ar saviem vakariem atrauj no darba laukstrādniekus. Izpildkomitejas priekšsēdētājs uzsvēra, ka bez grāmatas var iztikt, un minēja sevi kā piemēru: veselus piecus gadus viņš neko neesot lasījis, tikai strādājis. Kultūra un literatūras lasīšana viņa izpratnē bija izklaide: „Pastrādāsim, uzcelsim ko-munismu, tad arī greznosimies un kulturāli atpūtīsimies”². Divas stundas ilgušo sapulci izpildkomite-jas priekšsēdētājs slēdza, norīkodams kultūras darbiniekus lauku darbos.

Šī attieksme: „kultūra ir derīga tik, cik tā palīdz piepildīt dzīves praktiskās vajadzības” un „kultūrai pietiek ar pārpalikumu” bija vērojama visos pārvaldes iestāžu līmeņos. Pat nacionāli orientētais LPSR kultūras ministrs (1958-1961) V. Kalpiņš (1916-1995) savās atmiņās rakstīja, ka „(..) kultūra var iztikt ar nieku. Te visu izšķir masu atsaucība, entuziasms, talantīgi vadītāji.”³

Tādēļ bez ievērināšanas palika VB lūgumi augstākstāvošajām iestādēm panākt jaunas ēkas cel-tniecību, masu bibliotēku galvenais komplektēšanas avots — Bibliotēku kolektors nespēja operatīvi nodrošināt bibliotēkas ar pieprasīto literatūru.⁴ Ciemu bibliotēkām iedalītā komplektēšanas nauda gadā bija niecīga — labas mēnešalgas apmērā (1500 rubļu)⁵, bet kultūras darbinieka alga tikai ar kolhozu piemaksu sasniedza 500-600 rbļ. mēnesī.⁶ Tiesa, kultūras nozares vadošo ierēdņu atalgojums bija krietni lielāks, piemēram, Rīgas pilsētas Kultūras nodaļas vadītāja Kārļa Grasberga alga 1954.gadā bija 1300 rbļ., bet inspektora — 690 rbļ. mēnesī.⁷

Kopš 50.gadu sākuma tika palielināts tikai ciemu un bērnu bibliotēku skaits. 1955.gadā Latvijā bija 1049 masu bibliotēkas, to skaitā 847 ciemu bibliotēkas, 62 pilsētu bibliotēkas, 57 rajonu bibliotēkas un 82 bērnu bibliotēkas.⁸ Kā paredzēts, katrā rajona centrā bija vismaz viena bērnu bibliotēka, bet lielākajās pilsētās (Rīgā, Daugavpilī, Ventspilī, Liepājā) jaunajiem lasītājiem bija atvērtas pat vairākas literatūras krātuves.⁹ Paralēli masu bibliotēkām turpināja darboties arī kolhozu

¹ LVA, PA 101.f., 20.apr., 124.l, 7.lp.

² Turpat.

³ 1959.gads. Toreiz apsūdzētā liecība // Cīņa. — Nr. 201 (1988, 31.augusts).

⁴ Bibliotēku kolektora darba pārbaudē 1964.gada 24.aprīlī secināts, ka tam ir vairāki iemesli: 1) kolektors pasūta izdevniecībām literatūru pirms bibliotēku pasūtījumu saņemšanas, tādēļ rodas liels grāmatu pārpalikums vai arī gluži otrādi — to pietrūkst; 2) pieprasītāko literatūru Bibliotēku kolektors nesaņem pietiekamā eksemplāru skaitā, turklāt grāmatprodukciju no grāmatu bāzes tas iegūst ar vairāku nedēļu nokavēšanos; 3) Kultūras nodaļas ar lielu nokavēšanos pārskaita līdzekļus Bibliotēku kolektoram; 4) Bibliotēku kolektoram trūkst telpu literatūras izvietošanai. Sk.: LPSR KM SBP lēmums 1964.gada 18.maijā. LVA, 678.f., 3.apr., 571.l., 6.lp.

⁵ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1959.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — R., 1960. — 7.lpp.

⁶ LVA, 678.f., 3.apr., 17.l., 20.lp.

⁷ LVA, 1383.f., 1.apr., 74.l., 9.lp.

⁸ Puriņš Ā. Bibliotēku tīkla attīstība Latvijas PSR 1944.-1955.gadā Bibliotēkas — lasītājiem: Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga: Avots, 1984. — 80..lpp.

⁹ Latvijas PSR masu bibliotēku darbs 1956.gadā: Pārskats. — Rīga, 1957 — 34.lpp.

(1955.gadā — 1000)¹ un arodbiedrību bibliotēkas (1955.gadā — 617)².

Vispārējās taupīšanas politikas ietvaros 1956.gada 19.jūlijā no PSRS KM tika saņemta pavēle „Par pasākumiem LPSR Kultūras ministrijas iestāžu darba uzlabošanā”, kurā tika uzdots pārskatīt un racionalizēt kultūras iestāžu izvietojumu republikā.³ Par atbildi LPSR KM atzina, ka „Ciemu bibliotēkas un tautas nami izvietoti nevienmērīgi.”⁴ 1956.gada 1.jūlijā 27 ciemos nebija nevienas publiskas bibliotēkas. LPSR KM ierēdņi norādīja, ka pat viena rajona ietvaros ir nesabalansēts bibliotēku tīkls: divos Kārsavas rajona ciemos nebija nevienas masu bibliotēkas, bet vienā ciemā lasītājiem bija pieejamas pat 3 masu bibliotēkas.⁵ Līdzīga situācija bija konstatēta arī Preiļu un Talsu rajonos. Taču ne jau bibliotēku skaits vienā administratīvi teritoriālā vienībā būtu uzskatāms par izšķirošo kritēriju bibliotēku tīkla veidošanā, daudz svarīgāks ir attālums starp publiskām bibliotēkām, kā arī to pieejamība iedzīvotājiem.

LPSR KM uzdeva visiem rajonu kultūras nodaļu vadītājiem izstrādāt kultūras iestāžu tīkla plānus, ņemot vērā arī citiem resoriem pakļauto bibliotēku izvietojumu. Tika norādīts, ka vienas ciema padomes teritorijā vairāku bibliotēku (neatkarīgi no bibliotēku pakļautības) darbība atļauta tikai tad, ja starp bibliotēkām ir vismaz 5-10 km liels attālums un tajās ir pietiekams lasītāju skaits. Citādi stacionārās bibliotēkas bija aizstājamas ar pārvietojamām bibliotēkām.⁶ KM bija iesniedzami arī izvērsti pārskati ar statistiskām ziņām par kultūras iestādēm, kā arī rajona karte, kurā atspoguļots pašreizējais tautas namu un ciemu bibliotēku izvietojums.

Tādēļ kopš 1956.gada masu bibliotēku tīkls netika būtiski paplašināts. To apstiprina nelielais ikgadējais bibliotēku skaita pieaugums: ja 1955.gadā bija 1049 masu bibliotēkas⁷, tad 1956.gadā — 1056 bibliotēkas⁸, 1958.gadā — 1065, bet 1959.gadā — 1068 masu bibliotēkas.⁹ Lielākajos ciemos tika saglabātas arī vairākas bibliotēkas, kaut gan ciemu otro bibliotēku lietderība tika apšaubīta: tajās esot neliels lasītāju skaits un zems izsniegums, tādēļ to uzturēšana valstij izmaksājot ļoti dārgi. VB metodiķi ierosināja .ciemu otrās bibliotēkas aizstāt ar grāmatu izsniegšanas punktiem vai filiālēm, „(..) attiecīgi nostiprinot 1.biblioteku materiāli tehnisko bāzi”.¹⁰

1956.gadā LPSR augstākajās pārvaldes struktūrās izskanēja arī vairāki apšaubāmi „racionalizācijas” priekšlikumi: apvienot vairākas ciema bibliotēkas vienā centrālajā ciema

¹ Puriņš Ā. Bibliotēku tīkla attīstība Latvijas PSR 1944.-1955.gadā // Bibliotēkas — lasītājiem: Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga: Avots, 1984. — 81.lpp.

² Puriņš Ā. Latvijas PSR arodbiedrību bibliotēkas 1944.-1980.gadā // Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi. — Rīga, 1986. — 82.lpp.

³ LVA, 678.f., 1.apr., 4.l., 33.lp.

⁴ Turpat, 32.lp.

⁵ LVA, 678.f., 1.apr., 4.l., 32.lp.

⁶ LVA, 678.f., 1.apr., 4.l., 33.lp.

⁷ Puriņš Ā. Bibliotēku tīkla attīstība Latvijas PSR 1944.-1955.gadā Bibliotēkas — lasītājiem: Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga: Avots, 1984. — 80.lpp.

⁸ Latvijas PSR masu bibliotēku darbs 1956.gadā: Pārskats. — Rīga, 1957 — 4.lpp.

⁹ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1959.gadā — Rīga, 1960. — 4.lpp.

¹⁰ Turpat, 5.lp.

bibliotēkā, likvidēt rajonu un pilsētu IK kultūras nodaļas, uzticēt ciema bibliotēkas un tautas nama vadītāja amatu vienai personai (Aizputes rajonā).¹ Taču LPSR KM to neatbalstīja, norādot, ka, apvienojot vienā vairākas ciema bibliotēkas, tiks apdraudēta to krājumu vispārpieejamība.² KM nevarēja piekrist arī Aizputes rajona partijas komitejas un rajona DDP IK priekšlikumam par ciemu tautas nama vadītāja un ciema bibliotēkas pārzinātāja amata apvienošanu, jo šo kultūras iestāžu darba specifika būtiski atšķiras. KM uzsvēra, ka Aizputes rajona tautas namu un bibliotēku darbs „(..) ir galēji zemā līmenī”, tieši tādēļ, ka vietējās pārvaldes institūcijas tām nepievērš vajadzīgo uzmanību. Visai asi tika uzsvērts, ka „Aizputes nevar būt raksturīgs piemērs kultūras darba pilnveidei.”³ KM norādīja, ka nepieciešama nevis sašaurināšana vai likvidācija, bet vēl lielāks atbalsts šai nozarei, tajā skaitā pienācīgs atalgojums kultūras darbiniekiem, pagaidām izlīdzoties ar piemaksu par labu darbu no kolhozu, patērētāju kooperatīvu un IK līdzekļiem.⁴

Pretrunīgas tendences konstatējamas informācijas pieejamībā.

Jau 1953.gada nogalē ZA FB saņēma LPSR GLP atļauju izsniegt lasītājiem bez ierobežojumiem 500 zinātniskus vācu okupācijas laika izdevumus.⁵ Šī pavēle bija bibliotekārās politikas liberalizācijas priekšvēstnesis.

Nākamie rīkojumi par atsevišķu izdevumu nodošanu atklātībā bibliotēkas sasniedza tikai 1954.gada rudenī. Saskaņā ar LPSR GLP pavēli no ZA FB specfonda bija izņemami un nododami vispārpieejamiem krājumiem 15 nosaukumi krievu valodā.⁶ Taču 1954.gadu vēl nevarētu uzskatīt par „atkušņa” sākumu, jo nāca klajā kārtējais (Nr.9) novecojušo izdevumu saraksts 35 lappušu apjomā. Tajā bija iekļauts arī A.Brigaderes rakstu 2.sējums („Stāsti”, 1935.g.), no kura bija jāizgriež gandrīz 100 lappuses⁷, turklāt tika prasīts F.Bārdas Kopoto rakstu 1.sējumā (bez izdošanas gada) salīmēt kopā divas lappuses un izsniegt salīmēto izdevumu tikai uz vietas bibliotēkā. Šāds izmantošanas ierobežojums tika noteikts vēl vienam F.Bārdas Kopoto rakstu sējumam (4.sējums, 1939). Vēl ļoti intensīvi noritēja LPSR bibliotēku tīrīšana no aizliegtiem izdevumiem.

1955.gadā situācija nedaudz mainījās. Atrodot ZA FB un LVU ZB specfondos nacistiskās Vācijas un fašistiskās Itālijas vārdnīcas, uzzīņu izdevumus un periodiku (pavisam 24 bibliotekārās vienības), LPSR GLP deva norādījumu šos iespieddarbus nodot vispārpieejamiem krājumiem. Tā ierosināja pārskatīt visus specfondos glabātos ārzemju izdevumus, kas nākuši klajā 1917.-1944.gadā.

¹ LVA, 101.f., 19.apr., 109.l., 46.-47.lp.

² Turpat.

³ Turpat, 49.lp.

⁴ Turpat. Sk.arī: LVA, PA 101.f., 19.apr., 152..l., 48. lp.

⁵ LVA, 917.f., 1.a apr., 7.l., 52.lp.

⁶ LZA CA, 23.f., 1.apr., 25.l., 26.lp.

⁷ Novecojušo izdevumu saraksts Nr.9. — Rīga, 1954. — 4.lpp.

Tomēr „politisko modrību” LPSR GLP nezaudēja. 1956.gadā LPSR GLP lika izņemt no ZA FB ārzemju literatūras nodaļas¹ trīs tehnikas žurnālus, kuros lasāmi Hitleru slavinoši raksti.² Savukārt VB bija spiesta izņemt no apgrozības 2 grāmatas, kas bija izdotas Vācijā vēl pirms Hitlera nākšanas pie varas, taču ietvērušas pretpadomju informāciju.

Kaut gan GLP uzsvēra, ka vispārpieejamam krājumam bija atdodami sacerējumi, kas nebija vērsti pret padomju valsti, novērtēt katru atsevišķu izdevumu nebija viegli. ZA FB specfonda arhīva dokumentos atrodama ar roku rakstīta lapiņa, kas ievietota vienā no novecojušo izdevumu sarakstiem.³ Tajā uzskaitīta specfondā atstājamā, kā arī atklātībai nododamā literatūra. Noslēgumā rakstītājs atzinies: „Daudz neskaidra (..) Lūgsim Maskavu...”

Pēc LKP CK sekretāra Arvīda Pelšes iniciatīvas, 1955.gadā tika izveidota komisija 9 cilvēku sastāvā aizliegto izdevumu sarakstu pārskatīšanai. Tajā bez LPSR GLP cenzoriem darbojās divu zinātnisko bibliotēku direktori (domājams, ZA FB un VB), specfondu vadītāji, pa vienam pārstāvim no LKP CK un Rakstnieku savienības.⁴

Katrai grāmatai bija sastādīta anotācija. Pēc komisijas akcepta, vispārpieejamiem krājumiem nododamās literatūras saraksts vēlreiz tika saskaņots ar LKP CK, sagatavota attiecīga GLP pavēle un iespieddarbs beidzot varēja atgriezties vispārējā aprītē. Divās sēdēs 1956.gadā bija apstiprināti 154 nosaukumi, kas tika apkopoti divās LPSR GLP pavēlēs.⁵ Turklāt GLP cenzori vēl pārskatīja ~ 100 Latvijā publicētu izdevumu. Kopumā 1956.gadā LPSR GLP izdeva 5 pavēles par iespieddarbu nodošanu atklātajiem fondiem.

Jau 1957.gadā LPSR GLP nostādnes mainījās. Tikko Hruščovs bija pasludinājis „ciešo literatūras un mākslas saistību ar tautas dzīvi”, cenzori sāka kritizēt „pesimistiskos un vienpusīgos” latviešu literātus (J.Laganovski, A.Imermani, H.Heisleru, Z.Skujiņu u.c.).⁶ GLP ierosināja apturēt arī dzejnieka Jāņa Medeņa dzejas izlases „Dienu krāšņums” izdošanu. Šis darbs tomēr nāca klajā 1958.gadā. GLP bija vienisprātis ar A.Pelši, kurš kritizēja kultūras ministra vietnieka Voldemāra Kalpiņa rosinājumu izdot līdz šim aizliegtu latviešu autoru darbus.⁷ Tā nosodīja žurnāla „Zvaigzne” redakcijas apolitiskumu, kas iedrošinājusies savās lappusēs iespiest emigrējušā Anšlava Eglīša tēlojuma „Neierastā Amerika”⁸ fragmentus. LPSR GLP izdevās panākt, ka to publicēšana tika

¹ Kā atceras VB Speciāli glabājamās literatūras nodaļas vadītājas (D.Jarāna, M.Puriņa), specfonda krājums bija sadalīts trijās daļās: latviešu literatūra, krievu literatūra un ārzemju literatūra. Domājams, ka analogisks literatūras kātojums bija arī ZA FB un LVU ZB specfondos. Taču līdztekus specfondiem bibliotēku krātuvēs pastāvēja ārzemju literatūras fonds, kas tika glabāts atsevišķi no vispārpieejamā krājuma un to drīkstēja izmantot noteiktu kategoriju lasītāji pētniecības vajadzībām.

² LVA, 917.f., 1.apr., 13.l., 22.lp.

³ Lapiņā pēdējā minēta PSRS GLP pavēle 1962.gada 5.maijā Nr. 227. Tādēļ iespējams, ka tā uzrakstīta 1962.gada maijā.

⁴ LVA, 917.f., 1.a apr., 14.l., 18.lp.

⁵ Turpat, 19.lp.

⁶ LVA, 917.f., 1.a apr., 18.l., 3.lp.

⁷ Turpat, 3.lp.

⁸ Zvaigzne. — Nr.1 (1957), 9.-12.lpp., Nr.2 (1957), 11.-14.lpp.

pārtraukta. Izvēsta žurnāla kritika nekavējoties parādījās ideoloģiskā darba žurnālā „Padomju Latvijas Komunisti”. V. Skultiņa rakstā „Neveicināt sliktu gaumi” apgalvots: „Žurnāla „Zvaigzne” redakcija, publicējama „Nepabeigto dziesmu”, kā arī aprakstam „Neierastā Amerika” pievienotos komentārus (1957.g. 1.num.) un dažus citus līdzīgus materiālus, pieļāvusi neapšaubāmu politisku tuvredzību.”¹

Specfondu krājumu pārskatīšana turpinājās: tika izvērtēta ārzemju literatūra, Latvijas Republikas laika un nacistiskās okupācijas gadu izdevumi. Specfondu darbinieki sastādīja recenzijas, lai GLP varētu pieņemt lēmumu (saskaņā ar LKP CK) par šo izdevumu turpmāko likteni. Vēl trīs reizes uz sanāksmēm pulcējās vietējo izdevumu pārskatīšanas komisija, taču drīz vien tā darbību pārtrauca ² Iemesls: 1957.gada vasarā PSRS GLP aizliedza LPSR cenzūras organizācijai izdot pavēles par grāmatu izslēgšanu no „pašsastādītiem aizliegtās literatūras sarakstiem”.³

No 1957.gadā pārskatītajiem autoriem piecu liktenis tika izlemts galīgi — viņu darbi pilnībā bija atstājami specfondos.⁴ Tie bija: Jānis Dāvis, Alfrēds Ceichners, Rūdolfs Bangerskis, Kārlis Gopers un Leonīds Breikšs. Pēc LKP CK norādījuma vispārpieejamos krājumos nebija paturams arī Antona Austriņa darbs „Neievērotie”, kurā atainota komunistu varmācība Latvijā 1919.gadā.⁵

Izņemamo grāmatu un brošūru sarakstu pārskatīšana netika pārtraukta: Pēc LPSR GLP datiem līdz 1959.gada janvārim tika izvērtēta vairāk nekā puse no tajos iekļautajiem nosaukumiem (5000 no 9000).⁶

Lai darbu pabeigtu jo drīzāk, LPSR GLP 1959.gada februārī lūdza LKP CK atlikušo iespieddarbu izskatīšanu uzdot kompetentām pētniecības iestādēm.⁷ GLP bija sastādījusi trīs sarakstus:

1) pirmās Latvijas Republikas laikā publicēti vēsturiski izdevumi — adresējams LKP CK partijas vēstures institūtam;

2) galvenokārt pirmās Latvijas Republikas gados iznākušas vēstures mācību grāmatas (23 izdevumi). Tā izskatīšanu paredzēja uzdot LPSR ZA Materiālās kultūras un vēstures institūtam;

3) „Latviešu rakstnieku darbi, kas ieslēgti LPSR Glavļita apvienotajā sarakstā Nr.1-7”, ko GLP bija adresējusi ZA Valodas un literatūras institūtam. Tajā bija iekļauti 77 izdevumi, iznākuši Latvijas Republikas laikā. To autoru vidū bija Kārlis Skalbe (14 grāmatas), Augusts Saulietis (16 grāmatas), Vilis Plūdonis (10 grāmatas), Jānis Jaunsudrabiņš (5 grāmatas), Kārlis Jēkabsons (10 grāmatas) u.c. Šo izdevumu skaitā iekļauta arī Jāņa Lapiņa apcere par Edvardu Virzu, kas publicēta

¹ „Nepabeigtās dziesmas” autors bija Harijs Heislars. Rakstā tā novērtēta kā „pašos pamatos nepareiza”. Sk.: Skultiņš.V. Neveicināt sliktu gaumi // Padomju Latvijas Komunisti. — Nr.2 (1957), 72.lpp.

² LVA, 917.f., 1. a apr., 18.l., 34.lpp.

³ Turpat.

⁴ LVA, 917.f., 1. a apr., 18.l., 35.lpp.

⁵ LVA, 917.f., 1. a apr., 18.l., 35.lpp.

⁶ LVA, 101.f., 22.apr., 83.l., 13.lpp.

⁷ Turpat.

dzejnieka „Kopoto rakstu” 1.sējuma (1938.g.).

LKP atļauju izsniedza, un 1960.gada sākumā visu LPSR GLP izņemamo grāmatu rādītāju pārskatīšana bija pabeigta. Bija sagatavots jauns saraksts, kurā bija ietverti izdevumi ar neizlabojamiem „politiskiem defektiem” (3100 nosaukumu) — aptuveni trešā daļa no visiem recenzētajiem iespieddarbiem.¹ Tas nāca klajā 1961.gadā.

Neliels ieskats latviešu izdevumos, kas kļuva vispārpieejami Hruščova „atkušņa” laikā. Saskaņā ar LPSR GLP pavēli 1956.gada 29.jūnijā no specfonda bija izņemamas sociāldemokrāta, zinātnieka Pētera Birkerta sastādītās „Latvju tautas anekdotes” (4 sējumos), kā arī viņa pētījumi „Ievads latvju tautas prātniecībā” (1937), „Latvju sakāmvārdu filozofija” (1937), „Latvju tautas dzīves gudrība”(1937), „Latvju tautas estētika”(1938), Annas Brigaderes „Jaunatnes trioloģija” (VAPP, 1944), kurā tomēr dažas lappuses bija jāizlīmē.

Lasītājiem atkal bija atļauts iepazīties ar skotu filozofa Tomasa Kārlaila grāmatu „Par varoņiem, varoņu godināšanu un varonīgumu vēsturē”(1936), ar S.Lāgerlēvas daiļradi gandrīz pilnībā (izņemot „Kristus leģendas”), lasīt rēriehieša Riharda Rudziša² darbu „Saules kultūra”(1923), Jēkaba Janševska „Nīca” (b.g.), „Precību viesulis”(1923), Pāvila Roziša „Krāces”(1925)³ un citu autoru sacerējumus. Statistisks pārskats par specfonda literatūras nodošanu vispārējai aprītei sniegts 1.tabulā, kurā izmantoti LPSR GLP gada pārskatos iekļautie dati.

1.tabula

Vispārpieejamiem krājumiem atdotā literatūra (vienības)⁴
(1954-1958)

Gads	VB	LVU ZB	ZA FB
1954.	17 808	516	
1955.	-	1664	3047
1956.	3407	19 567	11 400
1957.	6176	395	3836
1958.	10 415	5270 ⁵	5267
Kopā	37 806	27 412	23 550

¹ LVA, 917.f., 1.a apr., 26.l., 15.lp.

² Dzīves dati (1898-1960). 1931.gadā beidzis LU Filoloģijas un filozofijas fakultāti ar filozofijas maģistra grādu. Strādājis VB no 1920.-1948.gadam. Kopš 1925.gada pārzināja Literatūras vēstures, valodniecības un folkloras nodaļu, bet no 1943.gada — arī filozofijas nodaļu. 1948.gadā apcietināts un izsūtīts uz Komi APSR. Reabilitēts un atgriezies Rīgā 1954.gadā. Miris 1960.gadā. Sk.: Rihards Rudzītis // Latvijas Nacionālās bibliotēkas Raksti : XIX sēj. — Rīga, 1994. — 140.-141.lpp.

³ Specfondos atstājams bija P.Roziša „Skanošais laiks”.

⁴ Domājams, ka ieskaitītas gan inventarizētās, gan neinventarizētās vienības.

⁵ LVU ZB atskaitē par 1958.gadu minēts, ka no specfonda atklātajam fondam nodots 7217 vienību. Sk.: LVA, 1340.f., 15.apr., 36.l., 20.lp.

Hruščova "atkušņa" laikā būtiski pieauga arī specfonda izmantojums, īpaši ZA FB. Tas bija izskaidrojams ar to, ka specfonda literatūras lasīšanai vairs nevajadzēja atļauju no LKP CK vai LPSR GLP, vai drošības iestādēm. Tika prasīts pētnieka iestādes vadītāja paraksts un apzīmogots iesniegums, kurā bija jānorāda pētījuma temats un pēc iespējas precīzi — arī nepieciešamā literatūra. Šis dokuments bija iesniedzams bibliotēkas direktoram, kam specfonds bija pakļauts. Viņš drīkstēja parakstīt specfonda izmantošanas atļauju. Šāds dokuments specfonda literatūras lasīšanai tika prasīts arī attiecīgās bibliotēkas darbiniekiem. VB specfonda darbiniece Maiga Arno norāda, ka specfonda apmeklētāji nedrīkstēja meklēt literatūru nodaļas katalogos, kartotēkās vai pie plaukta. Pieprasītā literatūra pa vienai vienībai tika pienesta lasītājam klāt. Izsniegtajā iespieddarbā lasītājs drīkstēja meklēt tikai nepieciešamo informāciju nevis šķirstīt un lasīt to pašizglītības nolūkā. Specfondā iegūtās zināšanas nedrīkstēja popularizēt publiskās lekcijās (piemēram, augstskolās) vai sabiedriskajai aprītei paredzētajos izdevumos.

Kāds bija specfonda lasītāju kontingents? Kā liecina ZA FB specfonda uzskaitē, to apmeklēja zinātnieki un dažādu nozaru vadošie speciālisti, aspiranti un radošo savienību biedri. ZA FB specfondā bija vislielākais lasītāju un apmeklētāju skaits.

2.tabula

**ZA FB specfonda izmantojums
(1954-1958)**

Gads	ZA FB		
	Lasītāji	Apmeklējums	Izsniegums
1954.	148	1156	9315
1955.	-	1371	-
1956.	-	1964	8873
1957.	355	2194	10 000
1958.	322	3248	-

Citos specfondos lasītāju bija krietni mazāk (1957.gadā VB — 67¹, 1958.gadā LVU ZB — 151²), taču arī šeit bija palielinājies izsniegums (1954.gadā VB — 1218 vienības³, 1958.gadā — 1442 vienības⁴). Jāatceras, ka šajā pašā laikā lasītāju interese par vispārpieejamiem fondiem bija kritusies.

Līdztekus aizliegto izdevumu sarakstu pārskatīšanai, specfonda pieejamības liberalizācijai,

¹ LVA, 917.f., 1.a apr., 18.l., 33.lp.

² LVA, 917.f., 1.a apr., 20.l., 43.lp.

³ LVA, 917.f., 1.a apr., 11.l., 36.lp.

⁴ LVA, 917.f., 1.a apr., 18.l., 33.lp.

turpinājās aizliegtās literatūras izņemšana no vispārpieejamiem krājumiem.

Ik gadus bibliotēkas saņēma vairākas pavēles par nevēlamo grāmatu izņemšanu, piemēram, ZA FB 1955.gadā — 10 šādus rīkojumus¹, 1956.gadā — 8², 1957.gadā — 3³, 1958.gadā — 6⁴, 1959.gadā — 2⁵.

No apgrozības bija jāizņem izdevumi, kuros pieminēti, slavināti vai attēloti Hruščova politiskie pretinieki, kas tika pasludināti par valsts nodevējiem vai antipartijiskiem elementiem Politiskās varas maiņa 1953.gada septembrī, kad Ņ.Hruščovs ieguva PSKP CK pirmā sekretāra amatu, bibliotēkās iezīmējās ar PSRS GLP pavēli par bijušā PSRS MP priekšsēdētāja vietnieka, Iekšlietu ministra L.Berijas „(..) rakstu, portretu, diafilmu un citu materiālu izņemšanu no apgrozības un iznīcināšanu”⁶. 1957.gada vasarā vairāki PSKP CK Prezidija locekļi: G.Maļenkovs, L.Kaganovičs, V.Molotovs u.c. mēģināja atstādināt Ņ.Hruščovu no PSKP CK pirmā sekretāra amata. Šis mēģinājums neizdevās, Ņ.Hruščova pretinieki tika pasludināti par antipartijisku grupējumu, zaudēja prestižos amatus, viņus izslēdza no partijas. 1959.gada janvārī Latvijas bibliotēkas saņēma PSRS GLP rīkojumu izņemt no vispārpieejamiem fondiem visas „(..) atsevišķās .Maļenkova, Kaganoviča, Molotova, Bulgaņina⁷, Šepilova⁸ grāmatas, brošūras, portretus”⁹.

Hruščova politiskie pretinieki nebija vienīgie, kuru darbi bija izņemami no bibliotēku atklātajiem krājumiem. Sakarā ar nemieriem Ungārijā un Polijā 1956.gadā, par aizliegtām tika pasludinātas Ungārijas liberālās komunistiskās valdības līdera Imres Naği (1896-1958)¹⁰ grāmatas¹¹, vairāku autoru darbi Polijas vēsturē¹² un cita literatūra, kas rosinātu padomju lasītājus reformēt

¹LZA CA, 23.f., 1.apr., 27.l.

²LZA CA, 23.f., 1.apr., 28.l.

³Katrā no tām bija minēts tikai viena autora viens sacerējums, to skaitā J.Rozes apgādā iznākusi A.Austriņa „Neievērotie”. Sk.: LZA CA, 23.f., 1.apr., 30.l.

⁴LZA CA, 23.f., 1.apr., 31.l.

⁵LZA CA, 23.f., 1.apr., 33.l.

⁶LZA CA, 23.f., 1.apr., 22.l.

⁷Bulgaņins Nikolajs (1895-1975).PSKP CK Prezidija loceklis (1952-1958), PSRS MP priekšsēdētājs (08.02.1955-27.03.1958). Atbalstījis Hruščova atstādināšanas mēģinājumu 1957.gada jūnijā, bija spiests atstāt valdības vadītāja krēslu it kā ar pilnvaru beigšanos 1958.gadā.

⁸Šepilovs Dmitrijs (1905-1995).PSKP sekretārs (1955-1956), PSRS Ārlietu ministrs (1956-1957), laikraksta „Pravda” galvenais redaktors 50.gadu vidū, PSRS ZA korespondētājloceklis (1953-1962).Par antipartijiskās grupas atbalstīšanu šos amatus zaudējis, izslēgts no partijas 1962.gadā, taču 1982.gadā atkal atguvis PSKP biedra karti.

⁹LZA CA, 23.f., 1.apr., 33.l., 1.lp.

¹⁰Iestājies boļševiku partijā jau Pirmā pasaules kara laikā, piedalījies Oktobra revolūcijā un Pilsoņu karā. 1920.gadā atgriezies Ungārijā, organizējis nelegālu komunistisko partiju, taču tika arestēts un bija spiests doties uz Maskavu. Studējis Maskavā lauksaimniecību. Pēc Otrā pasaules kara komunistiskajā Ungārijā ieņēmis vadošus amatus. 1949.gadā izslēgts no Ungārijas KP Politbiroja, jo protestējais pret piespiedu kolektivizāciju. 1951.gadā pēc publiskas grēku nožēlas atgriezies partijas elitē, no 1953.-1956.gadam bijis Ungārijas valdības galva - premjerministrs, taču zaudējis amatu līdz ar sava atbalstītāja G.Maļenkova atcelšanu no PSRS MP priekšsēdētāja amata. Atkāroti kļūdams par premjerministru 1956.gada oktobrī, sacelšanās laikā, viņš ar vairākiem domubiedriem pieprasīja neatkarīgas vēlēšanas, padomju karaspēka izvešanu no valsts, kā arī citas reformas. Tomēr PSRS norunu pārkāpa un ar karaspēka palīdzību 1956.gada nogalē pārņēma vadību savās rokās. I.Naği bēga no Ungārijas, sākumā patvērumu meklēja Dienvidslāvijas sūtniecībā, pēc tam devās uz Rumāniju. Galu galā viņš bija spiests atgriezties dzimtenē, tika ieslodzīts cietumā un 1958.gada 16.jūnijā sodīts ar nāvi.

¹¹PSRS GLP pavēle 1958.gada 21.jūnijā. Sk.: LZA CA, 23.f., 1.apr., 3.l., 1.lp.

¹²Манусевич А.Я Очерки по истории Польши (1952), Глушаков П.И. Польша (1950) u.c. LZA CA, 23.f., 1.apr., 3.l., 13.lp.

valsts iekārtu.

Viens no svarīgākajiem ieguvumiem bibliotēkārājā jomā bija SGA un starptautiskā starpbibliotēku abonementa atjaunošana zinātniskajās bibliotēkās. 1958.gada 10.aprīlī PSRS MP izdeva rīkojumu, kas republikāniskajām bibliotēkām (to skaitā bija arī VB) deva tiesības tieši apmainīties ar literatūru ar ārvalstu organizācijām.

Kopš 1956.gada daļa kapitālistisko valstu tehniskās periodikas bija atbrīvota no cenzūras. Zinātniskās bibliotēkas saņēma atjauninātus necenzējamo izdevumu sarakstus no PSRS GLP. Taču bibliotēku darbiniekiem nācās pārbaudīt, vai šajos izdevumos nav padomju valstij naidīgu rakstu vai ielikumu. Ja tādi tika atrasti, par to bija paziņojams PSRS GLP. Aizliegto informāciju bija atļauts iznīcināt bibliotēkariem, sastādot attiecīgu aktu. Ja tas nebija iespējams bez nopietniem bojājumiem, konkrētais numurs vai sējums bija novietojams specfondā. Par nekaitīgiem atzīti izdevumi bija glabājami vispārpieejamā krājumā un izsniedzami bez ierobežojumiem.

Ārzemju grāmatu pārbaudei krātuvēs bija iekārtojami kontrolpunkti, kurā pirms izsniegšanas bija jāpārļapo katrs kapitālistiskajās valstīs iznācis iespieddarbs. Ja tas izrādījās politiski neitrāls, to reģistrēja atsevišķā ārzemju izdevumu izsniegumu uzskaites grāmatā un izsniedza lasītājam. Nebija pārbaudāmi vienīgi pasaules daiļliteratūras klasiķu, marksisma-ļeņinisma autoru sacerējumi un sociālistisko valstu izdevumi.¹ Par padomju ideoloģijai „kaitīgiem” iespieddarbiem bija sastādāmas recenzijas un tie bija nododami specfondā.² Ik ceturksni par izskatīto literatūru bija jāinformē LPSR GLP.

Piemēram, 1954.gada 3.decembrī LVU ZB grāmatu krātuvē tika iekārtots izsniedzamās literatūras kontroles galds. 1954.gada pārskatā norādīts, ka darbs pie kontroles galda jau pirmajā mēnesī nesis vērā ņemamus rezultātus: „Decembrī pārskatītas 4748 vienības, no tām 128 izlabotas — izgriezti ievadraksti, izdevējreklāmas, izsvītroti izņemamie uzvārdi. Par 67 vienībām sastādītas recenzijas, kas nodotas LPSR Glavļītam iekļaušanai izņemamo grāmatu sarakstā. 58 vienībām piešķirts šifrs „OV” — ierobežots izsniegums.”³

Ņ.Hruščovs jau no pirmajiem varas gadiem īpašu uzmanību pievērsa lauksaimniecībai. Līdztekus valdības politiskiem lēmumiem (tika atcelti staļiniskā totalitārisma laikā uzliktie nodokļi par piemājas saimniecībām, nodevas no piemājas saimniecībām, paceltas lauksaimniecības produktu iepirkumu cenas), kas sekmēja īslaicīgu stāvokļa uzlabošanu. Bibliotēku uzdevums bija veicināt lauksaimniecības attīstību ar propagandu, izliekot atbilstošus lozungus, piemēram, „Par jaunu strauju kāpumu lopkopībā” („За новый крутой подъем в животноводстве”), „Par spēju kāpumu graudkopībā” („За крутой подъем в зерноводстве”), „Mičurina zinātni — kolhozā”

¹ LNB R XA 324, Nr.67, 6.lp.

² Turpat.

³ LVA, 1340.f., 15.apr., 32.l., 17.lp.

(„Мичуринскую науку — в колхозах”). Sevišķi bija jāpopularizē kukurūzas audzēšana, jo ar bagātu kukurūzas ražu N.Hruščovs bija iecerējis apsteigt ASV lauksaimniecību. 1955.gadā LPSR ar to bija apsējami 200 000 hektāru (1954.gadā — tikai 8500 hektāru).¹ Lūk, ko LPSR KM ziņoja LKP CK 1955.gadā: „Marta mēnesī vien Ventspils rajona 12 bibliotēkās un 10 ciemu klubos (..) par pavasara sēju un kukurūzu izlikti 40 lozungi, 28 diagrammas un grafiki, 13 plakāti, 28 sienas avīzes un zibeņi, 7 stendi-vitrīnas”² Tātad vidēji katrā iestādē — 5 uzskatāmās aģitācijas materiāli par vienu tematu!

Tikpat svarīga metode bija tieša kolhoznieku pārliecināšana: tāpat kā iepriekšējos gados bibliotekāriem bija jādodas uz fermām un brigādēm, lai stāstītu par pirmrindas lauksaimnieku pieredzi. Šajās pārrunās bibliotekārs nedrīkstēja aprobežoties ar vispārīgiem norādījumiem, bet bija jāizklāsta veicamā darba metodika, tādēļ līdzī bija aicināms agronoms vai zootehniķis.³

Daudz lielākā skaitā nekā līdz šim bija jāiegādājas lauksaimniecības literatūru. LPSR KM norādīja, ka šajā nozarē ievērojami uzlabojusies komplektēšana, proti, 1953.gadā iegādāts 206,6 tūkst. eksemplāru, bet 1955.gadā (pēc Hruščova lauksaimniecības reformām) — 370,6 tūkst. eksemplāru lauksaimniecības literatūras.⁴ Lasītāji no sabiedriski politiskiem iespaiddarbu, marksisma-ļeņinisma klasiķu apguves steidzīgi bija jāpārorientē uz lauksaimniecības izdevumu lasīšanu, tomēr masu pasākumi un individuālie ieteikumi nespēja būtiski ietekmēt bibliotēku lietotāju intereses: izsniegumā lauksaimniecības literatūra nemainīgi ieņēma pēdējo vietu (1958.gadā — 2,6%, 1959.gadā — 2,4%).⁵ LPSR KM ierēdņi to pamatoja šādi: bibliotekāri lauksaimniecības literatūras komplektēšanā neņemot vērā sava reģiona specifiku.⁶ Taču patiesais iemesls, jādodomā, bija cits: zemniekiem, kam bija atņemts īpašums un iespējas gūt pienācīgu atalgojumu par savu darbu, kolhozu attīstība bija vienaldzīga.

Ar lozungu „panākt un apsteigt ASV rūpniecībā” tika akcentēta nākamā kampaņa — tehniskās literatūras propaganda. Tā aktualizējās līdz ar PSKP vadītāja noteikto kursu uz smago un kara rūpniecību. Tehniskās literatūras popularizācijas metodes bija tradicionālas: pastiprināta nozares izdevumu komplektēšana un visa veida propagandas pasākumi (izstādes, lekcijas, ieteicošie bibliogrāfiskie rādītāji u.c.). VB sagatavoja un izdeva masu bibliotēkām paredzētus metodiskus materiālus: „Smagā industrija — valsts ekonomiskās varenības pamats”, „Tehniskās literatūras propaganda pilsētu un rajonu bibliotēkās”.⁷ VB tika uzsākta tehnisko zinātņu speciālistu kolektīvā un individuāla informēšana par jaunizdevumiem atbilstoši specializācijai. Saskaņā ar LPSR KM pavēli, 1956.gadā VB tika izveidota Patentu nodaļa un nākamajā gadā iegādāti pirmie 3602

¹ LVA, 678.f., 3.apr., 79.l., 3.lp.

² Turpat.

³ Turpat, 6.lp.

⁴ LVA, 678.f., 3.apr., 80.l., 96.lp.

⁵ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1959.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — R., 1960. — 9.lp.

⁶ LVA, 678.f., 3.apr., 80.l., 98.lp.

⁷ Turpat, 99.lp.

izgudrojumu apraksti un patenti. 1960.gadā šajā fondā jau bija 85 000 eksemplāru.¹

1958.gadā LPSR tāpat kā citās PSRS republikās tika izveidota Zinātniski tehniskā bibliotēka (tagad Latvijas Patentu tehniskā bibliotēka). Tās ilggadīgā vadītāja Brigita Papendika norāda, ka jaunās bibliotēkas kodolu veidoja PSRS AIM pakārtotā Valsts zinātniskās bibliotēkas Rīgas filiāle. Rīgas Zinātniski tehniskās bibliotēkas fondus krājumu krietni papildināja arī VB, 1961. -1965.gadā tai nododot patentus, tehniskos noteikumus, standartus un vairumtirdzniecības cenrāžus.²

1958.gadā uz LVU Ķīmijas, Mehānikas un Inženierceltniecības fakultāšu bāzes tika nodibināts Rīgas Politehniskais institūts (tagadējā Rīgas Tehniskā universitāte), kas no LVU ZB saņēma lielu tehniskās literatūras krājumu — 144 937 vienību.³ Jaunizveidotās augstskolas bibliotēka pārņēma arī Ļeņingradas Industriālā institūta Rīgas filiāles bibliotēku un daļu no likvidētā Rīgas pedagoģiskā institūta bibliotēkas (pārējo ieguva LVU ZB).⁴

Ārzemju tehniskās literatūras popularizācijas ietvaros LPSR KM uzdeva vienā no lielākajām Rīgas bibliotēkām organizēt ārzemju literatūras republikānisko kopkatalogu.⁵ Kaut gan ZA FB bija pieredze šāda kopkataloga veidošanā (jau Staļinisma periodā tā sūtīja ziņas par bibliotēkas saņemtajiem ārvalstu iespieddarbiem Vissavienības Ārzemju literatūras bibliotēkai), tai bija vislielākais jaunākās ārzemju literatūras fonds un plašākie SGA sakari, no kopkataloga organizēšanas tā atteicās. Šo darbu uzņēmās VB.⁶ Kopkatalogā bija paredzēts atspoguļot ziņas par visiem ārzemju jaunieguvumiem, ko komplektēja LPSR iestādes neatkarīgi no pakļautības. Tika nolemts, ka pirmām kārtām tajā tiks iekļauta informācija par jaunāko periodiku un tikai tad par grāmatām.

Ņ.Hruščova laika bibliotekārās politikas prasība bija bērņus jau no mazotnes audzināt tehnokrātiskā garā. 1956.gada masu bibliotēku pārskatā lasāms: „Ievērojot politehnizācijas lielo nozīmi bērņu audzināšanas darbā, daudzas bērņu bibliotēkas, komplektējot grāmatas, lielu vērību veltījušas dabaszinātņu un tehniskās literatūras iegādei”.⁷ Par bērņu bibliotēku veikto lasītāju audzināšanas darbu un rezultātiem plašāk izklāstīts Rīgas pilsētas masu bibliotēkām veltītajā apakšnodaļā.

Kaut gan tehniskās literatūras masu bibliotēku fondos bija daudz: 1959.gadā ~ 1/5 daļa no krājuma (no 1 555 350 eksemplāriem — 304 908 vienības), 50.gadu nogalē tā veidoja ap 4% no izsnieguma (1958.gadā — 4,1%, 1959.gadā — 4,5 %).⁸ Taču jāatzīmē, ka nelielais izsniegums

¹ Яргане Р. Опыт работы со специальными видами технической документации и литературы в Государственной библиотеке Латвийской ССР им. В.Лациса // Библиотēku zinātnes aspekti: Grāmata-lasītājs-bibliotēka-bibliogrāfija 2(VII). — Rīga, 1979. — 83.lpp.

² [Latvijas Nacionālās bibliotēkas] Nozīmīgāko notikumu un faktu hronoloģija (1919-94 IV) // Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. — Rīga, 1994. — 19.[sēj.]. — 164.-165.lpp.

³ LVA, 1340.f., 15.apr., 36.l., 20.lp.

⁴ Gustsone V. Rīgas Politehniskā institūta Zinātniskās bibliotēkas divdesmit pieci darba gadi (1958-1983) // Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi. — Rīga, 1986. — 104.lpp.

⁵ LVA, 235.f., 1.apr., 52.l., 19.lp.

⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 52.l., 22.lp.

⁷ Latvijas PSR masu bibliotēku darbs 1956.gadā: pārskats /Latvijas PSR Valsts bibliotēka.— R,1957 — 35.lpp.

⁸ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1959.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — R., 1960. — 9.lp.

izskaidrojams ar to, ka universālajās un speciālajās zinātniskajās bibliotēkās bija daudzveidīgāks tehniskās literatūras krājums.

Akcentējama padomju varas pieprasītā "cīņa" pret reliģiju, kurā bija jāiesaistās arī bibliotēkām. 1955.gadā bibliotēkas saņēma LPSR KM pavēli „Par zinātniski-izglītojošo darbu iedzīvotāju vidū”.¹ Tajā bija norādīts, ka cilvēki nozīmīgos dzīves brīžos izmanto tādas reakcionāras institūcijas kā baznīcu. Bibliotēku uzdevums bija organizēt literatūras izstādes un masu pasākumus par padomju morāli, veselīgu dzīvesveidu un dabaszinātniskām tēmām, kā arī tieši propagandēt ateismu. Bija bibliotēkas, kas ar entuziasmu iesaistījās Dievu noliedzoša pasaules uzskata izplatīšanā. Piemēram, Rīgas pilsētas 2.masu bibliotēka nekavējoties reaģēja uz Rīgas 2.medicīnas skolas bibliotekāres P.Kustanovičas ziņojumiem par vairākiem baptistiem un adventistiem audzēkņu vidū, kuru reliģiskā pārliecība viņiem „(..) traucēja regulāri mācīties un iekļauties skolas kolektīva dzīvē”.² Tika organizēta lasītāju konference, kurā bija spiesti piedalīties arī ticīgie jaunieši. Skolas audzēkņi analizēja kādu ateistisku sacerējumu, bet uzaicinātais lektors „(..) atmaskoja baznīcas kalpu viltus morāli”. Rīgas pilsētas 2. bibliotēka aktīvi rīkoja ateistiskas konferences arī citās iestādēs, kā arī mēģināja pārliecināt lasītājus individuāli. Tā pauda nožēlu, ka „Latviešu valodā joprojām jūtama zinātniski ateistiskas literatūras nabadzība, daļa ir novecojušas brošūras, arī ārējais noformējums tām bāls, nav aicinošs”.³ Ateistisku literatūru propagandēja arī citas bibliotēkas, taču izmantoja galvenokārt pasīvas popularizācijas formas, izvietojot plakātus („Zinātne un reliģija”, „Patiesība par reliģiju” u.c.) un iekārtojot izstādes. VB uzsvēra, ka plašākus pasākumus par šo tēmu vēl 1960.gadā (kampaņa tika izsludināta jau 1955.gadā) organizējušas tikai dažas bibliotēkas.⁴

Padomju cilvēka — *homo soveticus* "audzināšanai" līdztekus rekomendējamai bibliogrāfijai kalpoja divi jaunievedumi:

- 1) brīvpieeja;
- 2) lasīšanas vadība.

Brīvpieeja nebija padomju varas jaunievedums. Pirmoreiz tā tika ieviesta 19.gadsimta 70.gados Lielbritānijas Apvienotajā Karalistē un ASV. Sākumā 90% bibliotekāru pret jauno apkalpošanas formu izturējušies noliedzoši, raizēdamies par krājuma drošību (iespējamās zādzības).⁵ Taču, ieviešot un pilnveidojot krājuma uzskaiti un lasītāju kontroli, jaunā sistēma ļāva lasītājiem tieši iepazīt daudzveidīgo bibliotēkas krājumu un tajā pārstāvētās nozares u.c. Tādējādi bibliotēka rosināja arvien vairāk pieprasījumu un radīja interesi par neiepazītām nozarēm. Padomju Savienībā šī ievieduma

¹ LVA, 1583.f., 1.apr., 83.l., 7.lp.

² Kalnača B. Darbs ar zinātniski ateistisko literatūru Rīgas pilsētas 2.bibliotēkā // Stāsta bibliotēkas - pirmrindnieces /Latvijas PSR Valsts Bibliotēka. — R, 1960. — 22 lpp.

³ Turpat, 25.lp.

⁴ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1960.gadā /Latvijas PSR Valsts bibliotēka.- R, 1961 - 26.lpp.

⁵ Barth R. Demokratisierung und Bibliothekswesen: Die Entwicklung der öffentlichen Literaturversorgung [Elektronisks resurss]. — Tiešsaistes pakalpojums. — Pieejas veids: Tīmeklis WWW. URL:

<http://www.stub.unibe.ch/stub/vor196/11/gro.html>. — Resuss aprakstīts 2003.gada 19.novembrī.

galvenais uzdevums bija ideoloģijas propaganda: “Atklātā pieeja ļauj padziļināt un paplašināt grāmatas propagandu, jo plauktos izvietotais fonds neietver novecojušus un zinātnisko vērtību zaudējušus izdevumus, pati fonda organizācija ļauj izdalīt rekomendējamo literatūras kodolu”.¹

Brīvpieeja LPSR tika ieviesta pakāpeniski, sākot ar 1959.gadu. Vispirms bibliotēkās tika veikta rūpīga novecojušās literatūras atlase un izņemšana no fondiem. Piemēram, no Rīgas pilsētas masu bibliotēku krājumiem 1958.gadā (pirms brīvpieejas ieviešanas) tika izslēgtas 67 535 vienības (iegūtas — 159 887 vienības)² 1960.gadā, kad vairums Rīgas bibliotēku bija iesākušas vai jau pabeigušas pāreju uz brīvpieeju, no krājumiem izslēgto vienību bija gandrīz tikpat daudz, cik jaunieguvumu: norakstīts 107 567 vienību, iegādāts — 126 042 vienību.³ LPSR masu bibliotēku 1959.gada pārskatā lasāms, ka, sagatavojot krājumus brīvpieejai, norakstīts vairāk literatūras nekā citugad, proti, „Iepriekšējos gados komplektētās, bet pašreizējos apstākļos novecojušās 306 388 grāmatas.”⁴ Domājams, ka lielāko daļu šīs literatūras veidoja Staļina sacerējumi un to komentāri, kas pēc PSKP 20.kongresa (1956.gada februārī) bija izņemami no apgrozības. Jāpiebilst, ka tobrīd LPSR bija 1068 masu bibliotēkas, to skaitā 858 ciemu bibliotēkas.⁵

Ja nepiemērotu telpu vai nepietiekama inventāra dēļ brīvpieeja nebija noorganizējama visam krājumam, tā bija jānodrošina vismaz sabiedriski politiskajai literatūrai vai marksisma-ļeņinisma klasiķu darbiem. Pat VB, kuras ēku stāvoklis 1954.gadā kļuva katastrofāls: draudēja sabrukt galvenā ēka Pils laukumā 2 un ekspertu komisijas pieprasīja izvākt 2/3 no tajā glabātā krājuma (tikpat nožēlojama situācija bija vēl 2 bibliotēkas ēkās: Jaunielā 26 un Torņa ielā 3/5), 1960.gadā ieviesa brīvpieeju sabiedriski politiskās literatūras lasītavā.⁶ Arī LVU ZB lasītājiem līdz 1960.gadam brīvpieejā bija nodoti tikai atsevišķi krājumi Ķīmijas, Bioloģijas, Vēstures un filoloģijas fakultāšu bibliotēkās.⁷ Kopumā LPSR 1958., 1959.gadā jauno lasītāju apkalpošanas formu bija ieviesušas vairāki desmiti bibliotēku.⁸

Krievijas politiskās vēstures pētnieks R.Pihoja uzsver, ka Padomju Savienības vadītājiem — kā Staļinam, tā Hruščovam un viņu sekotājiem bija raksturīga ticība kādam brīnumlīdzeklim, kas īsā laikā optimizētu atpalikušas vai problemātiskas tautsaimniecības nozares attīstību. Hruščovs par tādu lauksaimniecībā uzskatīja jaunas graudaugu kultūras — kukurūzas — ieviešanu.⁹ Arī zemāka ranga

¹ Папендика Б.Э. Работа массовых библиотек в свете решений XXII съезде // Труды Государственной библиотеки Латвийской ССР I. — Rīga, 1964.— 12.lpp.

² LVA, 1583.f., 4.apr., 9.l., 2.lp.

³ LVA, 1583.f., 4.apr., 11.l., 1.lp.

⁴ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1959.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — R., 1960. — 5.lp.

⁵ Turpat, 4.lp.

⁶ Перельмутер Н. Фонд общественно-политической литературы и его использование // Библиотēku zinātnes aspekti — Rīga, 1977. — 34.lp.

⁷ LVA, 1340.f., 15.apr., 34.l., 5., 11.lp.

⁸ Папендика Б.Э. Работа массовых библиотек в свете решений XXII съезде // Труды Государственной библиотеки Латвийской ССР I. — Rīga, 1964.— 12.lpp.

⁹ Пихоя Рудольф Почему Хрущев потерял власть

http://history.machaon.ru/all/number_08/analiti4/khrushchev/index.html — Resurss aprakstīts 2003.gada 24.novembrī

ierēdņi meklēja "brīnumlīdzekļus", ar kuriem īsā laikā varētu īstenot padomju varas plānus. Par tādu tika uzskatīta arī lasīšanas vadība, kas bibliotēku lasītājus neilgā periodā izveidotu par padomju varas atbalstītājiem.

Lasīšanas vadība tika pasludināta par vienu no svarīgākajiem padomju bibliotekārā darba aspektiem. Būtiskākie priekšnoteikumi bibliotēkās bija radīti jau iepriekš: par komplektēšanas prioritāti bija noteikta režīmu slavinošā sabiedriski politiskā literatūra, no krājumiem bija izņemta padomju ideoloģijas kontekstā „novecojuši” izdevumi, lasītāju katalogos atspoguļoti tikai rekomendējami iespieddarbi. Lasīšanas vadībā lieti noderēja arī tematiskie ieteicamās literatūras saraksti, kuru sastādīšanā visaktīvākā bija VB. Lūk, daži no tiem: „Padomju vara Latvijā 1917.-1919.gadā” (1959), sērija „Palīgs LKP vēstures studēšanai”(3 brošūras, 1958., 1959.gads).¹ Tikai neliela daļa ieteicamās literatūras saraksti bija veltīti kultūrvēsturiskām vai populārzinātniskām tēmām (1959.gadā — „Latgale”), taču arī to saturs bija galēji politizēts.

Bibliotēku galvenie skaitliskie rādītāji (lasītāju skaits, apmeklējums, izsniegums) liecina, ka Hruščova „atkušņa” gados bija vērojama tendence mazāk izmantot bibliotēku pakalpojumus.

3.tabula

Galvenie zinātnisko bibliotēku darba rādītāji (1954-1959)²

s	VB			ZA FB			LVU ZB		
	lasītāji	apmeklējums	izsniegums	lasītāji	apmeklējums	izsniegums	lasītāji	apmeklējums	izsniegums
4	18 405	229 174	418 924	4420	72 434	342 760	8 947	25 7202	552 900
5	18 458	223 348	424 109	4614	69 879	308 244	Nav ziņu	250 696	551 799
6	14 088	146 095	287 194	Nav ziņ	Nav ziņu	Nav ziņu	10 338	213 135	465000
8	11 123	131 531	207 893	7079	Nav ziņu	Nav ziņu	11 382	187 803	430 687
9	14 834	148 120	261 262	6523	Nav ziņu	487 783	4500*	Nav ziņu	377 000

Lielā mērā tas izskaidrojams ar to, ka vispārpieejamos krājumos pārsvarā bija staļiniskā literatūra, kuras ticamība tagad izrādījās apšaubāma. Savukārt ārzemju izdevumus eksaktajās zinātnēs, kas bija nepieciešami PSKP vadības pieprasītajam zinātniski tehniskajam progresam, bibliotēkas nevarēja piedāvāt pietiekamā daudzumā. Līdzšinējā bibliotekārā politika nebija veicinājusi to pieejamību, pieprasot bibliotēkām pirmām kārtām apstrādāt un nodot lasītāju rīcībā jaunāko padomju literatūru.

LPSR KM dokumenti liecina, ka netika risinātas daudzas staļinisma gados samilzušās bibliotekārās problēmas.

¹ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1959.gadā — Rīga, 1960. — 24.lp.

² Tabulas sastādīšanā izmantotas bibliotēku darba atskaites. 1957.gads nav atspoguļots tādēļ, ka LVU ZB dokumentācijā atrodams pārskats tikai par 1957./58.mācību gadu, bet ZA FB arhīvā atskaite par 1957.gadu nav atrodama vispār.

* Krasais lasītāju skaita samazinājums skaidrots ar vienotas lasītāja kartes ieviešanu. Sk.: LVA, 1340.f., 15.apr., 37.l., 5.lp.

No 1957.gada 4.-6.februārim Rīgā notika republikāniskā rajonu un pilsētu kultūras nodaļu vadītāju sanāksme, kuras debates atspoguļotas pasākuma norises protokolā.¹ Vairāku rajonu (Talsu, Tukuma, Alojas, Saulkrastu, Zilupes, Kārsavas u.c.) kultūras nodaļu vadītāji kā svarīgāko problēmu izcēla personālsastāva neatbilstību minimālajām kvalifikācijas prasībām (pabeigta vidējā izglītība), kā arī biežo darbinieku maiņu. Viņu teikto apliecina arī fakti: 1955.gadā 1026 (73 %) no 1404 tautas namu un ciemu bibliotēku darbiniekiem nebija vidējās izglītības atestāta.² Taču tā nebija arī lielai daļai rajonu kultūras nodaļu vadītāju (1954.gadā — 28%, 1955.gadā — 18%).³

Trīs gadu laikā (no 1953.-1956.gadam) 58 rajonu kultūras nodaļu vadītāju amatos bija strādājušas 88 personas.⁴ Daudzviet (Alojas, Valkas, Ilūkstes, Priekules, Abrenes, Auces, Baldones, Viļānu, Dagdas un Saulkrastu rajonos) tās šajā amatā nebija noturējušās pat gadu. Atlaišanas iemesli bija vairāki: lielākā daļa (31) tika atlaisti kā nepiemēroti šim amatam, ne viens vien (11) zaudējis darbu par dzeršanu un amorālu dzīvesveidu.⁵ Pārējie bija pārgājuši strādāt citā darbā.⁶

Vairākums rajonu un pilsētu kultūras nodaļu vadītāju atklāti pauda neapmierinātību par Bibliotēku kolektora darbu un atbalstīja tā likvidēšanu.⁷ Tā kā tas nenotika, bibliotēkas vēl jo vairāk iegādājās literatūru grāmatveikalos. VB sastādītajā masu bibliotēku darba pārskatā par 1959.gadu norādīts, ka „Šāda bezkontroles komplektēšana tomēr nedod vēlamos rezultātus. Bibliotēku darbinieki pielaiž rupjas kļūdas, papildinādami fondus tikai ar jaunākajiem daiļliteratūras izdevumiem, ignorējot pārējo literatūru.”⁸

Viens no nacionālkomunistiskās politikas rezultātiem Latvijā bija novadpētniecības aktualizācija 1958.-1959.gadā. Muzeji un skolas apzināja vēsturiskas nozīmes objektus⁹, savukārt bibliotēkas lekcijās un izstādēs sāka popularizēt literatūru par sava novada pagātņi. Piemēram, Jaunpiebalgas ciemata bibliotēkā tika iekārtots stends „Dzimtā novada kultūras darbinieki”.¹⁰ Sākās sistemātiska novadpētniecības kartotēku, mapju veidošana, kas kļuva par atsevišķu darba virzienu.

5.1. Rīgas pilsētas masu bibliotēkas

1954.gadā Rīgas pilsētas Kultūras nodaļas pakļautībā bija 37 masu bibliotēkas, no tām 8 — bērnu bibliotēkas. Tajās lasīja vairāk nekā 100 000 pilsētas iedzīvotāju (1/10 daļa no tiem bija

¹ LVA, 678.f., 3.apr., 17.l., 2.-6.lp.

² LVA, 678.f., 3.apr., 80.l., 112.lp.

³ Turpat, 11.lp.

⁴ LVA, 101.f., 19.apr., 152.l., 17.lp.

⁵ Pie tādiem tika pieskaitīti arī tie, kas bija pieņemti darbā bez sazināšanās ar KM un nebija guvuši Kultūras un izglītības iestāžu lietu pārvaldes akceptu. Sk.: LVA, 101.f., 19.apr., 152.l., 19.-22.lp.

⁶ LVA, 101.f., 19.apr., 152.l., 19.lp.

⁷ LVA, 678.f., 3.apr., 17.l., 2.-6.lp.

⁸ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1959.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — R., 1960. — 7.lpp.

⁹ LVA, 678.f., 3.apr., 6.l., 1.lp.

¹⁰ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1960.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — R., 1961. — 22.lpp.

reģistrēti bērnu bibliotēkās), fonds pārsniedza 900 000 vienību, izsniegums ~ 4,3 miljoni vienību.¹ Visnotaļ pozitīvā statistika atklāj arī vairākas problēmas. Piemēram, astoņās bibliotēkās šauru telpu dēļ nebija lasītavu. Vairāk nekā pusei darbinieku (54,5%) nebija pat vidējās bibliotēkārās izglītības. Turklāt liela daļa nevarēja lepoties arī ar ilgu profesionālo pieredzi: 43,7% bibliotekāru darba stāžs bija no 1 līdz 5 gadiem.²

Lai gan 1958.gada decembrī Rīgas pilsētas DDP IK plānoja atvērt centrālo pilsētas bibliotēku uz kādas lielākas masu bibliotēkas bāzes, kā arī nodibināt attālākos pilsētas rajonos trīs jaunas bibliotēkas³, tas netika izdarīts. Gluži otrādi: kad 1959.gadā Rīgas Jūrmala atguva patstāvīgas pilsētas statusu, tā pārņēma savā pārziņā arī 4 bijušās Rīgas pilsētas masu bibliotēkas (3 pieaugušu un 1 bērnu bibliotēku).⁴

Hruščova „atkušņa” laikā arī Rīgas pilsētas masu bibliotēkās tika uzsākta diferencēta lasītāju apkalpošana, kas padomju sistēmā bija cieši saistīta ar lasīšanas vadību. Pirmais darbs: pēc lasītāju formulāriem tika noskaidrotas viņu nodarbošanās un izdalītas atsevišķas lasītāju grupas (vidusskolnieki, strādnieki, kalpotāji, mājasmātes, pensionāri u.t.t.). Šo grupu intereses tika ņemtas vērā komplektēšanā, tiesa, bibliotekāriem joprojām nācās balansēt starp varas un sabiedrības interesēm: iegādājamās literatūras atlasē bija jāņem vērā padomju varas noteiktos pamatuzdevumus (ideoloģiskā audzināšana), tipa katalogus, rekomendējamās literatūras sarakstus atbilstoši kārtējām kampaņām.

4.tabula

**Sabiedriski politiskā literatūra Rīgas pilsētas masu bibliotēku krājumos
(1954-1958)⁵**

Gads	Sabiedriski politiskā literatūra (vienībās)	Sabiedriski politiskā literatūra (%)	Izsniegums (vienībās)	izsniegums (%)
1954.	248 687	26,9	694 657	15,9
1955.	275 706	26,5	429 475	12,2
1956.	310 773	26,4	447 135	10,8
1957.	332 532	25,2	483 685	10,6
1958.	318 418	22,6	452 797	10,0

4.tabulā sniegtie dati liecina, ka lasītāju interese par sabiedriski politisko literatūru kritās straujāk

¹ LVA, 1583.f., 1.apr., 82.l., 1.lp.

² Turpat.

³ LVA, 678.f., 3.apr., 6.l., 12.lp.

⁴ 19.(Dubultos), 24.(Asaros), 28.(Bulduros) bibliotēkas, kā arī 35.bērnu bibliotēka Majoros.

⁵ 1954.gads: LVA, 1583.f., 1.apr., 82.l., 1.lp.; 1955.gads: LVA, 1583.f., 1.apr., 93.l., 1.lp.; 1956.gads: LVA, 1583.f., 1.apr., 105.l., 1.lp.; 1957.gads: LVA, 1583.f., 1.apr., 118.l., 2.lp.; 1958.gads: LVA, 1583.f., 4.apr., 9.l., 2.lp.

nekā tās īpatsvars fondā. Jāpiezīmē, ka, atšķirībā no Rīgas lielajām zinātniskajām bibliotēkām, pilsētas masu bibliotēkās lasītāju skaits nesamazinājās (1954.gadā bija 117 026 lasītāju, 1958.gadā – 137 062). Nedaudz gan tas kritās 1959.-1960.gadā, ko Rīgas pilsētas Kultūras nodaļa skaidroja ar 2 faktoriem: 1) lasītāju pārreģistrāciju un 2) fonda pārkārtošanas darbiem sakarā ar pāreju uz brīvpieeju (vairākas bibliotēkas šajā laikā tika slēgtas uz 1-1,5 mēnešiem).¹

Jaunais darba virziens — lasīšanas vadība — daudziem bibliotekāriem deva iluzoru varas izjūtu un šķietami ļāva realizēt pedagoģiskās dotības. Līdzšinējā bibliotekāru cenzējošā darbība bija varas diktēta un viņi bija spiesti pārkāpt profesionālās ētikas pamatprincipus. Lasīšanas vadības procesā daudzi bibliotekāri cenzoru funkcijas uzņēmās brīvprātīgi.

2001.gada 21.novembrī Latvijas Bibliotekāru biedrība pieņēma profesionālās ētikas kodeksu, kurā ietvertas vispārzināmas normas: „Bibliotekārs nodrošina konfidencialitāti, kas attiecas uz personiska rakstura ziņām, kuras sniedz lietotājs, kā arī attiecībā uz lietotāja izmantotajiem informācijas avotiem.”² Tajā arī norādīts, ka īstam profesionālim jāizturas ar cieņu pret lasītāja pieprasījumu. Tas nozīmē, ka bibliotekārs nedrīkst izpaust pat lasītāja vārdu, uzvārdu, viņa intereses un izmantoto literatūru, bez iebildumiem izpildāmi lasītāju pieprasījumi. Padomju gados valsts mērogā bija akceptēts un atzinīgi vērtēts šo normu pārkāpums gan pret bērniem, gan pieaugušajiem. 1957.gadā I.Korņejevas vadītā Rīgas pilsētas 35.bērnu bibliotēka, kas atradās Majoros (pēc Rīgas Jūrmalas pilsētas statusa atjaunošanas tā kļuva par Jūrmalas 1.bērnu bibliotēku) saņēma pirmo vietu republikāniskajā bibliotēku skatē.³ 35.bērnu bibliotēkas galvenie statistiskie rādītāji bija vidēji (1958.gadā tās krājumā bija 20 059 vienības, 1266 lasītāju, fonda pieaugums gadā ~ 3000 vienību, telpas — 115 kvadrātmetri)⁴, tādēļ domājams, ka atzinību bibliotēka ieguva par aktīvo lasīšanas vadību. Šis darba virziens plaši aprakstīts VB izdotajā pirmrindas pieredzes brošūrā, kas nāca klajā 1960.gadā.⁵ Izdevums ļauj ieskatīties padomju paraugbibliotēkas ikdienā.

Ik rudeni sadarbībā ar tuvējām skolām tā rīkoja bibliotēkas iepazīšanas pasākumu „Atvadas no ābeceš”, kurā katram bērnam tika izdalīta pirmā lasāmā grāmatiņa, pamudinot viņu lasīt un apmeklēt bibliotēku. Taču šī bibliotēka bija izvirzījusi uzdevumu nevis bagātināt mazā lasītāja garīgo pasauli, bet ideologizēt to. Bibliotēkā bija iekārtotas vairākas tematiskās izstādēs un grāmatu stendi, izvietoti lozungi, no tiem centrā bija ideoloģisks plakāts — „Партию нашу они создавали”. Uz izsnieguma letes — ieteicamās literatūras saraksti.

Galvenā informācija par bērniem tika ievākta no viņu skolotājiem, kā arī individuālās pārrunās ar pašiem lasītājiem. Lai iegūtu pēc iespējas vairāk ziņu, bibliotēkas vadītāja apmeklējusi

¹ LVA, 1583.f., 4.apr., 9.l., 5.lp.

² Kokina D. Bibliotekāra profesionālā ētika // http://www.acadlib.lv/lataba/referati/profesionala_etika.ppt. — Resurss aprakstīts 2003.gada 24.novembrī

³ LVA, 1583.f., 1.apr., 106.l., 62.lp

⁴ LVA, 1583.f., 4.apr., 9.l., 155.lp

⁵ Hacko M. Lasīšanas vadība abonementā: No Jūrmalas pils.1.bērnu bibliotēkas pieredzes /Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1960. — 21 lpp.

skolas, pat piedalījusies pedagoģiskās padomes sēdēs, apspriedusies ar mācību pārziņiem un skolotājiem. Pedagoģi viņu informējuši par bērnu sekmēm, uzvedību, pat sapņiem.¹ Iegūtā informācija tika ierakstīta lasītāju formulāros un izmantota individuālo lasīšanas plānu izstrādāšanā, ņemot vērā mācību programmas un bērnu problēmas (nesekmība, slikta uzvedība, vienpusīgas intereses u.c.). Ja lasītājs nevēlējās ņemt bibliotekāra ieteiktos izdevumus un turpināja lasīt tikai vienas nozares literatūru, tika izmantotas pat neētiskas metodes. Piemēram, lasītājam tika paziņots, ka viņa formulārs ir izņemts no kopējās kartotēkas tādēļ, ka lasīdams tikai vienas tematikas literatūru, viņš kļuvis par vissliktāko lasītāju bibliotēkā.² Tad bērnam tika parādīti „labo” lasītāju formulāri, kuru intereses ir daudzpusīgas. Pēc viņu piemēra bērns piekritis paņemt arī citas nozares grāmatas. Kādam zēnam, kurš bijis skolā nesekmīgs un izcēlies ar sliktu uzvedību, bibliotekāre iedevusi izlasīt V.Majakovska „Kas ir labi un kas ir slikti”. Pēc tam bērns apņēmies laboties. Lasīšanas vadības rezultāti tika atzīmēti atsevišķā burtnīcā.

Jāpiebilst, ka pirmrindas pieredzes brošūrā minēti konkrēti mazo lasītāju vārdi un uzvārdi, viņu problēmas skolā.

Tādējādi tika sasniegts padomju varas iecerētais: „Viņi lasa pēc plāniem gan par V.I.Ļeņinu, gan Pilsoņu un Tēvijas kara varoņiem, gan ievērojamiem lidotājiem, mūsu zemes bērniem...”³

Arī citas Rīgas bibliotēkas izmantoja jauno lasītāju audzināšanas metodi, piemēram, Rīgas pilsētas 2. bibliotēka rosināja strādājošos jauniešus apgūt ne tikai ne tikai beletristiku vai tehnisko literatūru, bet arī sabiedriski politiskus izdevumus. Bibliotēkas 1960.gada atskaitē lasāms par kādu Lietuves- mehānikas rūpnīcas strādnieku (minēts konkrēts uzvārds, vārds), kurš mācījies vakarskolā, bet bibliotēkā ņēmis tikai daiļliteratūru: „Bibliotekāra individuālā darba rezultātā sācis lasīt arī 6.nodaļas⁴ grāmatas, literatūrzinātniskas un mākslas grāmatas. 1960.gadā viņš iestājies Politehniskajā institūtā. Tagad bibliotekāra atzīme, ka jāpievērš uzmanība sabiedriski politiskajai literatūrai.”⁵ Pavisam šajā gadā bibliotēka vadīja lasīšanu 11 jauniešiem.⁶ Tomēr šīs bibliotēkas darbinieki gādāja arī par lasītāju „nepolitiskajām” interesēm, cenšoties iepirkt literatūru arī svešvalodās, kas gan pārsvarā tā bija vācu valodā, jo iegūt izdevumus lasītāju pieprasītajā angļu valodā bija gandrīz neiespējami.⁷

¹ Hacko M. Lasīšanas vadība abonementā: No Jūrmalas pils.1.bērnu bibliotēkas pieredzes /Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1960. — 7.lpp.

² Turpat, 21.lpp.

³ Turpat, 12.lpp.

⁴ Decimālajā klasifikācijā — lietišķās zinātnes, tehnika.

⁵ LVA, 1583.f., 4.apr., 11.l., 19.lp.

⁶ Turpat.

⁷ LVA, 1583.f., 4.apr., 11.l., 21.lp.

Pārējās pilsētas bibliotēkas saņēma Kultūras nodaļas kritiku, ka nav pievērsušas pienācīgu uzmanību lasīšanas vadībai, bet aizrāvušās ar lietišķajiem darbiem.¹ Bibliotēkas savu pasivitāti skaidroja ar to, ka vēl nebija ieviesta brīvpieeja — nepieciešams lasīšanas vadības priekšnoteikums.

5.2. Universālās zinātniskās bibliotēkas

5.2.1. LPSR Valsts bibliotēka

Par nacionāli nozīmīgu VB sasniegumu vēsta Alekseja Apīņa publikācija „Dažas problēmas Valsts bibliotēkas darbā ar literatūru par Latvijas PSR”, kas ievietota VB rakstu pirmajā laidienā.² Tajā pamatota specializētas lasītavas un atsevišķi izdalīta palīgfonda nepieciešamība literatūrai par Latvijas PSR. 1955.gadā VB tika likvidēta Novadpētniecības nodaļa, kurā bija apkopota literatūra par Latviju. Nodaļa bija veidojusi atbilstošas tematikas uzziņu aparātu, sastādījusi bibliogrāfiskos rādītājus un organizējusi masu pasākumus. „Pastāvēja nopietns nodoms”, informēja A.Apīnis, „fondu likvidēt un literatūru izdalīt pēc dažu apgabalu bibliotēku parauga.”³

Kā zināms, pilnīga nacionālās literatūras krājuma veidošana Latvijas PSR bija uzticēta ZA FB Misiņa nodaļai un VB. Taču nacionālās kultūras attīstības kontekstā būtiska bija ne tikai šo bibliotēku pieejamība iedzīvotājiem (ZA FB bija noteikti ierobežojumi), krājuma izmantošanas ērtums (cik ātri no tā var saņemt iespaiddarbus un kādi ir lasītāju darba apstākļi), bet jo sevišķi — kvalitatīvs uzziņu aparāts (katalogi, kartotēkas, bibliogrāfiskie rādītāji). Visus minētos faktorus bija iespējams ievērot, izveidojot īpašu lasītavu ar atbilstošu palīgfondū un darbiniekiem, kas specializētos padziļinātu „novadpētnieciska rakstura” kartotēku veidošanā un pieprasījumu izpildē.

1956.gadā Reto grāmatu un rokrakstu fonda galvenais bibliotekārs A.Apīnis uzsāka novadpētniecības fonda reorganizāciju. Krājums tika pārvests uz Komjaunatnes ielu 6/8 un līdz 1958.gadam tas atradās Reto grāmatu un rokrakstu sektora pārziņā. Tika definētas fonda galvenās funkcijas, izstrādāts komplektēšanas plāns un iespaiddarbu klasifikācijas principi, noteikta darba organizācija. Novadpētniecības (letonikas) literatūru lasītāji saņēma specializēto fondu lasītavā.

1958.gada jūlijā sāka darboties kopēja Reto grāmatu un letonikas lasītava, bet 1960.gadā tika izveidota atsevišķa Letonikas lasītava ar fondu. Atšķirībā no ZA FB Misiņa nodaļas, kas veidoja kartotēkas par latviešu daiļliteratūru un zinātni, šīs lasītavas uzziņu aparātā tika atspoguļota literatūru

¹ LVA, 1583.f., 4.apr., 11.l., 12.lp

² Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Raksti I. — Rīga, 1964. — 51.-70.lpp.

³ Turpat, 54.lpp.

par visām citām LPSR nozarēm. Viena no visvairāk izmantotajām Letonikas kartotēkām bija „Latvijas PSR atsevišķu pilsētu un vietu vēsture”.¹

Šīs lasītavas nozīmi pierāda šādi fakti: jau padomju okupācijas gados tās lasītāju pamatkontingents bija zinātniskie darbinieki, speciālisti ar augstāko izglītību (1958.gadā — 48,2 %, 1978.gadā — 48,7 %), kā arī studenti (1958.gadā — 11,4%, 1978.gadā — 26,2%), turklāt trešā daļa no viņiem bija kultūras un izglītības darbinieki.²

Zīmīgi, ka šajā „tautas atmodas” laikā (tā Hruščova „atkušņa” gadus okupētajā Latvijā nodēvējis V.Kalpiņš), 1956.gadā A.Apīnis uzsāka latviešu grāmatniecības vēstures lasījumus VB darbiniekiem. Divus gadus vēlāk Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas darbinieki uzņēmās nacionālās grāmatniecības vēstures kartotēkas veidošanu. Likumsakarīgi, ka drīz vien radās ideja par pastāvīgu ekspozīciju „Latviešu grāmatniecības vēsture”.³

1958.gadā VB Bibliogrāfijas un metodiskā darba nodaļa atsāka darbu pie analītiskā bibliogrāfiskā rādītāja „Latviešu zinātne un literatūra” retrospektīvās daļas, ko savulaik bija veidojis bibliogrāfs Augusts Ģinters (1885-1944) no 1923.gada līdz mūža beigām. Viņš bija paspējis apzināt laikposmu no 1763.-1919.gadam. Pirmās Latvijas Republikas laikā izdotajos sējumos bija ietverti raksti latviešu valodā no 1763.-1907.gadam. Pārējais savāktais materiāls glabājās manuskriptkartotēkās VB. Šim darbam bija neapšaubāms pamatojums: ļoti sliktā fiziskā stāvoklī bija ne tikai seni un reti periodiskie izdevumi, bet arī pati manuskriptkartotēka, kas bija jāpasargā no pilnīgas nolietošānās.

Skrupulozo darbu uzticēja Martai Apīnei, kas pati arī izstrādāja „Instrukciju par “Latviešu zinātnes un literatūras” nepublicētās daļas sagatavošanu iespēšanai”.⁴

Pie rādītāja viņa strādāja no 1958.-1976.gadam, pilnībā sagatavojot izdošanai piecus sējumus par 1908.-1913.gadu, kas nāca klajā no 1963.-1977.gadam.⁵ Katra A.Ģintera uzrakstītā kartīte tika salīdzināta ar avotu *de visu*, rediģēta, klasificēta. Manuskripts tika arī papildināts: padomju okupācijas periodā pirmajā izdotajā sējumā par 1908.-1909.gadu (1963) līdztekus A.Ģintera savāktajiem materiāliem bija iekļauti 2600 jaunu aprakstu. Liela daļa no tiem bija izraksti no revolucionārajiem izdevumiem. Sākot ar desmito sējumu (par 1910.gadu), apraksti tika numurēti, atvieglojot apjomīgo rādītāju lietošanu.

¹ Kluce M. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Letonikas lasītavas darbs (1958-1979) // Bibliotēku zinātnes aspekti: Grāmata-lasītājs-bibliotēka-bibliogrāfija 5(X) / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1981. — 50.lpp.

² Turpat, 52.lpp.

³ 1959.gadā bija izstrādāta programma izstādei „LPSR grāmatniecības vēsture”. LVA, 235.f., 1.apr., 79.l., 17.lp.

⁴ Marta Apīne // Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. — Rīga, 1994. — 19.[sēj.]. — 132.lpp.

⁵ 4 sējumi no 1964.-1973.gadam:

Latviešu zinātne un literatūra. Periodikā iespiesto rakstu rādītājs.

1908.-1909. R., 1963. (630 lpp.)

1910. R., 1966. (512 lpp.)

1911. R., 1968. (522 lpp.)

1912. R., 1973. (578 lpp.)

Atbilstoši ideoloģijas prasībām nācās koriģēt arī rādītāja struktūru. Pamatā saglabājot A.Ģintera pieņemto universālo decimālo klasifikāciju, tika ieviestas jaunas nodaļas, veltītas revolucionāriem notikumiem Latvijā un citur pasaulē, kā arī marksistiskajai ideoloģijai, piemēram, „IM Dialektiskais materiālisms. Vēsturiskais materiālisms”. Savukārt nodaļā „2.Religiija.Ateisms” netika atstāti tīri reliģiska satura raksti. Tos atkal iekļāva tikai 1915.gada sējumā, ko LNB laida klajā 1995.gadā.

Galvenais, ka A.Ģintera lielais darbs, kas glabājās kartotēkās VB, kļuva pieejams plašākai sabiedrībai. Taču vēl šodien tā publicēšana nav pabeigta. Pēdējais retrospektīvā rādītāja „Latviešu zinātne un literatūra” sējums par 1916.gadu tika izdots 1997.gadā. Kartotēkās atrodas izraksti no latviešu periodikas par 1918.,1919., kā arī 1937.,1938.,1939.,1940.,1941.,1942. gadu.

1958.gadā VB pievienoja Valsts Centrālo nošu bibliotēku. Tādējādi tika iegūts liels un vērtīgs nošu un mūzikas literatūras krājums (39 176 vienības). Centrālās nošu bibliotēkas retumi un skaņdarbu manuskripti nonāca Reto grāmatu un rokrakstu fondā, bet citu nozaru izdevumi tika nodoti atbilstošiem bibliotēkas krājumiem. 1958.gada nogalē apvienotajā Nošu un mūzikas literatūras nodaļā glabājās 77 049 vienību, tajā skaitā 3818 grāmatas.¹ 60.gadu sākumā jaunajai struktūrvienībai ar fondu tika ierādītas telpas K.Barona ielā 3, kur tā atrodas vēl joprojām. Par nodaļas vadītāju kļuva Centrālās nošu bibliotēkas pārzinis Georgs Karlsons (1899-?).² Viņš bija ne tikai pieredzējis bibliotekārs, bet arī kvalificēts mūziķis. Nodaļu viņš pārzināja līdz 1969.gadam, pēc tam vairākus gadus (līdz 1975.gada martam) strādāja par vecāko bibliotekāru.³ Tāpat kā agrāk Centrālajā nošu bibliotēkā, arī VB Mūzikas nodaļā bija abonements (līdz 1966.gada nogalei — maksas), kurā, iesniedzot garantijas vēstuli, nošu izdevumus varēja izņemt ne tikai profesionāli mūziķi, bet arī mūzikas skolu audzēkņi, pašdarbības kolektīvu dalībnieki un pat mūzikas mīļotāji. Vēlāk pieprasītākos vai nepietiekamā skaitā iegūtos izdevumus tika atļauts lasītāju vajadzībām pavairot, izmantojot bibliotēkas tehniku.⁴

50.gadu otrajā pusē aktīvi vēl tika veikta novecojušās literatūras izņemšana no bibliotēkas krājuma. Tas izskaidrojams ar to, ka bibliotēkai trūka telpu un tā centās atbrīvoties no „nevajadzīgajiem” izdevumiem. Jāatceras, ka VB saņēma arī no masu bibliotēkām izņemto literatūru. 1955.gadā no bibliotēkas fonda tika izslēgtas 112 901 vienība, no tām pārstrādei nodotas 108 026.⁵ 1956.gadā „neaktuālo, defektīvo”, tātad no fonda izslēdzamo vienību skaits bija vēl lielāks

¹ Lapiņa S. V.Lāča LPSR Valsts bibliotēkas mūzikas nodaļa : (Darbības apskats) // Raksti / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga,1973. — 4. [sēj.]. — 242.lpp.

² Strādāja Centrālajā nošu bibliotēkā jau no 1938.gada rudens, bet 1942.gada februārī tika iecelts par bibliotēkas pārzini. Sk.: LVVA, 1308.f., 17.apr., 561.l., 169.lp.

³ Bibliotekāra Balss: Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas direkcijas un sabiedrisko organizāciju izdevums. — Nr.1 (1975), 21.lpp.

⁴ LVA, 235.f., 2.apr., 1.l., 22.lp.

⁵ LVA, 235.f., 1.apr., 56.l., 58.lp.

— 118 347 vienības.¹ Sevišķi rūpīga novecojušo izdevumu izņemšana tika veikta VB sabiedriski politiskās literatūras fondā, ko izvietoja brīvpieejā.²

1959.gadā arī VB zaudēja tiesības uz Vissavienības izdevumu bezmaksas obligāto eksemplāru. Līdz šim tas sastādīja bibliotēkas fonda pieaugumu vairāk nekā 100 000 vienību gadā, tādējādi radot balastu jau tā pārblīvētajām telpām.³ Turpmāk VB izvēlējās savam profilam atbilstošāko literatūru un atteicās no PSRS apgabalu un rajonu laikrakstu ieguves.⁴ Tāpat kā ZA FB un LVU ZB turpmāk VB saņēma PSRS iespiedprodukcijas maksas obligāto eksemplāru, kura apjoms bija ap ~ 30 000 vienību gadā.

Jau 40.gadu beigās vairākas ārvalstis, tajā skaitā Somija, Holande, Itālija, Beļģija, lūdza VB iesaistīties grāmatu apmaiņā, taču tolaik tas netika atļauts. VB saņēma atsevišķus sūtījumus. Pēc PSRS MP 1958.gada 10.aprīļa lēmuma arī VB atjaunoja SGA sakarus ar ārzemēm. Pie VB Komplektēšanas nodaļas tika izveidota SGA grupa, atjaunoti sakari ar ASV Kongresa bibliotēku un, protams, tautas demokrātijas valstu bibliotēkām VDR, Polijā, Čehoslovākijā, Bulgārijā. 1959.gadā VB bija 36 SGA partneri 20 ārvalstīs, no kurām saņemtas 1226 vienības, lielākoties periodiskie izdevumi.⁵ 1958.gadā VB atsāka arī tiešus SBA sakarus ar ārzemju bibliotēkām, pagaidām gan tikai ar 2 valstīm (Zviedrija, Čehoslovākija).⁶

Hruščova „atkušņa” laikā saasinājās VB neatrisinātais telpu jautājums. Bibliotēkas krājumā uz 1956.gada 1.janvāri bija 2 677 900 vienību.⁷ 1955.gadā bibliotēka bija izvietota 6 ēkās Vecrīgā. Spriežot pēc bibliotēkas dokumentācijas, 1953.gadā aktīvi noritēja jaunās ēkas projektēšana un 1954.gadā LPSR vadība uzdeva arhitektiem darbu paveikt tuvākajā laikā.⁸ Tomēr 1955.gadā projekta izstrāde tika atlikta.⁹ 1956.gada 11.aprīlī LPSR KM ekspertu komisija lika atbrīvot ēku Pionieru laukumā 2, jo tajā bija nepieciešams kapitālais remonts — bīstami bija deformējušās 180 gadus vecā nama koka sijas.¹⁰ 1.augustā sekoja LPSR KM rīkojums par lasītavu slēgšanu šajā ēkā. Krājuma izvietojumam LPSR MP piešķīra Valsts Revolūcijas muzeja ēku K.Barona ielā 14. Tomēr arī šis lielais, kādreizējais bankas nams nebija lietošanas kārtībā. Cauri nesalabotajam jumtam nokrišņi tecēja tieši uz grāmatām, arī pagrabā bija ieplūdis ūdens, sāka pelēt grāmatas un deformēties pirmā stāva parkets, nebija arī pietiekamas apkures (ziemā telpās temperatūra svārstījās no 10-13 grādiem pēc Celsija). Daļu ēkas aizņēma nama saimnieka — Valsts Bankas darbinieku dzīvokļi, kas

¹ LVA, 235.f., 1.apr., 63.l.

² Turpat, 79.l., 34.lp.

³ Viška J. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu komplektēšana (1945-1970) // Raksti / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 4. [sēj.]. — 112.lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Viška J. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu komplektēšana (1945-1970) // Raksti = Труды = Proceedings IV / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 146.lpp.

⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 76.l., 1.lp.

⁷ LVA, 235.f., 1.apr., 56.l., 56.lp.

⁸ Turpat, 80.lp.

⁹ LVA, 235.f., 1.apr., 52.l., 77..lp.

¹⁰ LVA, 235.f., 1.apr., 65.l., 97..lp.

problēmas ignorēja.¹ VB veica jumta remontu un ierīkoja liftu par saviem līdzekļiem. Kaut muzejs pilnībā atbrīvoja namu tikai 1957.gada septembrī, jaunajās telpās pirmie lasītāji tika uzņemti jau aprīlī.² No decembra kļuva pieejami izdevumi latviešu valodā un daiļliteratūra, bet atsevišķas galvenās krātuves fonda daļas bija lietotājiem slēgtas vēl 1958.gada augustā.³ Nožēlojams stāvoklis bija citās bibliotēkas ēkās Torņu ielā 3/5 un Arsenāla ielā 5: tām bija cauri jumti, grāmatas apsnīga un apledoja. Avārijas stāvoklī gadiem ilgi bija arī nams Jaunielā 26. Šajās ēkās 1958.gadā glabājās ~ 1,7 miljoni vienību.⁴ Literatūru no citiem bibliotēkas namiem uz lasītavām K.Barona ielā 14 nogādāja bibliotekāri, jo pagaidām bibliotēkai sava autotransporta nebija.⁵ Bibliotēkas vadība lūdza piešķirt kādu ēku galvenā nama (K.Barona ielā 14) tuvumā. LPSR MP tai nodeva vēl vienu Valsts bankas ēku K.Barona ielā 3.⁶ Taču arī to VB nesaņēma uzreiz, jo Valsts banka telpas bija izīrējusi darbiniekiem un ilgāku laiku atteicās tās atbrīvot.

1957.gada nogalē bibliotēkas administrācija atsāka saraksti ar PSRS KM par jaunas ēkas nepieciešamību.⁷ 1958.gadā tika sastādīts vērienīgs projekta uzdevums (6 miljonu sējumu izvietojšanai) un sameklēts apbūves gabals Pārdaugavā tieši tajā pašā vietā, kur arī tagad plānota jaunās LNB ēkas celtniecība.

5.2.2. LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka

50.gadu otrajā pusē arī šajā bibliotēkā bija vērojams zināms uzplaukums. 1958.gadā lasītājiem durvis vēra plaša un skaista lasītava ar 123 lasītāju vietām.⁸ Tā bija kādreizējā ZA konferenču zāle. Zīmīgi, ka šajā gadā bija vērojams lasītāju pieplūdums (7079), pēc tam lasītāju aktivitāte nedaudz kritās (1959.g.— 6523 lasītāju).⁹

ZA FB bija plaši SGA sakari, jo tā šajā darba virzienā strādāja jau kopš 1950.gada.¹⁰ Turklāt kā ar Vissavienības, tā ar ārzemju organizācijām bija vienlīdz ražīga sadarbība (izmantojot SGA, 1952.gadā iegūts identisks skaits vienību no ārzemju un PSRS iestādēm — 1530 vienību)¹¹. 1959.gadā ZA FB bija 209 literatūras apmaiņas partneri ārvalstīs, bet Padomju Savienībā — tikai

¹ LVA, 235.f., 1.apr., 78.l., 7.lp.

² LVA, 235.f., 1.apr., 69.l., 1.lp.

³ LVA, 235.f., 1.apr., 72.l., 54.lp.

⁴ VB direktora vietnieces. Ainas Deglavas vēstule LPSR MP priekšsēdētāja vietniekam E.Berklavam 1958.gada 11.martā. Sk.: LVA, 235.f., 1.apr., 78.l., 32.lp.

⁵ Turpat, 29.lp.

⁶ Interesanti, ka puse no VB namiem bija bijušās bankas ēkas: Komjaunatnes ielā 6/8 (Hipotēku bankai), K.Barona ielā 14 (jau 20.gadsimta sākumā piederēja Amatnieku krājaizdevumu sabiedrībai), K.Barona ielā 3.

⁷ LVA, 235.f., 1.apr., 71.l., 4.lp.

⁸ LZA CA, 23.f., 1.apr., 32.l., 2.lp.

⁹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 34.a l., 2.lp.

¹⁰ Библиотеке 450 : К юбилею Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР 1524 –1974 / Академия наук Латвийской ССР. Фундаментальная библиотека. – Рига : Зинатне, 1974. – 56. с.

¹¹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 22.l., 6.lp.

164.¹ SGA bija galvenais ārzemju iespieddarbu ieguves avots (izmantojot SGA, 1955.gadā iegūtas 2008 vienības, nopirkta — 799 vienības²; 1958.gadā, izmantojot šo komplektēšanas avotu, saņemtas 2070 vienības, bet nopirkti 1290 eksemplāri³). Šādā veidā ZA FB fonds tika papildināts ar tādiem nozīmīgiem izdevumiem kā „Journal of Royal Society”, „The Physical Review”, „Annals of Physics”, „Chemical Abstracts”⁴ „Chemie and Industrie”⁵.

Specializētu pieprasījumu izpildē nozīmīga loma ir SBA, kas darbojās ZA FB kopš 1947.gada. Taču strauja SBA sakaru attīstība sākās tikai Hruščova „atkušņa” periodā. Tiesa gan, lielā darba apjoma dēļ kopš 1955.gada SBA pakalpojumi kļuva pieejami vienīgi ZA darbiniekiem. Izmantojot SBA, 1959.gadā no citām PSRS bibliotēkām tika saņemtas 2522 vienības⁶, turpmāk, līdz pat 1966.gadam saņemtās literatūras daudzums palielinājās. Tāpat kā VB arī ZA FB 1958.gadā tika dota atļauja slēgt SBA līgumus ar ārzemju bibliotēkām⁷, taču vēl 70.gados starptautiskais SBA tika izmantots ļoti reti.

Tā kā ZA FB bija lielākais jaunākās ārzemju literatūras klāsts, 50.gadu otrajā pusē tai uzdeva „Rīgas lielākajās bibliotēkās saņemtās ārzemju periodikas kopradītāja” sastādīšanu. Saraksts iznāca kopš 1956.gada un pakāpeniski tajā aptverto bibliotēku skaits pieauga. 1959.gadā rādītājā tika iekļauti 1575 nosaukumi, ko saņēma 13 Rīgas bibliotēkas.⁸ Sākot ar 1960.gadu tajā tika uzrādīta arī citu pilsētu bibliotēku iegūtie ārzemju izdevumi. 70.gadu sākumā kopradītājā iekļauta informācija par 89 bibliotēku jaunieguvumiem.

Kopš 1956.gada ZA FB izdeva arī informatīvu biļetenu „Bibliotēkā saņemtās jaunās ārzemju grāmatas”. Tas liecina, ka jau Hruščova „atkušņa” gados bibliotēkā ienāca daudz ārzemju grāmatu: 1959.gada biļetenā bija uzrādīti 1324 nosaukumi.⁹

50.gadu nogalē ZA FB bija pabeigti vairāki laikietilpīgi bibliotēkzinātniski pētījumi. 1957.gadā dienasgaismu ieraudzīja ilggadējā Misiņa bibliotēkas vadītāja Kārļa Egles „Īsa latviešu bibliogrāfijas vēsture (līdz 1917.gadam)” (1957). Bija sagatavots pirmais Rakstu krājums, kas iznāca 1960.gadā¹⁰, pavisam tajā bija iekļauti 9 darbi. Divi novatoriski raksti krājumā bija veltīti bibliogrāfijai, turpinot K.Egles aizsākto pētniecību šajā jomā, proti, Ārijas Brempes „Latviešu daiļliteratūras bibliogrāfija līdz 1917.gadam”, V. Jauģieta “Latviešu periodikas retrospektīvās

¹ LZA CA, 23.f., 1.apr, 34.a l., 1.lp.

² LZA CA, 23.f., 1.apr., 29.l., 12.lp.

³ LZA CA, 23.f., 1.apr, 32.l., 3., 31.lp.

⁴ Par šī vērtīgā izdevuma komplektēšanu ZA FB pauduši atzinību LZA ķīmiķi (I.Kalviņš, P.Trapacieris, J.Freimanis, G.Tirzītis) Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas jubilejai veltītajā izdevumā. Sk.: Bibliotheca Rigensis 480 : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka gadsimtu liecībās / Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. — Rīga, 2004. — 11., 12., 13.lpp.

⁵ LZA CA, 23.f., 1.apr, 32.l., 6.lp.

⁶ Bibliotēka — zinātnei = Библиотека — науке /Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālā bibliotēka. — Rīga: Zinātne, 1973. — 92.lpp.

⁷ LZA CA, 23.f., 1.apr, 32.l., 4.lp

⁸ Turpat, 1.lp.

⁹ LZA CA 23.f.,1., 34 a.l., 1.lp.

¹⁰ Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas raksti: 1.[sēj.] — Rīga, 1960. — 320 lpp.

bibliogrāfijas sastādīšanas pieredze”. ZA FB darbinieki bija pievērsušies arī bibliotēkas vēstures izpētei: Krātuves vadītāja Marija Lāce bija sagatavojusi izvērstu bibliotēkas vēstures apcerējumu, aptverot tās četrus pastāvēšanas gadsimtus (no 1524. līdz 1944.gadam). Tālāko periodu plašā rakstā „Bibliotēkas izveidošanās pēckara periodā (1944-1958)” bija atspoguļojis galvenais bibliotekārs Voldemārs Krasts. Savukārt Kataloģizācijas sektora darbinieces Veltas Krastas darbs „Kopkatalogu jautājums Latvijā” bija pirmais teorētiskais pētījums šādā aspektā LPSR.¹

1957.gadā nāca klajā bibliogrāfes, bibliotekārās terminoloģijas veidotājas Eiženijas Peiles sastādītā „Bibliotekāro terminu vārdnīca” (krievu-latviešu; latviešu-krievu valodā). 1959.gadā viņa bija sagatavojusi vienu no pirmajiem teorētiskajiem rakstiem bibliotekārās terminoloģijas jomā Latvijā „Daži diskutējamie bibliotekāri-bibliogrāfiskās terminoloģijas jautājumi un E.I.Šamurina “Grāmatniecības terminu vārdnīca”. Pieminams arī vēsturnieces, bibliotēkas darbinieces Metas Taubes pētījums „Greznības noliegums Rīgā XVI un XVII gadsimtā”, kurā bija izmantotas Reto grāmatu un rokrakstu sektora senās avīzes.

ZA FB intensīvi strādāja arī personālās bibliogrāfijas un tematisku literatūras sarakstu veidošanā. Kopš 1958.gada tika izdota akadēmiķu biobibliogrāfiju sērija „Padomju Latvijas zinātnieki”². Pirmais izdevums bija veltīts izcilajam valodniekam, akadēmiķim Jānim Endzelīnam, otrais — ķirurgam, medicīnas vēsturniekam, profesoram Paulam Stradiņam.³ Šie izdevumi parasti tika gatavoti uz akadēmiķu dzīves nozīmīgām jubilejām. Līdz 1970.gadam šajā sērijā publicēti 17 izdevumi.

1959.gada septembrī ZA FB beidzot panāca LPSR izdevumu bezmaksas obligātā eksemplāra piešķiršanu, kas tika izmantots Misiņa Latviešu literatūras nodaļas arhīvfonda veidošanai.⁴ Pirmajā gadā tika saņemtas jau 434 vienības.

Lai gan ZA FB krājums bija krietni mazāks nekā VB: 1960.gada 1.janvārī tajā bija 1 099 517 vienību⁵, arī ZA FB trūka telpu literatūras glabāšanai. Tādēļ 50.gados uzsāka sistemātiski izvietotā fonda pārkārtošanu pēc iespieddarbu formālajām pazīmēm. ZA FB sāka piemērot krātuves vajadzībām pēdējo brīvo telpu — garāžu. 1958.gada atskaitē norādīts, ka 1965.gadā paredzēts uzsākt jaunas bibliotēkas ēkas celtniecību.⁶

¹ LZA CA, 23.f., 1.apr., 36.l., 39.lp.

² Pirmais biobibliogrāfiskais rādītājs ārpus sērijas veltīts bijušajam ZA prezidentam akadēmiķim Jānim Peivem. Sk.: Библиотека 450 : К юбилею Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР 1524 –1974 / Академия наук Латвийской ССР. Фундаментальная библиотека. – Рига : Зинатне, 1974. – 77. с.

³ ZA CA, 23.f., 1.apr, 34. a l., 9.lp.

⁴ LZA CA, 23.f., 1.apr, 34. a l., 4.lp.

⁵ LZA CA, 23.f., 1.apr, 34. a l., 21.lp.Salīdzinoši: VB jau 1959.gada 1.janvārī — 3 720 961 vienība. Sk.: LVA, 235.f., 1.apr., 76.l., 36.lp.

⁶ LZA CA, 23.f., 1.apr, 32.l., 11.lp.

5.2.3. Latvijas Valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka

Hruščova „atkušņa” gados LVU ZB beidzot atguva savu galveno ēku Komunāru bulvārī 4, to PSRS Valsts Drošības ministrijas Dzelzceļsardzes štābs atbrīvoja 1957.gadā. Uz šo namu tika pārvietota centrālā bibliotēka, specfonds, te iekārtoja bibliotekāru darba telpas. Bibliotēka pieprasīja arī uz pagalma piebūvi, ko plānoja rekonstruēt savām vajadzībām, taču pagaidām to bija aizņēmusi Galvenā pasta pārvalde.¹ Atsākās sarakste ar Rīgas pilsētas DDP IK, LKP CK un citām iestādēm par tās nodošanu LVU pārziņā.

Jau 1956.gada darba plānā LVU ZB paredzēja nodibināt SBA sakarus ar ārzemju bibliotēkām, taču tas neizdevās. Lasītāju pieprasīto ārzemju literatūru, kas nebija bibliotēkā, tā saņēma no citām PSRS bibliotēkām vai ar VB starpniecību. Grāmatu apmaiņa ar ārvalstīm jau pastāvēja, kaut sākumā noritēja visai stihiski. 1955.gadā Komplektēšanas nodaļas vadītāja O. Odzeļviča norādīja: „Pašreiz mums izvēršas sakari ar ārvalstīm, katru dienu saņemam sūtījumus no dažādām zinātniskajām un mācību iestādēm visās pasaules malās”² Viņa uzsvēra, ka SGA jomā būtu jāstrādā kvalificētiem speciālistiem. Tomēr pirmajos gados SGA sakari ar ārvalstīm bija krietni vājāki nekā ar PSRS bibliotēkām. 1959.gadā LVU ZB bija grāmatu apmaiņas sakari ar 470 Padomju Savienības organizācijām un 257 ārzemju zinātniskajām iestādēm 38 valstīs.³ Līdz ar to SGA saņemto iespeddarbu bija krietni mazāk nekā no PSRS iegūto izdevumu (1959.gadā no PSRS iestādēm saņemti 3030 eksemplāri, tām nosūtīti 1752 eksemplāri; no ārzemēm saņemti 2021 eksemplāri, nosūtītas 1329 vienības).⁴

Atgādināms, ka literatūras apmaiņas fonds mērķtiecīgi tika papildināts tikai 60.gados, kad strauji pieauga SGA partneru skaits. Pagaidām tajā tika izmantoti galvenokārt LVU zinātniskie raksti, kas, iespējams, arī visvairāk interesēja ārzemju iestādes⁵

No 1958.gada bibliotēka iekārtoja alfabētisko ārzemju literatūras katalogu lasītājiem. Tas gan netika veidots pilnīgi no jauna no jauna, bet sastādīts no lasītāju sistemātiskā kataloga kartītēm. Tagad bibliotēkā bija trīs alfabētiskie katalogi: latviešu, krievu un ārzemju literatūrai.⁶

LVU ZB fondā jau 1956.gada janvārī bija ap miljons inventarizētu vienību (904 878), no tām vairāk nekā 2/3 bija CB krājums.⁷ Apjomīgi bija arī filiāļu fondi: vislielākajā — Vēstures un filoloģijas fakultātes bibliotēkā bija 44 937 vienības, bijušajā Ekonomikas un juridiskās fakultātes bibliotēkā — 34 962 eksemplāru, kvantitatīvā ziņā tikai nedaudz atpalika Bioloģijas fakultātes

¹ LVA, 1340.f., 15.apr.,37.l., 1.lp.

² LVA, 1340.f., 15.apr., 7.l., 24.lp.

³ LVA, 1340.f., 15.apr., 37.l., 3.lp.

⁴ Turpat.

⁵ LVA, 1340.f., 15.apr., 9.l., 1.lp.

⁶ LVA, 1340.f., 15.apr.,39.l., 8.lp.

⁷ LVA, 1340.f., 15.apr., 7.l., 8.lp.

bibliotēkas krājums.¹ Taču liela daļa no šiem krājumiem lasītājiem bija slēgta. 1959.gadā līdztekus CB viņiem bija atvērtas tikai 5 filiāles (Vēstures un filoloģijas fakultātes bibliotēka, Bioloģijas fakultātes bibliotēka, Fizikas un matemātikas fakultātes bibliotēka, Ķīmijas fakultātes bibliotēka, Ģeogrāfijas fakultātes bibliotēka). 1958.gada vasarā tika slēgta arī tehniskās literatūras nodaļa sakarā ar tās krājuma nodošanu Rīgas Politehniskajam institūtam.²

LVU ZB izdevās iegūt entomoloģijas profesora Embrika Stranda (1876-1947)³ privāto literatūras krājumu. Saskaņā ar profesora testamentu, tas bija pārdodams un iegūtie līdzekļi izmantojami E.Stranda vārdā nosauktam zooloģijas veicināšanas fondam.⁴ Sākumā LVU bibliotēka no pirkuma atteicās līdzekļu trūkuma dēļ⁵, taču vēlāk lielākā daļa no šī krājuma tomēr palikusi bibliotēkā.

Vispirms E.Stranda bibliotēku no Bioloģijas fakultātes pārveda uz CB, kur tas iegūla plauktos uz ilgu laiku. Neraugoties uz LVU Bioloģijas fakultātes mācībspēku un studentu pieprasījumiem, bibliotēkas vadība E.Stranda krājuma pilnīgu apstrādi atlika, līdz tiks piešķirtas papildus štata vienības vai papildus līdzekļi.⁶ Līdz 1956.gada vasarai tas bija tikai inventarizēts.⁷ Iespējams, režīma liberalizācijas ietekmē, 1956.gadā E.Strandas bibliotēkas apstrādei tika iedalīti 20 000 rubļu, par tiem tika katalogizētas 6910 vienības.⁸ Sakarā ar pārvākšanos uz citām telpām 1957.gadā darbu pārtrauca un atsāka 1958.-1961.gadā, kad tika katalogizēts vēl ~ 6000 E.Stranda bibliotēkas vienību.⁹ Iespējams, ka ne viss LVU ZB esošais krājums tika pilnīgi apstrādāts, jo LVU ZB klasifikācijas sektora vadītājs (1956-1994) Tenu Karma atceras, ka daudzus gadus E.Stranda bibliotēkas žurnāli izmantoti grāmatu apmaiņā. Samērā liela E.Stranda krājuma daļa (5000 sējumu zooloģijā, botānikā, bioloģijā) tika nodoti ZA FB, to skaitā vairāk nekā 800 paša E. Stranda zinātnisko sacerējumu.¹⁰ Šobrīd LU bibliotēkā glabājas ap 15 000 E.Stranda kolekcijas vienību.¹¹ LU

¹ LVA, 1340.f., 15.apr., 7.l., 8.lp.

² LVA, 1340.f., 15.apr., 36.l., 10.lp.

³ 1897. gadā viņš pabeidza Oslo universitāti un turpmākajos piecos gados kā šīs universitātes stipendiāts pētīja Norvēģijas un Palearktiskas faunu, galveno uzmanību pievēršot zirnekļiem un kukaiņiem. No 1922. līdz 1947. gadam profesors Latvijas Universitātē — lasīja lekcijas dažādās zooloģijas disciplīnās. No 1922. līdz 1944. gadam Embriks Strands bija Latvijas Universitātes Sistemātiskās zooloģijas institūta direktors, no 1924. līdz 1940. gadam — arī LU Hidrobioloģijas stacijas direktors. Profesors bija vairāku zinātnisku biedrību biedrs, sarakstījis vairāk nekā 800 zinātnisku darbu, veicis ievērojamus pētījumus par zirnekļiem, tauriņiem un vabolēm, veltot vērību arī daudzām citām dzīvnieku grupām.

⁴ Profesora E.Stranda bibliotēka // Latvijas Arhīvi. — Nr.4 (1997). — 73.-74.lpp.

⁵ Turpat, 80.lpp.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat, 22.lp.

⁸ LVA, 1340.f., 15.apr., 34.l., 5.lp.

⁹ Turpat, 10.l., 3.lp. ; 39.l., 6.lp.

¹⁰ Pirmais biobibliogrāfiskais rādītājs ārpus sērijas bijušajam ZA prezidentam akadēmiķim Jānim Peivem. Sk.:

Библиотеке 450 : К юбилею Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР 1524 –1974 /

Академия наук Латвийской ССР. Фундаментальная библиотека. — Рига : Зинатне, 1974. — 56. с.

¹¹ Domājams, ka šajā skaitā ietvertas ne tikai grāmatas, bet arī atsevišķi žurnāli, jo Tenu Karma, kuram uzdeva E.Stranda krājumu klasificēt, atceras, ka tas aizņēmis vienu istabu. Sk.: Apinīte V.Grāmatas - ievads dabas izpratnē: [Saruna ar LU Bibliotēkas Bioloģijas filiāles vadītāju Māru Reiteri] // <http://home.lanet.lv/~luua/20012002/16/graamats-ievac.html> — Resurss aprakstīts 2003.gada 20.novembrī.

Bioloģijas filiāles vadītāja Māra Reitere norāda, ka mūsdienās pēc E.Strandas kolekcijas grāmatām esot mazs pieprasījums, jo tās esot pārāk specifiskas, turklāt studenti entomoloģiju apgūstot pēc jaunām mācību grāmatām. Domājams, ka padomju okupācijas laikā, kad respektējama zinātniska literatūra bija deficīts, E.Stranda kolekcija būtu guvusi daudzu lasītāju ievērību.

1956.gadā, likvidējot Juridiskās fakultātes bibliotēku, kurā bijis liels un vērtīgs pirmspadomju izdevumu krājums, fondu pārvietoja uz tagadējā veikala „Sakta” pagrabu.¹ CB pārņēma tikai 14 622 eksemplārus juridiskās literatūras.² Pārējo fondu, cenžējot grāmatas, turpmāk skatīja tikai mācītbspēki un bibliotekāri.

Arī nekatalogizētā krājuma, kurā bija ap 200 000 vienību, apstrāde ritēja gausi. To kavēja nemitīgā fonda pārvietošana telpu trūkuma dēļ un augstākstāvošo iestāžu diktēta reorganizācija: 1958.gadā liela bibliotēkas krājuma daļa bija nododama Rīgas Politehniskajam institūtam, bet bija jāapstrādā ~ 88 000 vienību³, kas bija saņemtas no likvidētā Rīgas pedagoģiskā institūta.

1959.gadā sākās LVU ZB rokrakstu un reto izdevumu fonda nolikuma izstrāde, pēc gada sāka veidot retumu fondu ar atbilstošu katalogu.⁴

1958.gada brīvpieejā tika nodota uzziņu literatūra CB lasītavā, taču bibliotēkas vadība norādīja, ka turpmāko pāreju uz jauno kārtību apdraud telpu trūkums: bibliotēkai vēl nebija nodota pagalma piebūve.⁵

Bibliotēkas atskaitēs joprojām tika pausta neapmierinātība ar nepietiekamo finansējumu, nelielo valūtas limitu ārzemju literatūras iegādei, taču neliels progress bija vērojams arī šajā jomā: ja 1955.gadā tā parakstījās tikai uz 25 ārzemju periodiskajiem izdevumiem⁶, tad 1959.gadā jau saņēma 88 ārzemju žurnālu nosaukumus⁷. Kaut gan bibliotekāri žēlojās, ka ārzemju literatūru maz izmanto, vispārējā tendence bija pozitīva: pieauga gan jauniegūto ārvalstu izdevumu skaits, gan lasītāju interese par tiem. Par to liecina 5.tabulas dati, iegūti bibliotēkas dokumentos.

¹ Apinīte V.Rokrokā ar grāmatām: [Par LU Bibliotēkas veterāni Lidiju Kušķi] // Universitātes Avīze. — 2002. — 26.febr.

² LVA, 1340.f., 15.apr., 34.l., 8.lp.

³ LVA, 1340.f., 15.apr., 36.l., 19.lp.

⁴ LVA, 1340.f., 15.apr., 39.l., 9.lp.

⁵ LVA, 1340.f., 15.apr., 36.l., 9.lp. ik gadus no brīvpieejas fondiem pazuda vairāki simti izdevumu (1969.gadā – 321 gr., 1970.gadā – 281 vienība)

⁶ LVA, 1340.f., 15.apr., 7.l., 15.lp.

⁷ LVA, 1340.f., 15.apr., 37.l., 3.lp.

5.tabula

Ārzemju literatūras komplektēšana un izmantojums LVU ZB

Gadi	Ārzemju literatūras jaunieguvumi (vienībās)	Kopējais izsniegums	Ārzemju literatūras izsniegums	
			(vienībās)	%
1954.	1230	552 900	15 439	2,79
1955.	1810	551 799	40 154	6
1956.	2709	465 000	37 425	8
1958.	-	430 687	35 062	8,1
1959.	4534	377 000	25 002	6,6

Nelielo ārzemju literatūras izsniegumu varētu izskaidrot ar šādiem faktoriem. Pirmkārt, lielāko daļu ārvalstu izdevumu bibliotēka saņēma, izmantojot SGA, tādēļ daudzi no tiem bija tādās valodās, kuras Latvijā zināja tikai nedaudz cilvēku (piemēram, poļu, ungāru)¹. Turklāt studentiem bijušas vājas svešvalodu zināšanas, kas apgrūtināja ārzemju literatūras apguvi pat savā specialitātē.²

Kopsavilkums

Hruščova „atkusnim” bija nozīmīga loma Latvijas bibliotēku turpmākajā dinamikā. **Tika atcelti vairāki ierobežojumi komplektēšanā un informācijas pieejamībā.** LPSR VB, ZA FB un LVU ZB tika atļauti tieši literatūras apmaiņas sakari ar kapitālistiskajām valstīm, turklāt daļa ārzemju periodisko izdevumu tehniskajās zinātnēs bija atbrīvoti no cenzūras. LPSR VB un ZA FB drīkstēja sadarboties ar ārzemju iestādēm starpbibliotēku abonementa jomā.

No 1956.gada tika veidota **ārzemju literatūras bibliogrāfiskās informācijas sistēma:** republikāniskais ārzemju literatūras (grāmatu un periodikas) kopkatalogs (VB); LPSR bibliotēkās saņemtās ārzemju periodikas kopradītājs (ZA FB). Kopš 1956.gada ZA FB izdeva informatīvu biļetenu par bibliotēkas jauniegūtajām ārzemju grāmatām (ZA FB).

1954.gadā triju bibliotēku specfondos (VB, ZA FB, LVU ZB) glabājās 248 929 vienības. No 1955.gada līdz 1960.gadam tika pārskatīti LPSR GLP izdoto izņemamo grāmatu un brošūru saraksti, daļu specfondu literatūras nododot vispārpieejamiem krājumiem.

¹ 1954.gadā no ārzemju jaunieguvumiem angļu valodā — 741 vienību, vācu valodā — 240, franču valodā — 88, citās svešvalodās — 161 eksemplārs. Sk.: LVA, 1340.f., 15.apr., 32.l., 12.lp.

² LPSR ZA viceprezidenta P.Valeskalna vēstulē LKP CK 1961.gada 13.februārī par studentu sagatavotību pētniecībai ZA struktūrās sliktas svešvalodas zināšanas minētas kā raksturīga LVU studentu iezīme neatkarīgi no specialitātes. Tādēļ jaunajiem pētniekiem lielas grūtības sagādādot eksāmens svešvalodā zinātņu kandidāta grāda ieguvei. Sk.: LVA, PA 101.f., 24.f, 1811., 2.lp.

Tika atviegloti specfonda izmantošanas noteikumi: pietika ar iestādes vadītāja iesniegumu un bibliotēkas direktora atļauju. Tāpat kā agrāk bija pieejama tikai konkrēti formulētiem pētniecības mērķiem nepieciešamā informācija, ko drīkstēja lasīt uz vietas specfonda telpās.

Hruščova „atkušņa” laikā **aktivizējās bibliotēku darbs novadpētniecībā**. VB reorganizēja novadpētniecības literatūras krājumu, izveidojot Letonikas lasītavu ar palīgfondu, kurā tika koncentrēta literatūra par Latviju un veidota atbilstoša bibliogrāfisko uzziņu informācijas sistēma. Masu bibliotēkas pievērsās novadpētniecības materiālu vākšanai kartotēkās un mapēs, iegūtie materiāli tika popularizēti izstādēs

VB Bibliogrāfijas un metodiskā darba nodaļa atsāka darbu pie **analītiska bibliogrāfiskā rādītāja „Latviešu zinātne un literatūra” retrospektīvās daļas**, ko sākotnēji bija veidojis bibliogrāfs Augusts Ģinters (1885-1944).

Bibliotēkās tika uzsākta **lasītāju interešu pētniecība**, kuras rezultātus izmantoja ne tikai diferencētajā lasītāju apkalpošanā, bet arī indivīdu lasīšanas vadībā. Tās uzdevums bija „audzināt” lasītājus par *padomju ideoloģijas piekritējiem*. Šāds mērķis bija arī brīvībai, ko bibliotēkās sāka ieviest 50.gadu beigās.

6. IEDZĪVOTĀJU BIBLIOTEKĀRĀS APKALPOŠANAS OPTIMIZĀCIJAS MĒGINĀJUMI (1960-1974)

Kad LKP CK vadību pēc 1959.gada jūlija plēnuma pārņēma līdzšinējais ideoloģiskais sekretārs Arvīds Pelše, īsais „atkusnis” Latvijā bija beidzies. Bibliotekārajā jomā bija vērojamas centralizācijas tendences un daudzas LPSR KM pavēles, ko tā saņēma tālākizplatīšanai no PSRS Kultūras ministrijas, bija jāizpilda, neņemot vērā to atbilstību republikas apstākļiem.

Padomju bibliotekārajā literatūrā īpaši izcelts PSKP CK lēmums „Par bibliotēku darba stāvokli un pasākumiem tā uzlabošanā” 1959.gada 22.septembrī, kas „(..) ievada jaunu nozīmīgu posmu Latvijas PSR bibliotēku darbā.”¹ Tajā bija akcentēti šādi jautājumi: dažādas pakļautības bibliotēku koordinācija komplektēšanā un lasītāju apkalpošanā, savam reģionam atbilstošas daudzveidīgas literatūras iegāde; neizmantotās literatūras apmaiņas fonda organizēšana masu un zinātnisko bibliotēku sistēmās, iepriekšēja pasūtījuma ieviešana komplektēšanā (pēc izdevniecību tematiskajiem plāniem) u.c. Lēmumā bija izvirzīta jauna prasība — iesaistīt bibliotēkās katru ģimeni. Šis darbs bija paveicams līdz 1963.gadam.²

Taču kultūras iestāžu darbības galvenais mērķis nemainījās: ”Nepieciešams, lai katrs (..) bibliotekārs justos un rīkotos kā aktīvs ideoloģiskās frontes cīnītājs (..) Katram ideoloģiskajam darbiniekam dziļi jāizprot personisko atbildību komunisma celtniecībā mūsu valstī.”³ PSKP XXII kongress 1961.gada oktobrī, kurā tika izklāstīta komunisma celtniecības programma (līdz 1980.gadam), rosināja jaunu standartfrāžu parādīšanos bibliotēku dokumentācijā: „komunistiska attieksme pret darbu”, „komunisma cēlāju morāles kodekss”, „komunisma materiāli tehniskā bāze”, „ceļā uz komunismu”, „cīņa par komunisma uzvaru” u.c.

Dažādas pakļautības bibliotēku koordinācijas ietvaros atkal tika pārskatīts bibliotēku izvietojums, masu bibliotēkām uzdodot iedzīvotāju vienotās apkalpošanas plāna izstrādi.⁴ Latvijā sākās nelielo bibliotēku apvienošana. Galvenokārt tika samazināts kolhozu, sovhozu un arodbiedrību nelielo un panīkušo bibliotēku skaits, to krājumus pievienojot ciemu bibliotēkām, taču nereti bija arī

¹ Viška J. Latvijas PSR bibliotēku vēstures periodizācija // Bibliotēkas — lasītājiem: Bibliotēku zinātnes aspekti / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1984. — 69.lpp.

² Библиотечное дело в условиях развитого социалистического общества, его совершенствования и построения коммунизма // Абрамов К.И. История библиотечного дела в СССР. — 3-е изд, перераб. и доп.-М:Книга, 1980.- с. 296.

³ Citāts no PSKP CK sekretāra referāta Vissavienības ideoloģisko darbinieku sanāksmē 1961.gada decembrī Maskavā. Sk.: Папендика Б.Э. Работа массовых библиотек Латвийской ССР в свете решений XXII съезда КПСС // Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Raksti I. — Rīga, 1964. — 10.lpp.

⁴ PSRS KM apstiprinātā parauglikumā 1966.gadā fiksētās prasības: pievienoto masu bibliotēku tīklu veido visas masu bibliotēkas ar universāliem fondiem neatkarīgi no resoriskās pakļautības. Katrā ciemā jābūt vienai šādi bibliotēkai. Citi nosacījumi: vismaz 1 bibliotēkai uz 1000 iedzīvotājiem, attālums starp bibliotēkām ne mazāk kā 1 km, jaunatveramas bibliotēkas fonda apjoms — 1500 eks. LVA, 678.f., 3.apr., 664.l., 76.lp.

otrādi: ciema bibliotēka tika nodota kolhoza vai padomju saimniecības pārziņā.¹ Jāpiekrīt Z.Eglītes vērtējumam, ka ciemu bibliotēku pievienošana ražošanas struktūrām nebija pārdomāta rīcība, jo to stāvoklis pēc tam pasliktinājās: netika piešķirti līdzekļi un daļa pārtrauca darbību vispār.² 60.gadu otrajā pusē faktiski likvidētās ciemu bibliotēkas nācās atvērt no jauna.

1.tabula

Masu bibliotēku tīkls Latvijā 20.gadsimta 60.gados

Gads	Rajonu bibliotēkas	Pilsētu bibliotēkas	Ciemu bibliotēkas	Bērnu bibliotēkas	Kolhozu bibliotēkas	Arodbiedrību Bibliotēkas
1960.	30	99	858	82	249	419 ³
1961.	30	103	858	82	194	517
1962.	21	111	861 ⁴	83	132	Nav ziņu
1965.	21	110	683	87	145	491 ⁵
1970.	26	119	817	99	47	327

Pakāpeniski saruka arī pārvietojamo bibliotēku skaits.

1960.gadā 3157⁶;

1965.gadā 3541⁷;

1970.gadā 3194;

1974.gadā 2135⁸.

Šī nestacionārā iedzīvotāju apkalpošanas forma pirmoreiz detalizēti izvērtēta VB Zinātniskās pētniecības nodaļas pētījumā „Pārvietojamo bibliotēku loma lauku iedzīvotāju bibliotekārajā apkalpošanā” 1971.-1972.gadā. Lejupslīde tika skaidrota ar vairākiem apstākļiem: 1) neracionāls

¹ Eglīte Z. Masu bibliotēkas lauku iedzīvotāju apkalpošanā Latvijas PSR (1945.-1980.g.) // Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi: Tematisks rakstu krājums/ LPSR Kultūras ministrija, Viļa Lāča LPSR Valsts bibliotēka. – LPSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu metodiskais kabinets. — R., 1986. — 62.lpp.

² Turpat.

³ 1960.gadā bija 518 arodbiedrību bibliotēkas. Sk.: Puriņš Ā. Latvijas PSR arodbiedrību bibliotēkas 1944.-1980.gadā // Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi: Tematisks rakstu krājums/ LPSR Kultūras ministrija, Viļa Lāča LPSR Valsts bibliotēka. – LPSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu metodiskais kabinets. — R., 1986. — 86.lpp.

⁴ Saskaņā ar LPSR MP lēmumu (un attiecīgo rajonu Kultūras nodaļu akceptu) 190 ciemu bibliotēkas nodotas kolhoziem un padomju saimniecībām. Sk.: Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1962.gadā / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Bibliotēku un klubu iestāžu daļa. LPSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1963. — 37.lpp.

⁵ Puriņš Ā. Latvijas PSR arodbiedrību bibliotēkas 1944.-1980.gadā // Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi: Tematisks rakstu krājums/ LPSR Kultūras ministrija, Viļa Lāča LPSR Valsts bibliotēka. – LPSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu metodiskais kabinets. — R., 1986. — 86.lpp.

⁶ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1960.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1961. — 8.lpp.

⁷ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1965.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1966. — 5., 22., 35.lpp.

⁸ Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977 — 8.lpp. Nestacionāro bibliotēku skaits turpināja kristies: 1988.gadā to bija tikai 1750. Sk.: Latvijas PSR masu bibliotēku darba rādītāji 1988. — Rīga, 1989. — 1.lpp.

pārvietojamo bibliotēku tīkls (20% atradās tuvāk par 3 km no stacionārajām bibliotēkām); 2) viensētu skaita samazināšanās; 3) uzlabota satiksme, palielinājies individuālo transporta līdzekļu skaits, tādēļ pieejamākas kļuvušas stacionārās bibliotēkas; 4) nabadzīgi pārvietojamo bibliotēku krājumi pretstatā stacionāro bibliotēku apjomīgajiem krājumiem: maz jaunākās periodikas un grāmatu.¹ Turklāt daudzas pārvietojamās bibliotēkas atradās bibliotekāru sabiedrisko aizvietotāju pārziņā, kas neveicināja to kvalitatīvo attīstību. Zinātniskās pētniecības nodaļas darbiniece Anna Mauliņa prognozēja, ka pārvietojamās bibliotēkas ar laiku izzudīs un tās (atkal) aizstās daudz elastīgāka un pilnvērtīgāka nestacionārās apkalpošanas forma — literatūras izsniegšanas punkti, kur strādās profesionāli bibliotekāri, kas rūpēsies par krājumu savlaicīgu papildināšanu ar lasītāju vajadzībām atbilstošiem jaunākajiem izdevumiem.²

Turpināja augt bērnu bibliotēku skaits. 1974.gadā to bija jau 104³, pie tam turpmākajos gados tika izveidotas vēl vairākas bērnu bibliotēkas (1988.gadā bija 111 bērnu bibliotēkas). Līdztekus tām bērnu apkalpoja arī pilsētu un pilsētciematu bibliotēkās (vairākās bibliotēkās, galvenokārt Rīgā, vēl pastāvēja īpašas bērnu nodaļas: 1965.gadā — 21⁴; 1971.gadā — 19; 1975.gadā — 21⁵), kā arī ciemu bibliotēkās un skolu bibliotēkās.

Šim laikposmam raksturīgi, ka bibliotēkas saņēma galvenokārt PSRS GLP pavēles par atsevišķiem iespieddarbiem krievu valodā, kas izņemami no apgrozības. LPSR GLP rīkojumu bija maz, jo „kaitīgu” sacerējumu ceļš pie lasītājiem tika apturēts jau pirms to iespiešanas. Lai ideoloģijas virzītājspēkam LPSR — LKP CK nerastos ne mazākās šaubas par “aizturēto” manuskriptu politisko kaitīgumu un LPSR GLP cenzoru lojalitāti režīmam, to saturs tika izvērsti analizēts atsevišķos iesniegumos.

Aizliegtos autorus/darbus noteica PSRS valdības iekšpolitiskās un ārpolitiskās nostādnes. 1960.gadā pēc PSRS GLP pavēles bija jāizņem no apgrozības vairāku krievu autoru darbi par Polijas Tautas republiku, kur destalinizācijas process bija izraisījis vairākas radikālas „pretpadomju reformas”(piemēram, kolhozu likvidāciju u.c.) Kad 60.gadu sākumā saasinājās PSRS un sociālistiskās Albānijas attiecības, tika aizliegts izdevums „Албанские поэмы”. Pēc „Prāgas pavasara” 1968.gadā, kad Čehoslovākijas galvaspilsētā iebrauca PSRS tanki, nevēlami kļuva daudzi izdevumi par šīs valsts vēsturi un problēmām, kā arī vairāki čehu autoru darbi.⁶

¹Mauliņa A. Nestacionārā bibliotekārā apkalpošana Latvijas PSR laukos // Raksti = Труды =Proceedings V/ Latvijas PSR Kultūras ministrija V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1974. — 60.-69.lpp.

²Turpat, 68.lpp.

³Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977 — 113.lpp.

⁴Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1965.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1966. — 37.lpp.

⁵Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977. — 156.lpp.

⁶Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkā glabātā ZA FB specfonda arhīvs. PSRS GLP pavēle Nr.1973.gada 14.maijā.

Masu un zinātnisko bibliotēku kontrolpārbaudes LPSR GLP veica tikai 60.gadu sākumā, kad bija klajā nācis apvienotais novecojušo izdevumu saraksts.¹ Par to liecina arī apmeklēto bibliotēku skaits un GLP cenzoru izņemto vienību daudzums. Pēc tam GLP pārstāvji ieradās bibliotēkās tikai izņēmuma kārtā — „pēc ienākošajiem signāliem”.² Acīmredzot šādu signālu tikpat kā nebija, jo LPSR GLP turpmāko gadu pārskatos par bibliotēkām informācijas ir ļoti maz (2.tabula).

2.tabula

LPSR GLP kontrolpārbaudes Latvijas PSR bibliotēkās³

Gads	Pārbaudītās bibliotēkas	Izņemto vienību skaits
1960.	577	1873
1961.	892	1538
1962.	1206	1078
1963.	185	12

70.gadu sākumā PSKP vadība vērsās pret krievu liberālo inteliģenci (īpaši pret žurnāla „Новый мир” redaktoru A.Tvardovski, zinātnieku A.Saharovu un rakstniekiem Aleksandru Solžeņicinu, Ļ.Kopeļevu), kas, būdama opozīcijā pastāvošajam režīmam, „dodot vielu buržuāziskajai propagandai”.⁴ 1973.-1974.gadā bija rīkojums par vairāku žurnāla „Новый мир” numuru izņemšanu no bibliotēku krājumiem, jo tajos bija publicēti uz Rietumiem emigrējušā A.Solžeņicina sacerējumi.⁵

50.gadu otrajā pusē paplašinājās privātpersonu sakari ar ārzemēm, tajā skaitā trimdas latviešiem. 1958.gadā PSRS GLP Rietumu latviešu iesūtītās literatūras kontroli uzticēja LPSR GLP. Tā pārbaudīja arī uz ārzemēm sūtītās literatūras bandroles un paciņas.

1971.gadā PSRS GLP pārbaudīja Galvenās pasta pārvaldes cenzūras kontrolpunkta darbību un aizrādīja LPSR GLP, ka lielākā daļa no aizturētajiem iespieddarbiem tiek apzīmogoti tikai ar vienu sešstūri, tādēļ šo izdevumu glabāšanas tiesības bija gan ZA FB, gan VB specfondiem.⁶ Tūlīt tika pieņemta divi lēmumi. Pirmkārt, sākot ar 1972.gada janvāri lielākā daļa emigrācijas literatūras (ne tikai periodiskie izdevumi, bet arī grāmatas) tika apzīmogota ar diviem sešstūriem kā pilnīgi slepena informācija.⁷ Tā bija nododama ZA FB specfondam, kur sevišķi slepenajai literatūrai bija atvēlēts seifs, iekārtota sava inventāra grāmata. Tā bija pieejama tikai ar atbildīga LKP CK

¹ Сводный список книг, подлежащих исключению из библиотек и книготорговой сети : в 2 ч. (abas daļas iznāca 1961.gadā).

² LVA, 917.f., 1.a apr., 38.l., 13.lp.

³ 1960.gads — LVA, 917.f., 1.a apr., 26.l., 15.lp.; 1961.gads — LVA, 917.f., 1.a apr., 30.l., 20.lp.; 1962.gads — LVA, 917.f., 1.a apr., 34.l., 7.lp.; 1963.gads — LVA, 917.f., 1.a apr., 38.l., 13.lp.

⁴ История советской политической цензуры: Документы и комментарии — Москва, 1997. — С. 582-583.

⁵ LVA, 917.f., 1.a apr., 127.l., 11.lp.

⁶ LVA, 917.f., 1.a apr., 113.l., 8.lp.

⁷ Līdz 1972.gadam divus sešstūrus ieguva tikai sevišķi kaitīga pretpadomju literatūra, piemēram, sacerējumi, kur tika kritizēts V.I.Čeņins.

darbinieka atļauju. Otrkārt, tika nolemts konfiscēto trimdas literatūru vairs nenodot VB, bet tuvākajā laikā tās nelielo emigrantu izdevumu krājumu atsavināt un nodot ZA FB specfondam.¹ LPSR GLP apmierināti konstatēja: lai gan 40% no VB un ZA FB glabājamiem emigrācijas izdevumiem bija apzīmogoti ar trijstūri — tātad būtu glabājami atklātajā fondā un pieejami bez īpašiem ierobežojumiem, bibliotēku vadītāji tos bija novietojusi slēgtos skapjos. Tās izmantošana tika atļauta tikai atsevišķos gadījumos.²

Atbilstoši PSRS GLP prasībai, cenzori nekavējoties pārskatīja ar vienu sešstūri apzīmogoto trimdas literatūru ZA FB specfondā. 1971.gadā tajā glabājās ~ 1800 nosaukumu: vairāk nekā 3000 eksemplāru trimdas grāmatu, kā arī periodiskie izdevumi³. Pēc GLP pārbaudes 150 grāmatas ar vienu sešstūra zīmogu ieguva arī otru sešstūri un tika novietotas pilnīgi slepenās literatūras seifā.⁴

VB emigrācijas literatūras krājums bija krietni nabadzīgāks. 1972.gadā tajā bija tikai 524 nosaukumu, kopā — 1092 iespieddarbu.⁵ LPSR GLP pārskatīja arī šo krājumu un visi žurnālu eksemplāri (75) tika apzīmogoti ar diviem sešstūriem..

1973.gada 21.maijā tika pieņemts LKP CK lēmums par VB emigrācijas literatūras krājuma nodošanu ZA FB.⁶

ZA FB specfonda materiāli liecina, ka pirmo literatūras nodošanas aktu — par 1107 eksemplāriem — VB Komplektēšanas nodaļas vadītājs sastādījis jau 1973.gada 24.aprīlī. Tajā bija ietvertas grāmatas un periodiskie izdevumi (“Jaunā Gaita”, “Labiētis”, “Mazputniņš”, “Tilts”, “Laiks” u.c.). Tā kā dokumentu bija sastādījis nevis specfonda, bet Komplektēšanas nodaļas vadītājs, visticamāk, šī literatūra vēl nebija apstrādāta, tātad nebija iekļauta trimdas literatūras krājumā. Nākamais nodošanas akts sastādīts 1973.gada 30.jūlijā. 49 lappušu garajā sarakstā uzskaitītas 1073 vienības.

1973.gada 21.septembrī ZA FB no VB saņēma arī 24 eksemplārus nošu izdevumu un mikrofilmu.

Turpmāk ZA FB tika nodoti tikai atsevišķi izdevumi, piemēram, 1975.gada 13.martā — 5 grāmatas, 1975.gada 3.novembrī — 2 grāmatas un 1 laikraksts, 1983.gada 19.septembrī — viens iespieddarbs (Mārtiņa dziesmu grāmata, 1972).

Tādējādi VB tika atņemta viena no būtiskākajām nacionālās bibliotēkas funkcijām — pilnīga nacionālās literatūras krājuma veidošana. neatkarīgi no iespieddarba iznākšanas vietas. Bez trimdas literatūras tas nebija iespējams. Jāpiebilst, ka emigrācijas izdevumu komplektēšanu VB atsāka tikai 1988.gadā.

¹ LVA, 917.f., 1.a apr., 113.l., 10.lp.

² LVA, 917.f., 1. a apr., 115.l., 24.lp.

³ Turpat, 23.lp.

⁴ Turpat, 24.lp.

⁵ Turpat.

⁶ LVA, 917.f., 1. a apr., 128.l, 3.lp

Kaut gan trimdas literatūrai bija sevišķas slepenības statuss, LPSR GLP dokumentācija liecina, ka tās lasīšana atsevišķos gadījumos tika atļauta. 1973.gadā to bija saņēmušas 88 personas, kas visvairāk lasījušas pirmās Latvijas Republikas un nacistiskās okupācijas perioda aculiecinieku memuārus, taču vai sava redzesloka paplašināšanai? LPSR GLP uzsvēra, ka emigrācijas izdevumi izmantoti ne tikai disertāciju un kādas monogrāfijas izstrādei, bet arī VDK kontrpropagandai.¹

Fakti liecina, ka sevišķi slepenās emigrācijas literatūras krājuma pieaugums ZA FB bija niecīgs. Proti, 1974.gadā Galvenās pasta pārvaldes kontrolpunktā bija aizturēti vairāk nekā 500 izdevumu, kas tika apzīmogoti ar 2 sešstūriem. No tiem LKP CK un VDK rīcībā nonāca tikai ~ 100 vienību. Pārējie sevišķi slepenie izdevumi, domājams, tika likvidēti, jo ZA FB nesaņēma nevienu. Toties ZA FB saņēma diezgan daudz emigrācijas literatūras (966 vienības), kas bija apzīmogota ar vienu sešstūri un nebija glabājama seifā.

Tomēr ZA FB specfonds bija lielākais Latvijas PSR. 1973.gada oktobrī, kad specfonda vadītāja Riva Joffe devās pensijā, tajā glabājās 185 552 vienības, tajā skaitā 12 046 neinventarizētas vienības.² Turpretim VB specfonda krājumā 1974.gadā glabājās tikai 41 474 vienības³, arī izsniegums bija daudzārt mazāks nekā ZA FB (Sk.3.tabulu)

3.tabula

Lasītāju apkalpošana specfondos 1974.gadā⁴

	ZA FB	VB	LVU ZB
Lasītāji	296	88	Nav ziņu
Apmeklējums	Nav ziņu	409	651
Izsniegums	22 115	1978	2963

Tomēr ne visa emigrācijas literatūra bija slepena. Par to liecina A.Apīņa un S.Šiško pētījums „Jelgavas izdevēji Stiefenhägeni latviešu grāmatniecībā”, kas nāca klajā 1979.gadā „Bibliotēku zinātnes aspektu” 2.laidienā.⁵ Autori atsaukušies uz emigrācijas latviešu pētījumiem: Kārļa Draviņa darbu „Altlettische Schriften un Verfasser” (Lundā, 1965) un Benjamiņa Jēgera rakstu izdevumā „Sprāklīga Bidrag” — „Über das lettische sog. Grenzhofsche und Kuckernsche Gesangbuch”(1961, Nr.17). Tas liek domāt, ka specifiska nozares literatūra, turklāt svešvalodā, bija pieejama bez īpašām atļaujām.

Bibliotēkas bija radušas strādāt pēc LPSR KM diktāta. Kampaņveidīgi tās īstenoja kārtējos uzdevumus, lai cik tie būtu nereāli. Viens no tādiem bija katras ģimenes iesaistīšana bibliotēkās.

¹ LVA, 917.f., 1. a apr., 128.l., 3.lp.

² Sk.: Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkā glabātais ZA FB specfonda arhīvs.

³ LVA, 235.f., 1.apr., 213. l., 72.lp.

⁴ LVA, 917.f., 1. a apr., 127.l., lp.

⁵ Rīga, 1979. — 150.- 184.lpp.

Balvu rajona bibliotēkas izpildīja prasīto jau 1961.gadā. Iedzīvotājiem, kas nevarēja vai nevēlējās apmeklēt bibliotēku, grāmatas pienesa mājās. Susāju ciemā šajā darbā palīdzēja komjaunieši, tautas nama vadītāja, ciema padomes priekšsēdētājs un lasītāju aktīvs.¹ Taču tuvākajos gados lasītāju skaits atkal kritās. 1962.gada masu bibliotēku pārskatā jau norādīts, ka Balvu rajonā ir konstatētas ģimenes, kas bibliotēkas neizmanto.² Rajona bibliotēkas atkal uzrādīja viduvējus darba rezultātus: ciemu bibliotēkas krājuma lasāmības ziņā ieņēma 16.vietu (no 21 rajona bibliotēkām), fonda apgrozības ziņā — 14.vietu.³

Iespējams, ka bibliotekārajā dokumentācijā un speciālajos izdevumos tika radīta birokrātiskā realitāte, kas „atspoguļoja” nemitīgu nozares augšupeju. To nav iespējams pārbaudīt, taču šaubas izraisa straujais darba rādītāju kāpums atbilstoši varas prasībām. Piemēram, 1960.gada nogalē bibliotēkās lasīja ap 50% rajonos dzīvojošo ģimeņu, dažviet vēl mazāk.⁴ 1961.gada pārskatā norādīts, ka bibliotēku pakalpojumus izmanto 76% ģimeņu.⁵ Pie tā tika mērķtiecīgi strādāts: sastādītas ģimeņu kartotēkas, apmeklētas vēl neiesaistītās ģimenes, bibliotēkas tika propagandētas presē, radio, televīzijā, dažādu speciālistu sanāksmēs, tika izgatavoti pat īpaši aicinājumi, ko iedzīvotāji saņēma gan reizē ar dzīvokļu īres kvītīm, gan kinoteātru biļetēm. Taču maz ticams ir apgalvojums, ka līdz 1963.gadam bibliotēkās lasīja 97,2 % ģimeņu (turklāt šis daudzums tika vērtēs negatīvi, jo PSKP CK 1959.gada 22.septembra lēmumā bija pieprasīta visu ģimeņu iesaistīšana).⁶ Pēc kampaņas beigām (1963.gadā) bija vērojams lasītāju skaita kritums visās masu bibliotēkās, izņemot bērnu bibliotēkas.

4.tabula

Lasītāju skaits masu bibliotēkās 60.-70.gados

Gads	Rajonu, pilsētu un pilsētciematu bibliotēkas	Ciemu bibliotēkas	Bērnu bibliotēkas
1960.	238,4	222,1	70,2
1961.	240,9	245,9	74,3
1962. ⁷	258,4	273,3	78,7
1965.	248,3	215,6	81,2
1968.	243,6	208,9	86,5
1971.	282,1	211,3	100,3
1974.	292,3	211,4	114,8

¹ Pependika B.Kas iepriecina Balvu rajonā // Jaunākais bibliotēku darbā: (Informatīvs biļetens) / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Nr.4 (1963), 1.lpp.

² Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1962.gadā / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Bibliotēku un klubu iestāžu daļa. Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1963. — 39.lpp.

³ Turpat, 88.lpp.

⁴ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1960.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1961. — 14.lpp.

⁵ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1961.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1962. — 12.lpp.

⁶ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1962.gadā / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Bibliotēku un klubu iestāžu daļa. Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1963. — 39.lpp.

⁷ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1962.gadā / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Bibliotēku un klubu iestāžu daļa. Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1963. — 9., 59.lpp.

Lasītāju skaita samazināšanās ciemu bibliotēkās un tam pretstatā lasītāju skaita pieaugums rajonu, pilsētu, pilsētciematu un bērnu bibliotēkās izskaidrojams arī ar administratīvi teritoriālajām pārmaiņām LPSR. Iznīka viensētas, tika apvienoti sīkie kolhozi un veidotas lielas padomju saimniecības. Ja 1950.gadā bija 1358 ciemi, tad 1966.gadā — 553, bet 1976.gadā vairs tikai 507. Daudzi lauku iedzīvotāji pārcēlās uz dzīvi pilsētciematos vai pilsētās (no 1950.-1971.gadam ik gadus — vairāk nekā 10 000 iedzīvotāju).¹ Pakāpeniski pieauga pilsētciematu (ciemi, kas veidoti ap ražošanas uzņēmumiem, sākotnēji saukti par strādnieku ciematiem) skaits (1955.gadā tādu bija 27, 1978.gadā — 38).

Arī bērnu un skolu bibliotēkām tika uzdots visu bērnu iesaistīšana lasītāju sastāvā. Tas bija realizējams uzdevums jo padomju gados mācību grāmatas skolēni saņēma skolu bibliotēkās. 1961.gadā konstatēts, ka bibliotēku pakalpojumus izmantojuši visi Jūrmalas pilsētas un Jēkabpils rajona 1.-8.klašu skolēni, gandrīz visi Rēzeknes, Liepājas, Krāslavas, Krustpils pamatskolu audzēkņi.²

Ikgadējais krājumu pieaugums bērnu bibliotēkās kopumā bija vairāk nekā 100 000 vienību gadā, taču netika domāts par ērtu krājuma izmantošanu, jo pusei bērnu bibliotēku nebija lasītavu.³ Turklāt norakstāmās literatūras daudzums arvien pieauga, no bibliotēku fondiem ik gadus tika norakstīts ļoti liels skaits vienību — „profilam neatbilstošā literatūra un liekie dubleti.”⁴ (5.tabula). Niecīga daļa no tām nonāca apmaiņas fondos, kas bija izveidojami katrā rajonā, kā arī attiecīgās sistēmas vadošajā bibliotēkā (KM bibliotēku sistēmā tā bija VB).

5.tabula

Bērnu bibliotēku fondu kustība

60.gados

Gads	Saņemts (vienības)	Izslēgts (vienības)	Fonds gada beigās (vienības)
1961.	121 500	~ 30 000	1 244 800
1965.	131 700	69 700	1 527 900
1969.	160 600	77 100	1 877 100
1973.	143 900	115 900 ⁵	2 109 800

¹ Eglīte Z. Masu bibliotēkas lauku iedzīvotāju apkalpošanā Latvijas PSR (1945.-1980.g.) // Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi: Tematisks rakstu krājums/ LPSR Kultūras ministrija, Viļa Lāča LPSR Valsts bibliotēka. – LPSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu metodiskais kabinets. — R., 1986. — 61.lpp.

² Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1961.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1962. — 40.lpp.

³ LVA, 678.f., 3.apr., 903.l., 12.lp.

⁴ Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977 — 149.lpp.

⁵ 1971.-1975.gadā izslēgto vienību skaits pārsniedza 100 000 vienību. Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977 — 147.lpp.

Bērība un pusaudža gadi ir aktīvākais cilvēka vecumposms, kad ļoti intensīvi tiek apgūtas skolas zinības un iepazīta pasaule, tādēļ šajā laikā liela nozīme ir lasāmvielas izvēlei. Bērnu bibliotēku skaitliskie rādītāji liecina, ka jaunieguvumu skaitā lielākais pārsvars bija beletristikai, bērnu literatūrai¹ un sabiedriski politiskajiem sacerējumiem. Piemēram, 1969.gadā bērnu bibliotēkas bija iegādājušās 52 300 daiļdarbu, 11 000 bērnu literatūras un 7200 sabiedriski politiskās literatūras vienību.² Šīs literatūras grupas dominēja arī izsniegumā (6.tabula).

6.tabula.

Bērnu bibliotēku fonds un tā izmantojums

60.-70.gados

Gads	Sabiedriski politiskā literatūra			Beletristika			Vidējā fonda apgrozība
	Fonds	Izsniegums	Apgrozība	Fonds	Izsniegums	Apgrozība	
1960.	101 415	103 588	1,02	491 146	1 008 299	2,05	2,3
1965.	141 600	210 000	1,43	652 700	1 188 400	1,82	1,98
1970.	185 200	324 400	1,75	1 405 300	2 198 300	1,56	1,83
1974.	197 300	338 200	1,71	1 439 300	2 374 500	1,64	1,85

Kaut sabiedriski politiskās literatūras bērnu bibliotēku fondos bija daudz mazāk nekā pieaugušo bibliotēkās (1960.gadā — 8,7%, rajonu un pilsētu bibliotēkās > 20 %)³, arī šeit bija rīkojami masu pasākumi par politiskām tēmām: konkursi „Par ko runāja [PSKP 23.] kongresā”⁴, tematiski vakari „Ļeņins Oktobrī”, lasītāju konferences par A.Bikčentajeva grāmatu „Cik gadu tev, komisār?”. Sakarā ar gaidāmo Ļeņina 100.dzimšanas dienu 1970.gada 22.aprīlī vairākus gadus pēc kārtas tika rīkotas pārrunas par viņa darbu „Jaunatnes savienību uzdevumi”, organizēti lasījumu cikli „Ļeņina dzīve — piemērs Tev drošs” u.c.

Viens no bērnu bibliotēku pamatuzdevumiem bija radināt bērnus lasīt ideoloģisko literatūru. Piemēram, Jēkabpils rajona bērnu bibliotēka ikvienam 5.-6.klases skolēnam iekārtoja burtnīcu, kurā katram tematam (par Ļeņinu, komunismu, pionieriem, vēsturi, dabaszinātnēm, ģeogrāfiju u.c.) pievienoja apgūstamās literatūras sarakstu. Skolēni paši tajās atzīmēja izlasītās grāmatas, pie reizes

¹ Bērnu bibliotēku atskaitēs kā atsevišķa literatūras grupa izdalīta tikai ar 1965-1969.gadā.

² Latvijas PSR masu bibliotēku 1969.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viņa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1963. — 71.lpp.

³ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1960.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1961. — 9.lpp.

⁴ Turpat, 44.lpp.

noskaidrojot, kādas nozares literatūra lasīta nepietiekami.¹ Lasītāju formulāros bija iekļaujama lasīšanas vadībā nepieciešamā informācija: lasītāja attieksme pret grāmatu, viņa intereses, sekmes mācībās, literatūras izvēles motīvi. Lai korigētu lasīšanas procesu un veicinātu ideoloģiskās literatūras apguvi, bibliotekāri padziļināti pētīja lasītāju aktivitāti ne tikai nozaru literatūras, bet arī atsevišķu izdevumu apgūvē.

Lasīšanas plānos bija iekļaujama obligātā ārpusklases apgūstamā literatūra, turklāt bija jāpārbauda, vai tā tiek lasīta. Tika slavēta bērnu bibliotēku sadarbība ar milicijas bērnu istabām, mēģinot tajās reģistrētos pusaudžus pievērst lasīšanai un iesaistīt lasītāju aktīvā. Taču šī darba rezultāti bibliotekārajās publikācijās analizēti samērā reti, izņemot jau pieminēto M.Hacko brošūru „Lasīšanas vadība abonementā” (1960).

Bibliotēku masu darba tematika 60.-70.gados (līdztekus kārtējā PSKP kongresa materiālu propagandai, partijas un valdības lēmumu izskaidrošanai, kārtējam vēlēšanām, LOSR gadskārtas atzīmēšanai un padomju zinātnes un tehnikas sasniegumu akcentējumam): pirmrindnieku pieredzes popularizēšana un ateisma izplatīšana; Padomju Latvijai — 25 gadi”; Ļeņina 100.dzimšanas diena; padomju bibliotēkzinātnes skolas iedibinātājas N.Krupskajas 100 gadu jubileja, padomju tautu draudzība; komunisma celtniecība; militāri patriotiskā audzināšana, civilā aizsardzība; jauniešu audzināšana „komunistiskā idejiskuma, padomju patriotisma, proletāriskā internacionālisma, augstas organizētības un disciplinētības garā” (kopš 1974.gada)², pretalkohola propaganda (sevišķi izvērsta 80.gados), dabas aizsardzība, ētiskā un estētiskā audzināšana. 60.gados bibliotēkās tiek ieviestas jaunas masu darba formas: literārās tiesas un disputi (daiļliteratūras popularizēšanā), mutvārdu žurnāli (dažāda satura literatūras propagandā), derīgo padomu stundas (lietišķajās nozarēs), konkursi. Bez obligātajiem ideoloģiskajiem tematiem varēja runāt arī par literatūras, teātra jautājumiem, nebija liegts apspriest sadzīves ētiskos aspektus.

Lasītāju ētiskajā audzināšanā pirmais solis bija viņu uzskatu izpēte, lai novērtētu, „cik tie pareizi”, tad tika ieteikta literatūra vai organizēti masu pasākumi. Dobeles rajona bibliotēka sastādīja literatūras sarakstu „Mīlestības jūtu audzināšana”, Rīgas pilsētas 8.bibliotēka veidoja izstādi „Mīlestība un ģimene”, savukārt Krāslavas rajona Bērziņu ciema bibliotēka organizēja disputu „Vai tu dzīvo pareizi?”. Ventspils rajona Ances ciema bibliotēkā lasītāji varēja iepazīties ar izstādi „Cilvēka dzīves jēga un laimes būtība”, Madonas rajona Kalsnavas ciems bibliotēka organizēja disputu „Kāds esmu šodien, kāds būšu rīt?”.³ Masu pasākumos tika analizētas tādas ētikas kategorijas kā draudzība, pienākums, brīvība, atbildība, gods.⁴ Taču šie pasākumi nevarēja novērst morālā infantilisma un liekulības izplatību sabiedrībā, jo patiesā ētiskā situācija palika neapjausta.

¹ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1960.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1961. — 63.lpp.

² Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu bibliotēku pārvalde. Viņa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977. — 16.lpp.

³ Turpat, 70.-73.lp.

⁴ Turpat, 72.lpp.

Viņpus ētiskās analīzes bija atstājami valdības, partijas nomenklatūras darbinieku rīcība, daudzas okupācijas varas radītas negācijas. Sabiedrībai netika atklāta valsts ekoloģiskā situācija, reālā noziedzības aina, informācija par dabas un cilvēku izraisītām katastrofām.

Īpaši iecienītas bija tikšanās ar latviešu literātiem, aktieriem, māksliniekiem, dažkārt tika organizētas mākslas darbu izstādes. Kā liecina masu bibliotēku darba pārskati 60.-70.gados, biežākie bibliotēku pasākumu viesi bija literāti: A.Sakse, A.Vējāns, B.Saulītis, D.Zigmonte, G.Priede, J.Simbārdis, V.Rūja, I.Lasmanis, L.Vāczemnieks. 60.gados masu bibliotēkās visvairāk pārrunātie darbi bija: M.Birzes „Visiem rozēs dārzā ziedi...”, D.Zigmontes „Jūras vārti”, „Dod roku rītausmai”, L.Pura „Uz apsūdzēto sola”, Z.Skujiņa „Kolumba mazdēli”, V.Lāča „Pēc negaisa”. Saldus rajona bibliotēka savas vēstures hronoloģijā¹ izcēlusi tieši polemikas un literārās tiesas: par D.Zigmontes „Jūras vārtiem”(1960), Z.Skujiņa „Kolumba mazdēliem”(1961), I.Indrānes „Lazdu laipu”(1963), L.Pura „Sirdsskaidro”(1965, literārā tiesa ierakstīta pat Latvijas Radio), D.Zigmontes „Ir jābūt Hovalingai”. Atzīmētas arī tikšanās: ar M.Birzi (1959), H.Dorbi, E.Līvu, M.Kalndruvu, L.Brīdaku (1964), M.Čaklo un J.Simbārdi (1960), O.Vācieti (1969) u.c. Apaļo jubileju reizēs bibliotēkās tika rīkoti atceres pasākumi ne tikai Rainim un A.Upītim, bet arī E.Veidenbaumam, J.Jaunsudrabiņam (1967).

Cittautu literātu daiļdarbi (izņemot krievu padomju rakstniekus, piemēram, M.Šolohovu) masu pasākumos tika izvērtēti retāk.

Kāda literatūra interesēja lasītājus? To parāda pirmais socioloģiskais lasīšanas pētījums Latvijas PSR „Grāmata un lasīšana lauku rajonā”, ko 1971.-1972.gadā veica jaunizveidotā VB Zinātniskās pētniecības nodaļa.² 1971.gadā Kuldīgas rajonā iegūto aptaujas datu un bibliotēku dokumentācijas (lasītāju formulāri, jaunākās literatūras sastāvs un izmantošana u.c.) analīze liecināja, ka vairāk nekā 2/3 iedzīvotāju visvairāk interesēja tieši beletristika, kas dominēja arī bibliotēku krājumos un izsniegumā.³ No tās priekšroka tika dota prozai — sadzīves un piedzīvojumu romāniem, kā arī stāstiem. Dzeja daiļliteratūras izsnieguma ranga tabulā ieņēma tikai trešo vietu. Par disonansi starp bibliotēku piedāvājumu un lasītāju vajadzībām liek domāt pētījumā konstatēts fakts: lasītājus visvairāk interesēja ārzemju (klasiskā un mūsdienu) literatūra, taču bibliotēkās pārsvarā tika izsniegta latviešu padomju literatūra, nevis ārzemju autoru darbi. Diemžēl nav noskaidrots kādē] bibliotekāri

¹ Sk.: Anaparts V.Saldus rajona bibliotēkas septiņi gadu desmiti // Es daru tā: Ekspresinformācija / Latvijas Nacionālā bibliotēka. Bibliotēku dienests. — Nr.2 (1994), 29.-30.lpp.

² Jau 1966.gadā PSRS KM norādīja, ka socioloģiski pētījumi „veicami katras republikas metodiskajiem centriem”, respektīvi, Valsts bibliotēkām. Sk.: LVA, 678., 1.apr., 288.l., 10.lp. Viens no tādiem — „Grāmata un lasīšana lauku dzīvē” 70.gadu sākumā pēc vienota plāna bija organizējams visās PSRS savienotajās republikās. LPSR izpētes objekts bija Kuldīgas rajona iedzīvotāji (Kuldīgā, Alsungā, Rendā un Snēpelē). Šis rajons vienlaikus tika ietverts arī PSRS VB vadītā pētījumā „Iedzīvotāju bibliotekārās apkalpošanas vienotas sistēmas organizācijas pamatprincipi”(1971). Sk.: LVA, 678.f., 3.apr., 838.l., 140.lp.

³ Sīkāk par pētījuma rezultātiem sk.: Sardiko S. Par dažām daiļliteratūras izplatīšanas un lasīšanas problēmām // Raksti = Труды =Proceedings V/ Latvijas PSR Kultūras ministrija V.Lāča Latvijas PSR valsts bibliotēka. — Rīga, 1974. —74.-89.lpp.

masu pasākumos tikpat kā nemaz nepievērsās ārzemju literatūrai.

Visieciētākais autors pēc aptaujas datiem bija Vilis Lācis. Viņa darbu „Putni bez spārnēm” bija lasījuši pat 90% intervēto.¹ 334 no 779 aptaujātajiem respondentiem V.Lāča darbus bija lasījuši atkārtoti. Otrs populārākais autors bija R.Blaumanis, kuru atkārtotai lasīšanai bija izvēlējusies 61 persona. 54 respondenti atkārtoti lasījuši Ļ.Tolstoja darbus, bet 40 — Aleksandra Dimā sacerējumus.² Vairākkārt pārlasīto autoru sarakstā dominēja: V.Lācis, A.Upītis, Ž.Grīva, I.Indrāne (sevišķi populārs bija viņas romāns „Lazdu laipa”).³ No pirmspadomju autoriem līdztekus R.Blaumanim iedzīvotāji labprāt pārlasījuši arī Brāļu Kaudzīšu sacerējumus un J.Jaunsudrabiņa „Balto grāmatu”. Diemžēl atkārtoti lasīto autoru un darbu sarakstā nav atrodama ne F.Bārdas vai J.Poruka dzeja, ne K.Skalbes pasakas vai A.Brigaderes atmiņu tēlojumi, ne daudzi citi latviešu literatūras klasikas darbi.

Iespējams, ka lasītāju vienpusīgo ievirzi nostiprinājuši arī bibliotekāri. Par to liek domāt 80.gadu vidū (no 1984.-1986.gadam) VB veiktais pētījums „Bibliotekāra un lasītāja mijiedarbība”, kur pirmo reizi noskaidrotas bibliotekāru literārās intereses.⁴ Aptaujas rezultāti liecināja, ka bibliotekārus visvairāk interesējusi nacionālā literatūra (iespējams, tādēļ tā arī visvairāk tika popularizēta), kā visvairāk lasītais autors atkal bija minēts V.Lācis. Tiesa gan, ka bibliotekāri labprāt lasījuši arī R.Ezeru, A.Dripi, Z.Skujiņu, D.Zigmonti, O.Vācieti, I.Ziedoni u.c. No pirmspadomju autoriem bibliotekāri, tāpat kā savulaik Kuldīgas rajonā aptaujātie lasītāji, visvairāk iecienījuši R.Blaumani un J.Jaunsudrabiņu. Maz bija bibliotekāru, kas lasījuši arī F.Bārdas, A.Brigaderes, Raiņa, A.Skujiņas darbus. Nelielo minēto latviešu pirmspadomju autoru loku noslēdza J.Janševskis un F.Roziņš.

Jau padomju okupācijas sākumposmā masu bibliotēkās bija izveidotas sabiedriskās padomes un lasītāju aktīvs. Kaut gan lasītāju aktīva veikums bija jāatspoguļo bibliotēku pārskatos, tikai dažviet tas reāli darbojās, palīdzot bibliotekāriem galvenokārt lietišķu (kurināmā sagāde, literatūras iznēsāšana, pasākumu rīkošana u.c.) problēmu risināšanā.⁵

50.gadu otrajā pusē pārvaldes institūcijas atkal aktualizēja sabiedrības tiešu iesaistīšanos bibliotēku darbā. Tika proponēta pat šāda ideja: „Tuvākajos gados bibliotēku, klubu un citu kultūras iestāžu vadību pārņems sabiedriskās organizācijas (..), bet komunismā kultūras attīstību virzošie orgāni (..) kļūs par sabiedriskās pašpārvaldes orgāniem.”⁶ Sākumā bija organizējamās vienotas klubu,

¹ Sardiko S. Par dažām daiļliteratūras izplatīšanas un lasīšanas problēmām // Raksti = Труды = Proceedings V/ Latvijas PSR Kultūras ministrija V.Lāča Latvijas PSR valsts bibliotēka. — Rīga, 1974. — 79.lpp.

² Turpat, 85.lpp.

³ Turpat.

⁴ Sk.: Puriņa A. Bibliotekāra lasīšanas intereses // Bibliotekārs un lasītājs: Tematisks rakstu krājums/ Latvijas Nacionālā bibliotēka. — Rīga, 1991 — 27.-39.lpp.

⁵ Rīgas pilsētas masu bibliotēku 1957.gada pārskatā minēts, ka lasītāju padomes nodibinātas katrā bibliotēkā, taču sēdes nenotiek. Tajās arī bieži mainoties sastāvs, kas apgrūtinot to darbību. .LVA, 1583.f., 1.apr., 118.l., 20.lp.

⁶ Папендика Б.Э. Работа массовых библиотек Латвийской ССР в свете решений XXII съезда КПСС // Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Raksti I. — Rīga, 1964. — 18.lpp.

kultūras namu un bibliotēku padomes, kam bija jānodrošina saskaņota kultūras institūciju darbība.¹ Piemēram, kluba vai kultūras nama organizētā sarīkojumā bija jāiekārto atbilstošas tematikas literatūras izstāde, savukārt bibliotēkas pasākumos bija vēlams piedalīties kādam pašdarbības kolektīvam. Protams, sinhrona kultūras iestāžu darbība kampaņu propagandā būtu daudz efektīvāka nekā atsevišķas institūcijas organizēti pasākumi. Taču nav ziņu, ka šādas padomes Latvijā būtu izveidotas.

Tagad lasītājiem bija jāuztic arī bibliotekārie darbi. Sakarā ar septiņstundu darba dienas ieviešanu 1960.gadā, PSRS KM ierosināja iecelt ciemu bibliotēkās pastāvīgus bibliotekāru sabiedriskos aizstājējus, ko izraudzītu no lasītāju padomes locekļiem. Kandidatūru apstiprinātu arī ciema padome.² Tika piedāvāts šādu posteni ieviest pat lielākās masu bibliotēkās, lai varētu paildzināt lasītāju apkalpošanas laiku vai pat strādāt bez brīvdienām. Taču bibliotekāra sabiedriskā aizstājēja amats neguva vispārēju bibliotekārās sabiedrības akceptu, daudzas Latvijas KM sistēmas bibliotēkas to uzskatījušas par neiespējamu.³ 60.gadu sākumā sabiedriskie bibliotekāri darbojās galvenokārt ciemu bibliotēkās.⁴ Ir ziņas, ka bibliotekāru sabiedriskie aizstājēji strādājuši arī pilsētu bibliotēkās, piemēram, Mazsalacas un Alūksnes pilsētu bibliotēkās, savukārt Daugavpils zinātniskā bibliotēka, Rīgas 18.bibliotēka un pat Rīgas pilsētas Kultūras pārvalde (agrākais nosaukums — Kultūras nodaļa) organizējušas viņu apmācību.⁵ Jāuzsver, ka 60.gadu otrajā pusē visaptverošajos masu bibliotēku gada pārskatos un atsevišķu bibliotēku atskaitēs informācija par bibliotekāru sabiedriskajiem aizstājējiem vairs nav sniegta. 1967.gada masu bibliotēku pārskatā pat lasāms: “Bauskas un Talsu rajonu bibliotēku darbinieki atzinuši, ka lasītāju apkalpošana filiālēs vai izsniegšanas punktos, kur strādā paši bibliotēku darbinieki, ir daudz efektīvāka nekā pārvietojamās bibliotēkās ko vada bibliotēku aktīvistu.”⁶ Tas bija likumsakarīgs rezultāts. Bibliotēka ir sistēma, kuras elementi (komplektēšana, katalogu organizācija, uzzīņu aparāts u.c.) ir savstarpēji cieši saistīti, taču cilvēkam bez speciālas izglītības to savstarpējo saistību apgūt ir grūti. Tādēļ sabiedrisko bibliotekāru palīdzība būtu izmantojama tikai atsevišķos gadījumos speciālista vadībā. Arī viens no arodbiedrību un kolhozu bibliotēku atpalcības cēloņiem bija tas, ka tās gadiem ilgi vadīja personas

¹ LVA, 678.f., 3.apr., 4.l., 48.lp.

² О некоторых формах участия общественности в библиотечной работе // Jaunākais bibliotēku darbā: (Informatīvs biļetens) / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Nr.9, 1963. — 9.lpp.

³ Папендика Б.Э. Работа массовых библиотек Латвийской ССР в свете решений XXII съезда КПСС // Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Raksti I. — Rīga, 1964. — 19.lpp.

⁴ 1965.gadā Bauskas rajonā vismaz 13 bibliotēkās bija bibliotekāru sabiedriskie vietnieki, piemēram, Vecumnieku, Jaunsvirlaukas, Īslīces ciemos, Tādēļ tās lasītājiem bija pieejamas bez brīvdienām. Dažos citos rajonos (Ogres, Jēkabpils, Madonas u.c.) ciemu bibliotekāri bija izraudzījušies pat vairākus sabiedriskos vietniekus. Kā īpaši pozitīvu piemēru VB metodiķi izcēla Madonas rajona Kusas ciemu, kur, pateicoties bibliotekāres sabiedriskajiem vietniekiem, ik dienas literatūru varēja saņemt Kusas ciema bibliotēkā, kaut bibliotekāre bija aizņemta darbā Oļu bibliotēkā. Sk.: Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1965.gadā / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Bibliotēku un klubu iestāžu daļa. LPSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1963. — 36.lpp.

⁵ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1962.gadā / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Bibliotēku un klubu iestāžu daļa. LPSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1963. — 34.lpp.

⁶ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1967.gadā / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Bibliotēku un klubu iestāžu daļa. LPSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1963. — 13.lpp.

bez speciālas izglītības sabiedriskā kārtā.

PSRS KM mudināja iedzīvotājus nodot publiskajā lietošanā privātos literatūras krājumus, piedāvāto literatūru atspoguļojot īpašās kartotēkās masu bibliotēkās.¹ Ierosinājums attiecās tikai uz tiem izdevumiem, kuru bibliotēkā nebija vai tie bija nepietiekamā skaitā. Arī šis ieteikums neguva LPSR bibliotekāru atsaucību.

Bija mēģinājums ieviest sabiedriskas, respektīvi, iedzīvotāju tieši veidotas un uzturētas grāmatu krātuves. 1961.gadā tika nodibinātas 11 sabiedriskās bibliotēkas, pirmā no tām Rīgā, 67.namu pārvaldē Kopumā 60.gados Rīgā pastāvējušas pat 10, visā republikā — vairāki desmiti šādu grāmatu krātuvju. Vienā no labākajām — Rīgas 67.namu pārvaldes bibliotēkā — bijuši 5000 sējumu, ap 250 lasītāju.² Taču šī iedzīvotāju informacionālās apkalpošanas forma nebija dzīvotspējīga.

1955.gada nogalē tika izveidota Latvijas PSR KM Starpresoru bibliotēku padome (turpmāk — SBP). Tās galvenais uzdevums bija dažādas pakļautības bibliotēku koordinācija komplektēšanā, informācijas sistēmas izveidē un pētniecībā. SBP darbs bija organizējams komisijās un sekcijās.³ SBP nebija juridisku vadības pilnvaru. Latvijas PSR KM SBP tika iesaistīti lielāko bibliotēku vadošie darbinieki, LPSR GP direktors, KM pārstāvis, Bibliotēku kolektora darbinieks u.c.⁴ Tomēr kārtējās sanāksmēs nepiedalījās pat puse padomes locekļu. Visbiežāk SBP sēdēs tika apspriesti KP izsludināto kampaņu rezultāti. Piemēram, 1960.gadā galvenais temats bija PSKP CK lēmuma „Par bibliotēku darba stāvokli un pasākumiem tā uzlabošanā” izpilde.⁵ Tika atzīts, ka „(..) mūsu republikas bibliotēkas izskatās bālas, nekādi konkrēti pasākumi nav veikti.”⁶ Proti, nebija bibliotēku, kas būtu iesaistījušas lasītāju sastāvā visas sava mikrorajona ģimenes. Tomēr turpmākās darbības stratēģija netika izstrādāta. Sprieda arī par ārzemju literatūras komplektēšanu, bet lēmums bija

¹ О некоторых формах участия общественности в библиотечной работе // Jaunākais bibliotēku darbā: (Informatīvs biļetens.) / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Nr.9, 1963. — 11.lp.

² Папендика Б.Э. Работа массовых библиотек Латвийской ССР в свете решений XXII съезда КПСС // Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Raksti I. — Rīga, 1964. — 20.lpp.

³ 1960.gadā 5 sekcijas: zinātnisko bibliotēku; masu bibliotēku; metodiskā darba; tehnisko bibliotēku; tehnikumu un darba rezervju. Turklāt bija arī dažādas komisijas: bibliotēku fondu un katalogu komisija, bibliotēku organizāciju komisija. Gadu vēlāk tika izveidota vēl arī Ārzemju sakaru komisija u.c. SBP priekšgalā bija birojs, kas izvērtēja atsevišķu sekciju, komisiju darbu, pieņēma izšķirošus lēmumus par republikānisko SBP. 1960.-1961.gadā biroja priekšsēdētāja bija A.Deglava. Sk.: LVA, 678.f., 3.apr., 19.l., 21.lp.

⁴ 1960.gadā Republikāniskās SBP sastāvā bija 43 personas.

⁵ LVA, 678.f., 3.apr., 19.l., 13.lp.

⁶ LVA, 678.f., 3.apr., 19.l., 8.lp. Šis A.Deglavas apgalvojums neatbilda patiesībai. Masu bibliotēku galvenie darba rādītāji īpaši neatpalika no tuvāko kaimiņvalstu statistiskajiem datiem. 1959.gada nogalē LPSR bija 1068 masu bibliotēkas, to skaitā 861 — laukos. Lietuvā kopā bija 1759 masu bibliotēkas (1508 — laukos); Igaunijā bija 806 masu bibliotēkas, tajā skaitā 693 laukos. Iedzīvotāju nodrošinājums ar literatūru KM sistēmas masu bibliotēkās: Latvijas PSR uz vienu iedzīvotāju bija 7,47 vienība, Lietuvas PSR — 6,10 vienība, Igaunijā — 7,63 vienības. Latvijas PSR pilsētu un ciemu bibliotēku attīstībā bija vērojama lielāka disproporcija nekā abās kaimiņrepublikās: uz vienu lauku iedzīvotāju bija tikai 4,37 vienība (pilsētās — 20,6 vienība), Lietuvas PSR uz vienu ciema iedzīvotāju iznāca 4,95 vienība (pilsētā — 13 vienības), Igaunijas PSR uz vienu lauku iedzīvotāju iznāca 5,71 vienība (pilsētā — 19,42 vienība). Šajā skaitā iekļautas ne tikai grāmatas, bet arī žurnāli un brošūras, kas ļoti strauji zaudēja aktualitāti. Turklāt LPSR pilsētu un ciemu bibliotēku fondos liels bija sabiedriski politiskās literatūras īpatsvars (1960.gada nogalē rajonu un pilsētu bibliotēkās — 21,2%, ciemu bibliotēkās — 19,3%). Latvijas PSR bija liela disproporcija starp pilsētas un lauku lasītāju aktivitāti: vienam pilsētas masu bibliotēkas lasītājam bija izsniegtas 27 vienības, laukos — 18 vienības. Labāka situācija bija Igaunijā, kur pilsētas masu bibliotēkas lasītājs bija saņēmis 23 iespiedvienības, laukos — 21 vienību, bet Lietuvas PSR pilsētas lasītājam bija izsniegti 18 eksemplāri, savukārt laukos — 15. Taču Latvijas PSR bibliotēkās bija viens no augstākajiem fonda apgrozības (vienības vidējais izsniegums gadā) rādītājiem Vissavienības mērogā — 1,8 (vidēji PSRS — 1,7), Igaunijas PSR šis rādītājs bija 1,5, bet Lietuvā — 1. Tiesa, augstais rādītājs tika sasniegts uz pilsētu bibliotēku un bērnu bibliotēku rēķina (1960.gadā pilsētu bibliotēkās — 2,4; bērnu bibliotēkās — 2,3), jo ciemu bibliotēkās šis rādītājs bija zems (1960.gadā — 1). Nozariskā ziņā Latvijas PSRS lielākā apgrozība bija beletristikai un tehnikas literatūrai ~ 2. Sk.: PSRS bibliotēku darba analīze un rādītāji 1959.-1961.gadā. Sk.: LVA, 678.f., 3.apr., 93.l.

vispārīgs: bibliotēkām jāiegādājas vairāk žurnālu, īpaši tehnikā.¹ VB darbinieks, SBP loceklis Joels Veinbergs jau 1961.gadā iezīmēja galvenos SBP trūkumus: SBP nekoordinē pat savu darbu, tai nav nedz finansējuma, nedz pilnvaru.² Arī SBP biroja priekšsēdētājas vietnieks, ZA FB direktors E.Arājs norādīja, ka vairāki jautājumi (par augstskolu bibliotēkām, par Bibliotēku kolektoru, kuru vairākkārt apmeklēja SBP komisijas) nav atrisināti līdz galam.³ Kritika netika ņemta vērā, organizācija turpināja paplašināties (1960.gadā tika nodibināta Bibliogrāfijas komisija, 1961.gadā — Ārzemju sakaru komisija⁴, 1964.gadā — Komplektēšanas koordinācijas komisija⁵), kaut reālu sasniegumu bija maz. Par to liecina arī republikāniskās SBP dokumentācijas saturs LPSR KM fondā LVA: galvenokārt komisiju un sekciju darba plāni, SBP locekļu saraksti, nedaudz — sēžu protokolu un darba pārskatu.

Taču bija daži nozīmīgi lēmumi. Piemēram, 1964.gadā Komplektēšanas komisija sastādīja ārzemju žurnālu komplektēšanas koordinācijas plānu lielajām zinātniskajām bibliotēkām.⁶ Tajā katrai bibliotēkai bija iedalītas nozares, kurās bija jānodrošina saskaņota ārzemju periodikas iegāde LPSR mērogā. Šajā dokumentā bija precīzi fiksēts katras bibliotēkas komplektēšanas profils, kas tika noteikts, ņemot vērā konkrētos uzdevumus, līdzšinējās tradīcijas. Īpaši svarīgi bija vienoties par profilu universālajām zinātniskajām bibliotēkām — VB, ZA FB, LVU ZB. Komplektēšanas koordinācijas plāns tika ievērots praksē un ļāva racionālāk izmantot nelielos valūtas piešķirumus.⁷ Arī lasītājiem bija ērtāk vienas vai radniecīgu nozaru ārzemju periodiskos izdevumus saņemt vienuviet. Komplektēšanas koordinācijas plāni vēlāk tika koriģēti un izdot.

Sākumā rosīgi darbojās arī Bibliogrāfijas komisija (dibināta 1959.gadā). Tā akcentēja vajadzību pēc zinātniskiem un ieteicošiem nozaru literatūras rādītājiem, izstrādāja bibliogrāfiskās darbības (bibliogrāfisko rādītāju, kartotēku, bibliogrāfisko uzziņu sastādīšanas) koordinācijas plānus.⁸ Svarīgākais, ka tika atzīta bibliotēku specializācijas nepieciešamība uzziņu – bibliogrāfiskā aparāta veidošanā. Saskaņā ar vienošanos, novadpētniecības materiālu kartotēka par LPSR bija veidojama

¹ LVA, 678.f., 3.apr., 19.l., 16.lp.

² LVA, 678.f., 3.apr., 19.l., 39.lp.

³ LVA, 678.f., 3.apr., 19.l., 39.lp.

⁴ Einberga B. UNESCO PSRS Nacionālās komisijas Latvijas PSR Bibliotēkā darba un bibliogrāfijas republikāniskās komitejas un LPSR Kultūras ministrijas Starpresoru bibliotēku padomes ārzemju sakaru komisijas perspektīvais plāns 1962.gadam // Jaunākais bibliotēku darbā: (Informatīvs biļetens.) / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Nr.9, 1963. — 10.lp.

⁵ LVA, 678.f., 3.apr., 57.l., 1.lp.

⁶ VB, ZA FB, LVU ZB, Rīgas Zinātniski tehniskajai bibliotēka, Rīgas Politehniskā institūta bibliotēkai, Republikāniskajai zinātniskajai medicīnas bibliotēkai un Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas bibliotēkai. Sk.: LVA, 678.f., 3.apr., 57.l., 12.lp.

⁷ Ārzemju žurnālus sabiedriskajās (tajā skaitā arī bibliotēku zinātnē, grāmatniecībā, žurnālistikā) un humanitārajās zinātnēs, tāpat arī pārtikas rūpniecībā, patēriņa preču rūpniecībā, kokapstrādē, papīra ražošanā uzdeva komplektēt VB. Ārzemju periodiku jurisprudencē, valodniecībā un literatūrzinātnēs iegādāties bija apņēmusies LVU ZB. Taču vēl joprojām bija slēgta juridiskās literatūras filiāle! Jaunākās ārzemju periodikas fondu tāpat kā agrāk dabaszinātnēs veidoja ZA FB, dažas apakšnozares — matemātiku, astronomiju, ģeogrāfiju, atstājot LVU ZB. Tehniskās zinātnes pārņēma galvenokārt Zinātniski tehniskā bibliotēka u.c. LVA, 678.f., 3.apr., 57.l., 13.-14.lp..

⁸ Liniņa S. Zinātnisko un kārtējo literatūras rādītāju izdevumi V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā pēckara periodā // Raksti = Труды = Proceedings IV / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 290.lpp.

VB, vispārējās vēstures un ekonomikas kartotēka — LVU ZB, tiesību zinātņu kartotēka — ZA FB.¹

Pēc nolikuma SBP bija nepieciešamas katrā rajonā, taču jau sākumā atsaucība bija ļoti niecīga. 1962.gadā bija ziņas par 13 rajonu starpresoru padomēm, turklāt tikai 8 no tām darbojās.²

Arī rajonu SBP padomju sēdēs visvairāk tika runāts par kārtējām aktualitātēm: katras ģimenes iesaistīšanu bibliotēkā un nelielo bibliotēku apvienošanu; vienotās lasītāju kartes ieviešanu pilsētu bibliotēku sistēmā, metodiskā darba problēmām. Mazāk uzmanības tās pievērsa saviem tiešajiem uzdevumiem: komplektēšanas koordinācijai un rajonu (pilsētu) apmaiņas fonda organizācijai.³

Pēc iesūtītajiem pārskatiem republikāniskais birojs secināja, ka “Padomes neveic koordinējošo funkciju (..) Daudzviet tiek uzskatīts, ka SBP dublē kultūras nodaļu darbu.”⁴ Tādēļ pakāpeniski arī nedaudzās rajonu SBP pārtrauca darbību.

Tikai viena republikāniskās SBP struktūrvienība — Grāmatniecības vēstures komisija (1966-1990) — devusi būtisku ieguldījumu grāmatzinātnes attīstībā, aktivizējot grāmatniecības vēsturnieku pētījumu apspriešanu un publicēšanu, organizējot grāmatniecības jubileju atceres pasākumus. Svarīgi, ka tās izveidi neierosināja republikāniskās SBP birojs, bet grāmatniecības vēsturnieku entuziastu grupa (Kārlis Egle, Aleksejs Apīnis, Konstantīns Karulis, Jevgeņija Peile u.c.) 1965.gada 14.decembrī.⁵ Atšķirībā no citām SBP komisijām un sekcijām, tai bija precīzi definēti uzdevumi:

- 1) apzināt līdzšinējo veikumu latviešu grāmatniecības vēstures izpētē;
- 2) koordinēt un profilēt grāmatniecības vēstures kartotēku sastādīšanu;
- 3) apzināt grāmatniecības vēstures un saistīto nozaru izpētes institūcijas un individuālos pētniekus, kā arī iesaistīt šajā nozarē jaunas organizācijas un personas;
- 4) noteikt aktuālākās nozares problēmas un izraudzīt darba veicējus, kā arī organizēt pētījumu apspriešanu;
- 5) rīkot zinātniskas konferences grāmatniecības vēsturē.

Tādēļ šī komisija ar panākumiem darbojās 25 gadus, kamēr pārējās eksistēja formāli.⁶ Pirmā komisijas sēde notika jau 1966.gada 13.janvārī, par tās priekšsēdētāju ievēlēja Kārli Egli, pēc viņa nāves šajā amatā bija ZA FB Misiņa Latviešu literatūras nodaļas bibliogrāfs Jānis Paeglis.

¹ Вейнберг И.П. Опыт координации библиографической работы в Латвийской ССР // Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Raksti I. — Rīga, 1964. — 41.lpp.

² LVA, 678.f., 3.apr., 555.l., 4.lp.

³ Turpat, 10.-11.lp.

⁴ LVA, 678.f., 3.apr., 555.l., 5.lp.

⁵ LVA, 678.f., 3.apr., 626.l., 10.lp. Sīkāk par komisijas dibināšanu un darbu lasāms: Dreimane J., Štrāle A. No „Gūtenberga galaktikas” līdz ... // Bibliotēku pasaule. — ISSN 1407-6799. — Nr.25 (2003), 35.-36.lp.

⁶ LPSR KM SBP darbu kopš 1967.gada pārņēma Starpresoriskā zinātnisko, speciālo un tehnisko bibliotēku darba koordinācijas komisija pie LPSR Valsts plāna komitejas.

Faktiski komisijas darbu organizēja VB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa un arī sēdes notika VB telpās.¹ Sanāksmēs tika apspriestas aktuālas latviešu grāmatniecības un bibliotēku darba problēmas (pirmajā sēdē — latviešu grāmatniecības vēstures periodizācija).² Pēc komisijas ierosmes 70.gadu sākumā LVU izdevniecībā nāca klajā materiālu krājumi „Latviešu grāmatniecība”(1967-1970), brošūru sērija „Latviešu grāmatniecība” (1970). 1975.gadā šī komisija mēģināja organizēt latviešu grāmatas 450.gadadienas svinības, taču toreizējos apstākļos tas neizdevās, jo pirmā latviešu grāmata bija reliģiska satura — luterāņu mise. Vienīgi žurnālā „Karogs” pirmoreiz Latvijā tika publicēts A.Apīņa raksts par vecāko latviešu grāmatu (1525)³ Tajā sniegta informācija par VFR zinātnieka V.Jannaša atklājumu Šlēzvigas Zemes arhīvā 1958.gadā, kur Lībekas katoļu domdekāna Johanna Branda ikdienas protokola atzīmēs tika atrasts ieraksts par luterāņu grāmatām „vienkāršajā livoniešu, latviešu un igauņu valodā” (pēc V.Jannaša šo ierakstu sīkāk iztirzājuši vācu vēsturnieks P.Johansens un igauņu grāmatniecības vēstures pētnieks J.Kivimae).

1985.gadā — par godu Misiņa bibliotēkas simtgadei — pēc grāmatniecības vēstures komisijas iniciatīvas nāca klajā zinātnisku rakstu krājums “Grāmatas un grāmatnieki”.

Pēc komisijas ierosmes 1988.gadā tika plaši atzīmēta Latvijas grāmatiespiešanas 400 gadu jubileja: Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā VB un ZA FB sarīkoja lielu izstādi „Senās grāmatas Rīgā (13.-18.gs.)”, tika organizēta Vissavienības mēroga konference „Latvijas grāmatniecības 400 gadi”, iznāca O.Zandera grāmata „Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks. Pirmās Rīgā iespiestās grāmatas 1588-1625”.

Kaut arī latviešu grāmatniecības vēsturnieki norādīja, ka „(..) ar latviešu grāmatniecības vēsturi līdz šim nodarbojušies neprofesionāļi”⁴, proti, bibliotekāri, jau līdz 1974.gadam VB un ZA FB bija veikti nozīmīgi vispārīgi un detalizēti pētījumi. Tie publicēti gan periodikā, gan krājumos. 1967.gadā nāca klajā Konstantīna Karuļa darbs „Latviešu grāmata gadsimtu gaitā”, pēc 10 gadiem (1977.gadā) — Alekseja Apīņa pētījums „Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19.gadsimta beigām”. Grāmatniecības vēstures pētījumi tika regulāri publicēti ZA FB un VB sagatavotajos izdevumos.⁵ 1971.gadā VB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa uzsāka latviešu seniespiedumu kopkataloga —

¹ Reto grāmatu un rokrakstu fonda veidošana VB sākās 1946.gadā, 1951.gadā tika atvērta specializēta lasītava ar 2 darbiniekiem, no 1956.-1960.gadam pastāvēja apvienotais sektors par Latvijas PSR, reto grāmatu un rokrakstu sektors, kopš 1960.gada Reto grāmatu un rokrakstu sektors kļuva patstāvīgs, bet 1967.gadā to pārdēvēja par nodaļu. Apīnis A. Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas darbs V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā // Raksti / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 4. [sēj.]. — 332.-333.lpp.

² Pirmā sēde 1966.gada 13.janvārī. 1966.gadā notika 6 sanāksmes, 1967.gadā — 4 (kopā nolasīti 4 referāti), 1968.gadā — 10 sēdes, no tām 6 bijis informatīvs raksturs, nolasīti 14 referāti. (Materiāli no LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas arhīva).

³ Apīnis A. Pirmo zināmo latviešu grāmatu 450 gadi padomju grāmatzinātnes gaismā // Karogs. — Nr.11(1975, novembris), 156.-161. lpp.

⁴ Vilks A. Grāmatniecības vēstures izpēte Latvijas PSR: stāvoklis un perspektīvas // V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkai – 70 = V.Lācis State Library of the Latvian SSR – 70 : Zinātniska konference Rīgā, 1989.gada 14.aprīlī: Referātu tēzes. — Rīga, 1989. — 60.lpp.

⁵ Kā jau iepriekš minēts, no 1964.- 1974.gadam iznāca 5 VB Rakstu sējumi. No 1977.-1991.gadam nozares pētījumi tika publicēti sērijizdevumā „Bibliotēku zinātnes aspekti” (iznāca 13 krājumi). ZA FB līdz 1974.gadam izdevās laist klajā vienu Rakstu sējumu un 3 atsevišķus krājumus.

svarīgas nacionālās bibliogrāfijas daļas — veidošanu. Darbs ilga 28 gadus. Kopkatalogs tika publicēts 1999.gadā ar nosaukumu „Seniespiedumi latviešu valodā 1525-1855”.¹

Kaut LVU Bibliotēku zinātnes un bibliogrāfijas katedra pilnvērtīgu darbu varēja uzsākt tikai 1978.gadā², pakāpeniski pieauga augstāko bibliotekāra-bibliogrāfa kvalifikāciju ieguvušo skaits. (7.tabula) Tādējādi palielinājās to personu loks, kas varēja iesaistīties nozares problēmu izpētē.

7.tabula

LVU absolventu skaits bibliotēku zinātnes un bibliogrāfijas specialitātē³

Gads	absolventu skaits
1969.	25
1970.	15
1971.	21
1972.	19
1973.	27
1974.	36
1975.	44
1979.	72

Bibliotēkzinātnes un grāmatniecības teorētiski varēja iegūt zinātnisku grādu radniecīgajās nozarēs, piemēram, filoloģijā (Aleksejs Apīnis) vai pedagogijā (ilggadējais ZA FB Bibliogrāfijas nodaļas vadītājs Jānis Paeglis, LU Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes nodaļas vadītāja profesore Baiba Sporāne u.c.).

Par bibliotēku fondu neatbilstību lasītāju vajadzībām, saturisko vienvērtību (neatkarīgi no nozares ideoloģija dominēja pār faktiem un to analīzi) un varas vēlmi saglabāt tikai „aktuālo” liecina lielais norakstītās literatūras daudzums masu bibliotēkās. Sākumā to pamatoja ar pāreju uz brīvpieeju, vēlāk — krājumu „atbrīvošanu” no neprofilās literatūras un dubletiem. 70.gados daudz iespaiddarbu tika norakstīts sakarā ar vienoto fondu veidošanu CBS.

Pēc VB sastādītajiem novecojušās literatūras sarakstiem masu bibliotēkas norakstīja iespaiddarbus, ievērojot „(..) izdevumu tipu, izdošanas gadu, apskatāmā jautājuma nostādni un

¹ Latvijas Nacionālās bibliotēkas Raksti. — Rīga, 1994. — [19.sēj.]. — 165.lpp.

² Kā jau minēts, 1954.gadā tika likvidēta bibliotēkzinātnes katedra; 1958./59.mācību gadā tika atjaunota bibliotēkzinātnes neklātieņu nodaļa. Taču bibliotēkzinātnes katedra un augstskolas vadība ar šo situāciju nebija apmierināta, jo uzskatīja, ka, pastāvot tikai neklātieņu nodaļai, kritas studiju kvalitāte. Stundu lektori ir aizņemti pamatdarbā un nevar veltīt mācību procesa sagatavošanai tik daudz uzmanības kā štata docētāji. Pret dienas nodaļas atjaunošanu šajā specialitātē protestējusi LPSR Izglītības ministrija, norādot, ka šādi speciālisti republikai neesot vajadzīgi. Savukārt LVU rektors Valentīns Šteinbergs izvirzīja LKP CK ultimātu: ja Izglītības ministrija nepiekrīt Bibliotēkzinātnes dienas nodaļas pastāvēšanai, LVU no augstākās kvalifikācijas bibliotekāru sagatavošanas atteiksies pavisam. LVU rektora V.Šteinberga vēstule LKP CK 1964.gada 28.februārī. LVA, PA 101.f., 27.apr., 136.l.,40.-42.lp. 1978.gadā atkārtoti izveidota Bibliotēku zinātnes un bibliogrāfijas katedra Filoloģijas fakultātē. Sk.: Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātei 60 gadi. — Rīga, 1984. — 36.lpp.

³ Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātei 60 gadi. — Rīga, 1984. — 101.-104.lpp.

aktualitāti. No atkārtotiem papildinātiem un pārstrādātiem izdevumiem fondā atstāj tikai pēdējo gadu grāmatas”¹ VB metodiķe D.Holšteine gan uzsvēra, ka beletristiku un mākslas literatūru noraksta tikai „(..) nolietojšanās vai nozaudēšanas gadījumos, retumis arī nododot dubletus apmaiņas fondā.”² Tomēr Rīgas bibliotēku statistiskie dati (Sk. apakšnodaļu: „Rīgas pilsētas masu bibliotēkas”) pierāda, ka visvairāk norakstīta tika tieši daiļliteratūra un sabiedriski politiskie izdevumi. Liela daļa bija arī nolietotās un lasītāju nozaudētās grāmatas.

1957.gada decembrī LKP CK pieņēma kārtējo lēmumu, kurā tika uzdots 60% no literatūras iegādei asignētajiem līdzekļiem koncentrēt rajonu bibliotēku budžetos.³ Tādējādi tai tika uzticēta visu masu bibliotēku fondu veidošana. Dažos rajonos šis lēmums tika ignorēts, dažos — izpildīts daļēji. Vairākas bibliotēkas, piemēram, Viļānu rajona Sakstagala un Lomes ciemu bibliotēkas pat nebija noslēgušas līgumu ar Bibliotēku kolektoru.⁴ 1960.gada decembrī sekoja atkārtots LPSR MP lēmums par grāmatu iepirkšanai paredzēto līdzekļu centralizāciju rajonu budžetos.⁵ Bija paredzēts, ka centralizētā literatūras iegāde 1) novērsīs vienpusīgu (galvenokārt daiļliteratūras) komplektēšanu rajona masu bibliotēkās; 2) literatūras iegāde kļūs saskaņota. Tādēļ rajona bibliotēkās bija sastādāmas rajona profila kartotēkas, kurās tika iekļautas ziņas par apkalpojamā rajona īpatnībām, katras bibliotēkas krājumu, lasītāju sastāvu u.c.⁶ Kartotēkas veidoja galvenokārt bibliotēku iesniegtā informācija, tādēļ to kvalitāte bija atkarīga no ciemu, pilsētciematu, bērnu bibliotēku veiktās krājumu un lasītāju interešu analīzes. Taču ne visu rajonu DDP (Dagdā, Gulbenē, Kārsavā, Preiļos, Saldū un Viļānos) steidzās to tūlīt izpildīt⁷, bibliotēku pārskati liecina, ka vēl 60.gadu pirmajā pusē daudzas ciemu bibliotēkas savus fondus papildināja patstāvīgi.

1963.gadā Latvijā, Jēkabpils rajonā tika uzsākta iepriekšēja literatūras pasūtīšana pēc izdevniecību tematiskajiem plāniem Bibliotēku kolektorā. Saskaņā ar LPSR KM norādījumu 1963.gada 11.novembrī šim paraugam sekoja pārējo rajonu bibliotēkas, kurām bija jāpasūta grāmatas un brošūras arī ciemu, pilsētciematu, mazo pilsētu un bērnu bibliotēkām.⁸ Visaptveroša pāreja uz iepriekšēju literatūras pasūtīšanu sākās 1965.gadā, kad bija notikusi republikāniska konference un klajā bija nākusi VB sagatavotā „Rekomendācija masu bibliotēku fondu komplektēšanas uzlabošanai”.

Kaut bibliotēkas vēl nebija apguvušas jauno komplektēšanas kārtību, 1966.gadā sekoja nākamās

¹ Holšteine D. Komplektēšanas jautājumi masu bibliotēkās // Raksti = Труды II-III / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka — Rīga, 1970. — 73.lp.

² Turpat, 79.lp.

³ Faktiski tas nozīmēja visu literatūras iepirkšanai paredzētā finansējuma centralizāciju vienas – rajona bibliotēkas budžetā. LVA, 678.f., 3.apr., 8.l., 6.lp.

⁴ Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1961.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1962. — 10.lpp.

⁵ LVA, PA 101.f., 25.apr., 147.l., 9.lp.

⁶ Turpat, 30.lp.

⁷ LVA, PA 101.f., 25.apr., 147.l., 9.lp.

⁸ Latvijas PSR masu bibliotēku 1965.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Kultūras un izglītības iestāžu pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1968. — 20.lpp.

pārmaiņas. Pēc republikāniskās SBP ieteikuma grāmatu iegādes līdzekļi tika centralizēti Kultūras ministrijā, kas bibliotēkas iedalīja 6 kategorijās un apakšgrupās, katrai iedalot noteiktu summu.¹ Rajonu bibliotēkas varēja saņemt literatūras iegādei 1000-1300 rbļ. gadā, ciemu bibliotēkas — no 135-230 rbļ. gadā.²

Taču visi šie pārkārtējumi vēl vairāk sarežģīja literatūras iegādes procesu, neatrisinot iesīkstējušās problēmas. Neraugoties uz rakstiem presē, nemitīgajām bibliotekāru sūdzībām, vairākkārtējiem republikāniskās SBP komisiju apmeklējumiem, Bibliotēku kolektors nespēja nodrošināt bibliotēkas ar visu pieprasīto literatūru: 1966.gadā rajonu bibliotēkas nebija saņēmušas ap 40% no pasūtījumiem latviešu valodā, 60% — no pasūtītajiem izdevumiem krievu valodā.³ 1968.gadā Kuldīgas rajona bibliotēka konstatēja: no 1119 pasūtītajiem eksemplāriem saņemti 517 eksemplāri. Pēc izdevniecības „Liesma” tematiskā plāna pasūtīti 340 eksemplāri, bet saņemti tikai 159”.⁴ Turklāt izdevniecība „Liesma” savu tematisko plānu iesniedza novēloti, kad citu izdevniecību iespieddarbu pasūtījumi jau bija nodoti. Tādējādi nebija iespējams racionāli sadalīt komplektēšanas finansējumu.

Pēc neilga laika tika veikts vēl viens „racionalizācijas” pasākums: rajonu bibliotēkas tika atbrīvotas no literatūras pasūtīšanas ciemu bibliotēkām, kas saņēma standarta sūtījumus no Bibliotēku kolektora. To saturu noteica VB speciālisti.⁵ Tas bija kārtējais solis centralizācijas virzienā.

Nākamo posmu ceļā uz centralizāciju iezīmēja 1968.-1969.gads.

Jau 1967.gada novembrī Rīgā notika starprepublikānisks seminārs par masu bibliotēku tīkla optimizāciju un centralizāciju.⁶ PSRS VB un LPSR VB ierosināja veikt centralizācijas eksperimentu Rīgas pilsētas Oktobra rajonā.⁷ Eksperimenta vadību un analīzi uzņēmās Rīgas pilsētas CB Zinātniskās metodikas nodaļa.

Taču centralizācijas vadība bija jāveic LPSR VB. Pamatojoties uz LPSR KM kolēģijas lēmumu 1971.gada 31.maijā, VB direkcija 1971.gada 8.jūlijā uzdeva Zinātniski metodiskās un bibliogrāfiskās darba nodaļai „organizēt un metodiski vadīt centralizācijas ieviešanu rajonu, pilsētu bibliotēkās”, savukārt Zinātniskās pētniecības nodaļai „(..) veikt pētniecisko darbu un izstrādāt noteikumus par

¹ Holšteine D. Komplektēšanas jautājumi masu bibliotēkās // Raksti = Труды II-III / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka — Rīga, 1970. — 77.lp. LPSR KM pārskatā par 1971.gadu lasāms, ka 1074 masu bibliotēkām iztērēti 675 900 rubļu, no tiem 390 000 rubļu centralizēti republikas budžetā, 265 300 rbļ. bija vietējā budžeta līdzekļi. Tikai 20 600 rbļ. bibliotēkas bija saņēmušas papildus. Sk.: LVA, 678.f., 3.apr., 870.l., 32.lp.

² Holšteine D. Komplektēšanas jautājumi masu bibliotēkās // Raksti = Труды II-III / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka — Rīga, 1970. — 77.lp..

³ Latvijas PSR masu bibliotēku 1966.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Kultūras un izglītības iestāžu pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1967. — 27.lpp.

⁴ Latvijas PSR masu bibliotēku 1968.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Kultūras un izglītības iestāžu pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1969. — 29.lpp.

⁵ Latvijas PSR masu bibliotēku 1967.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Kultūras un izglītības iestāžu pārvalde. Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1968. — 25.lpp.

⁶ Oktobra rajons Rīgā izveidots 1962.gadā.

⁷ LVA, 1583.f., 4.apr., 34. l., 7.lp. .

bibliotēku darbu centralizācijas apstākļos.” Abām nodaļām bija jākoordinē centralizācijas problēmu izpēti, kā arī izbraukumi uz rajoniem.¹ VB Zinātniski metodiskās un bibliogrāfiskā darba nodaļas vadītāja Mirjama Dimenšteine un Zinātniskās pētniecības nodaļas vadītāja Zina Eglīte darbojās ne tikai LPSR KM masu bibliotēku tīkla centralizācijas komisijā, kur līdz ar KM ierēdņiem un bibliotekāriem sastādīja masu bibliotēku sistēmas centralizācijas perspektīvo plānu, propagandēja un skaidroja centralizāciju rajonu un pilsētu bibliotēku darbiniekiem, bet apkopoja un izvērtēja plašāku pētījumu rezultātus.²

Centralizācijas pamatojumam tika izmantots arī pētījums „Grāmata un lasīšana lauku rajonā” Tas liecināja par zemu bibliotēkas prestižu lasošo iedzīvotāju vidū, proti, bibliotēku pakalpojumus izmantoja 24, 6% iedzīvotāju, Kuldīgā — 18%.³ Z.Eglīte norādīja, ka problēmas risinājums būtu CBS izveide, kurā būtu plašāka literatūras izvēle, kvalitatīvāka lasītāju apkalpošana, literatūras propaganda un bibliotēku vadība.

1970.gadā Kuldīgas rajonā ar DDP 1969.gada 22.oktobra lēmumu tika izveidota CBS⁴, kuras priekšgalā bija rajona bibliotēka, bet tās filiāles — visas pārējās rajona masu bibliotēkas. Rajona bērnu bibliotēka kļuva par bērnu nodaļu.⁵ Taču būtisks uzlabojums nebija vērojams. Z.Eglīte to skaidroja ar nepietiekamo vienotā fonda propagandu. Kā efektīvu literatūras popularizācijas formu viņa ieteica CBS jaunieguvumu biļetenus, izsūtot tos attiecīgā rajona iestādēm u.c.

1970.gadā CBS tika izveidota arī Daugavpilī. Šeit tika īstenots cits centralizācijas modelis (ieviests arī citās republikāniskās pakļautības pilsētās, kur bija izveidotas pilsētas zinātniskās bibliotēkas (Liepājā, Jelgavā, Ventspilī un Daugavpilī), kas tāpat kā VB bija tieši pakļautas LPSR KM): par centrālo kļuva pilsētas zinātniskā bibliotēka, bet pilsētas masu bibliotēkas kļuva par tās filiālēm. Savukārt rajona bibliotēka neatkarīgi no tās atrašanās vietas (Jelgavā un Daugavpilī atradās rajona centrā) kļuva par rajona CBS vadošo bibliotēku. Taču Liepājas, Ventspils, Rīgas (un Rēzeknes) rajonu bibliotēkas bija izvietotas ārpus rajona centra, kas neļāva pilnvērtīgi veikt plašās rajona bibliotēkas funkcijas.⁶

Daugavpils CBS tika iekļauta pilsētas zinātniskā bibliotēka, kļūstot par pilsētas Centrālo zinātnisko bibliotēku, kā arī 6 pieaugušo un 3 bērnu bibliotēkas. Protams, centrālā bibliotēka daudzējādā ziņā bija pārāka par savām filiālēm: tās fondā uz 1973.gada 1.janvāri bija 154 582 vienības, savukārt pārējās deviņās filiālēs — 343414 vienības. Arī saturiski centrālās bibliotēkas fonds bija daudzveidīgāks: tajā bija 2 reizes lielāks eksakto un dabaszinātņu, tehniskās literatūras

¹ LVA, 235.f., 2.apr., 9.l., 36.lp.

² LVA, 678.f., 3.apr., 838.l., 118., 120.lp.

³ Eglīte Z. Bibliotekārā apkalpošana lauku rajona centralizācijas apstākļos // Raksti = Труды = Proceedings V/ Latvijas PSR Kultūras ministrija V.Lāča Latvijas PSR valsts bibliotēka. — Rīga, 1974. — 34.lpp.

⁴ Turpat, 25.lpp.

⁵ Turpat, 28.lpp.

⁶ Liepājas rajona bibliotēka joprojām atrodas Grobiņā, Ventspils rajona bibliotēka — Ugālē, bet Rīgas rajona bibliotēka — Baložos.

krājums nekā filiālēs, bet krietni mazāk daiļliteratūras (masu bibliotēkās — 60%, zinātniskajā bibliotēkā — 25,79)¹. M.Dimenšteine uzsvēra, ka zinātniskā bibliotēka (kā pilsētas bibliotēka dibināta 1904.gadā) varēja izpildīt specifiskas bibliogrāfiskās uzziņas, jo tās rīcībā bija plašs uzziņu arhīvs, centrālie katalogi un vairāk bibliogrāfisko līdzekļu. Tā varēja sekmīgi realizēt vienu no svarīgākajiem centralizācijas uzdevumiem — metodisko vadību, jo tai bija vairāk finanšu resursu, lielāks personāls.² Arī Daugavpils CBS uzrādīja darba rādītāju pieaugumu 1970.-1972.gadā.

1971.gada 31.maijā LPSR KM kolēģijas sēdē ar pilsētu un rajonu DDP akceptu tika apstiprināts “Masu bibliotēku tīkla centralizācijas perspektīvais plāns 1972.-1978.gadam”.³ 1972.-1974.gadā centralizācija tika ieviesta Madonas, Krāslavas, Limbažu, Dobeles, Stučkas, Valkas un Ludzas rajonos, kā arī Ventspilī (tāpat kā Rīgā, šeit centralizācija pastāv arī mūsdienās). Tātad līdz 1975.gadam CBS bija ieviesta 8 no 26 republikas rajoniem, kā arī divās republikāniskās pakļautības pilsētās.

PSKP CK lēmums “Par bibliotēku lomas palielināšanu darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā un zinātniski tehniskajā progresā” 1974.gada maijā uzdeva centralizāciju ieviest visu tipu bibliotēkās un pabeigt šo procesu līdz 1980.gadam. Tādēļ ar 1975.gadu centralizācijas tempi kļuva straujāki. Jau 1975.gada 6 mēnešos pāreja uz jauno sistēmu bija paredzēta 4 rajonos (Alūksnes, Rēzeknes, Talsu, Saldus). Līdz 1976.gadam bija centralizētas 15 rajonu un 3 republikāniskās pakļautības pilsētu bibliotēkas (Rīgā jaunajā sistēmā strādāja tikai Oktobra rajons).⁴ Taču centralizācija nebija vēl ieviesta 11 lauku rajonos, Liepājā un Jelgavā (Liepājā CBS izveidota 1977.gadā, apvienojot 6 bibliotēkas⁵, savukārt Jelgavā — 1978.gadā, apvienojot 4 bibliotēkas), kā arī Rīgas pilsētas masu bibliotēku sistēmā.

Bērnu bibliotēku centralizācijā PSRS bija 2 modeļi: 1) bērnu bibliotēkas vienā sistēmā ar pieaugušo bibliotēkām, 2) bērnu bibliotēkas saistītas atsevišķā sistēmā. Tā kā republikā nebija lielpilsētu (izņemot Rīgu), tika īstenots pirmais modelis, kurā rajona bērnu bibliotēka kļuva par vienu no filiālēm, kas veica bērnu bibliotēkārās apkalpošanas vadību attiecīgajā teritorijā. Tā pasūtīja un vēlāk sadalīja literatūru arī pārējām bibliotēkām, kas apkalpoja mazos lasītājus. 1976.gada 1.janvārī LPSR bija 106 bērnu bibliotēkas, no tām 53 bija iekļautas CBS.

Līdz 1980.gadam republikā darbojās 33 CBS (26 lauku rajonos, 7 — republikāniskās pakļautības pilsētās⁶)

¹ Dimenšteine M. Centralizētā tīkla bibliotēku vieta bibliotēkārās apkalpošanas vienotajā sistēmā rūpniecības pilsētās Latvijā // Raksti = Труды = Proceedings V/ Latvijas PSR Kultūras ministrija V.Lāča Latvijas PSR valsts bibliotēka. — Rīga, 1974. — 10.lpp.

² Turpat, 12.lpp.

³ LVA, 678.f., 3.apr., 903.l., 13.lp.

⁴ Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977. — 6.lpp.

⁵ Januška A. Lappuses no Liepājas pilsētas Centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures // Bibliotēku darbs (Bibliotēku zinātnes aspekti). — Rīga: Avots, 1984. — 100.lpp

⁶ Rīga, Liepāja, Daugavpils, Jelgava, Ventpils, Rēzekne, Jūrmala.

Bibliotēku centralizācija tika pozitīvi vērtēta. Taču ar vienpusīgi pozitīvajiem spriedumiem, kas lasāmi padomju okupācijas perioda bibliotēkzinātnes pētījumos, periodikā un bibliotēku pārskatos, pretrunā ir fakts, ka bibliotekārais aptvērums arī pēc centralizācijas ieviešanas palika zems: kā jau minēts, 1971.gadā LPSR masu bibliotēkas apmeklēja tikai 24,9% iedzīvotāju¹, bet 1988.gadā — 27,2 % iedzīvotāju². Turklāt pēc Latvijas Republikas atjaunošanas, 90.gados sākās bibliotēku decentralizācija. Šobrīd centralizācijas elementi saglabājušies tikai dažviet (lielākoties pilsētās). Tomēr centralizācijas pozitīvie un negatīvie aspekti iezīmējas arī bibliotekārajos izdevumos un nedaudzos LPSR KM 60.-70.gadu arhīva dokumentos.

CBS iegādājamās literatūras tematisko spektru un eksemplāru skaitu noteica CB. Pozitīvi vērtējams, ka CB iegādājās literatūru ne tikai Bibliotēku kolektorā, bet meklēja to arī grāmatnīcās.

Filiāles saņēma jau apstrādātus literatūras komplektus. Analizējot pirmo centralizēto rajonu pieredzi 70.gadu sākumā, Z.Eglīte norādīja, ka Kuldīgas rajona CBS pastāv formāla bērnu literatūras sadales kārtība: piešķiramo eksemplāru daudzums tiek noteikts atkarībā no bērnu - lasītāju skaita bibliotēkā.³ Tā kā rajonu, pilsētu un pilsētciematu bibliotēkās bija daudz vairāk lasītāju, to skaitā bērnu, nekā ciemu bibliotēkās, šāds formālisms (bez citiem kritērijiem) varēja padziļināt jau tā lielo disproporciju starp pilsētu un lauku bibliotēku informācijas resursiem. CB rīcībā gan bija iespaidīgs komplektēšanas palīgaparāts: ziņas par rajona/pilsētas „ekonomisko un kultūras dzīvi, lasītāju sastāvu, pasūtīto literatūru (..) izveidotas vienotā fonda alfabētiskās kārtējās komplektēšanas kartotēkas, vienotā fonda sistemātiskās piekomplektēšanas kartotēkas, lasītāju profila kopkartotēkas.”⁴ Vai šis komplicētais aparāts tika regulāri papildināts un pilnā mērā izmantots? Vai tika ņemts vērā arī filiāļu (sevišķi attālāko) darbinieku viedoklis? Kādas bija filiāļu darbinieku iespējas ignorēt kārtējās okupācijas varas iestāžu prasības, ja viņiem nebija nekādu lēmējtiesību? Šos un citus ar centralizāciju sasaistītus jautājumus precīzi iespējams noskaidrot tikai konkrētu bibliotēku vēstures pētījumos.

Par nosacītu centralizācijas efektu var uzskatīt dažādu kopkatalogu veidošanu ne tikai Rīgas lielajās zinātniskajās bibliotēkās, bet arī CBS ietvaros perifērijā. Ja līdz centralizācijai kopkatalogu sastādīšanā bibliotēkas piedalījās uz savstarpējās vienošanās pamata (VB veidoja jaunākās ārzemju literatūras (grāmatu un periodikas) kopkatalogu un lauksaimniecības turpinājumu izdevumu kopkatalogu), CBS kopkataloga veidošanā šāda vienošanās nebija vajadzīga, jo visai sistēmai literatūru iegādājās, apstrādāja un atspoguļoja katalogā CB.

¹ Eglīte Z. Bibliotekārā apkalpošana lauku rajonā centralizācijas apstākļos // Raksti = Труды =Proceedings V/ Latvijas PSR Kultūras ministrija V.Lāča Latvijas PSR valsts bibliotēka. — Rīga, 1974. —21.lpp.

² Kalinka I. Sociālpsiholoģiskā pētījuma „Bibliotekāra un lasītāja mijiedarbība” metodoloģija un metodika // Bibliotekārs un lasītājs / Latvijas Nacionālā bibliotēka. — Rīga, 1991. — 8.lpp.

³ Eglīte Z. Bibliotekārā apkalpošana lauku rajonā centralizācijas apstākļos // Raksti = Труды =Proceedings V/ Latvijas PSR Kultūras ministrija V.Lāča Latvijas PSR valsts bibliotēka. — Rīga, 1974. —26.lpp.

⁴ Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977. — 91.lpp.

Ventspils CB, Madonas rajona CB, Tukuma CB un Ludzas CB veidoja starpresoriskus nozaru kopkatalogus. Jelgavas pilsētas zinātniskā bibliotēka sastādīja un izdeva zonālo periodisko izdevumu kopkatalogu, Daugavpils pilsētas Centrālā zinātniskā bibliotēka uzņēmās pilsētas bibliotēku saņemto periodisko izdevumu kopkataloga veidošanu, vēlāk analogiskus kopkatalogus sastādīja arī Ventspils un Liepājas centrālās zinātniskās bibliotēkas. It īpaši metodiķi slavēja CBS jaunieguvumu biļetenus, jo centrālais katalogs (CBS kopkatalogs), kas atspoguļoja visas sistēmas bibliotēku fondus, bija tikai galvenajā bibliotēkā. Tika uzsvērts, ka šie biļeteni veicina iekšējo literatūras apmaiņu, jo filiāļu krājumi bija daudz niecīgāki kā CB fonds: 1970.gadā katrā rajona bibliotēkā glabājās 37 300 vienību¹, savukārt ciema bibliotēkā — 6300 vienību², turklāt šī disproporcija arvien palielinājās. 1975.gadā katrā rajona bibliotēkā bija vidēji 41 000 vienību, bet ciema bibliotēkā — 7 000 vienību. VB Zinātniskās pētniecības nodaļas vadītāja Z.Eglīte salīdzinājusi iekšējo grāmatu apmaiņu vairākās CBS 1980.gadā. Dati liecina, ka CBS, kur tika sastādīti jaunieguvumu biļeteni, tā bijusi divreiz intensīvāka nekā CBS, kur tādus neveidoja. Piemēram, Limbažu rajona CBS šāds biļetens iznāca jau kopš centralizācijas sākuma, šeit iekšējā grāmatu apmaiņā bija cirkulējušas 1424 grāmatas, bet Tukuma rajona CBS (30 bibliotēkas, no tām grāmatu apmaiņā bija piedalījusies 21 bibliotēka) — tikai 328 grāmatas.³ Taču šis jautājums analizējams saistībā ar CBS nodrošinājumu ar transportu, aktīvāko filiāļu attālumu no centra.

Bibliotēku sadarbība pirms centralizācijas konstatējama arī citās jomās. 1959.gadā ar LPSR KM norādījumu tika uzsākta neizmantojamās literatūras apmaiņas fondu veidošana rajonu un pilsētu bibliotēkās. Iespieddarbi tiem bija nododami bez maksas. Pirms nodošanas kādai citai bibliotēkai vai apmaiņas fondam bija jāpārbauda, vai tie neietilpst izņemamo izdevumu (novecojuši vai aizliegti — apzīmēti ar vienu terminu „novecojis”) kategorijā. Apmaiņas fondam vajadzēja veidoties no bibliotēkas profilam neatbilstošiem izdevumiem un dubletiem. Tā kā viena tipa bibliotēku krājumi bija visai līdzīgi, savu krājumu papildināšanai to izmantoja galvenokārt jaunizveidotās bibliotēkas, skolu vai citu iestāžu bibliotēkas.⁴ 1974.gadā LPSR KM ziņoja PSRS KM, ka rajonu un pilsētu bibliotēku apmaiņas fondos koncentrēts 213 000 eksemplāru.⁵

1959.gadā VB uzdeva organizēt centrālo (republikānisko) apmaiņas fondu. Fondu pārzināja VB republikāniskās grāmatu apmaiņas un rezerves apmaiņas sektors (republikāniskās grāmatu apmaiņas

¹ Eglīte Z. Masu bibliotēkas lauku iedzīvotāju apkalpošanā Latvijas PSR (1945.-1980.g.)// Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi: Tematisks rakstu krājums/ LPSR Kultūras ministrija, Viļa Lāča LPSR Valsts bibliotēka. – LPSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu metodiskais kabinets. — R., 1986. — 72.lpp.

² Turpat, 77.lpp.

³ Эглите З. Опыт работы централизованных библиотечных систем районов Латвийской ССР// Библиотēku zinātnes aspekti = Аспекты библиотековедения = Aspects of librarianship / V.Lāča LPSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1985. — 15.lpp.

⁴ Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977. — 92.-93.lpp.

⁵ LVA, 678.f., 3.apr., 934.l., 59.lp.

grupa).¹ Tādējādi VB tika uzdots vēl viena funkcija, kurai bija nepieciešams papildus finansējums un telpas. 1975.gada nogalē šajā fondā jau bija 244 054 vienības, no tām gada laikā citas bibliotēkas bija ieguvušas 54 754 vienības, apmaiņas krājums bija palielinājies par 5 338 vienībām.² Analogisks krājums bija arī Rīgas Zinātniski tehniskajā bibliotēkā, tajā bija koncentrēta tehniskā literatūra.

60.gados VB sāka LPSR apmaiņas fondu kopkataloga veidošanu, izmantojot rajonu bibliotēku atsūtītās ziņas par tajās glabātajiem apmaiņas krājumiem. 1964.gadā kopkatalogā bija ap 6000 kartīšu.

Bibliotēku koordinācija ļāva racionalizēt SBA darbu. 1970.gadā LPSR tāpat kā citās PSRS republikās tika izveidota daudzpakāpju universālo un nozaru SBA centru sistēma. Tās galvenais princips: „Visas republikas bibliotēkas neatkarīgi no to piederības un fonda apjoma izsniedz literatūru citām bibliotēkām un saņem no citām bibliotēkām SBA Nolikumā paredzētajā kārtībā.”³ Katra centra uzdevums bija ne tikai izpildīt (vai pārsūtīt tālāk) SBA pieprasījumus, bet arī konsultēt par SBA jautājumiem pakļautās bibliotēkas un propagandēt SBA iespējas.⁴ Struktūras pirmais elements bija rajona bibliotēka, kurai bija jāapkalpo ciemu un pilsētciematu bibliotēkas. Ja pieprasīto izdevumu nebija rajona bibliotēkā, pieprasījumu saņēma zonālie universālie starpbibliotēku abonementa koordinācijas centri — pilsētu zinātniskās bibliotēkas. Ja arī šo bibliotēku krājumos nepieciešamais iespieddarbs nebija atrodams, tās pārbaudīja, precizēja pieprasījumu un nosūtīja to atbilstošās nozares republikāniskajam SBA centram (LPSR VB, ZA FB, LVU ZB, Republikāniskajai zinātniski tehniskajai bibliotēkai, Republikāniskajai medicīnas zinātniskajai bibliotēkai — katrai bija noteikta sava specializācija). LPSR starpbibliotēku abonementa centrs bija VB, kurā bija izveidots īpašs starpbibliotēku abonementa sektors. Speciālajā literatūrā tika norādīts, ka tādējādi SBA pieprasījumu varēja izpildīt 1-5 dienās.⁵

¹ Viška J. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu komplektēšana (1945-1970) // Raksti = Труды = Proceedings IV / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 153.lpp.

² Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977. — 93.lpp.

³ Senčuka L. Starpbibliotēku abonementa racionālas sistēmas izveidošana republikā // Raksti = Труды V /Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka — Rīga, 1974 — 46.lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Senčuka L. Starpbibliotēku abonementa racionālas sistēmas izveidošana republikā // Raksti = Труды V /Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka — Rīga, 1974 — 49.lp.

6.1. Rīgas pilsētas masu bibliotēkas

60.-70.gados Rīgas pilsētas masu bibliotēku darbā tika ieviesti visi tie paši pārkārtojumi, kas citviet Latvijā, bet dažos aspektos tās pat izvirzījās priekšgalā.

Rīgas pilsētas masu bibliotēku tīkls turpināja paplašināties, tādējādi pieauga gan nodarbināto bibliotekāru skaits, gan kopējā fonda apjoms, gan lasītāju skaits un izsniegums.

8.tabula

Galvenie Rīgas pilsētas masu bibliotēku darba rādītāji 60.-70.gados¹

Gads	Bibliotēku skaits	Fonds (vienībās)	Gada laikā ienācis (vienībās)	Gada laikā izslēgts (vienībās)	Lasītāji	izsniegums	Darbinieku skaits
1960.	33	1 369 183	126 042	107 567	117 105	3 564 884	194
1961.	35	1 398 858	125 820	62 228	119 189	3 551 494	206
1963.	36	1 486 378	140 396	59 339	116 836	4 388 219	205
1964.	38	1 567 435	152 026	117 443	133 735	Nav ziņu	Nav ziņu
1972.	45	2 115 737	147 517	91 399	Nav ziņu	Nav ziņu	Nav ziņu
1974.	46	2 210 819	157 896	127 112	161 630	5436 443	267

Tomēr bija vērojama liela disproporcija starp pilsētas masu bibliotēku statistiskajiem rādītājiem. Trim vecākajām pilsētas bibliotēkām, kas dibinātas 20.gadsimta sākumā, bija krietni apjomīgāki krājumi, lielākas telpas, daudz vairāk lasītāju, lielāks literatūras izsniegums un apmeklējums nekā padomju gados dibinātajām bibliotēkām. Vislielākā masu bibliotēka LPSR bija Rīgas pilsētas 1.bibliotēka.² 1961.gada sākumā tās fondā bija 81 494 vienības³, gada laikā tika iegūti 5359 iespieddarbi⁴. Bibliotēka atradās pašā pilsētas centrā — Ļeņina (tagad — Brīvības) ielā 39, aizņemot 339 kvadrātmetrus lielu platību. Protams, ka lielo bibliotēku apmeklēja daudz lasītāju un tās fonds tika intensīvi izmantots (vairāk nekā 7 000 lasītāju, izsniegums — vairāk nekā 200 000 vienību). Salīdzinoši necili darba rezultāti bija pilsētas 30.bibliotēkai, kas joprojām atradās Šķirotavas depo telpās. Bibliotēka aizņēma nelielu dzīvokļa platību (63,8 m²), te bija izvietota arī lasītava. Bibliotēkas krājumā 1961.gadā bija 21 231 vienība, gada laikā iegūts tikai 1714 iespieddarbu, reģistrēti 945 lasītāji un izsniegums — gandrīz 10 reizes mazāks nekā Rīgas pilsētas 1.bibliotēkai, proti, 27 762 vienības.⁵

Jāpiezīmē, ka dokumentu noformējums liek domāt arī par atšķirīgu bibliotekāru attieksmi pret darbu: ir bibliotēku gada pārskati mašīnrakstā vai kaligrāfiskā rokrakstā ar izsmeļošu informāciju, bet starp tiem atrodamas atskaites arī grūti salasāmā rokrakstā, uz rūtiņu lapām, ar

¹ Dati iegūti Rīgas pilsētas Kultūras pārvaldes fondā LVA, Rīgas pilsētas masu bibliotēku atskaitēs : 1960.gads - 1583.f., 4.apr., 11.l., 2.lp.; 1963.gads - 1583.f., 4.apr., 14.l., 2.lp.; 1974.gads - 1583.f., 5.apr., 154.l.,2.lp.

² M.Gorkija vārds tai piešķirts 1953.gadā.

³ LVA, 1583.f., 4.apr., 11.l., 3.lp.

⁴ LVA, 1583.f., 5.apr., 154.l., 6.lp.

⁵ Turpat, 190.lp.

nepilnīgiem statistikas datiem. Tiesa, nelielajās bibliotēkās bija nodarbināti tikai 3 bibliotekāri, savukārt lielākajās — 1., 3. bibliotēkā — 12 darbinieki.

Bibliotēkām bija lieli literatūras krājumi. Piemēram, 1963. gada pārskats liecina, ka lielākajā daļā pilsētas masu bibliotēku (33 no 36 bibliotēkām jeb 91,6%) glabājās vairāk nekā 10 000 vienību.¹ Gandrīz visās (32) bija iekārtotas lasītavas. Joprojām divpadsmit pieaugušo bibliotēkās bija bērnu nodaļas, kaut pilsētā darbojās jau 9 patstāvīgas bērnu bibliotēkas. Galvenā problēma bija telpu šaurība un grāmatu plauktu trūkums, jo ikgadējais fonda pieaugums katrā bibliotēkā bija vairāki tūkstoši vienību. 1961. gada bibliotēku pārskatos vajadzību pēc jaunām, plašām, labiekārtotām telpām pauda 11 bibliotēkas.

Atšķirībā no citām masu bibliotēkām, Rīgas pilsētas bibliotēkām krājumu veidošanā bija daudz lielākas priekšrocības: bibliotekāri varēja biežāk apmeklēt Bibliotēku kolektoru un piekomplektēt nepieciešamo literatūru Rīgas grāmatnīcās. Taču 1969.-1970. gada dati liecina, ka iespieddarbu krājums krievu valodā to fondos bija vismaz uz pusi lielāks nekā izdevumu skaits latviešu valodā. Piemēram, 1970. gadā Rīgas pilsētas 1. bibliotēkā (CB) no 150 340 vienībām (ieskaitot apmaiņas fondu — 13 000 vienību) 78 338 bija krievu valodā, bet 5295 — svešvalodās (galvenokārt vācu un angļu valodās).² Tāda pati tendence bija vērojama gandrīz visās pilsētas bibliotēkās, it sevišķi bērnu bibliotēkās. Tikai vienas, 1966. gadā dibinātās 40. bibliotēkas krājumā 1970. gadā dominēja latviešu literatūra (latviešu valodā — 2255 vienības, krievu valodā — 1926 vienības).³

1961. gadā Rīgas pilsētā tika izveidota pirmā patstāvīgā specializētā fonda bibliotēka — Rīgas pilsētas 19. bibliotēka neredzīgajiem (pirms tam tā bija Rīgas pilsētas 27. bibliotēkas filiāle neredzīgajiem). Tā pārņēma visu LPSR Neredzīgo biedrības literatūras krājumu, tādēļ tai tika piešķirtas papildus telpas.⁴ Lasītāju gan tajā nebija daudz (1961. gadā — 425), arī krājums bija neliels (18000 vienību). Taču bibliotēkā bija fonotēka un divi magnetofoni, ko lasītāji izmantoja daudz intensīvāk nekā grāmatas vai žurnālus (no 33 695 kopējā izsnieguma 14 347 bija magnetofona lentes).⁵ 1962. gadā bibliotēka nonāca LPSR KM pakļautībā, jo tika pārveidota par Centrālo republikānisko neredzīgo raksta bibliotēku ar divām filiālēm ārpus Rīgas.

1969. gadā Rīgas masu bibliotēku tīklā tika izveidota otra specializētā bibliotēka: līdzšinējā Rīgas pilsētas 23. bibliotēka kļuva par svešvalodu literatūras krātuvi.⁶ Tās uzdevums definēts šādi:

¹ LVA, 1583.f., 4.apr., 14.l., 2.lp.

² Latvijas PSR bibliotēkas: Rokasgrāmata/ Latvijas PSR Kultūras ministrija. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 79.lpp.

³ Turpat, 87.lpp.

⁴ LVA, 1583.f., 4.apr., 12.l., 138.lp.

⁵ LVA, 1583.f., 4.apr., 12.l., 138.lp.

⁶ Latvijas PSR bibliotēkas: Rokasgrāmata/ Latvijas PSR Kultūras ministrija. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 80.lpp.

„Tā apkalpo lasītājus, kuri prot svešvalodas, kā arī sniedz palīdzību visiem, kas studē valodas”¹ Tā bija neliela bibliotēka, kas atradās Pils ielā 18, drēgnās, mitrās telpās. Bibliotēkas lasītavā vienlaikus varēja strādāt tikai 12 lasītāji. Sākumā tās fonds bija neliels — 1969.gadā tajā bija vien 9376 vienības, toties 5728 no tām bija svešvalodās (galvenokārt vācu valodā).² Bibliotēkas fonds pieauga visai strauji — 1974.gada beigās tajā bija jau 20 553 vienību, no tām vairāk nekā 50% bija daiļliteratūra.³ Taču tai bija vismazākais lasītāju skaits no pieaugušo bibliotēkām (1974.gadā — 1171 lasītājs, katrs gadā apmeklējis bibliotēku vidēji 8 reizes).⁴ Rīgas pilsētas CB darbiniece I.Rudene atceras, ka šī bibliotēka tika veidota galvenokārt no pārējo masu bibliotēku ārzemju literatūras krājumiem, tādēļ SBA kārtā tā izsniedza citām bibliotēkām daudz vairāk literatūras, nekā pieprasīja pati (1974.gadā izsniegts starpbibliotēku abonementa kārtā 308 vienības, saņemtas 156 vienības).⁵

1958.gadā bija iecerēts Rīgā izveidot centrālo pilsētas bibliotēku uz kādas masu bibliotēkas bāzes, metodisko funkciju veikšanai piešķirot 4 papildus štata vienības.⁶ Tomēr tā oficiāli tika apstiprināta tikai 1962.gada 1.septembrī. Par Rīgas pilsētas CB kļuva pilsētas 1.bibliotēka, kas bija visvecākā pilsētas publiskā grāmatu krātuve (1906), tai bija liels krājums, daudz lasītāju, aktīvs sabiedriskais darbs.⁷ Jau 1962.gadā tā saņēma „teicamas bibliotēkas” nosaukumu un turpmāk kā paraugs pieminēta arī citu gadu masu bibliotēku pārskatos. Jāatzīst gan, ka pēc Andas Daugavietes stāšanās bibliotēkas vadībā 1955.gadā galvenā uzmanība tika pievērsta masu pasākumiem, sabiedriski politiskās literatūras propagandai, lasīšanas vadībai, kas bija vispolitizētākie darba virzieni. Arī citu bibliotēku metodisko vadību CB veica ar lielu rūpību. LPSR KM SBP sēdē 1963.gada 12.martā bibliotēkas vadītāja sūdzējās, ka divi metodiķi (kas bija papildus pieņemti darbā kā paredzēts — bibliotēkā tagad strādāja 16 darbinieki) nespējot tikt galā ar lielo darba apjomu, tūlīt gan piebilstot, ka „nav skaidras atsevišķās Centrālās bibliotēkas un Kultūras pārvaldes funkcijas.”⁸ VB direktore un SBP priekšsēdētāja A.Deglava ieteica CB vairāk sadarboties ar VB Bibliogrāfijas un metodiskā darba nodaļu. CB direktore uzsvēra, ka pastāv arī materiālas grūtības: lielās bibliotēkas lasītava varēja uzņemt vienlaikus tikai 35 lasītājus, arī telpas bija par šaurām 16 darbinieku lielam

¹ Latvijas PSR bibliotēkas: Rokasgrāmata/ Latvijas PSR Kultūras ministrija. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 80.lpp.

² Turpat.

³ LVA, 1583.f., 5.apr., 154.l.,37.lp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

⁶ LVA, 678.f., 3.apr., 6.l., 12.lp.

⁷ Uz 1.1.1961.gadu fondā bija 81 594 vienību, iegūts 1960.gadā 6264 vienības; lasītāju – 7056, izsniegums – 210 000 vienību, atradās pašā Rīgas centrā (Leņina ielā 39), bija 12 darbinieki. Sab.pol.lit.izsniegums ļoti liels – 16,3%. Platība – 339 km². Jau 50.gadu vidū uzsāka darbu ar atsevišķām lasītāju grupām, īpaši ar jauniešiem.Sk.: LVA, 1583.f., 4.apr., 11.l., 3.lp.

⁸ LVA, 678.f., 3.apr., 555.l., 1.lp. Jāpiebilst, ka CB metodiķu pārziņā bija 37 pilsētas masu bibliotēkas. Kā metodiskajam centram, bibliotēkai bija pienākums sniegt palīdzību arī citu resoru, iestāžu bibliotēkām.

personālam.¹ Republikāniskā SBP nolēma, ka galvaspilsētā steidzami organizējama arī Centrālā bērnu bibliotēka, kas ļautu pastiprināt bērnu bibliotēku metodisko vadību. Tā tika izveidota 1965.gadā uz vecākās bērnu bibliotēkas (1940) — Rīgas pilsētas 11.bērnu bibliotēkas — bāzes. Bibliotēkā tika pieņemti papildus 1 metodīķis un 1 bibliogrāfs, kā arī izveidota metodiskā padome.²

Kā jau minēts, 1968.gadā tika uzsākts centralizācijas eksperiments Rīgas pilsētas Oktobra rajonā.

Par rajona CB tika izvēlēta viena no Rīgas pilsētas vecākajām bibliotēkām — Rīgas pilsētas 6.bibliotēka (dibināta 1924.g.), pārējās sešas rajona masu bibliotēkas kļuva par filiālēm³. Starp tām nebija nevienas bērnu bibliotēkas, jo nebija vēl izšķirts jautājums par pilsētas bērnu bibliotēku centralizācijas modeli. Rīgas pilsētas CB Zinātniskās metodikas nodaļas vadībā tika veikti centralizācijas priekšdarbi: no visām filiālēm atlasīta neprofilā, mazpieprasītā, literatūra un dubleti, nododot to rajona CB; izstrādāta arī CB fonda, katalogu shēma, personāla struktūra; sastādīts komplektēšanas kopplāns, rediģētas kartotēkas un katalogi, iesākts CBS ģenerālais katalogs.⁴ Oktobra rajona CB komplektēja un apstrādāja literatūru visām filiālēm, kurām tika atstātas fonda glabāšanas un lasītāju apkalpošanas funkcijas. Bija paredzēts, ka tādējādi uzlabosies lasītāju apkalpošanas kvalitāte. Jau 1968.gada LPSR masu bibliotēku darba pārskatā lasāms, ka „Šajā sistēmā iespējams uzlabot lasītāju apkalpošanu un palielināt fonda apgrozību”⁵ 1970.gadā eksperimenta rezultāti bija apkopoti un tika norādīts, ka CBS likvidēti 73% atteikumu, lasītāju skaits pieaudzis par 12 %, kamēr pārējās tikai par 0,1%.⁶ Oktobra rajona bibliotēku sistēmas rādītāju kāpums 1968.-1971.gadā uzsvērts centralizācijas problemātikas rakstos un dokumentos.⁷

Centralizācijas eksperimenta analīzi veica Rīgas pilsētas CB Zinātniskās metodikas nodaļas vadītāja Faina Didiča, kas tika iesaistīta LPSR KM masu bibliotēku tīkla centralizācijas komisijas sastāvā.⁸ Viņa bija atbildīga par Rīgas pilsētas centralizācijas plāna izstrādi.⁹

¹ LVA, 678.f., 3.apr., 555.l., 1.lp.

² LVA, 678.f., 3.apr., 664.l., 16.lp.

³ Rīgas pilsētas 14.bibliotēka Čiekurkalnā (dib.1927.gadā), Rīgas pilsētas 16.bibliotēka Ziemeļblāzmas ielā 36 (dib.1946.g.), Rīgas pilsētas 18.bibliotēku Strēlnieku ielā 9 (dib. 1947.g.); Rīgas pilsētas 21.bibliotēka Jaunciemā (dib.1946.g.), Rīgas pilsētas 32.bibliotēka Kokneses prospektā 18 (dib.1951.g.), Rīgas pilsētas 38.bibliotēka Viestura prospektā 26 (dib. 1965.g.).

⁴ LVA, 1583.f., 4.apr., 34.l., 8.lp.

⁵ Latvijas PSR masu bibliotēku 1968.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Kultūras un izglītības iestāžu pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1969. — 4.lpp.

⁶ Latvijas PSR masu bibliotēku 1969.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1969. — 4.lpp.

⁷ Sk., piemēram: Dimenšteine M. Centralizētā tīkla bibliotēku vieta bibliotekārās apkalpošanas vienotajā sistēmā rūpniecības pilsētās Latvijā // Raksti = Труды =Proceedings V/ Latvijas PSR Kultūras ministrija V.Lāča Latvijas PSR valsts bibliotēka. — Rīga, 1974. — 6.lpp. Arī PSRS Galvenās Bibliotēku inspekcijas un PSRS Valsts bibliotēkas darbinieku brigādes ziņojumā PSRS KM 1973.gadā norādīts, ka „apvienotajās Rīgas pilsētas Oktobra rajona bibliotēkās lasītāju skaits pieaudzis par 28%, kamēr citās, patstāvīgajās — par 18%. Lasāmība šeit bijusi 37 grāmatas, kamēr patstāvīgajās pilsētas bibliotēkās — 34. Ja 1967.gadā fonda apgrozība bija 2,3, tad 1971.gadā — 3. Izmantojot vienotu fondu, plašākas komplektēšanas iespējas, vienotu uzzīņu aparātu, likvidēts 85% atteikumu.” Dokumentā arī minēts, ka 52% Rīgas Oktobra rajona CBS lasītāju ir strādnieki. Sk.: LVA, 678.f., 3.apr., 903.l., 23.lp.

⁸ LVA, 678.f., 3.apr., 838.l., 24.lp.

⁹ Turpat, 118.lp.

Rakstā „Valsts masu bibliotēku centralizētā tīkla grāmatu fonds vienotā Rīgas iedzīvotāju bibliotēkārās apkalpošanas sistēmā” (1979) viņa norādīja, ka CBS dod iespēju profilēt filiāļu fondus vai pat veidot specializētas literatūras filiāles, tādējādi palielinot iegādājamās literatūras apjomu un daudzveidību.¹ Masu bibliotēka varēs izpildīt izglītotu lasītāju specifiskās informacionālās vajadzības. Turklāt — kvantitatīvi un kvalitatīvi bagātais fonds būs pieejams visiem CBS lasītājiem. Tādējādi CBS „(..) piesaistīs sev tās lasītāju grupas, kas agrāk ar līdzīgiem pieprasījumiem griezās zinātniskajās bibliotēkās (..) radīsies iespējas pārgrupēt lasītāju kontingentu kā pašā centralizētajā sistēmā, tā arī starp diferencētiem bibliotēku tīkliem.”²

Taču jau 1974.gada Rīgas pilsētas masu bibliotēku darba pārskati liecināja, ka rajona bibliotēku centralizācija nebija radījusi būtisku uzplaukumu, jo CBS bibliotēkām bija viduvēji darba rezultāti. Iekšējā grāmatu apmaiņa, ko F.Didiča uzskatīja par vienu no svarīgākajām CBS priekšrocībām, intensīvi darbojās tikai atsevišķās dažās filiālēs (9.tabula).

9.tabula

**Oktobra rajona CBS galvenie darba rādītāji 1974.gadā
(salīdzinājumā ar Rīgas pilsētas CB)**

Bibliotēka	Adrese	Telpas (m ²)	Fonds (vienībās)	Ienācis (vienībās)	Izslēgts (vienībās)	Izniegums (vienībās)	Lasītāji	Darbinieki	Ienācis SBA kārtā	Izniegts SBA kārtā
CB	Ļeņina ielā 39	622,9	166 023	8765	35 066 ³	-	12 681	22	-	-
6.	Aptiekas ielā 8	413	55 233	3836	4233	121 407	5350	18	37	32
14.	Čiekurkalna 1.garajā līnijā 66	170	48 119	2875	1573	-	2171	4	20	1
16.	Ziemeļblāzmas ielā 36	188,3	36 983	2655	4195	75 130	2023	4	50	20
18.	Strēlnieku ielā 9	211	59 648	4174	1708	187 354	6074	6	233	17
21.	Jaunciema 1.līnijā 70	208,4	31490	2595	2752	50 985	1847	3	242	12
32.	Kokneses prospektā 18	133,5	44 869	2361	-	108 522	2350	4	169	
38.	Viestura prospektā 26	667,14	29 144	2839	1057	70 335	2010	3	163	21

¹ Дидич Ф. Книжный фонд централизованной сети государственных массовых библиотек в единой системе библиотечного обслуживания населения Риги // Библиотēku zinātnes aspekti: grāmata-lasītājs-bibliotēka-bibliogrāfija 2 (VII) / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1979. — 25.-27.lpp.

² Turpat, 27.lpp.

³ To skaitā iekļautas arī no CB apmaiņas fonda izslēgtās vienības.

Galvaspilsētā CBS sāka funkcionēt tikai 1979.gada 1.aprīlī, kad centralizācijas process republikā oficiāli jau bija noslēdzies. Lielā mērā tas izskaidrojams ar to, ka šeit bija lielākais masu bibliotēku skaits (1980.gadā — 48).¹

6.2. Universālās zinātniskās bibliotēkas

6.2.1. Reģionālās zinātniskās bibliotēkas

1962.gada novembrī Liepājas pilsētas zinātniskajai bibliotēkai tika pievienota 1.pilsētas bibliotēka, abas darbojās vienā ēkā. Tādējādi apvienotā bibliotēka ieguva plašākas telpas: bibliotēkā bija atvērtas trīs lasītavas (sabiedriski politiskās, tehniskās un humanitārās literatūras lasītavas) un abonements.² Protams, ievērojami pieauga gan bibliotēkas fonds (apvienošanas brīdī pilsētas 1.bibliotēkā bija 60 727 vienību)³, gan lasītāju skaits, apmeklējums, izsniegums. Arī personāls tika palielināts: ja 1960.gadā Zinātniskajā bibliotēkā strādāja 6, tad 1974.gadā — jau 20 darbinieku. Darbinieku skaita palielinājums izskaidrojams ar jaunajām funkcijām, kas tika uzdotas pilsētu zinātniskajām bibliotēkām 1973.gadā. Tām bija jākļūst par savas zonas metodisko centru, tādēļ bibliotēkās tika izveidotas bibliogrāfiskā un metodiskā darba nodaļas, kuru darbinieki ne tikai organizēja zonālos seminārus un konferences (Liepājas pilsētas zinātniskā bibliotēka pat izdeva bibliotekārā darba pieredzes lapiņas), bet apmeklēja arī sev pakļauto rajonu bibliotēkas.⁴

70.gadu otrajā pusē reģionālajām (zonālajām) zinātniskajām bibliotēkām tika uzdots vēl viens uzdevums — kļūt par sava reģiona novadpētniecības literatūras deponitāriju⁵, taču tas netika īstenots.

Reģionālajām zinātniskajām bibliotēkām bija labāks materiālais nodrošinājums nekā citām perifērijas masu bibliotēkām. Par to liecina fakti:

- 1974. gadā pēc kapitālā remonta Ventspils pilsētas zinātniskā bibliotēka⁶ beidzot pilnībā pārņēma savu vēsturisko ēku, kas bibliotēkas vajadzībām tika nopirkta jau 1937.gadā;
- 1976.gadā kapitālais remonts un pārbūves darbi tika pabeigti arī Liepājas pilsētas zinātniskās bibliotēkas tās ēkā Zivju ielā 7, kur tā atradās kopš 1923.gada¹;

¹ Beika Aivars. Ieskats Rīgas tautas bibliotēku vēsturē // Latvijas arhīvi.— Nr.1 (1997), 46.lpp.

² Januška A. Lappuses no Liepājas pilsētas Centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures (sakarā ar bibliotēkas 200 gadiem) // Bibliotēku darbs (Bibliotēku zinātnes aspekti). — Rīga: Avots, 1984.— 97.lpp.

³ Turpat.

⁴ Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977. —102.-103. lpp.

⁵ Dektere A., Dēliņa G., Grundule V. Republikas vienotais bibliotēku fonds: teorija un realitāte // V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkai – 70 =Государственной библиотеке Латвийской ССР им. В.Лациса -70 = V.Lācis State Library of the Latvian SSR – 70: Zinātniska konference Rīgā, 1989.g. 14.aprīlī: referātu tēzes. — Rīga, 1989. — 27.lpp.

⁶ Par to 1967.gadā kļuva pilsētas 1.bibliotēka. Sk.: Šteinmane O. No Ventspils bibliotēkas vēstures // Nota Bene . — [Nr.] 4 (1992), 7.-8.lpp

- 1984.gadā plašas un skaistas telpas — veselu namu ieguva Jelgavas pilsētas zinātniskā bibliotēka.
- Arī Daugavpils pilsētas zinātniskā bibliotēka varējusi strādāt skaistā trīsstāvu celtnē — Vienības namā, ko pilsēta tai bija piešķīrusi jau 1938.gadā. Jāpiebilst, ka 1993.gadā tā tika pārdēvēta par Latgales Centrālo bibliotēku.

Reģionālajām zinātniskajām bibliotēkām bija lielākas iespējas dažādot un papildināt krājumus nekā rajonu CB. Piemēram, Liepājas pilsētas zinātniskā bibliotēka 70.gados varēja iegādāties ap 6000 nosaukumu jaunu grāmatu, 400 nosaukumu Latvijas un citu savienoto padomju republiku žurnālu un 50 nosaukumus ārzemju žurnālu ik gadu.² Savukārt Valmieras rajona CB 1975.gadā iepirka tikai 3618 vienību (ne nosaukumu).³

Reģionālo zinātnisko bibliotēku īpašais statuss oficiāli tika apstiprināts pēc Latvijas Republikas atjaunošanas, kad Bibliotēku likumā (1998) tika fiksētas to pamatfunkcijas⁴ un piešķirts bezmaksas obligātais eksemplārs no katras Latvijā izdotās grāmatas un brošūras saskaņā ar Poligrāfisko un citu izdevumu bezmaksas obligāto eksemplāru piegādes likumu (1997).

6.2.2. LPSR Valsts bibliotēka

1966.gada martā VB tika piešķirts V.Lāča vārds un turpmāk tās nosaukums bija — Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. No V.Lāča vārda bibliotēka atteicās 1989.gadā, atjaunojot savu vēsturisko nosaukumu — Latvijas Valsts bibliotēka.

Pakāpeniski aktivizējās VB sakari ar ārzemju iestādēm SGA jomā. Ja 60.gadu sākumā, izmantojot SGA, saņemta tikai ceturtdaļa no jauniegūtajiem ārzemju periodiskajiem izdevumiem 1963.gadā kopumā no ārzemēm iegūti 698 žurnālu komplekti, no tiem SGA — tikai 165⁵), tad 60.gadu otrajā pusē SGA tika saņemta aptuveni puse no jauniegūtajiem ārzemju žurnālu komplektiem (1966.gadā — 306 no 762 žurnālu komplektiem, turpmākajos gados to skaits būtiski nemainījās).⁶ Iespējams, šo kāpumu veicināja personāla maiņa SGA sektorā: 1965.gadā par tā vadītāju kļuva filoloģe, vecākā bibliotekāre Skaidrīte Sirsone (1920-1998).⁷ Kopumā ārzemju, tajā skaitā kapitalistisko valstu periodikas īpatsvars jauniegūto periodisko izdevumu skaitā tomēr palika neliels, kaut ik gadu pieauga. Tā 1966.gadā no 2374 žurnāliem 762 bija ārzemju (32%), no tiem 369

¹ Januška A. Lappuses no Liepājas pilsētas Centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures (sakarā ar bibliotēkas 200 gadiem // Bibliotēku darbs (Bibliotēku zinātnes aspekti). — Rīga: Avots, 1984. — 99.lpp.

² Januška A. Lappuses no Liepājas pilsētas Centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures (sakarā ar bibliotēkas 200 gadiem // Bibliotēku darbs (Bibliotēku zinātnes aspekti). — Rīga: Avots, 1984. — 97.lpp.

³ Daniela L. Valmieras Centrālās bibliotēkas vēsture: [nepublicēts materiāls], 26.lpp.

⁴ Reģiona (padomju laikā — zonālā) kopkataloga veidošana, reģionālā SBA centra un deponitārija funkcijas

⁵ Viška J. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu komplektēšana (1945-1970) // Raksti = Труды = Proceedings IV / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 143.lpp.

⁶ Turpat.

⁷ LVA, 235.f., 2., apr., 3.l., 1.lp.

bija kapitālistisko valstu žurnāli (no kopējā skaitā — 15,5%)¹, turklāt vairāk nekā puse no tiem bija reproducēti vai tulkoti.² Kad 70.gadu sākumā PSRS pievienojās starptautiskajai autortiesību konvencijai, kapitālistisko valstu periodikas reproducēšana un tulkošana tika pārtraukta. Lasītājiem nācās iztikt galvenokārt ar referatīvajiem un informatīvajiem biļeteniem.

1965.gadā VB vadība beidzot pievērsa uzmanību ārzemju literatūras izmantošanai.³ 1969.gada nogalē VB veiktajā lasītāju interešu pētījumā tika noskaidrots, ka visbiežāk tiek pieprasīta ārzemju literatūra humanitārajās zinātnēs, kurai nolēma piešķirt prioritāti ārzemju literatūras komplektēšanā. 1971.gada dati pierāda (13.tabula), ka šis lēmums bija pareizs, jo, salīdzinot ar 1969.gadu, humanitāro nozaru ārzemju literatūras izsniegums bija nedaudz palielinājies, gandrīz nemainīga vai pat samazinājusies bija lasītāju interese par ārzemju tehniskajiem izdevumiem (jāņem vērā, ka remonta dēļ tehniskās literatūras lasītava bija slēgta 120 dienas).⁴ Būtiski bija krities sabiedriski politiskās ārzemju literatūras izsniegums.⁵

10.tabula

Ārzemju literatūras izsniegums VB 1969., 1971.gadā⁶

Gads	Kopējais izsniegums	Ārzemju literatūras izsniegums		Ārzemju literatūras izsniegums pa nozarēm %		
		Kopā	žurnāli	māksla	tehnika	Sabiedriski politiskie
1969.	697 757	-	-	38,1	19,4	26,2
1971	1 148 975	147 987	113 554	41,7	20,7	9,4

Vērtīga bija 1965.gadā uzsāktā sadarbība ar 2 ārzemju grāmatniecības firmām (VFR un Kanādā), kas ļāva bibliotēkai iegūt tādu uzziņu izdevumu kā „Brockhaus Enzyklopädie” u.c. Jāpiebilst, ka SGA kārtā iegūto grāmatu skaits bija salīdzinoši neliels (1960.gadā — 40,6%, 1970.gadā — 13,5%)⁷. Uzkrājot pieredzi SGA darbā un noskaidrojot lasītāju pieprasījumus ārzemju literatūrā, daudzveidīgāki kļuva arī SGA kārtā saņemtie iespieddarbi: 1970.gadā iegūto iespieddarbu skaitā dominēja žurnāli (3360 žurnāli no 4612 vienībām), daudz mazāk kā iepriekšējos gados tika

¹ Viška J. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu komplektēšana (1945-1970) // Raksti = Труды = Proceedings IV / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 143.lpp.

² LVA, 1340.f., 15.apr., 52.l., 5.lp.

³ 1965.gada martā direktores pavēle par pastiprinātu ārzemju literatūras propagandu, organizējot tās izstādes u plašāk atspoguļojot kartotēkās. Letonikas darbiniekiem tika uzticēts sevišķs uzdevums – izskatīt ārzemju izdevumos ievietotos bibliogrāfiskos rādītājus, izrakstot literatūru par LPSR. Visām nodaļām tika uzlikts atskaitēs un plānos sevišķi izcelt darbu ar ārzemju literatūru. Sk.: LVA, 235.f., 2.apr., 3.l., 10.lp.

⁴ LVA, 235.f., 2.apr., 7.l., 49.lp.

⁵ Turpat.

⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 168.l., 7.lp., 15.lp.

⁷ Viška J. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu komplektēšana (1945-1970) // Raksti = Труды = Proceedings IV / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 148.lpp.

pasūtītas avīzes (1965.gadā — 1312 vienības, 1970.gadā — 432 vienības).¹ Tika saņemtas arī grāmatas, notis, iespiedgrafika u.c.

60.gadu sākumā par vienu no aktīvākajām, redzamākajām VB nodaļām kļuva Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Jau iepriekš rakstīts par tās devumu Letonikas lasītavas izveidē. Kopš Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa kļuva patstāvīga (1960.gadā), tās darbinieki varēja vairāk pievērsties iekšējiem darba procesiem: rokrakstu vākšanai, kārtošānai, apstrādei, grāmatniecības vēstures materiālu vākšanai un izpētei. 1964.gadā, kad nodaļai tika piešķirta atsevišķa lasītava, varēja iekārtot jau iepriekš iecerēto „Latviešu grāmatniecības vēstures” ekspozīciju. A.Apīnis norāda tās pamatprincipu: „[Izstādei – J.Dreimanes piezīme] jābūtu latviešu grāmatniecības (..) attīstība, izceļot nevis greznākos vai retākos izdevumus, bet tieši otrādi — visvairāk lasītos, iedarbīgākos.”² Sākumā patstāvīgajā izstādē tika eksponēti galvenokārt līdz 1917.gadam iznākušas grāmatas — „(..) telpu trūkuma dēļ”. 1974.gadā ekspozīcija tika mainīta, papildināta ar nodaļām par grāmatu mākslu, ar pēckara padomju izdevumiem. Grāmatmākslas pētnieks, bibliofils Valdis Villerušs un mākslinieks Roberts Mūzis veica izstādes māksliniecisko apdari. Jaunajā veidolā ekspozīcija bija apskatāma no 1975.gada aprīļa. Vairums tās apmeklētāju bija skolēni.

Vairāk nekā desmit ražīga darba gadus (1960-1971) nodaļas Rokrakstu sektora vadītāja amatā nostrādāja jurists un vēsturnieks Jānis Zemzaris (1902-1996). Pirmās Latvijas Republikas laikā iegūtās juridiskās izglītības un tiesību vēsturnieka karjeras dēļ viņš bija nevēlama persona staļiniskā totalitārisma režīmam. 1949.gada 16.novembrī oficiāli pēc paša vēlēšanās viņš aizgāja no LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta, kur bija vecākais zinātniskais līdzstrādnieks.³ Taču ZA iesniegums LKP CK vadībai 1950.gada 23.maijā liecina, ka vēsturnieks bija spiests šo darbu atstāt kā „bijušais aizsargs un politiski neuzticama persona”.⁴

Strādādams VB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā, viņš sakārtoja un apstrādāja tobrīd nelielo rokrakstu fondu pēc arhīvistikas principiem.⁵ Turklāt viņš iedibināja vēl divus svarīgus darba virzienus.

Pirmkārt, J.Zemzaris aktivizēja rokrakstu materiālu piekomplektēšanu. Viņa kolēģis A.Apīnis rakstīja: „J.Zemzarim piemīt īpašs talants — prasme atrast rokrakstu krājumu īpašniekus un izraisīt viņos uzticēšanās sajūtu.”⁶ Pateicoties šim „talantam”, vēsturniekam izdevies atgādāt uz

¹ Viška J. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu komplektēšana (1945-1970) // Raksti = Труды = Proceedings IV / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 148.lpp.

² Apīnis A. Kā tapa bibliotēka bibliotēkā // Retumi: Veltījums Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas 50 darba gadiem / Latvijas Nacionālā bibliotēka. — Rīga, 2003. — 17.lpp.

³ LZA CA vēsturiskā izziņa par ZA darbiniekiem.

⁴ LVA, PA 101.f., 13.apr., 73.l., 36.lp.

⁵ Personas vai organizācijas materiālu kopumu apvieno un saglabā atsevišķā fondā, iedalot to loģiski pamatotās daļās (aprakstos), katrs apraksts „loģiski un fiziski veidotās glabājumvienībās”. Tām tiek piešķirts specifificējošs nosaukums. Apīnis A. Kā tapa bibliotēka bibliotēkā // Retumi: Veltījums Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas 50 darba gadiem / Latvijas Nacionālā bibliotēka. — Rīga, 2003. — 15.lpp.

⁶ Apīnis A. Zinātnieks bibliotēkā // Bibliotēku zinātnes aspekti = Аспекты библиотечковедения = Aspects of librarianship / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1985. — 91.lpp.

bibliotēku desmitiem rokrakstu fondu, tajā skaitā vēsturnieku Jāņa Strauberga, Boļeslava Brežgo, Jura Jenša, komponista Alfrēda Kalniņa un daudzu citu mazāk pazīstamu cilvēku atmiņas, vēstules u.c. materiālus. 1970.gadā VB rokrakstu krājums vismaz apjoma ziņā tikai nedaudz atpalika no ZA FB nepublicēto materiālu krājuma: tajā bija 190 atsevišķu fondu ar 7817 glabājamām vienībām.¹

Otrkārt, J.Zemzaris aizsāka rokrakstu detalizētu aprakstu izdevumu veidošanu, apzinot arī citās rokrakstu krātuvēs glabātos materiālus. No 1969.-1982.gadam nāca klajā četri šādi apraksti. Pirmais apraksts (1969) bija veltīts rakstnieka Pērsieša rokrakstiem un sarakstei. Jāpiebilst, ka šis darba virziens tika aizsākts arī ZA FB, kur Rokrakstu un reto grāmatu sektora vadītāja Herta Vaita sagatavoja izdevumu „Garlība Merķeļa rokraksti Latvijas PSR Zinātņu akadēmijā” (1968). Taču šāda tipa izdevumu veidošana nekļuva par sistemātisku darba virzienu ne VB, ne ZA FB, jo ir sevišķi darbietilpīgs.² Tomēr atsevišķos, nozīmīgos nacionālās kultūras jautājumos detalizēti rokrakstu fondu apraksti vēl joprojām tiek sastādīti, piemēram, 1994.gadā nāca klajā Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas darbinieces Līvijas Labrences sastādīts izdevums ar plašu ievadu: „Latviešu rakstnieku rokraksti Misiņa bibliotēkā”. 2004.gadā publicēts papildinājums J.Zemzara sastādītajam aprakstam „Latviešu folkloras rokraksti Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā” (1974).³ Svarīgi, ka VB Rakstos regulāri tika ievietota informācija par Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā apstrādātajiem rokrakstu fondiem, kā arī uzrādītas personas, no kurām iegūti jauni materiāli.

Būdams kvalificēts vēsturnieks un jurists, J.Zemzaris apzinājās VB savāko seno rokrakstu zinātnisko vērtību un izstrādāja divus pētījumus par tiesību vēstures avotiem VB rokrakstu fondā: „Materiāli Kurzemes feodālo pilsētu nemantīgo iedzīvotāju vēsturei”(VB Rakstos, 1970) un „Latvijas feodālisma perioda tiesību vēstures avoti V.Lāča LPSR Valsts bibliotēkas rokrakstu fondā” (VB Rakstos, 1974).

VB darbinieki pievērsās arī Latvijas bibliotēku vēstures izpētei. Nozīmīgākie darbi, kuros izmantoti pirmavoti — bibliotēku dokumenti publicēti 80.gados par jaunāko laikposmu — padomju gadiem (bibliotēku tīkla attīstību, bibliotēku personālu un izglītības sistēmas veidošanos, arodbiedrību bibliotēkām). To autors ir profesionāls vēsturnieks Āris Puriņš.⁴

Šajā okupācijas posmā LPSR VB tika aktivizēts vēl viens darba virziens — bibliotekārās terminoloģijas veidošana. 1974.gadā VB tika izveidota Terminoloģijas komisija, kurā pieaicināja speciālistus no LVU ZB, ZA FB, Rīgas Politehniskā izstitūta bibliotēkas, Rīgas Zinātniski tehniskās

¹ Apinis A. Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas darbs V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā // Raksti = Труды = Proceedings IV / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 33.lpp.

² Apinis A. Kā tapa bibliotēka bibliotēkā // Retumi: Veltījums Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas 50 darba gadiem / Latvijas Nacionālā bibliotēka. — Rīga, 2003. — 16.lpp. Taču 2004.gadā LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa

³ Latvijas Nacionālā bibliotēka. Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Latviešu folkloras rokraksti Latvijas Nacionālajā bibliotēkā : zin. apraksts : papild. par laikposmu no 1974. līdz 2001. g. / Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2004. 18, [1] lpp.

⁴ Stāk šo publikāciju analīzi sk. nodaļā: „2.Historiogrāfija.”

bibliotēkas, LVU bibliotēku jomas teorētiķiem, ZA Valodas un literatūras institūta.¹ Komisijas uzdevums bija apspriest un akceptēt nozares terminus. To apzināšanu un veidošanu uzticēja Zinātniskās pētniecības nodaļai. Pirmais terminu vārdnīcas laidieni nāca klajā pēc 2 gadiem (1976.gadā).

1968.gadā LPSR VB aizsāka vēl viena tradīciju: Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Valsts (tagad — Nacionālo) bibliotēku darbinieku ikgadēju vasaras seminārnometņu „Lilaest”² organizēšanu. Par šīs tradīcijas augsto novērtējumu liecina fakts, ka 1990.gadā Martīna Mažvīda Lietuvas Nacionālā bibliotēka izdevusi vēsturisku seminārnometņu pārskatu latviešu valodā par 1968.-1989.gadu.³ Tā kā tikšanās iniciatore bija Latvijas PSR VB Lasītāju apkalpošanas nodaļas vadītāja Inta Ozola, pirmā nometne notika no 16.-21.augustam Latvijā, Jūrmalā.⁴ Toreiz tajā piedalījās 26 bibliotēku darbinieki no Latvijas, 21 bibliotekārs no Igaunijas un 22 bibliotekāri no Lietuvas.⁵ Jāuzsver, ka nometnes organizēšana turpmāk ik gadu tika uzticēta citai valstij.

Seminārnometņu oficiālais pamatojums — aktivizēt sakarus starp bibliotēku sabiedriskajām organizācijām (arodbiedrībām), taču realitātē šim pasākumam bija daudz nozīmīgāks uzdevums: „(..) apspriest aktuālus bibliotēku darba jautājumus, mācīties no kaimiņiem, kā arī labi un kulturāli atpūsties.”⁶

Seminārnometņu organizatori nevarēja ignorēt padomju bibliotēku darba aktualitātes (bibliotēku centralizāciju, V.Ļeņina jubileju, PSRS 50.gadadienu, kārtējos PSKP lēmumus u.c.), tādēļ ievadreferātus visbiežāk lasīja augstas nozares amatpersonas — PSRS VB darbinieki, republiku KM ierēdņi. Klausoties referātos un piedaloties diskusijās, semināra dalībnieki apguva kaimiņvalstu bibliotēku pieredzi. Turklāt viņi tika iepazīstināti ar interesantām Baltijas valstu kultūras vēstures lappusēm (igauņu seniespiedumu vēsture, Igaunijas māksla, estētika Lietuvā līdz 1940.gadam, Baltijas tautu sakari u.c.).

Neformālajā gaisotnē dalībnieki varēja pievērsties oficiāli noklusējamiem jautājumiem (trimdas izdevumu iekļaušana bibliogrāfiskajos rādītājos (1969); pārlietu bieža personāla mainība (1974) u.c.), apgūt kaimiņtautu sadzīves tradīcijas, apskatīt ievērojamus kultūras un mākslas pieminekļus.

1966.gadā PSRS augstākajā vadības līmenī tika pieņemts lēmums par mazpieprasīto fondu deponitārās glabāšanas sistēmas izveides nepieciešamību.⁷ Konkrētus priekšlikumus un metodisko pamatu uzdeva izstrādāt VB. 1968.gadā projekts tika iesniegts LPSR KM un republikāniskās SBP

¹ LVA, 235.f., 2.apr., 12.l., 23.lp.

² Saīsinājums no visu trīs Baltijas valstu vēsturiskajiem nosaukumiem.

³ LILAEST Baltijas nacionālo bibliotēku tikšanās (1968-1989) /Lietuvas Nacionāla Martīna Mažvīda bibliotēka. — Vilnius, 1990 — 77 lpp.

⁴ Turpat, 5. lpp.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat.

⁷ Daukste I. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas centrālā republikāniskā deponitārija uzdevumi un veidošana // Bibliotēku zinātnes aspekti: Grāmata-lasītājs-bibliotēka-bibliogrāfija 2(VII). — Rīga, 1979. — 100.lpp.

funkciju pēcteči — Latvijas PSR Valsts plāna Speciālo, zinātnisko un zinātniski tehnisko bibliotēku darba koordinācijas pastāvīgajai starpresoru komisijai. Projektā bija atzīts, ka deponitārija organizēšanai VB pietrūkst telpu.¹ Taču gan LPSR KM, gan komisija izlēma, ka centrālajam deponitārijam tomēr būtu jāatrodas VB. Tādēļ 1971.gada jūlijā VB Galvenajā krātuvē tika izveidots deponitārija sektors 3 cilvēku sastāvā.² Sektors darbinieku uzdevums bija izstrādāt deponitārija nolikumu, kas tika apstiprināts 1974.gadā („V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas deponitārija pagaidu nolikums”). Taču iespieddarbu atlases kritēriji tika noteikti jau 1971.gadā: deponitārijam nododama bija arī grāmatas un periodika par Latvijas PSR, kas izdota pirms 40 gadiem (izņemot specfonda literatūru), visi ārzemju izdevumi, kas iznākuši pirms 1950.gada, visa literatūra antīkajās valodās, krievu žurnālu 2.eksemplārs (laisti klajā līdz 1960.gadam). Uz deponitāriju bija pārvietojami ārzemju žurnāli, kas bija publicēti līdz 1965.gadam (izņemot angļu, vācu, franču valodās). Te nonāca gandrīz visi krievu bibliogrāfiskie žurnāli, kas iznākuši līdz 1965.gadam, kā arī šī tipa ārzemju un PSRS tautu žurnāli (nākuši klajā līdz 1960.gadam, ieskaitot).³ 1970.-1971.gadā kā deponitārijam atbilstoša literatūra atlasīja ~ 185 000 eksemplāru. Deponitārija literatūras profils tika regulāri papildināts. Oficiāli VB par LPSR centrālo republikānisko deponitāriju tika apstiprināta tikai 1975.gadā.⁴

Saistībā ar deponitārija izveidi aktualizējās arī neatrisinātais telpu jautājums.

1959.gadā par VB direktori kļuva KP biedre, augsta padomju varasvīra Arnolda Deglava⁵ dzīvesbiedre Aina Deglava (1909-1992), kas bibliotekārajā jomā darbu uzsāka pirmās padomju okupācijas laikā (tika iecelta par Rīgas pilsētas 5.bibliotēkas vadītāju). VB direktores amatā viņa bija līdz 1982.gadam. Tomēr A.Deglava nevarēja panākt jaunas bibliotēkas ēkas celtniecību. Jau minēts, ka 1958.gadā atkal tika sastādīta jauna ēkas celtniecības programma, bet 1960.gadā tika paziņots, ka jaunceltnei līdzekļi nav paredzēti.⁶ 1964.gadā VB lūdza atbalstu LKP CK, norādot, ka 3 no 9 bibliotēkas ēkām ir nenormāli glabāšanas apstākļi (liels mitrums, zema temperatūra). VB administrācija bija aprēķinājusi, ka pie toreizējā ikgadējā bibliotēkas fonda pieauguma (~ 200 000 eksemplāru) gadā, telpu pietiks tikai 2 gadiem.

60.gadu sākumā radās ideja bibliotēkas lielo pasīvo, resp., mazizmantoto fondu (~1,5 miljoni vienību) izvietot kādā no „neaktīvas” draudzes baznīcām Rīgā. Lūgums tika adresēts vispirms Kultūras ministram V.Kalpiņam, kā arī LKP CK sekretāram A.Vosam.⁷ Jāuzsver, ka šis

¹ Daukste I. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas centrālā republikāniskā deponitārija uzdevumi un veidošana // Bibliotēku zinātnes aspekti: Grāmata-lasītājs-bibliotēka-bibliogrāfija 2(VII). — Rīga, 1979. — 100.lpp.

² LVA, 235.f., 2.apr., 9.l., 46.lp.

³ LVA, 235.f., 2.apr., 9.l., 46.lp.

⁴ Daukste I. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas centrālā republikāniskā deponitārija uzdevumi un veidošana // Bibliotēku zinātnes aspekti: Grāmata-lasītājs-bibliotēka-bibliogrāfija 2(VII). — Rīga, 1979. — 102.lp.

⁵ Deglavs Arnolds (1904 - 1969) – Rīgas pilsētas IK priekšsēdētājs (1940-1941;1944-1951); Rīgas pilsētas IK priekšsēdētāja vietnieks (1956-1961) un Jūrmalas pilsētas IK priekšsēdētājs (1961-1969).

⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 88.l., 84.lp.

⁷ LVA, 235.f., 1.apr., 101.l., 13., 24..lp.

ierosinājums bija atbilstošs padomju ideoloģijai, kas vērsās pret jebkuru reliģiju un „ideālistisku” pasaules uzskatu sistēmu. Zīmīgi, ka 1961.gadā Liepājas pilsētas IK ierosināja Svētās Trīsvienības baznīcu draudzei atsavināt, jo tā nespējot lielo namu uzturēt pienācīgā kārtībā.

Sākumā VB tika atteikts. Reliģijas lietu pilnvarotais A.Saharovs norādīja, ka Rīgā visas baznīcas „(..) tiek izmantotas ticīgo vajadzībām”. Taču nelielas draudzes baznīcu izdevās atrast Ikšķilē¹. To pārbūvēja atbilstoši bibliotēkas vajadzībām un daļu galvenās grāmatu krātuves fonda — deponitārija literatūru — turp pārveda jau 1970.gada nogalē.² 1975.gadā Ikšķīles deponitārijā glabājās ap miljons vienību. Tā kā bibliotēkas krājums strauji pieauga, tika nolemts celt īpašu deponitārija 2 milj. vienību izvietojumam Rīgas nomalē vai pilsētas tuvākajā apkārtnē.³ Ikšķilē tika atrasts gruntsgabals, veikta ekspertīze un uzskicēts projekts. Taču tāpat VB jaunās ēkas projekts, tas netika realizēts. 1971.gada pārskatā lasāms, ka „Izstrādāta Valsts bibliotēkas jaunceltnes projektēšanas programma, sāka projektēšana”⁴, bet 1975.gada pārskatā norādīts: ”Turpinās jaunās ēkas tehniskā projekta izstrāde, arhitekti decembrī iedeva Valsts bibliotēkas nodaļām jaunās ēkas skices projektu”⁵. Pārskatā minēts arī, ka „Vairāki arhitekti un Valsts bibliotēkas darbinieki apmeklējuši Fundamentālās bibliotēkas jaunceltni, kas vēl tiek celta.”⁶ VB jaunās ēkas celtniecību paredzēja sākt aiznākamajā, respektīvi, 11.piecgadē. Taču arī celtniecība tika atlikta. 1988.gadā VB direktors Andrejs Ņeizars minēja, ka saskaņā ar Latvijas PSR MP lēmumu 1988.gada 15.februārī celtniecību paredzēts uzsākt 1991.gadā, bet pabeigt 1996.gadā.⁷

60.gadu otrajā pusē galvenajā krātuvē K.Barona ielā 14 sāka trūkt vietas jaunieguvumiem, tādēļ 1967.gadā daļu vecāku gadu izdevumu pārveda uz Jaunielu 26. Tur glabātais, vienkāršoti apstrādātais krājums tika sakrauts grēdās, lai atbrīvotu telpas atvestajiem iespieddarbiem.

Telpu trūkuma dēļ ik pa laikam tika noteikti ierobežojumi bibliotēkas pieejamībai. Piemēram, 1962.gadā saskaņā ar LPSR KM kolēģijas un LĻKJS CK lēmumu tika atvērta jaunatnes lasītava.⁸ Taču, direktores rīkojums 1967.gada 28.augustā noteica, ka bibliotēkā netiek pierakstīti pirmā kursa vidējo speciālo mācību iestāžu audzēkņi, kā arī augstskolu klātienē studenti, bet svētdienās tiek apkalpoti tikai daļa (5.-6.kursu) studentu un vidējo speciālo mācību iestāžu audzēkņu (4.kursa).⁹

¹ Baznīca atradās LPSR KM pārraudzībā.

² LVA, 235.f., 2.apr., 8.l., 52.lp.

³ LVA, 235.f., 1.apr., 216.l., 33.lp.

⁴ LVA, 235.f., 1.apr., 168.l., 67.lp.

⁵ LVA, 235.f., 1.apr., 213.l., 171.lp.

⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 213.l., 171.lp.

⁷ Ņeizars A. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas vēstures galvenie posmi //V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkai – 70 =Государственной библиотеке Латвийской ССР им. В.Лациса -70 = V.Lācis State Library of the Latvian SSR – 70: Zinātniska konference Rīgā, 1989.g. 14.aprīlī: referātu tēzes. — Rīga, 1989. — 6.lpp.

⁸ Ozola I. Lasītāju apkalpošana V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā// Raksti / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — 4.[sēj.]. — Rīga : Zvaigzne, 1973. — 225.lpp.

⁹ LVA, 235.f., 2.apr., 51.l., 42.lp.

Tikai 1971.gadā bibliotēku atkal atļāva apmeklēt visiem vidējo speciālo mācību iestāžu audzēkņiem, kā arī studentiem.¹

Jāatzīmē, ka vidējo speciālo mācību iestāžu un augstskolu studentu iespējas apmeklēt dažādas bibliotēkas bija ierobežotas, jo augstāko mācību iestāžu bibliotēkas bija paredzētas savas augstskolas studentiem (citu augstskolu studentiem, ja bija savstarpēja augstskolu vienošanās), savukārt otrā lielākajā universālajā bibliotēkā (ZA FB) 1.-2.kursu studenti netika pieņemti (izņemot Misiņa Latviešu literatūras nodaļu). Tomēr studenti bija viena no lielākajām lasītāju grupām Rīgas universālajās zinātniskajās bibliotēkās (LPSR VB ~ 20 %).

VB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas aktivitātes latviešu grāmatniecības izpētē un popularizācijā, kultūrvēsturisku rokrakstu apzināšanā, vākšanā un zinātniskajā apstrādē, bibliotēkas veikums nacionālajā bibliogrāfijā un analītiskie pētījumi bibliotēkzinātnē pierāda, ka VB padomju gados tomēr nekļuva par vienpusīgu ideoloģisko iestādi. VB pastāvēja slēpta pretestība okupācijas režīmam, kas kļuva atklāta 1988.-1989.gadā un izpaudās protestā pret informācijas pieejamības ierobežojumiem un specfondu pastāvēšanu.

6.2.3. LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka

1961.gadā ZA FB tika iecelts jauns direktors — Eduards Arājs (1919-2001), līdzšinējais Misiņa Latviešu literatūras nodaļas vadītājs. Atšķirībā no daudziem citiem ZA FB darbiniekiem, E.Arājam bija tikai vidējā izglītība, taču bija daudzas citas priekšrocības: 1) viņš bija PSKP biedrs no 1943.gada, 2) viņam bija komandiera pieredze Sarkanās armijas sastāvā (1940-1946). Pēc Otrā pasaules kara bijušajam Sarkanās armijas komandierim E.Arājam veidojās strauja karjera kultūras iestāžu administrācijā: vispirms viņš bija strādājis par galveno administratoru Dailes teātrī, tad bija Mākslas darbinieku nama direktora vietnieks. 1951.gadā viņš pārnāca strādāt uz ZA FB, kur īsu brīdi strādāja zinātniskā sekretāra amatā, pēc tam septiņus gadus bija Komplektēšanas nodaļas vadītājs un visbeidzot tika iecelts par Misiņa Latviešu literatūras nodaļas vadītāju.² LPSR ZA prezidents K.Plaude iesniegumā LKP CK norādīja, ka E.Arājs ir vienīgā piemērotā kandidatūra šim amatam, jo „(..) parādījis sevi kā enerģisku, disciplinētu, centīgu un partejiski ieturētu darbinieku, kas saskarsmē ir pieklājīgs un korekts, prot saliedēt kolektīvu, tiek galā ar vadīšanas darbu un izrāda arī iniciatīvu.”³ Jāpiebilst, ka E.Arāja, tāpat arī VB direktores A.Deglavas un LVU ZB vadītājas (1962-1992) Sofijas Maļinkovskas darbība vadošajā amatā pārsniedza vairākus gadu desmitus. E.Arājs bija

¹ LVA, 235.f., 2.apr., 9.l, 46.lp.

² Viņa biogrāfijas dati uzrādīti LPSR ZA iesniegumā LKP CK 1960.gada oktobrī, lūdzot apstiprināt viņu par ZA FB direktoru. Sk.: LVA, PA 101.f., 22.apr., 92.l., 21.-22.lp.

³ LVA, PA 101.f., 22.apr., 92.l., 21.-22.lp.

ZA FB direktors līdz 1984.gadam.

Jau 50.gadu vidū ZA FB sāka pastiprināti komplektēt eksakto zinātņu literatūru. Bibliotēkas statistika liecina, ka pakāpeniski kritās sabiedrisko un humanitāro nozaru izdevumu īpatsvars centrālajā pamatfondā: 1950.gadā tas bija 69%, 1960.gadā — 55 %, bet 1970.gadā — 41 %. Krājumā visvairāk pārstāvētas bija tehnika (24%), dabaszinātnes (19%) un tikai tad sekoja sabiedriski politiskās zinātnes (12%).¹ Arī valodu ziņā centrālais pamatfonds kļuva daudzveidīgāks: kaut joprojām dominēja izdevumi krievu valodā (1950.gadā — 68%, 1970.gadā — 58%), otra lielākā izdevumu grupa bija vācu (16%) un angļu valodā (13%).

ZA FB bija lielākais vecākās un jaunākās ārzemju literatūras krājums LPSR. To nodrošināja gan plašie SGA sakari, gan lielais valūtas piešķirums. Piecu gadu laikā (1966.-1970.g.) par valūtu tika iepirkti 23 912 iespaidarbi, gadā vidēji ap 4780 vienību.² ZA FB iegādājās ne tikai ārzemju žurnālus (1960.gadā – 1010³, bet 1972.gadā - 2056⁴ nosaukumu), bet arī zinātniskas monogrāfijas. Latvijas ZA prezidents (1998-2004) un Bibliotēkas padomes priekšsēdētājs (1970-1991) J.Stradiņš norāda, ka 70.gados dabaszinātnisko periodisko izdevumu apgādes ziņā Rīga ieņēmusi piekto vietu aiz Maskavas, Ļeņingradas, Novosibirskas, Kijevas, piedāvājot zinātniekiem ~ 4000 Vissavienības un ārvalstu žurnālu komplektus.⁵ Pastiprinātā periodisko izdevumu komplektēšana bija atbilstoša lasītāju interesēm. ZA FB darbiniece Veronika Allena izdevumā "Bibliotēka — zinātnei" uzsvēra, ka „(..) žurnālu izmantojums ir ne mazāks par 30 % no kopējā izsnieguma.”⁶ Pastiprināto interesi par jaunākajiem žurnāliem var izskaidrot ar to, ka zinātniskie jaunatklājumi periodikā tiek izziņoti un aprakstīti daudz operatīvāk nekā monogrāfijās, kuru sagatavošana un izdošana ir ilgs un darbietilpīgs process.

1954.gadā „LPSR ZA Vēstis” bibliotēka uzsāka „Latviešu periodikas” rādītāja iepriekšpublicēšanu. Taču pirmā publikācija tika kritizēta par to, ka „(..) ietvēra dažādus sektantiskus”, respektīvi, reliģiskus izdevumus.⁷ Iepriekšpublicējumi tika pārtraukti. 1960.gadā bija sagatavots manuskripts, kurā bija ietverta līdz 1890.gadam iznākusi periodika. Turpmāk darbs pie rādītāja kļuva vēl intensīvāks, jo 1966.gadā tika laists klajā rotaprintēts izdevums, kurā bija iekļauti 1768.-1919.gadā iznākušie periodiskie izdevumi latviešu valodā neatkarīgi no izdošanas vietas — 696 žurnālu un avīžu nosaukumi. Visiem izdevumiem bija sastādīti izdošanas vietas, kolektīvo izdevumu, nosaukumu un hronoloģiskie palīgrādītāji, bet revolucionārajai periodikai — atsevišķs

¹ Odzeļviča O. Fondi un to komplektēšana // Bibliotēka — zinātnei = Библиотека — наука /Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālā bibliotēka. — Rīga: Zinātne, 1973. — 25.lpp.

² Turpat, 43.lpp.

³ LZA CA, 23.f., 1.apr., 38.a l., 6.lp.

⁴ LZA CA, 23.f., 1.apr., 114. l., 10.lp.

⁵ Stradiņš J. Akadēmiskajai bibliotēkai – 470 // Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas 470 gadu jubilejas zinātniskā konference Rīga, Latvija, 1994. gada 8.-9. marts = Conference Dedicated to 470 years anniversary of Latvian Academic Library March 8-9, 1994, Riga, Latvia: Rakstu krājums = Proceedings / Latvijas Akadēmiskā bibliotēka – Rīga, 1994. – 7.lpp.

⁶ Bibliotēka — zinātnei = Библиотека — наука /Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālā bibliotēka. — Rīga: Zinātne, 1973. — 91.lpp.

⁷ LZA CA, 23.f., 1.apr., 45.l., 41.lp.

alfabētiskais palīgrādītājs. 1977.gadā iznāca otrais, pārstrādātais un papildinātais izdevums ar 703 nosaukumiem. Diemžēl turpmākā gadu (1920.-1940.gada) latviešu periodisko izdevumu bibliogrāfijā drīkstēja aprobežoties tikai ar latviešu padomju un revolucionāro presi: 1976.gadā izdotajā bibliogrāfiskajā rādītājā „Revolucionārā un padomju periodika 1920-1940” uzrādīti 500 nosaukumi. Pirmajā Latvijas Republikā izdoto latviešu periodisko izdevumu rādītājs divās daļās nāca klajā tikai „tautas dziesmotās revolūcijas” laikā 1988.-1989.gadā, ietverot 1409 nosaukumu!

ZA FB turpināja izdot LPSR bibliotēkās saņemtās ārzemju periodikas koprādītāju 250 eksemplāru tirāžā. 1965.gadā tajā bija iekļauti jau 86 bibliotēku saņemtie 2702 nosaukumi.¹ Izdevums bijis pieprasīts, tādēļ bibliotēka bija iecerējusi to laist klajā lielākā metienā. Taču tas izdevās tikai 1960.gadā, kad rādītājs iznāca 350 eksemplāru lielā tirāžā.² Iespējams, saskaņā ar LPSR GLP norādījumu, jau nākamajā gadā tika atjaunots sākotnēji noteiktais tirāžas apjoms.

No 1956.gada bibliotēka lasītājiem piedāvāja ZA FB saņemto ārzemju grāmatu sarakstu. 1959.gadā tam bija 3 laidieni, kuros bija iekļautas ziņas par 1284 nosaukumiem.³ 50.gadu vidū zinātnisko bibliotēku speciālisti puda nepieciešamību pēc ārzemju grāmatu kopbiļetena, kas aptvertu informāciju vismaz par lielākajām Rīgas bibliotēkām. Par to atkārtoti tika runāts arī republikāniskās SBP sēdēs, taču iecere realizējās tikai 1965.gadā. Biļetenu gatavoja ZA FB bibliogrāfi un tas nāca klajā izdevniecībā “Zinātne”. Jau pirmajos 12 numuros (izdevums iznāca reizi mēnesī) bija uzrādīti 4474 nosaukumi.⁴

Līdztekus šiem bibliogrāfiskajiem rādītājiem ZA FB sastādīja akadēmiķu biobibliogrāfiju, ZA izdevumu bibliogrāfiju un nozaru literatūras rādītājus. ZA FB veidoja arī Latvijas PSR aizstāvēto disertāciju bibliogrāfiju. No 1955.-1964.gadam Latvijas PSR ZA Vēstīs tika publicēti pieci apjomīgi saraksti par 1945.-1963.gadu.⁵

ZA FB vāca ne tikai ZA īsteno locekļu un citu zinātnieku (Augusta Kirhenšteina, Matveja Kadeka, Jāņa Endzelīna, Artura Ozola, Jāņa Kalniņa, Andreja Upīša u.c.) rokrakstus.⁶ MB direktora K.Egles aizsāktajai latviešu literātu rokrakstu vākšanai sevišķu uzmanību pievērta Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas vadītājs (1968-1992), K.Egles novadnieks Ojārs Zanders. Viņš bija izvirzījis šādus uzdevumus: 1) intensificēt neinventarizēto rokrakstu apstrādi; 2) „(..) ar drošāku roku fondos iepludināt to rakstnieku rokrakstus, kuri bijuši izsūtījumā un politisku apsvērumu dēļ bija tikai glabāti un lasītājiem nepieejami”⁷. Rokrakstu krājums tika krietni papildināts. Par vienu no

¹LZA CA, 23.f., 1.apr., 70.l., 8.lp.

²LZA CA, 23.f., 1.apr., 38.a.l., 17.lp.

³LZA CA 23.f., 1., 34 a.l., 11.lp.

⁴LZA CA 23.f., 1.apr., 70 .l., 8.lp.

⁵ Sk.: Bibliogrāfisko palīgīdzekļu rādītājs par Latvijas PSR = Указатель библиографических пособий о Латвийской ССР/ Сast. O. Pūce. — Rīga, 1974. — 25.-26.lp.

⁶ Bibliotēka — zinātnei = Библиотека — науке /Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālā bibliotēka. — Rīga: Zinātne, 1973. — 85. lpp.

⁷ Labrence L. Latviešu rakstnieku rokraksti Mišņa bibliotēkā / Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. — [Rīga, 1994]. — 31.lpp.

lielākajiem personālfondiem kļuva staļiniskā totalitārisma gados aizliegtā autora Alfrēda Gobas arhīvs (313 inventarizētas vienības). Daudzus aizliegto autoru (Friča Forstmaņa (pseudonīms — Dziesma), Anšlava Eglīša, Zentas Mauriņas, Edvarda Virzas, Aleksandra Grīna u.c.) rokrakstus savās mājās bija glabājis K.Egle. Pārņemot grāmatzinātņieka arhīvu pēc viņa aiziešanas mūžībā (1974.gadā), tie nonāca ZA FB un kļuva par pamatu atsevišķiem personālfondiem. 1990.gadā Misiņa Latviešu literatūras nodaļā (tagadējā Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkā) glabājās 5455 latviešu rakstnieku rokrakstu vienības.¹

Arī ZA FB darbinieki turpināja pētījumus bibliotēkzinātnē, bibliogrāfijas vēsturē un grāmatniecībā. 1961.gadā bibliotēkas otrajam rakstu krājumam bija sagatavoti 7 raksti.² Viens no tiem bija VB darbinieka, grāmatzinātņieka A.Apīņa pētījums par hernhūtieša J.Pulana rokrakstu "Stāsts tās latviešu tautas", kas glabājās ZA FB.³ Tomēr vēl 1964.gadā otrais sējums netika izdots, izdevniecības pamatojums — pārāk dažāda krājuma rakstu tematika.⁴ Iespējams, ka šādu iespieddarbu publicēšanu kavēja arī LPSR GLP, kas noteica arī iesniegto darbu lietišķo nepieciešamību.

Otrais FB darbinieku rakstu krājums "Grāmatas un to krātuves" iznāca 1966.gadā, taču septiņu iesniegto rakstu vietā tas ietvēra tikai četrus: ZA FB metodiskā darba vadītājas Veras Zinkinas "Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas bibliotēku tīkla organizācija un attīstības perspektīvas", specfonda vadītājas Rivas Joffes "Latviešu bibliogrāfiju un biogrāfiju kopprādītāji un materiāli", Rokrakstu un reto grāmatu sektora darbinieces Metas Taubes "Rīgas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots (XVII-XVIII gs.)" un Misiņa bibliotēkas bijušā vadītāja Kārļa Egles raksts "Izdevniecība "Dzirciemnieki""⁵

1963.gadā nāca klajā Franča Rancāna pētījums „Jānis Misiņš un viņa bibliotēka”, kurā tika apskatīta bibliotēkas izveide un attīstība laikmeta kontekstā. F.Rancāns vairākus gadu desmitus lasīja bibliotēku vēstures kursu Latvijas Valsts universitātē un strādāja pie monogrāfijas „Latvijas bibliotēku vēsture (līdz 1946.g.)”, ik pa laikam publicēdams atsevišķus detaļpētījumus⁶.

60.gados arī ZA FB kļuva par šauru tās galvenajā ēkā Komunālajā ielā 4, tādēļ daļa krājuma tika pārvesta uz ZA augstceltni, daļa tika lasītājiem slēgta.⁷ Tomēr jaunās ēkas celtniecību uzsāka

¹ Labrence L. Latviešu rakstnieku rokraksti Misiņa bibliotēkā / Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. — [Rīga, 1994]. — 8.lpp.

² LZA CA, 23.f., 1.apr., 43.l., 2.lp.

³ LZA CA, 23.f., 1.apr., 50.l., 3.lp.

⁴ LZA CA, 23.f., 1.apr., 63.l., 19.lp.

⁵ LZA CA, 23.f., 1.apr., 63.l., 3.lp.

⁶ Viens no plašākajiem: Rancāns F. Apgaisības ideju ietekme Latvijas bibliotēku attīstībā 18.gs.otrajā un 19.gs.pirmajā pusē // Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi / LPSR Kultūras ministrija, Viļa Lāča LPSR Valsts bibliotēka. – LPSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu metodiskais kabinets. — R., 1986. — 5.-34.lpp.

⁷ Bibliotēka – zinātnei / Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.Fundamentālā bibliotēka. Rīga, 1973. – 14.lpp.

tikai 1974.gadā, “(..) it kā slapstoties, no Kremļa sienu remontam ”izbrāķētajiem” Lodes ķieģeļiem”.¹ Pirmos lasītājus tā varēja uzņemt tikai 1980.gada nogalē.

Par spīti cenzūrai un padomju varas ideoloģiskajam spiedienam, ZA FB, tāpat kā savulaik Rīgas pilsētas bibliotēka, ieguva īpašu vietu Latvijas bibliotēku sistēmā: ar daudzveidīgo jaunākās literatūras krājumu, vērtīgiem rokrakstiem un retām grāmatām, bagātu „lettica” iespieddarbu krājumu, izvērsto bibliogrāfisko darbu un respektējamiem grāmatniecības un bibliotēku vēstures pētījumiem.

6.2.3. Latvijas Valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka

Saņemot abus apvienotos novecojušās literatūras sarakstus 1961.gadā, LVU ZB darbinieki īsā laikā veica visu bibliotēkas fondu pārbaudi un „novecojušās” literatūras izņemšanu. Specfondam bija nododams vien daži simti vienību: no neapstrādātā krājuma un rezerves fonda — 123, bijušā LU privātdocenta, tautsaimniecības speciālista Nikolaja Kohanovska dāvinājuma — 232 grāmatas.² Toties vairāk nekā pieci simti vienību (210 ārzemju izdevumu un 326 vienību krievu valodā) no specfonda nonāca visiem pieejamā krājumā.³

No visiem trijiem bibliotēku specfondiem LVU ZB specfondam bija vismazākais krājums: 1961.gadā tajā bija 11 791 vienība, to skaitā 372 apzīmētas ar sešstūri (tās izmantošanai bija nepieciešama papildus atļauja). Visvairāk grāmatu bija krievu valodā — 3630, nedaudz mazāks bija latviešu grāmatu krājums — tajā bija 3569 vienību. Vismazākā iespieddarbu grupa (1682 vienības) bija ārzemju grāmatas. Tāpat kā citos specfondos šeit nonāca žurnāli, kuros bibliotekāri bija konstatējuši aizliegtu informāciju: 1961.gadā to bija sakrājies vairāk nekā 2000 vienību.⁴

60.gadu otrajā pusē pieauga arī specfonda izmantojums: ja 1961.gadā tika izsniegtas 535 vienības, tad 1968.gadā — jau 1 809 vienības.⁵ Neraugoties uz to, ka izsniegums bija palielinājies trīskārt, tas bija krietni mazāks nekā ZA FB specfondā.

1959.gadā bibliotēkas vadība nolēma, ka tiks ieviesta jauna klasifikācijas sistēma — BBK, kuras pirmais laidniens dabaszinātnēs un eksaktajās zinātnēs iznāca 1960.gadā.⁶ Tādējādi LVU ZB bija pirmā LPSR bibliotēka, kas pēc savas iniciatīvas ieviesa šo klasifikāciju. Jāpiebilst, ka masu bibliotēku darbinieki ar BBK iepazinās tikai 1970.gada oktobrī, kad no LPSR KM tika saņemts

¹ Stradiņš J. Akadēmiskajai bibliotēkai – 470 // Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas 470 gadu jubilejas zinātniskā konference Rīga, Latvija, 1994.gada 8.-9.marts = Conference Dedicated to 470 years anniversary of Latvian Academic Library March 8-9, 1994, Riga, Latvia: Rakstu krājums = Proceedings / Latvijas Akadēmiskā bibliotēka – Rīga, 1994. – 7.lpp.

² 1961.gadā no N.Kohanovska tika iegūtas 1734 vienības. Sk.: LVA, 1340.f., 15.apr., 39.l., 8.lp.

³ Turpat.

⁴ LVA, 1340.f., 15.apr., 39.l., 17.lp.

⁵ LVA, 1340.f., 15.apr., 56.l., 30.lp.

⁶ Priekšvārds // Bibliotekārā un bibliogrāfiskā klasifikācija: Tabulas masu bibliotēkām/ LPSR Valsts Grāmatu palāta, V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga: Avots, 1982. — 2.lpp.

klasifikācijas tabulu projekts masu bibliotēkām. Tā apspriede tika organizēta 1970.gada 10.decembrī VB.¹ VB un masu bibliotēku darbinieki jauno klasifikāciju vērtēja kā haotisku un neloģisku, grūti apgūstamu un atteicās to ieviest savās bibliotēkās.² Tomēr 70.gadu sākumā pēc BBK tika pārveidotas atsevišķas sistemātisko katalogu nodaļas (marksisma-ļeņinisma, vēstures un ekonomikas literatūras nodaļas) arī VB un ZA FB³. Saskaņā ar PSRS KM pavēli „Par bibliotēkās un bibliogrāfiskās klasifikācijas ieviešanu valsts republikānisko, novadu, apgabalu universālo bibliotēku darba praksē”⁴ 1985.gada 18.oktobrī, VB bija spiesta pilnībā pāriet uz BBK.

Ar LPSR augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrijas lēmumu 1968.gadā LVU ZB kļuva par republikas augstskolu metodisko centru. Tā organizēja augstskolu bibliotēku darbinieku kursus.⁵ Šajā gadā nodibināja arī bibliotēkas metodisko padomi, kurā līdztekus administrācijai tika iesaistīti CB nodaļu, kā arī filiāļu vadītāji.⁶ Tās uzdevums bija sarežģītāko problēmu risināšana un metodiskās dokumentācijas (amatu un dažādu darba procesu instrukciju, nolikumu apspriešana. Sēdes notika ik mēnesi.

Tomēr augstākās un vidējās kvalifikācijas bibliotekāru skaits LVU ZB bija neliels (11.tabula), kas izskaidrojams ar biežo personālsastāva maiņu.

11.tabula

Augstākās un vidējās kvalifikācijas bibliotekāri LVU ZB

Gads	LVU ZB darbinieki		
	Kopā	Ar augstāko bibliotekāro Izglītību	Ar vidējo speciālo izglītību
1961.	61	6	-
1967.	67	7	3
1968.	70	11	2
1970.	76	12	2
1979.	86	18	4

¹ BBK tabulu projekts masu bibliotēkām: LPSR Valsts bibliotēkas līdzstrādnieku un masu bibliotēku darbinieku sanāksmes materiāli (krievu val.). Sk.: LVA, 678.f., 3.apr., 802.l., 165.lp.

² BBK tabulu projekts masu bibliotēkām: LPSR Valsts bibliotēkas līdzstrādnieku un masu bibliotēku darbinieku sanāksmes materiāli (krievu val.). Sk.: LVA, 678.f., 3.apr., 802.l., 165.lp.

³ Zinkina V. Zinātniskais un bibliogrāfiskais darbs // Bibliotēka — zinātnei = Библиотека — науке / Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālā bibliotēka. — Rīga: Zinātne, 1973. — 121.lpp.

⁴ LVA, 235.f., 8.apr., 149.l., 9.lp.

⁵ LVA, 1340.f., 15.apr., 56.l., 40.lp.

⁶ LVA, 1340.f., 15.apr., 56.l., 42.lp.

1966.gadā bibliotēka beidzot saņēma pagalma piebūvi (393 km²).¹ Kā padomju okupācijas periodam raksturīgi, projektēšanas un celtniecības darbi ieilga.² Vēl 1968.gadā turpinājās projekta izstrāde. Bibliotēkas krājumi glabājās daudzos namos (pārskatā pat minēts, ka bibliotēka irē telpas 12 dažādās vietās pilsētā)³, kas apgrūtināja gan bibliotekāros procesus, gan lasītāju apkalpošanu. Piebūves pirmajā stāvā bibliotēka varēja iekārtoties tikai 1971.gadā.

LVU ZB iepirka lielu daudzumu iespieddarbu (12.tabula), taču studijām nepieciešamās literatūras visiem nepietika.

12.tabula

LVU ZB fonda pieaugums⁴

Gads	Iegūts (vienības)
1969.	69 283 ⁵
1970.	77 343
1971.	75 247
1979.	109 370

Tādēļ 60.gados uz deficītiem iespieddarbiem tika ieviesti taloni, ko studentiem izdalīja katedrās. Apmaiņā pret tiem viņi varēja saņemt literatūru filiālēs, kā arī CB mācību literatūras abonementā.⁶ Jāpiebilst, ka „talonu sistēma” pastāvēja vēl 80.gados. Piemēram, 1982.gadā humanitāro zinātņu bibliotēkā (kādreizējā Vēstures un filoloģijas filiālē) vien bija izrakstīti 4850 talonu. 90.gados „talonu sistēma” tika atcelta, kaut studijām nepieciešamās literatūras deficīts nebija likvidēts. Vienīgais ierobežojums bija saīsināts izmantošanas termiņš (no 2 nedēļām līdz vienam mēnesim, pārējiem, iespieddarbiem — pusgads) sevišķi pieprasītiem izdevumiem. Bibliotēka mēģināja piekomplektēt tieši šo literatūru, taču parasti papildus iegūto iespieddarbu kopskaits ik gadu tikai nedaudz pārsniedza tūkstoti.

Lai veidotu iespējami pilnīgu LPSR izdevumu arhīvu, bibliotēkas vadība atkārtoti lūdza piešķirt LPSR izdevumu obligāto eksemplāru.⁷ Taču tiesības uz to LVU ZB atguva tikai pēc valstiskās neatkarības atgūšanas.

Kopš 1967.gada filiāles, respektīvi, fakultāšu bibliotēkas sāka reorganizēt par nozaru

¹ LVA, 1340.f.,15.apr., 54.l., 23.lp.

² Piemēram, 1969.gadā pabeidza Vēstures un filoloģijas fakultātes bibliotēkas telpu remontu Gorkija (tagad Valdemāra) ielā 69, ko uzsāka jau 1961.gadā.

³ LVA, 1340.f.,15.apr., 56.l., 22.lp

⁴ Dati iegūti no LVU ZB darba pārskatiem, kas glabājas LVA.

⁵ Fakultāšu bibliotēkas kopumā saņēma 23 920 vienības, kā arī 6347 grāmatas. LVA, 1340.f.,15.apr 57.l., 33.lp.

⁶ LVA, 1340.f.,15.apr., 57.l., 30.-31.lp

⁷ LVA, 1340.f.,15.apr., 52.l., 2., 13.lp

bibliotēkām, atstājot tajās galvenokārt speciālo literatūru, sabiedriski politiskos, ekonomiskos un juridiskos izdevumus koncentrējot mācību literatūras abonementā.¹ 1968.gadā LVU ZB Komplektēšanas nodaļa iegādājās literatūru 36 punktiem: CB un filiālēm, fakultāšu un katedru kabinetiem (piemēram, jaunizveidotajam Juridiskās fakultātes metodiskajam kabinetam un Filozofijas un socioloģijas katedras bibliotēkai).²

CB bija izveidots visu filiāļu alfabētiskais kopkatalogs izdevumiem latviešu un krievu valodā, bet 1958.gadā sāka organizēt arī ārzemju literatūras kopkatalogu.³

Neilgi pēc atsevišķas Juridiskās fakultātes izveides (1967.gadā) fakultātes mācībspēki ierosināja atjaunot nozares bibliotēku, taču LVU ZB tam nepiekrita — trūkstot telpu.⁴ Juridiskās fakultātes studenti arī turpmāk studijām nepieciešamos iespaiddarbus saņēma CB mācību literatūras abonementā, kā arī fakultātes metodiskajā kabinetā, kur vēl pat 80.gados darbojās bibliotekārais punkts.

Arī atsevišķu Ekonomikas literatūras filiāli ar 37 003 vienību lielu fondu un 60 vietām lasītavā atvēra tikai 1982.gadā. Pirms tam tika veikts liels nozares izdevumu vērtēšanas darbs: 1982.gadā no 37 400 norakstītajām vienībām 27 784 bija iespaiddarbi ekonomikā.

Valūtas piešķirumi nepalielinājās, kaut vajadzība pēc ārzemju literatūras nemitīgi pieauga. Tādēļ 1966.gadā bibliotēkas nolēma par valūtu iepirkt tikai žurnālus. Ik gadus ārzemju periodisko izdevumu iegādei bibliotēka saņēma tikai 130 rubļu, par ko varēja iegādāties 13 žurnālu komplektus (nosaukumus).⁵ Taču cenas auga un jau 1977.gadā bija jāprasa papildus līdzekļu, lai varētu saglabāt iegādājamo ārzemju žurnālu skaitu.⁶

60.-70.gados nostabilizējās literatūras apmaiņas sakari ar ārzemēm. Iesaistīto valstu daudzums palika konstants (39-41), mainījās tikai iestāžu skaits. 1966.gadā LVU ZB bija SGA partneri 39 valstīs, no tām saņemtas 3165 vienības, nosūtīts krietni mazāk — 1021 vienība.⁷ Jāatzīmē, ka visvairāk partneru bija kapitālistiskajās zemēs (sakari ar 120 institūcijām 22 valstīs), no tām visaktīvākā sadarbība bija ar ASV un VFR, kā arī Zviedriju un Somiju. Galvenokārt tika saņemti periodiskie izdevumi, grāmatu bija pavisam maz. Joprojām intensīva bija literatūras apmaiņa ar sociālistiskajām valstīm (106 partneri 11 valstīs). No tām iegūto iespaiddarbu daudzums bija krietni lielāks nekā no kapitālistiskajām valstīm (saņemtas 1168 vienības). Taču cik no tiem varēja izmantot lasītāji? Lielākais iespaiddarbu skaits tika saņemts no Polijas, Rumānijas, Vācijas Demokrātiskās Republikas, Čehoslovākijas, Kubas, Ķīnas.

Turpinājās bibliogrāfiskais darbs. 1969.gadā iznāca pirmais augstskolas mācībspēku

¹ LVA, 1340.f., 15.apr., 54.l., 21.lp

² LVA, 1340.f., 15.apr., 56.l., 33.lp.

³ Turpat.

⁴ LVA, 1340.f., 15.apr., 51.l., 12.lp

⁵ LVA, 1340.f., 15.apr., 52.l., 6.lp.

⁶ LVA, 1340.f., 15.apr., 53.l., 1.lp.

⁷ LVA, 1340.f., 15.apr., 54.l., 36.lp.

publikāciju bibliogrāfiskais rādītājs sabiedriski politiskajās un humanitārajās zinātnēs par 1945.-1965.gadu.¹ 1971.gadā iznāca otrs laidniens, kur bija apkopoti darbi dabaszinātnēs. Jāuzsver, ka arī citas augstskolu bibliotēkas un ZA FB apzināja iestādes darbinieku publikācijas un regulāri izdeva to bibliogrāfiju vai nu atsevišķā darbā vai kādā iestādes izdevumā.

Pētījuma rezultāti liecina, ka LVU ZB tika turpināti gandrīz visi pirms padomju okupācijas aizsāktie darba virzieni (izņemot sadarbību ar ārzemju iestādēm SBA jomā), sevišķi izvērsti bija bibliogrāfiskais darbs. Tomēr LVU ZB bija daudz vairāk finansiālu un ideoloģisku ierobežojumu krājumu komplektēšanā un citos bibliotekāros procesu veikšanā nekā ZA FB, kaut gan LVU ZB bija ne mazāk svarīga loma zinātnes attīstībā Latvijā.

Kopsavilkums

Kaut gan ideoloģiskais spiediens bibliotekārajā jomā 60.-70.gados saglabājās, tomēr bija iespējas izpausties **bibliotekāru iniciatīvai** nacionālā kultūras mantojuma apzināšanā, apkopošanā un popularizācijā. Par to liecina aktīvais latviešu zinātnieku un literātu rokrakstu vākšanas darbs VB un ZA FB. Šajās bibliotēkās sistemātiski un analītiski tika pētīta nacionālās grāmatniecības vēsture, Latvijas bibliotēku vēsture. Pētījumu rezultāti tika publicēti gan tematiskos krājumos, gan atsevišķās grāmatās. ZA FB un VB turpināja sastādīt nacionālo retrospektīvo bibliogrāfiju. VB veidoja periodikā iespiesto rakstu rādītāju "Latviešu zinātne un literatūra", no 1953.gada līdz 1974.gadam izdodot piecus atsevišķus sējumu par 1908.-1912.gadu. ZA FB sastādīja latviešu periodisko izdevumu rādītāju „Latviešu periodika”. Pirmais sējums iznāca 1966.gadā, aptverot izdevumus, kas iznākuši no 1768.-1919.gadam.

Bibliotekāru iniciatīva izpaudās arī masu darbā. Tika popularizēti ne tikai valdības kārtējie lēmumi, padomju valsts sasniegumi, revolucionāru varoņdarbi, bet arī mūsdienu latviešu rakstnieku (galvenokārt Z.Skujīna, M.Birzes, D.Zigmontes) un pirmspadomju autoru (J.Raiņa, E.Veidenbauma u.c.) darbi. Dzejas dienās (kopš 1968.gada) bibliotēkas organizēja tikšanās ar dzejniekiem: Māri Čaklo, Ojāru Vācieti, Liju Brīdaku, Dainu Avotiņu u.c. Masu pasākumos maz tika popularizēta ārzemju literatūra, atzīmējot tikai padomju varas sevišķi izcelto literātu (R.Tagores, R.Rolāna) jubilejas.

Tomēr 60.-70.gados **turpinājās novecojušās literatūras izņemšana no bibliotēku fondiem** ar pamatojumu: vienotā fonda izveide. Īpašus novecojušās literatūras sarakstus laida klajā gan Vissavienības iestādes (PSRS Grāmatu palāta), gan LPSR VB. Dažos gados izņemtās literatūras apjoms bija gandrīz tikpat liels vai pat lielāks nekā iegādāto vienību skaits. Taču vienotu bibliotēku

¹ LVA, 1340.f.,15.apr., 51.l., 10.lp

fondu un uzziņu bibliogrāfiskas informācijas sistēmu LPSR neizdevās izveidot, jo netika panākta dažādas pakļautības bibliotēku darba koordinācija.

70.gados LPSR GLP pārskatīja **emigrācijas latviešu izdevumus**, kas tika glabāti VB un ZA FB specfondos un citos bibliotēku krājumos. Lielākajai daļai (gan grāmatām, gan periodiskajiem izdevumiem) tika noteikts **sevišķas slepenības statuss**, tādēļ tā kopš 1973.gada tika koncentrēta tikai vienā — ZA FB specfondā. Sevišķi slepenu literatūru drīkstēja izmantot tikai ar LKP CK atbildīgu darbinieku atļauju.

Masu bibliotēku **nepietiekamo finansējumu** padomju varas iestādes ierosināja atrisināt ar "aktīvāku sabiedrības līdzdalību" iedzīvotāju informacionālajā apkalpošanā. Tālab visā Latvijā, bet it sevišķi Rīgā tika organizētas sabiedriskās bibliotēkas, kuru veidošanu un uzturēšana bija jāveic iedzīvotājiem. Faktiski šīs grāmatu krātuves atradās masu bibliotēkās darbinieku pārziņā. Nepietiekamo profesionālu bibliotekāru skaitu varas iestādes ierosināja kompensēt ar sabiedriskajiem bibliotēku pārzinātājiem, bet sevišķi pieprasītu literatūru, kas publiskajā bibliotēkā nav pietiekamā skaitā vai vispār nav atrodamā, no privātbibliotēkām. Bibliotekāru un iedzīvotāju atsaucību neguva arī aicinājums nodot brīvā lietošanā.

60.-70.gados tika izvērsta **lasīšanas vadība**, sevišķu uzmanību pievēršot bērniem un jaunatnei. Pārrunās un aptaujās bibliotekāri noskaidroja šī vecuma lasītāju intereses un sastādīja lasīšanas individuālos plānos. Gada pārskatos tās detalizēti raksturoja katra vadītā lasītāja interešu attīstību saistībā ar viņa dzīves apstākļiem un problēmām.

Lai gan **visaptverošu bibliotēku centralizāciju** PSKP CK izsludināja tikai 1974.gadā, LPSR tā aizsākās jau 60.gados, kad Rīgā tika nodibinātas divas CB (pieaugušo un bērnu), kuru galvenais uzdevums bija veikt vienotu metodisko vadību. Ar šādu nolūku 60.gados arī citos metodiskajos centros — rajonu un pilsētu bibliotēkās — tika pieņemti papildus štata darbinieki — metodiķi. Pakāpeniski masu bibliotēkas pārgāja arī uz centralizētu komplektēšanu: literatūru ciemu un pilsētciematu bibliotēkām iegādājās rajonu bibliotēkas. 60.gadu otrajā pusē centralizācijas eksperiments tika uzsākts Rīgas pilsētas Oktobra rajonā. Eksperimenta rezultāti tika novērtēti pozitīvi, tādēļ centralizāciju ieviesa arī citviet Latvijā. Taču līdz 1974.gadam tā nebija aptvērusi pat pusi Latvijas PSR masu bibliotēku.

NOBEIGUMS

Kaut pētījumā „Latvijas bibliotēkas otrās padomju okupācijas gados” nav analizēts viss padomju okupācijas periods, darbs ļauj izdarīt secinājumus par okupācijas varas mērķiem, stratēģiju bibliotekārajā jomā un izpausmēm bibliotēku darbībā, kā arī bibliotekāru iniciatīvu nacionālās un ārzemju literatūras saglabāšanā un tās pieejamības nodrošināšanā.

Otrās padomju okupācijas laiks Latvijas bibliotēkās nebija viendabīgs. Okupācijas pirmajā desmitgadē bibliotēkas tika pakļautas **sovetizācijai** — bibliotēku pārveidei pēc padomju parauga. Galvenie sovetizācijas procesi skāra kā zinātniskās, tā masu bibliotēkas. **Pirmkārt, saskaņā ar PSRS un LPSR GLP sarakstiem no fondiem bija izņemama visa literatūra, kas varēja rosināt uz brīvdomību un nepakļāvību režīmam (nacionāli patriotiski, buržuāziskās filozofijas sacerējumi, reliģiskā literatūra u.c.).** Lielākā daļa izņemto iespieddarbu tika iznīcināta. Ierobežotu eksemplāru skaitu no katra izdevuma drīkstēja saglabāt tikai atsevišķas bibliotēkas speciāli ierīkotās krātuvēs — specfondos. To darbību detalizēti reglamentēja PSRS un LPSR GLP instrukcijas un rīkojumi. Sākumā šī literatūra bija pieejama tikai ar LKP CK vai LPSR GLP, vai LPSR VDK vadošo darbinieku atļauju. Kopš 50.gadu vidus specfonda pieejamības noteikumi tiks atviegloti: aizliegto literatūru drīkstēja izmantot arī radošo savienību locekļi, augstskolu mācītājspēki un pat studenti ar savas iestādes vadītāja iesniegumu un bibliotēkas direktora atļauju.

Specfonda literatūra tika diferencēta sīkāk: bija slepeni un pilnīgi slepeni izdevumi, kas arī pēc Hruščova „atkušņa” bija pieejami tikai ar KP nomenklatūras darbinieku atļauju. Sākumā pilnīgi slepena literatūra tika koncentrēta divos specfondos, bet vēlāk tās glabāšanas tiesības tika atstātas tikai vienai — ZA FB.

Sovetizācijas laikā aizsāktais aizliegto izdevumu „izņemšanas” process turpinājās visu padomju periodu, tikai pēc Staļina nāves tas nebija tik intensīvs kā sākumgados.

Neierobežotai aprītei paredzētajos izdevumos nedrīkstēja pieminēt ne specfondus, ne tajos iegūto informāciju. Atklāts paliek jautājums, vai šie „iekonservētie” un tikpat kā nepieejamie nacionālās un pasaules literatūras, kā arī zinātnes sasniegumi plašākai okupētās Latvijas sabiedrībai bija funkcionāli nozīmīgi.

Hruščova „atkušņa” laikā tika pārskatīti līdz 1954.gadam izdotie aizliegto grāmatu saraksti (LPSR — pavisam deviņi saraksti). Daudzi no specfondos glabātajiem iespieddarbiem tika iekļauti bibliotēku vispārpieejamos krājumos, taču daļu no tiem atspoguļoja tikai darba katalogos. Šī literatūra grāmatu krātuvēs tika glabāta atsevišķi (jaunākā ārzemju literatūra tehniskajās un eksaktajās, PSRS slepeno zinātņu nozaru izdevumi u.c.), to drīkstēja izsniegt tikai LPSR iestāžu vadošajiem speciālistiem un zinātniekiem. Emigrācijas latviešu periodiskajiem izdevumiem un

grāmatām oficiālu izmantošanas ierobežojumu nebija pat divus gadus desmitus, tomēr tā tika glabāta sevišķi stingri un lasītājiem izsniegta tikai izņēmuma gadījumos.

Otrkārt, gan zinātniskajās, gan masu bibliotēkās prioritāri iegādājama bija sabiedriski politiskā literatūra un marksisma-ļeņinisma klasiķu sacerējumi. Lai intensificētu bibliotēku fondu ideologizāciju, par komplektēšanas pamatavotu tika noteikts Bibliotēku kolektors, kura piedāvājumā dominēja politiskā literatūra, kas nāca klajā ļoti lielās tirāžās. Ja, sākot ar Hruščova "atkusni", zinātniskās bibliotēkas varēja noteikt sava fonda komplektēšanas profilu un līdztekus politiskajai literatūrai iegādāties respektējamus zinātniskos izdevumus, tajā skaitā ārzemju periodiku un grāmatas, masu bibliotēkām iepērkamo iespieddarbu tematisko spektru un periodisko izdevumu nosaukumus joprojām noteica bibliotēku pārvaldes institūcijas. Tādējādi sabiedriski politiskā literatūra kļuva par vienu no lielākajām iespieddarbu grupām bibliotēku krājumos.

Treškārt, izšķirošais kritērijs gan zinātnisko, gan masu bibliotēku vadošā personāla izvēlē bija personas piederība PSKP un politiskā izglītība. Personas, kas bija uzsākušas darbu bibliotēkās pirmās Latvijas Republikas laikā vai nacistiskās okupācijas gados, varēja turpināt darbu, pierādot pilnīgu lojalitāti okupācijas varai. Taču daudzi no viņiem slēpti vai atklāti pretojās padomju varas rīkojumiem, mēģinot saglabāt bibliotēku krājumos aizliegto literatūru, turpinot ievērot politisko neitralitāti darbā ar lasītājiem (neuzspiest politisko literatūru, ideoloģiskus masu pasākumus). Viņi tika atlaisti no darba vai pazemināti amatā. Tomēr arī okupācijas apstākļos bija nepieciešami kvalificēti speciālisti. Atlaistie bibliotekāri darbu specialitātē turpināja citā iestādē. Pētījuma rezultāti liecina, ka galējie represijas līdzekļi (izsūtīšana, nāvessods) tika piemēroti nedaudziem Rīgas universālo zinātnisko un masu bibliotēku darbiniekiem. Jāuzsver, ka represiju pamatojums nebija saistīts ar viņu bibliotekāro darbību, bet sabiedrisko vai politisko aktivitāti pirmās Latvijas Republikas laikā vai vācu okupācijas periodā.

Ceturtkārt, visās bibliotēkās bija jāievieš ideologizēta iespieddarbu klasifikācijas shēma. Sākotnēji tā bija universālā decimālā klasifikācija ar KPFSR bibliogrāfu ieviestajām izmaiņām un papildinājumiem, vēlāk — PSRS VB izstrādātā padomju bibliotekāri bibliogrāfiskā klasifikācija (BBK), kas tika iztulkota latviešu valodā. BBK bija ieviešama visās masu bibliotēkās. Zinātniskās bibliotēkas (izņemot LPSR VB) bija atstātas izvēles tiesības.

Piektkārt, visās zinātniskajās bibliotēkās tika izveidoti divu katalogu veidi — lasītāju un darba katalogi. Darba katalogos tika uzrādīts gandrīz viss bibliotēkas krājums (izņemot specfonda literatūru, ko reģistrēja atsevišķās inventāra grāmatās un atspoguļoja tikai specfonda nodaļas katalogos). Lasītāju katalogos tika atstāta padomju varas rekomendētā literatūra, kas tika sakārtota galēji ideoloģiskā secībā: vispirms marksisma-ļeņinisma sacerējumi, tad ideologizētā padomju literatūra, tautas demokrātijas valstu izdevumi un kapitālistisko valstu literatūra..

Lai bibliotēkas darbotos pēc varas diktāta, tika izveidots visaptverošs kontroles mehānisms. Bibliotēku darbu uzraudzīja īpašas bibliotēku pārvaldes institūcijas tā saucamajā republikāniskajā (LPSR), rajona un pilsētas līmenī. Ik ceturksni un reizi gadā tām bija iesniedzami izvērsti darba plāni un pārskati. Katras bibliotēku sistēmas ietvaros viena bibliotēka tika izvirzīta par metodiskās vadības centru. Tā bija atbildīga par zemākas pakāpes vai savas sistēmas bibliotēku darba atbilstību padomju varas prasībām. Metodiskais centrs organizēja bibliotekāru kvalifikācijas celšanas pasākumus, informēja viņus par politiskajām aktualitātēm, uzraudzīja aizliegtās literatūras izņemšanas procesu u.c. Metodisko centru darbinieki sistemātiski pārbaudīja pakļauto bibliotēku darbu. Sevišķi stingra metodiskā vadība bija masu bibliotēku sistēmā.

Par vienu no būtiskākajiem publisko bibliotēku darba virzieniem kļuva masu darbs — padomju literatūras propaganda plakātos, izstādēs, bibliogrāfiskajos apskatos un dažādos tematiskos sarīkojumos. Masu darba formas un saturu noteica bibliotēku pārvaldes institūcijas. Masu darbs tika detalizēti analizēts bibliotēku darbinieku kvalifikācijas celšanas pasākumos, kā arī bibliotēku gada pārskatos. Rosīgs masu darbs tika pieprasīts arī zinātniskajām bibliotēkām.

Hruščova „atkusnis” bibliotēkām deva lielākas iespējas komplektēt un popularizēt nacionālo literatūru un radīt paliekošas latviešu kultūras vērtības. Daiļliteratūras propagandas ietvaros tika organizēti nacionālās oriģinālprozas, dzejas apskati, izcilāko latviešu literātu atceres pasākumi, tikšanās ar mūsdienu latviešu rakstniekiem un dzejniekiem.

Nacionālkomunistu darbības ietekmē bibliotēkas pievērsās novadpētniecības materiālu apzināšanai, vākšanai, bibliografēšanai. Daudzās Latvijas publiskajās bibliotēkās tika izveidotas novadnieku — literātu, mūziķu, mākslinieku, zinātnieku — biobibliogrāfisku materiālu kopas, kas tiek papildinātas un izmantotas novadpētniecības datu bāžu veidošanā.

Tika publicētas vairākas monogrāfijas, kā arī daudzi detaļpētījumi par nacionālās grāmatniecības vēsturi. Saskaņā ar augstākstāvošo iestāžu norādījumiem, VB, ZA FB, kā arī LVU ZB tika izveidotas speciālas nodaļas darbam ar retajiem izdevumiem un rokrakstiem. Nodaļu darbinieki ne vien apzināja, izdalīja atsevišķi un bibliogrāfēja retās grāmatas un periodiku, bet veica arī latviešu grāmatniecības vēstures izpēti un popularizāciju. VB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā tika izveidota arī pastāvīga ekspozīcija „Latviešu grāmatniecības vēsture”. Lielākā uzmanība pētniecībā tika veltīta nacionālās grāmatniecības vēsturei no pirmsākumiem līdz 1917.gadam, kad Latvijā pirmoreiz mēģināja ieviest padomju varu.

VB un ZA FB aktivizējās kultūras darbinieku un zinātnieku rokrakstu vākšana. Šie materiāli ietver daudzveidīgu, bet pagaidām mazapgūtu informāciju Latvijas kultūrvēsturē. Par rokrakstu kolekcijām ir izveidota plašs uzziņu informācijas sistēma. Vairākiem personālfondiem un tematiski vienotām kolekcijām ir sagatavoti un izdoti detalizēti apraksti.

VB un ZA FB turpināja retrospektīvās nacionālās bibliogrāfijas veidošanu (VB — analītisku periodikā iespiesto rakstu rādītāju „Latviešu zinātne un literatūra”; ZA FB — periodisko izdevumu rādītāju „Latviešu periodika” u.c.). Tomēr šo bibliogrāfisko rādītāju struktūra bija jāpielāgo ideoloģizētajai iespieddarbu klasifikācijai, tajos nācās iekļaut un detalizēti raksturot revolucionāros izdevumus, bet aizliegtos vai nevēlamos iespieddarbus uzrādīt nedrīkstēja.

60.-70.gados zinātniskā darba ietvaros VB aizsāka socioloģiskus lasīšanas pētījumus, bibliotekārās terminoloģijas veidošanu. VB un ZA FB veica Latvijas bibliotēku vēstures izpēti. Šajos pētniecības virzienos tomēr bija lielāka padomju ideoloģijas ietekme nekā grāmatniecības vēstures izpētē.

Padomju perioda vēstures avoti liecina, ka bibliotekāru attieksme pret okupācijas varu bija tikpat dažāda kā citiem sabiedrības locekļiem: konstatēta gan bēgšana uz ārzemēm (došanās trimdā no Kurzemes cietokšņa), pasīva pretestība jeb civila nepaklausība, pielāgošanās, Latvijas interesēm kaitīga lojalitāte, kā arī brīvprātīga vai piespiedu kolaborācija

Visizplatītākā attieksme bija pielāgošanās un vismaz ārēja lojalitāte, jo pretestība parasti tika atklāta, tādēļ nevarēja būt rezultatīva.

Izteikts atbalsts okupācijas varas mērķiem konstatējams vairāku pārliecinātu komunistu darbībā, tomēr tas neizslēdza viņu pasivitāti atsevišķu varas rīkojumu izpildē. PSKP biedru īpatsvars bibliotekāru sabiedrībā bija neliels. Latvijas bibliotēku vēsturē zināms vismaz viens gadījums, kad okupācijas varai sākotnēji lojāla persona īsā laikā kļuva par tās pretinieku.

Ne visi padomju varas jaunievedumi ir viennozīmīgi negatīvi vērtējami.

Augstu pakalpojumu kvalitāti vajadzēja nodrošināt **bibliotēku centralizācijai**, jo tā veicināja CBS darbinieku specializāciju vienā darbā virzienā. Taču straujā atgriešanās pie decentralizācijas 90.gados visā Latvijā liek domāt, ka šis bibliotēku sistēmas modelis nebija bibliotekāriem pieņemams. Pirmkārt, tas nebija brīvprātīgi izvēlēts un pielāgots Latvijas bibliotēku vajadzībām. Otrkārt, nelielajām bibliotēkām tika atņemtas jebkādas lēmējtiesības, atstājot tām tikai lasītāju apkalpošanas funkcijas. Šo bibliotēku turpmākā attīstība bija atkarīga no CB darbinieku kvalifikācijas, godaprāta un lojalitātes okupācijas varai. Mūsdienās centralizācijas elementi saglabājušies tikai dažās pilsētās un atsevišķos rajonos, kur ir viens pietiekams finansējuma avots, neliels attālums starp bibliotēkām (vieglāk īstenot vadību, savstarpējo komunikāciju un sistēmas iekšējo grāmatu apmaiņu). Politiski neitrāla centralizācijas vēsture ir neizpētīts Latvijas bibliotēku vēstures aspekts, kura rekonstruēšanā līdztekus vispārīgam pētījumam būtu nepieciešams arī atsevišķu bibliotēku un CBS darbības izvērtējums.

Bibliotekārajā sabiedrībā daudz diskutēts par padomju okupācijas laikā izveidoto **bērnu bibliotēku lietderību**. Bērnu bibliotekārās apkalpošanas speciālisti aktīvi aizstāv atsevišķu bērnu bibliotēku nepieciešamību, jo tās specializējas bērnu literatūras iegādē, jaunākās paaudzes lasītāju

bibliotekārajā apkalpošanā, labāk izprot bērnu un pusaudžu lasīšanas īpatnības. Tiek apšaubīts, ka pieaugušo un bērnu bibliotēku apvienošanas rezultātā tiks ievērotas bērnu intereses. Vai viņiem tiks atvēlētas plašas un labiekārtotas telpas, pietiekami līdzekļi bērnu literatūras iegādei, vai tiks algoti speciālisti darbam ar bērniem? Taču — ja visi šie nosacījumi tiek ievēroti, patstāvīgas bērnu bibliotēkas nebūtu saglabājamās par katru cenu.

Latvijas bibliotēku darbu atvieglotu institūcija, kur bibliotēkas varētu ar atlaidēm iegādāties literatūru, bibliotekāro aprīkojumu, speciālas veidlapas. 1945.gadā dibinātais **Bibliotēku kolektors**, kas varētu šo funkciju uzņemties, nav spējis pierādīt bibliotēkām savu efektivitāti pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas — grāmatu pārpilnības, taču dārdzības apstākļos. Patlaban tas atrodas uz bankrota robežas. Iespējams, ka finansiālo grūtību cēlonis ir nepietiekamais bibliotēku finansējums, taču arī padomju okupācijas gados bibliotekāri šīs institūcijas darbību vērtēja kā neapmierinošu: tajā trūka pieprasītās literatūras un pasūtījumus bibliotēkas saņēma ar lielu nokavēšanos pat Rīgā.

Otrās padomju okupācijas gados (1944-1974) Latvijas bibliotēkas tāpat kā citas sovetizētās kultūras iestādes tika **direktīvi** pakļautas padomju ideoloģijas kanoniem — „savējā” slavināšanai un idealizēšanai, „svešā” kritikai, ignorancei vai pat iznīcināšanai.

Bibliotēku darbība otrās padomju okupācijas gados tika vadīta ar lielāku vai mazāku atļautības vai ierobežojumu, liberālisma vai autoritārisma dogmu akceptu, taču varas spiediens saglabājās. Bibliotēku pārvaldes institūcijas saņēma rīkojumus no augstākajām PSKP un valdības struktūrām un pieprasīja to īstenošanu pakļautajās bibliotēkās.

Pētījuma rezultāti pierāda, ka VB, ZA FB bija nozīmīga loma līdzšinējo zinātnisko bibliotēku tradīciju saglabāšanā (nacionālās retrospektīvās bibliogrāfijas sastādīšana, latviešu grāmatniecības vēstures izpēte, bibliotekārās domas veidošana u.c.) un jaunu darba virzienu iesakņošanā (bibliotekārās terminoloģijas izstrāde, bibliotēku vēstures izpēte u.c.). Arī masu, respektīvi, publiskās bibliotēkas saglabāja savu nozīmi kā bibliotēku sistēmas pamatelements, to tīkls bija izvērstis visā Latvijā. Nelielais, taču regulārais finansējums garantēja pastāvīgu krājumu pieaugumu. Bibliotēku personālam bija iespēja paaugstināt kvalifikāciju vairāku līmeņu bibliotekārās izglītības sistēmā. Tādējādi tika nodrošināta masu bibliotēku darba nepārtrauktība.

AVOTI, IZMANTOTĀ LITERATŪRA, PAPILDLITERATŪRA

AVOTI

Publikācijas

Grāmatas un brošūras

Bibliotēka — zinātnei = Библиотека — науке /Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālā bibliotēka. — Rīga: Zinātne, 1973. — 173,[2] lpp.

Hacko M. Lasīšanas vadība abonementā: No Jūrmalas pils.l.bērnu bibliotēkas pieredzes /Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1960.- 21 lpp.

Saleniece A., Eglīte Z. Rīgas rajona bibliotēkas metodiskais darbs.— R, 1959.—38 lpp.

Stāsta bibliotēkas — pirmrindnieces /Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — R, 1960.— 31 lpp.

Библиотеке 450 : К юбилею Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР 1524 –1974 / Академия наук Латвийской ССР. Фундаментальная библиотека. – Рига : Зинатне, 1974. – 199, [1] с.

Latvijas PSR bibliotēku darba pārskati

Lasītāju sastāvs no 1950. gada līdz 1970.gadam // Raksti / LPSR Kultūras ministrija. V.Lāča LPSR Valsts bibliotēka. – 4.[sēj.]. – Rīga : Zvaigzne, 1973. – 389.lpp.

Latvijas PSR masu bibliotēku darbs 1956.gadā: Pārskats. — Rīga, 1957 — 41 lpp.

Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1959.gadā — Rīga, 1960. — 30,[1] lpp.

Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1960.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1961. — 37 lpp.

Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1961.gadā / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1962. — 52 lpp.

Latvijas PSR masu bibliotēku darba pārskats 1962.gadā / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Bibliotēku un klubu iestāžu daļa. LPSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1963. — 90, [1] lpp.

Latvijas PSR masu bibliotēku 1965.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Kultūras un izglītības iestāžu pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1968. — 70 lpp.

Latvijas PSR masu bibliotēku 1966.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Kultūras un izglītības iestāžu pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1967. — 62 lpp.

Latvijas PSR masu bibliotēku 1967.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Kultūras un izglītības iestāžu pārvalde. Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1968. — 58 lpp.

Latvijas PSR masu bibliotēku 1968.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Kultūras un izglītības iestāžu pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1969. — 64 lpp.

Latvijas PSR masu bibliotēku 1969.gada darba pārskats / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1969. — 73, [7] lpp.

Latvijas PSR valsts masu bibliotēkas devītajā piecgadē (1971-1975) / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvalde. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1977. — 180 lpp.

Aizliegtās literatūras saraksti

No apgrozības izņemamo grāmatu un brošūru saraksts N.2. — Rīga, 1945. — 41,[1] lpp.

No apgrozības izņemamo grāmatu un brošūru saraksts Nr.3. — Rīga, 1945. — 28,[1] lpp.

No apgrozības izņemamo grāmatu saraksts Nr.4. — Rīga, 1946. — 20 lpp.

No apgrozības izņemamo grāmatu un brošūru saraksts Nr.5.— Rīga, 1947.— 45, [1] lpp.

No apgrozības izņemamo grāmatu un brošūru saraksts Nr.6.— Rīga, 1948.— 29, [1] lpp.

No apgrozības izņemamo grāmatu saraksts Nr.7. — Rīga, 1949. — 27, [1] lpp.

Novecojušo izdevumu, kas nav lietojami Latvijas PSR sabiedriskajās bibliotēkās un grāmatnirdzniecības tīklā, saraksts Nr.9. — Rīga, 1954. — 35,[1] lpp.

Raksti

Apīnis A. Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas darbs V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā // Raksti / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 4. [sēj.]. — 332.-349.lpp.

Dimenšteine M. Centralizētā tīkla bibliotēku vieta bibliotēkārās apkalpošanas vienotajā sistēmā rūpniecības pilsētās Latvijā // Raksti = Труды =Proceedings V/ Latvijas PSR Kultūras ministrija V.Lāča Latvijas PSR valsts bibliotēka. — Rīga, 1974. — 5.-19.lpp.

Eglīte Z. Bibliotēkā apkalpošana lauku rajona centralizācijas apstākļos // Raksti = Труды =Proceedings V/ Latvijas PSR Kultūras ministrija V.Lāča Latvijas PSR valsts bibliotēka. — Rīga, 1974. — 20.-41.lpp.

Einberga B. UNESCO PSRS Nacionālās komisijas Latvijas PSR Bibliotēkā darba un bibliogrāfijas republikāniskās komitejas un LPSR Kultūras ministrijas Starpresoru bibliotēku padomes ārzemju sakaru komisijas perspektīvais plāns 1962.gadam // Jaunākais bibliotēku darbā: (Informatīvs biļetens) / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Nr.9 (1963), 10.-12.lp.

Holšteine D.Komplektēšanas jautājumi masu bibliotēkās // Raksti = Труды II-III / Latvijas PSR Kultūras ministrija.Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka — Rīga, 1970. — 67.-84.lp.

Lapiņa S. V.Lāča LPSR Valsts bibliotēkas mūzikas nodaļa : (Darbības apskats) // Raksti / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — 4.[sēj.]. — Rīga : Zvaigzne, 1973. — 242.lpp.

Mauliņa A. Nestacionārā bibliotēkā apkalpošana Latvijas PSR laukos // Raksti = Труды = Proceedings V / Latvijas PSR Kultūras ministrija V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1974. — 60.-69.lp.

Papendika B.Kas iepriecina Balvu rajonā // Jaunākais bibliotēku darbā: (Informatīvs biļetens) / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Nr.4 (1963), 1.lpp.

Senčuka L. Starpbibliotēku abonementa racionālas sistēmas izveidošana republikā // Raksti = Труды V / Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka — Rīga, 1974 — 42-59.lp.

Viška J. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu komplektēšana (1945-1970) // Raksti = Труды = Proceedings IV / V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1973. — 110.-169.lpp.

Микельсон И. Государственная библиотека Латвийской ССР им. Вилиса Лациса // Raksti II-III = Труды = Proceedings : Volume II-III / Latvijas PSR Kultūras ministrija. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1970. — C.5-41.

О некоторых формах участия общественности в библиотечной работе // Jaunākais bibliotēku darbā: (Informatīvs biļetens.) / Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Nr.9, 1963. — 9.-13.lp.

Папендика Б.Э. Работа массовых библиотек Латвийской ССР в свете решений XXII съезда КПСС // Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Raksti I. — Rīga, 1964. — 9.-28.lpp.

Dokumenti

Izvilums no Latvijas PSR Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieka V.Jaunzema atskaites par viņa vadītās iestādes darbību 1948.gadā (13.01.1949) // Latvija padomju režīma varā 1945-1986: Dokumentu krājums / Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts; atb.red. Irēne Šneidere. — Rīga, 2001. — ISBN 9984-601-87-0.— 257.-265. lpp.

Izvilums no LK(b)P biroja 1946.gada 5.novembra lēmuma „Par Latvijas PSR Ministru padomes Literatūras un izdevniecību pārvaldes darbu // Okupācijas varu politika Latvijā 1939-1991: Dokumentu krājums / Latvijas Valsts arhīvs. — [Rīga]: Nordik, 1999. — 451.-452.lpp.

Profesora E.Stranda bibliotēka: [Dokumentu kopa] /No krievu val.tulk. un publicēšanai sagat. J.Riekstiņš // Latvijas Arhīvi. —[Nr.] 4 (1997), 69.-81.lpp.

Riekstiņš J. Slepēnības kults. Un cīņa ar "kaitīgo" literatūru [Elektroniskas resurss]. — Tiešsaistes pakalpojums. — Pieejas veids: Tīmeklis WWW. URL: http://vip.latnet.lv/lpra/slep_kults.htm — Resurss aprakstīts 2003.gada 24.septembrī.

Strods H. LPSR Zinātņu akadēmijas politiskā tīrīšana 1950. gadā [Elektroniskas resurss]. — Tiešsaistes pakalpojums. — Pieejas veids: Tīmeklis WWW. URL: http://vip.latnet.lv/lpra/tirisana_1950.htm. — Resurss aprakstīts 2003.gada 24.septembrī.

Nepublicētie avoti

Latvijas Valsts arhīvs

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja

PA 101.f., 9.apr., 16.l.
PA 101.f., 10.apr., 62.l.
PA 101.f., 11.apr., 54.l.,
PA 101.f., 13.apr., 69., 73.l.
PA 101.f., 15.apr., 67.l
PA 101.f., 19.apr., 109., 152. l
PA 101.f., 20.apr., 124.l.
PA 101.f., 22.apr., 83.l.
PA 101.f., 22.apr., 92.l
PA 101.f., 25.apr., 147.l.
PA 101.f., 27.apr., 88.l.
PA 101.f., 27.apr., 136.l.
PA 101.f., 34.apr., 158.l.

Latvijas PSR Valsts bibliotēka

235.f., 1.apr., 1., 2., 6., 10., 12., 17., 25., 26., 28., 30., 34., 35., 36., 41., 43., 45., 46., 51., 52., 56.,
65., 69., 71., 72., 76., 78., 79., 84., 101., 168., 213. l.
235.f., 1. ^a apr., 191.l.
235.f., 1. ^p apr., 101.l.
235.f., 2.apr., 1., 3., 7., 8., 9., 12.l.
235.f., 8.apr., 149.l

Latvijas PSR Kultūras ministrija

LVA, 678.f., 1.apr., 4.l.
LVA, 678.f., 3.apr., 4., 6., 8., 17., 19., 57., 62., 79., 80., 87., 93., 288., 555., 626., 664., 802., 838.,
870., 903., 934.l.

Latvijas PSR Izglītības tautas komisariāts

700.f., 3.apr., 2., 4., 6.
700.f., 4.apr., 5.l.
700.f., 4 a apr., 1.l
700.f., 13.apr., 1.l.

.LPSR Galvenā literatūras pārvalde

917.f., 1. ^a apr., 1., 2., 5., 6., 7., 11., 13., 14., 18., 20., 26., 64., 82., 88., 103., 106., 107., 113., 115.,
127., 128.l.

Latvijas Valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka

1340.f., 15.apr., 2., 3., 5., 7., 8., 9., 10., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32., 33., 34., 36, 37., 38., 39.,
51., 52., 53., 54., 55., 56., 57., 58., 59., 67.l., 70.l.

Latvijas PSR Ministru Padomes Kultūras un izglītības iestāžu komiteja

1363.f., 1.apr., 1., 3., 5., 6., 10., 11., 12., 13., 25., 96., 97., 99., 243.l.

Rīgas pilsētas izglītības pārvalde

1489.f., 1.apr., 137.l.

1489.f., 3.apr., 22.l.

Rīgas pilsētas DDP IK Kultūras pārvalde

1583.f., 1.apr., 5., 7., 11., 31., 40., 43., 63., 71., 74., 82., 83., 93., 105., 106., 118.l.

1583.f., 4.apr., 9., 11.l.

1583.f., 5.apr., 154.l.

LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa (LNB R)

XA 107, Nr.3.

XA 164, Nr. 266, 488.

XA 293, Nr.11, 47.

XA 324., Nr.1, 2, 67.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Centrālais arhīvs

1.f., 1.apr., 4., 7., 10., 21., 24.l.

1.f., 15.apr., 487.l.

23.f., 1.apr., 1, 3., 4., 5., 8., 10., 11., 14., 17., 18., 21., 22., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32., 33., 34.^a, 36., 38.^a, 43., 50., 70., 114.l.

24.f., 1.apr., 5., 6., 15., 19.l.

24.f., 2.apr., 1., 6., 46. l.

LPSR ZA FB specfonda arhīvs Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkā

Latvijas PSR „Glavlita” priekšnieka pavēle Nr.31 1956.gada 29.jūnijā.

Dokumenti par specfondam nodoto literatūru I.I 1968 - XII 1973.

Dokumenti par specfonda nodošanu – pieņemšanu 1973.gadā.

Dokumenti par specfondam nodoto literatūru 1974.-1976.gadā.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

Grāmatas un brošūras

Grāmatas un grāmatnieki: Misiņa bibliotēkas 100.gadadienai 1885-1985/ Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālā bibliotēka — Rīga: Zinātne, 1985. — 221, [1] lpp.

Labrence L. Latviešu rakstnieku rokraksti Misiņa bibliotēkā / Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. — [Rīga, 1994]. — 221 lpp.

Лукстинь Р. П. Основные тенденции развития сети государственных массовых библиотек Латвийской ССР (1944-1958 гг.) — Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, 1985. — 86, [1] с.

Uzziņu izdevumi

Latviešu rakstniecība biogrāfijās: enciklopēdija. - 2., pārstrād. un papild. izd./ LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. - Rīga: Zinātne, 2003. - 739, [2] lpp.

No NKVD līdz KGB: politiskās prāvas Latvijā. 1940-1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēti Latvijas iedzīvotāju rādītājs. — R., 1999.— 975 lpp.

Raksti

Apīnis A. Kā tapa bibliotēka bibliotēkā // Retumi: Veltījums Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas 50 darba gadiem / Latvijas Nacionālā bibliotēka. — Rīga, 2003. — 9-24.lpp.

Apīnis A. Zinātnieks bibliotēkā // Bibliotēku zinātnes aspekti = Аспекты библиотековедения = Aspects of librarianship / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1985. — 89.-99.lpp.

Beika A. Ieskats Rīgas tautas bibliotēku vēsturē // Latvijas Arhīvi. — [Nr.]1 (1997), 41-46.lpp.

Briedis R. Karš ar grāmatām (1944-1960) // Karogs. — ISSN 0132-6295. — [Nr.] 5 (1997, maijs), 181.-197.lpp.

Eglīte Z. Masu bibliotēkas lauku iedzīvotāju apkalpošanā Latvijas PSR (1945.-1980.g.) // Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi: Tematisks rakstu krājums/ LPSR Kultūras ministrija, Viļa Lāča LPSR Valsts bibliotēka. — LPSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu metodiskais kabinets. — R., 1986. — 59.-78.lpp.

Gustsone V. Rīgas Politehniskā institūta Zinātniskās bibliotēkas divdesmit pieci darba gadi (1958-1983) // Latvijas PSR bibliotēku vēstures jautājumi: Tematisks rakstu krājums/ LPSR Kultūras ministrija, Viļa Lāča LPSR Valsts bibliotēka. — LPSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu metodiskais kabinets. — R., 1986. — 103.-116.lpp.

Januška A. Lappuses no Liepājas pilsētas Centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures (sakarā ar bibliotēkas 200 gadiem // Bibliotēku darbs (Bibliotēku zinātnes aspekti). — Rīga: Avots, 1984.— 74.-108.lp.

Klucis M. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Letonikas lasītavas darbs (1958-1979) // Bibliotēku zinātnes aspekti: Grāmata-lasītājs-bibliotēka-bibliogrāfija = Аспекты библиотековедения: Книга-читатель-библиотека-библиография = Aspects of librarianship: Book-reader-library-bibliography 5(X) / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1981. — 40.-61.lpp.

Liniņa S. Bibliotekārs un bibliogrāfs Jānis Tāle // Bibliotēku zinātnes aspekti: Grāmata-lasītājs-bibliotēka-bibliogrāfija = Аспекты библиотековедения: Книга-читатель-библиотека-библиография = Aspects of librarianship: Book-reader-library-bibliography 5(X) — Rīga, 1981. — 97.-111.lpp.

Nozīmīgāko notikumu un faktu hronoloģija (1919-94 IV) // Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. — Rīga, 1994. — 19.[sēj.]. — 161-169.lpp.

Paulīna Ūdre // Latvijas Nacionālās bibliotēkas Raksti: 19.[sēj.]. — Rīga, 1994. — 145.lpp.

Priekšvārds // Bibliotekārā un bibliogrāfiskā klasifikācija: Tabulas masu bibliotēkām/ LPSR Valsts Grāmatu palāta, V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga: Avots, 1982. — 2.-13.lpp.

Puriņš Ā. Bibliotekārie kadri Latvijas PSR valsts masu bibliotēkās 1944.-1955.gadā // Bibliotēku zinātnes aspekti = Аспекты библиотековедения = Aspects of librarianship / V.Lāča LPSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1985. — 60.-72.lpp.

Puriņš Ā. Bibliotēku tīkla attīstība Latvijas PSR 1944.-1955.gadā // Bibliotēkas — lasītājiem: Bibliotēku zinātnes aspekti = Библиотеки читателям: Аспекты библиотековедения = Library to readers: Aspects of librarianship / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga: Avots, 1984. — 77.-87.lpp.

Rihards Rudzītis // Latvijas Nacionālās bibliotēkas Raksti : XIX sēj. — Rīga, 1994. — 140.-141.lpp.

Sardiko S. Cenzūra bibliotēkā (1940-90) // Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. — Rīga, 1994. — 19.[sēj.]. — 74.-95.lpp.

Šķiņķe I. Cenzūra un vara Latvijā (1940.-1970.g.): Ieskats Latvijas Komunistiskās partijas arhīva materiālos // Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. — 81.-84.lpp.

Štrāle, Aina. Bibliotēka un propaganda (1940.-1941.gads) : Latvijas bibliotekārā darba sovetizācijas daži aspekti / Aina Štrāle. - Kopsav. vācu val. // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa, Sociālās un humanitārās zinātnes. - ISSN 1407-0081. - 56.sēj., Nr.1 (2002), 1.-9.lpp.

Universitātes bibliotēka (1940-1990) // Latvijas Valsts Universitātes vēsture : 1940-1990 = History of the State University of Latvia / Latvijas Universitāte ; sast. un zin. red. H.Strods. — Rīga : Latvijas Universitāte, 1999. - 307.-329.lpp.

Vilks A. Grāmatniecības vēstures izpēte Latvijas PSR: stāvoklis un perspektīvas // V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkai – 70 =Государственной библиотеке Латвийской ССР им. В.Лациса -70 = V.Lācis State Library of the Latvian SSR – 70: Zinātniska konference Rīgā, 1989.g. 14.aprīlī: referātu tēzes. — Rīga, 1989. — 59.-62.lpp.

Zanders V. Grāmatnieki no Sēlijas: Jānis Kriškāns un Alfrēds Goba // Es daru tā / Latvijas Nacionālā bibliotēka. Bibliotēku dienests. —12 (1999), 17.-23.lpp.

Zanders V. Latvijas zinātnisko bibliotēku sovetizācija 1940.-1950.gados // Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. — 76.-80.lpp.

Zinātniskie darbinieki 40.gados. Bibliotekāri represiju dzirnāvās // Latvijas Nacionālās bibliotēkas informatīvais biļetens. — Nr.(1994, 29.okt.), 6.-8. lpp.

Nourgaliev Viatcheslav. Der kalte Krieg im Buch-und Bibliothekswesen der Sowjetunion // Bibliothek. Forschung und Praxis. — Nr. 2. (2000, Jahrgang 24) , S.182-188.

Дидич Ф. Книжный фонд централизованной сети государственных массовых библиотек в единой системе библиотечного обслуживания населения Риги // *Bibliotēku zinātnes aspekti: grāmata-lasītājs-bibliotēka-bibliogrāfija 2 (VII) / V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1979. — 5.-28.lpp.*

Эглите З. Опыт работы централизованных библиотечных систем районов Латвийской ССР // *Bibliotēku zinātnes aspekti = Аспекты библиотековедения = Aspects of librarianship / V.Lāča LPSR Valsts bibliotēka. — Rīga, 1985. — 5.-18.lpp.*

Яргане Р. Опыт работы со специальными видами технической документации и литературы в Государственной библиотеке Латвийской ССР им. В.Лациса // *Bibliotēku zinātnes aspekti: Grāmata-lasītājs-bibliotēka-bibliogrāfija 2(VII). — Rīga, 1979. — 82.-97.lpp.*

Nepublicēts pētījums

Treide G. Latvijas Universitātes bibliotēka 20.gadsimta 40.gados : Maģistra darbs / zin.vad. V.Zanders. — Rīga, 1999. — 81 lpp.

PAPILDLITERATŪRA

Bibliotheca Rigensis 480 : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka gadsimtu liecībās / Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. — Rīga, 2004. — 231 lpp.

Egle K. Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka 1885.-1935. — Rīga, 1935. — 55 lpp.

Karulis K. Latvijas grāmatai — 400. — Rīga, 1988. — 23, [1].lpp.

Raksti

Bergmanis A. LPSR Valsts drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā (1944-1953) // *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000.gada pētījumi. — Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001. — 521.-526.lpp.*

Bleijere D. Nacionālkomunisms Latvijā. Historiogrāfija // *Latvijas Vēstures institūta žurnāls. — ISSN 1025-8906. — Nr.1.(2003), 111.-128.lpp.*

Dreimane J. Cenzūra Latvijas bibliotēkās nacistiskās okupācijas laikā // *Starptautiska konference "Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas" : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferenču materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. — Rīga, [1998]. — 70.-75.lpp.*

Dreimane J., Štrāle A. No „Gūtenberga galaktikas” līdz ... // *Bibliotēku Pasaule. — ISSN 1407-6799. — Nr.25 (2003), 35.-39.lpp.*

Inķis R. Grāmatu izdošana Latvijā laika posmā no 1945.līdz 1965.gadam // *Starptautiska konference "Latviešu grāmata un bibliotēka: 1525-2000" : 8.11.2000.-11.11.2000., Rīga : Materiālu krājums II. — Rīga, 2000. — 85.-94.lpp.*

Kangeris K. Izvēles iespējas: „Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valsts tiesiskie jautājumi un „lielā politika” kara gados (1941-1945) // *Latvija otrajā pasaules karā: starptautiskas konferences materiāli 1999.gada 14.-15.jūnijs, Rīga = Latvia in World War II: Materials of an International Conference 14-15 June 1999, Rīga. — Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. — 79.-89.lpp. — (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.1.sējums).*

Līventāls T. Latvju bibliotēku kustības attīstības gaita // Latvijas bibliotēku padomes gada grāmata: pirmais gads. — Rīga, 1926. — 5.-35.lpp.

Oberlenders E. Sovietizācijas instrumenti 1939/40.gadā un pēc 1944/45.gada // Starptautiska konference “ Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944-1959: politika un tās sekas” : 13.06.-14.06.2002., [Rīga] : referātu kopsavilkumi / Vēsturnieku komisija – Rīga, 1999. — 8.-9.lpp.

Strods H. Padomju Savienības otrreizējā Latvijas okupācija (1944-1945) // Latvija otrajā pasaules karā: starptautiskas konferences materiāli 1999.gada 14.-15.jūnijs, Rīga = Latvia in World War II: Materials of an International Conference 14-15 June 1999, Riga. — Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. — 278.-283.lpp. — (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1.sējums).

Strods H. Par nācīgas gara nīcinātājiem ar cenzora zīmuli rokā [Elektronisks resurss]. — Tiešsaistes pakalpojums. — Pieejas veids: Tīmeklis WWW. URL: http://www.vestnesis.lv/arhivs/arhivs.php?iop=DOC&doc_id=67143. — Resurss aprakstīts 2003.gada 21.septembrī.

Šķiņķe I., Šķiņķis P. Reģionālās politikas atspoguļojums administratīvi teritoriālā iedalījuma maiņās 1940.-1956.gadā // Latvijas Arhīvi. — [Nr.]1, (1997), 46.-57.lpp.

Urtāns A. Padomju cenzūras aktivitātes sabiedriskās apziņas veidošanā Latvijā pēckara periodā/ Starptautiska konference “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas” : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferences materiālu krājums / Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. - Rīga, [1998]. — 85.-89.lpp.

Vilciņš T. Latvijas zinātnieki staļinisma represiju apstākļos // Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. — Rīga, 1992. — 87.-98.lpp.

Zariņš V. Kā veidojās valdošā šķira pēckara Latvijā // Atmoda. — Nr.4 (1990, 30.janv.), 11.lpp.

Stelmakh Valeria D. Reading in the Context in the Soviet Union // Libraries & Culture. — Vol.36.1(2001). — P.143 – 151.

Блюм А.В. Закат Главлита: Как разрушалась система советской цензуры: Документальная хроника 1985-1991 гг. // Книга: исследования и материалы = The Book: Researches and materials: Miscellany. — Сборник 71. — Москва: Терра, 1995. — С.168-187.

Пихоя Рудольф Почему Хрущев потерял власть http://history.machaon.ru/all/number_08/analiti4/khrushchev/index.html — Resurss aprakstīts 2003.gada 24.novembrī.

Розенбаха С. Книгоиздание Советской Латвии за период 1940/1941, 1944–1985: статистический обзор // 400 лет книжного дела в Латвии = Latvijas grāmatniecības 400 gadi. — Рига: Зинатне, 1988. — С.111-114.

Nepublicēti pētījumi

Daniela L.Valmieras Centrālās bibliotēkas vēsture: [nepublicēts materiāls], 47 lpp.

Dreimane J. Rīgas bibliotēkas nacistiskās okupācijas laikā (1941-1944): Maģistra darbs / zin. vad. V.Zanders. — Rīga, 1998. — 91 lpp.